

Teorija **P**in **Praksa**

Iz vsebine:

IVAN KRISTAN

Neposredna demokracija — mit
ali stvarnost?

PETER KOBE

Vidiki reforme kazenskega
postopka

VLADO BENKO

Po spopadu na Bližnjem vzhodu

ZDENKO Roter

(Ne)sporazumi ob protokolu

SOCIALIZEM IN NAROD

8-9

LJUBLJANA V AVGUSTU 1967

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

**Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočev-
var, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev
Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti,
Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko,
Ivo Tavčar, Boris Ziherl**

GLAVNI UREDNIK:
STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK:
ZDENKO ROTER

Lektorja: Mojca Močnik in Jože Snoj
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO:
Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77
UPRAVA:
Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77, int. 232

Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)
Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 501-3-386/2
Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«
Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik IV. 1967 št. 8-9 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- IVAN KRISTAN: Neposredna demokracija — mit ali stvarnost? 1107
- PETER KOBE: Vidiki reforme kazenskega postopka 1119
- JANKO PLETESKI: Zunanjepolitična dejavnost avstrijske vlade 1130
- FRANCE BUČAR: Mesto železnice v našem gospodarstvu 1140
- KOMUNISTI IN NAS ČAS:
- PETER KLINAR: Odnos med ZK in politično oblastjo 1155
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
- ZDENKO ROTER: (Ne)sporazumi ob protokolu 1162
- FRANC ŠETINC: Delavci na tujem 1178
- FRANCE PEDICEK: Telesna vzgoja in univerzitetni študij 1190
- STANE MOZINA: Nove metode v upravljanju 1198
- VPRAŠANJA GOSPODARSKEGA SISTEMA:
- RUDOLF BIČANIČ: Reforma, planiranje in samoupravljanje 1205
- RUDI CRNKOVIČ: Koncentracija finančnih sredstev in kreditni trg 1219
- SOCIALIZEM IN NAROD:
- KRSTE CRVENKOVSKI: Makedonija v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov 1233
- MITJA RIBIČIČ: Slovenski narod in skupnost jugoslovanskih narodov 1252
- ZNANOST IN DRUŽBA:
- — —: Politika in znanost 1269
- BOSTJAN MARKIČ: Mala politična enciklopedija 1272
- SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:
- MARIO QUATTRUCCI: Mednarodni študijski kongres o Antoniju Gramsciju 1279
- MEDNARODNI ODNOSI:
- VLADO BENKO: Po spopadu na Bližnjem vzhodu 1289
- Z. PRIKLMAJER — M. TOMANOVIC: Socialna demokracija zahodne Evrope in kriza na Bližnjem vzhodu 1299
- BREZ OVINKOV:
- E. K.: Načela in dejanja 1307
- Z. R.: Beseda o žrtvi 1308
- R. Z.: Hipoteke 1310
- PRIKAZI, RECENZIJE:
- IVAN HVALA: »Aktualni problemi reorganizacije in razvoja ZKJ« 1315
- M. AMBROZIČ-POČKAR: Tendence v razvoju evropskega kapitalizma 1319
- L. Č.: Knjiga o diktatorju 1322
- Beleške o tujih revijah 1324
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1326

CONTENTS

IVAN KRISTAN: Immediate Democratization — Myth or Reality?	1107
PETER KOBE: Some Views of the Reform of the Criminal Process	1119
JANKO PLETESKI: Foreign-political Activity of the Austrian Government	1130
FRANCE BUCAR: Position of Railways in our Economy	1140
THE COMMUNISTS AND OUR TIME:	
PETER KLINAR: The Relation between the League of Communists and Political Power	1155
GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
ZDENKO ROTER: (Mis)understanding at Protocol	1162
FRANC SETINC: Workers in Foreign Countries	1178
FRANC PEDICEK: Gymnastic Education and University Study	1190
STANE MOZINA: New Methods in Managing	1198
PROBLEMS OF ECONOMIC SYSTEM:	
RUDOLF BICANIC: Reform, Planning and Selfmanagement	1205
RUDI CRNKOVIC: Concentration of Financial Means and Credited Market	1219
SOCIALISM AND NATION:	
KRSTE CRVENKOVSKI: Macedonia in the Socialist Community of the Yugoslav Nations	1233
MITJA RIBICIC: Slovene Nation and the Community of Yugoslav Nations	1252
SCIENCE AND SOCIETY:	
— — —: Politics and Science	1269
BOŠTJAN MARKIČ: Small Political Encyclopedia	1272
INTERNATIONAL RELATIONS:	
VLADO BENKO: After the Fight in the Middle East	1289
Z. PRIKLMAJER — M. TOMANOVIC: Social Democracy of West Europe and the Crisis in the Middle East	1299
STRAIGHT AWAY:	
E. K.: Principles and Acts	1307
Z. R.: A Word on a Victim	1308
R. Z.: Hypotheses	1310
REVIEWS, NOTES:	
IVAN HVALA: »Topical Problems of Reorganization and Development of the Yugoslav League of Communists«	1315
M. AMBROŽIČ-POČKAR: Tendencies in the Development of European Capitalism	1319
L. C.: A Book on a Dictator	1322
Notes on Foreign Reviews	1324
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	1326

СОДЕРЖАНИЕ

ИВАН КРИСТАН: Непосредственная демократия: миф или действительность?	1107
ПЕТЕР КОБЕ: Некоторые аспекты реформы уголовно-процессуального права	1119
ЯНКО ПЛЕТЕРСКИ: Внешнеполитическая деятельность австрийского правительства	1130
ФРАНЦЕ БУЧАР: Место железнодорожного транспорта в нашем хозяйстве	1140
КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:	
ПЕТЕР КЛИНАР: Отношение между Союзом Коммунистов и политической властью	1155
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
ЗДЕНКО РОТЕР: Недоразумения по поводу »протокола«	1162
ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Рабочие за границей	1178
ФРАНЦ ПЕДИЧЕК: Физическая культура в высших учебных заведениях	1190
СТАНЕ МОЖИНА: Новые методы управления	1198
ВОПРОСЫ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ:	
РУДОЛЬФ БИЧАНИЧ: Реформа, планирование и самоуправление	1205
РУДИ CRNKOVIC: Сосредоточение денежных средств и кредитный рынок	1219
СОЦИАЛИЗМ И НАЦИЯ:	
КРСТЕ ЦРВЕНКОВСКИ: Македония в социалистическом содружестве народов Югославии	1233
МИТЯ РИБИЧИЧ: Словенский народ и содружество югославских народов	1252
НАУКА И ОБЩЕСТВО:	
—: Политика и наука	1269
БОШТJАН МАРКИЧ: Малая политическая энциклопедия	1272
МЕЖАУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
ВЛАДО БЕНКО: После столкновения на Ближнем Востоке	1289
З. ПРИКЛМАЈЕР — М. ТОМАНОВИЧ: Западноевропейская социал-демократия и кризис на Ближнем Востоке	1299
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
Е. К.: Принципы и действия	1307
З. Р.: Слово о жертве	1308
Р. З.: Ипотеки	1310
ОБОЗРЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ:	
ИВАН ХВАЛА: »Актуальные проблемы реорганизации и развития Союза Коммунистов Югославии«	1315
М. АМБРОЖИЧ-ПОЧКАР: Тенденции в развитии европейского капитализма	1319
Л. Ч.: Книга о диктаторе	1322
По страницам иностранных журналов	1324
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	1326

Neposredna demokracija — mit ali stvarnost?

Demokracija s svojimi številnimi sociološkimi in prav-nopolitičnimi kategorijami in izpeljankami močno zaposluje sodobne družboslovne znanosti po vsem svetu. Naj gre za empirične raziskave ali pa teoretična razglabljanja, je sklep glede pomena demokracije bolj ali manj nespor-en: demokracija kot sistem politične oblasti in sistem druž-benih odnosov je nepogrešljiva kategorija v sodobni družbi, je »železni zakon sodobnega sveta«.

Toda kljub temu, da govorijo o demokraciji tako na zahodu kot na vzhodu, tako na severu kot na jugu, kljub temu, da ne govorimo o njej le dandanes, ampak so jo poznali že včeraj in bo o njej govor tudi jutri, pa vendar ni mogoče govoriti o demokraciji nasploh, postavljeni zunaj prostora in časa. Demokracijo kot družbeno kategorijo je mogoče realno vred-notiti edino v danih zgodovinskih okoliščinah, v luči konkret-ne ekonomske in družbene razvitosti, dosežene stopnje kultu-re, političnih tradicij itd. Zato niso uspešni poskusi, da bi po-samezne elemente, ki so v določenih časovnih in prostorskih dimenzijah določali demokracijo konkretne globalne družbe, mehanično razglasili za univerzalno formulo demokracije, s katero se vedno realizira njena polna vsebina. Pojem »mo-derna demokracija« doživlja svojo evolucijo. Enakost in svo-boda sta ob rojstvu moderne demokracije bili vsebinsko nekaj drugega kot sedaj, ko ju prav tako štejemo za bistven pogoj demokratičnih odnosov: v razmerah svete in nedotakljive za-sebne lastnine, pod pogoji doktrine: »laissez faire — laissez passer« enakost ni bila porok svobode za večino državljanov, ampak le za lastnike proizvodjalnih sredstev. Demokracija je pod takšnimi pogoji nujno formalno politična, čeprav je me-ščanska doktrina zagotavljala, da sestavni elementi te demo-kracije, kot so: politične svoboščine, zlasti pa splošna volilna pravica, večinsko načelo in (v novejši dobi) večstrankarski si-tem, zagotavljajo uveljavitev vsebinsko polne demokracije vsem in pod enakimi pogoji.

Toda glasovi o »krizi moderne demokracije« so čedalje pogostejši. Liberalno-demokratična država 19. stoletja se je pokazala nezmožna, da bi razreševala zapletena družbena in socialna protislovja sodobne »industrijske« družbe. Zoper enostransko konstituirano liberalno demokracijo, kakršna se je razvila v 19. stoletju, je proletariat začel že zelo zgodaj organiziran boj. Sedaj na spisku njegovih zahtev niso več samo koalicijska svoboda, mezde, krajši delovnik itd., ampak prihajajo do izraza v takšni ali drugačni, v ostrejši ali blažji obliki zahteve po »ekonomski demokraciji«, zahteve po soodločanju pri upravljanju proizvodjalnih sredstev. To spoznanje je prisotno že dalj časa v meščanski (industrijski) sociologiji in pravni znanosti, saj priznavajo kot eno izmed izhodišč sodobne organizacije podjetij in prava kolektivnih pogodb idejo o sodelovanju delavcev pri razreševanju socialnih, personalnih in gospodarskih vprašanj podjetij. Tudi delavska gibanja v kapitalističnih državah si kot cilj v svoje programe postavljajo doseg prave soodločanja. Tako so si nemški sindikati v programu, sprejetem pred štirimi leti, postavili nalogo »boriti se za razširitev soodločanja (Mitbestimmung) delavcev. S tem želijo začeti preosnovo gospodarstva in družbe, ki ima za cilj, da bi vsi državljani enakopravno sodelovali pri gospodarskih, kulturnih in političnih odločitvah«.

Hkrati so čedalje močnejši glasovi tistih, ki govorijo o krizi institucij predstaviške oz. parlamentarne demokracije. Angleški parlament — »mati parlamentov« — je pred stotridesetimi leti z znanimi šestimi zahtevami (People's Charter) začel boj za moderno demokracijo. Kljub znani parlamentarni tradiciji Anglije govorijo v njej o krizi parlamentarne demokracije: očitajo ji, da rabi kot mehanizem za uveljavljanje skupinskih interesov ne glede na splošne družbene interese; da je vzela parlamentu oblast, da zagotavlja po obhodni poti vplivno moč različnih interesnih združenj na parlament in vlado; da je zavrgla načelo odgovornosti poslancev kot reprezentantov vsega ljudstva, s tem ko je omogočila, da jih vežejo naročila interesnih organizacij itd. (Fr. UTZ). Znano je že dve stoletji staro Rousseaujevo odklonilno stališče do angleške parlamentarne demokracije, v kateri naj bi bilo angleško ljudstvo svobodno le pri politvah parlamenta, drugače pa je »zaslužnjeno«. Tudi M. Weber je v dvajsetih letih tega stoletja izpričal negativno mnenje do angleškega parlamenta, češ da so člani parlamenta razen nekaj izjem praviloma poslušen glasovalni stroj.

Čeprav so v posameznih ocenah subjektivna pretiravanja, zlasti če upoštevamo novejši razvoj, pa te vendar določ-

no kažejo na elemente dejanske krize predstavniške demokracije, iz katere iščejo politične doktrine izhod v različnih smereh: od »čiste« demokracije, ki ima za podlago Rousseaujev nauk o družbeni pogodbi, prek različnih modelov pluralistične demokracije pa do v perspektivi slikane nestrankarske demokracije.

Kaj pomeni v kontekstu teh gibanj neposredna (socialistična) demokracija v Jugoslaviji? Ali pomeni samo neposredno demokracijo v »tehničnem« smislu, tj. neposredno odločanje občanov in delovnih ljudi bodisi zgolj o lokalnih zadevah (o zadevah svoje delovne organizacije, svojega kraja, krajevnih skupnosti) bodisi neposredno opravljanje kompleksne državne oblasti in družbenih zadev, in sicer z neposrednim sprejemanjem sklepov oz. pravnih aktov ter njihovim neposrednim izvrševanjem?

Nedvomno, da pojmu neposredne (socialistične) demokracije v vsebinskem pogledu pri nas ne ustreza popolnoma niti prvo niti drugo. V prvem primeru bi ne obsegli našega družbenega sistema kot celote, ampak predvsem le lokalno raven. Znano pa je, da se v širši globalni družbi vsebina demokratičnih odnosov ne more izčrpati na lokalni ravni, ker se večina najpomembnejših skupnih odločitev sprejema na ravni širše družbene skupnosti. V drugem primeru bi pa zagrešili »neoprostljivo naivnost in nesmisel«, če bi predvidevali, da lahko vseh trinajst milijonov polnoletnih Jugoslovancev neposredno odloča o pomembnih skupnih zadevah. Ne samo, da bi to pomenilo »ideološki mit« (M. Marković), ki da je dandanes normativno hipertrofiran, a še neuresničen, ampak mit, ki ga je tudi v prihodnosti težko določneje projicirati. Odločitve o »ključnih vprašanjih, ki določajo splošno smer družbenega razvoja«, je mogoče sprejemati le na ravni vse naše globalne družbe, pri čemer se pa spričo prostorskih in populacijskih dimenzij ni mogoče odpovedati oblikam posredne demokracije kot splošnega načela. Tudi Švica ni v svojem modelu »čiste demokracije« ostala pri prvotnih idejah velikega državljana iz Ženeve — Rousseauja. Dejstvo pa je, da je s sodobnimi komunikacijskimi sredstvi (od tiska do televizije) prostorske razdalje mogoče relativno premagati in postaja spričo tega verjetno tudi neposrednost nekaj drugega kot pred dvesto leti.

Naša pot razreševanja »krize demokracije« predstavlja vsebinsko obogatitev formalne politične demokracije, pomeni uvedbo »ekonomske« demokracije (v najširšem pomenu), ki se uresničuje s samoupravo v delovnih organizacijah in izven njih ter z neposredno povezavo samoupravljanja z izvrševa-

njem funkcij oblasti v skupščinah kot organih oblasti in družbenega samoupravljanja. Tako se prepletata med seboj neposrednost v tehnično izvedljivem smislu in vsebinska neposrednost, ki pa predstavlja uporabo posrednih mehanizmov z aktivnim sodelovanjem prizadetih občanov in organizacij.

Pod pojmom neposredne demokracije pri nas si torej ni mogoče predstavljati neposrednega odločanja kot pravila na nivoju globalne družbe (referendum je v tem pogledu izjemna oblika neposrednega odločanja). Bistveno tako s stališča demokratičnosti kot neposrednosti nikakor ne more biti le, kdo dokončno odloča o skupnih zadevah, ampak kako do odločitve pridemo, skozi kakšne razvojne faze gre kaka zamisel, preden postane naš skupni sklep, zakon itd.; ali so v proces nastajanja odločitve pritegnjeni tisti, ki bodo na svojih ramenih nosili poglavitno težo posledic, to je, ali institucionalni mehanizmi demokracije zagotavljajo, da se »strategijske odločitve ne morejo konstituirati brez soglasja, brez aktivnega vplivanja in udeležbe združenih proizvajalcev« (M. Pečuljić).

Bistven je boj mnenj pred odločanjem — in tu moramo biti bolj demokratični, bolj »neposredni« kot smo bili doslej. V pripravljalni fazi mora vsaka od predlaganih možnosti (odločanje namreč objektivno pomeni izbor izmed več možnosti, ne glede na to, ali so te možnosti podane v obliki samo ene ali več alternativ: če je kot predlog podana samo ena možnost, pomeni, da je izbor že opravljen) dobiti svojo pravo težo, mora biti opremljena z vsemi argumenti, ki govorijo njej v prid in proti njej. V pripravljalni, diskusijski fazi mora biti predlog osvetljen z vseh gledišč (družbenopolitičnih, ekonomskih, tehnoloških itd.), ker je edino tako omogočeno občanom oz. proizvajalcem, da se izrečejo bodisi za sprejem predloga, za sprejem določene variante, bodisi proti njej.

Tu mora biti torej teža naše demokracije in v tem je njena neposrednost.¹ Če je proces pripravljanja strategijskih odločitev izpeljan v obravnavanem smislu, potem je akt dokončne odločitve samo ena izmed faz, zadnja faza, krona daljšega procesa: bistveni argumenti »materialne« vsebine se izčrpajo — dobijo svojo vrednost v očeh prizadetih občanov — v

¹ Seveda je vprašanje, če je termin »neposredna demokracija« najbolj posrečen in ustrezen. Verjetno bi bilo — za pojmovno določitev družbenega sistema — ustrežnejše še naprej uporabljati nespremenjeno ime »socialistična demokracija«, ki se je uveljavilo za poimenovanje našega družbenega sistema po uvedbi delavskega samoupravljanja in družbene lastnine. S pojmom »neposredna demokracija« pa se nehote že na zunaj hipertrofira element neposrednosti v tehničnem smislu.

predhodnih fazah, tako da je dokončna odločitev najpečkrat le formalna krona tega procesa.

Gre torej za to, da demokracije ne gledamo zgolj kot proceduro, kot metodo, ampak kot »dejansko stanje, kot status družbe« (U. Cerroni).

Samoupravljanje tedaj — niti v delovni organizaciji, še manj pa na ravni lokalnih skupnosti in globalne družbene skupnosti — ne pomeni zgolj neposredno dokončno odločanje, se ne izraža zgolj z aktom dokončne odločitve. Vsebinsko samoupravljanje je dosti širša: predpostavlja vse mogoče oblike sodelovanja občanov oz. proizvajalcev pri formiranju dokončne odločitve — od informativnih razgovorov, konkretnih obravnav predlogov, dajanja sugestij, mnenj, izražanja kritike, protestov itd. pa do upravičenih formalnih iniciativ v predlagalnem postopku, ki jih ustrezni organ mora obvezno obravnavati. Sistem neposredne demokracije se tako ne uresničuje le skozi institucionalizirane oblike družbenega samoupravljanja — saj niti delavski svet niti parlament s samoupravnimi zbori ne moreta predstavljati edino svetišče demokracije —, ampak predvsem tudi prek dejavnosti družbenopolitičnih organizacij. Socialistična zveza delovnih ljudi, sindikati in zveza komunistov so v širšem smislu sestavni del demokratičnega samoupravnega mehanizma in s svojim idejnim ter konkretnim delovanjem krepijo sistem samoupravljanja. Programske usmeritve in stremljenja si prizadevajo za tem, da bi čimprej v sebi prerasle elemente politične stranke ali neposrednega nosilca oblasti. Proces, ki ga je glede tega odprl VI. kongres KPJ, dobiva v sedanji reorganizaciji ZKJ nove kvalitetne impulze. Gledano s tega vidika opredeljuje teorija neposredno demokracijo pri nas tudi kot nestrankarsko in pri tem poudarja, da je za tipično predstavniško demokracijo značilno, da v njej ljudstvo ne vlada prek svojih političnih strank in predstavnikov, ampak da vladajo politične stranke same.

Če nekateri govorijo o »prehodu od posredne demokracije k neposredni«, o neposredni demokraciji kot »enem izmed končnih ciljev socializma«, tega ni mogoče razumeti kot da gre za odpravo vseh posrednih oblik odločanja, ampak je to treba pojmovati kot uresničevanje prizadevanj, da bi demokracija ne bila monopol forumov, strank in različnih »skupin za izvajanje pritiska«, da ne bi bila oblika boja posameznih klik in elit za oblast, ampak da bi bila »demokracija ljudi, ki se sami upravljajo s tem, da skupaj in enakopravno upravljajo stvari« (E. Kardelj). Ne gre torej v celoti za odpravo posredne demokracije, ampak za njeno demonopoliziranje, za

njeno resnično demokratizacijo, s končnim ciljem, da bodo iz nje izginili elementi demokracije kot politične oblasti.

Določeno idealiziranje sedanjega stanja in primere, ko se normativni model poskuša prikazati kot že uresničena stvarnost, pa nekateri razumejo tako, da zanikajo možnost uspešnega delovanja neposredne demokracije nasploh, da govorijo o njej bodisi kot o politični utopiji bodisi kot o viru in povzročitelju anarhije, nereda, razbijalcu kolektivnosti itd. V boju proti neposredni demokraciji se običajno znajdejo na skupnem imenovalcu nosilci tehnokratizma in birokratskega centralizma. Njihove argumente je slišati kaj pogosto. Skupna značilnost le-teh je ta, da skoraj nikoli ni časa za širšo razpravo o kakem predlogu, da je organizacija širših razprav predraga, da bi zanje porabili več denarja in časa, kot pa bi bilo od tega koristno, ker širše množice tako ne razumejo kompliciranih sklepov delavskih svetov oz. skupščin itd.

Ne bi bilo mogoče trditi, da je obstoječi sistem neposredne demokracije idealen, da ne nosi v sebi protislovij, da bi ga ne bilo mogoče izboljšati itd. Toda hkrati drži, da smo z njim dosegli nesporen družbeni in gospodarski napredek. Zato bi se ne mogli strinjati s tistimi, ki ta sistem v celoti odklanjajo, ki vidijo v njem bodisi utopijo, bodisi razdiralni element ali pa kvečjemu kratkotrajen demagoški manever, ne pa realno družbeno silo napredka. Hkrati, ko zavračamo stališča takšnih kritikov, pa se zdi, da je potrebno poudariti, da marsikdaj številnim dobronamernim kritikom raznih slabosti in pomanjkljivosti dosti prelahkotno damo etiketo birokrata, tehnokrata itd. Nedodelanosti družbenega sistema in subjektivnih slabosti pri njegovem praktičnem uresničevanju nikakor ne moremo odpraviti s tem, da politično in moralno diskvalificiramo kritiko napak, namesto da bi ugotovili in analizirali vzroke napak.

Seveda je pri hipotetičnem projiciranju teh procesov v prihodnosti in pri praktičnih prizadevanjih za njihovo uresničitev v praksi potrebna dokajšnja mera realizma, kajti pretirano idealiziranje dosežene razvojne stopnje družbenih odnosov in nerealno ocenjevanje v družbi prisotnih protislovij lahko marsikdaj privedeta do napačnih sklepov — dolgoročnega ali kratkoročnega značaja — glede nadaljnjega razvoja.

Navedeni procesi, v katerih se zrašča »politična« demokracija in družbeno samoupravljanje na najširši družbeni podlagi, odpirajo namreč vrsto vsebinskih in proceduralnih vprašanj, ki so bila doslej dokaj zanemarjena. Ker o njih nimamo dovolj poglobljenih teoretičnih raziskav, smo se njihovega razreševanja dostikrat lotevali improvizirano in kratko-

ročno, namesto vsestransko dognano in dolgoročno. Ne samo z empiričnimi raziskavami, ampak predvsem s teoretičnimi razpravami (obetajočo pobudo predstavljajo nekateri simpoziji, kot npr. o volilnem sistemu, o odgovornosti itd.) bi morali osvetliti tista vsebinska in proceduralna vprašanja, skozi katera se sistem neposredne demokracije praktično uveljavlja ter tiste objektivne in subjektivne ovire, zaradi katerih ne more priti do izraza. Naj navedemo nekatera od teh vprašanj in dilem.

Ali pravzaprav dovolj vemo in jih poznamo, katere so »tiste demokratične oblike, ki bodo na najširši bazi omogočale konstruktiven boj mnenj in demokratično sprejemanje sklepov na tej osnovi«? Ali je to zbor volivcev, krajevna skupnost; ali je to sestanek SZDL, sindikata, ZK; ali je to delavski svet, občinska skupščina; ali je to referendum itd.? Slišati je dokaj nasprotujoča si gledišča o vrednosti, recimo, zbora volivcev, zbora delavcev, referendumu itd. Ali te oblike omalovažujemo ali precenjujemo?

Kako se posamezne oblike vplivanja ter odločanja povezujejo med seboj v organsko celoto in kako je med njimi porazdeljeno vprašanje odgovornosti za dokončno sprejete odločitve (demokracija namreč ni samo razdelitev oblasti, polnomočij, ampak tudi odgovornosti, kajti brez odgovornosti ni demokracije)? Ali ni izgovarjanje na preveliko demokracijo dostikrat le poskus bega pred odgovornostjo za mlahavo uresničevanje sprejetih dogovorov? Mnogi streljajo na demokracijo tam, kjer je ni.

Kakšne oblike odgovornosti pridejo za posamezne oblike ter ravni vplivanja in odločanja v pošteve? Kakšna je učinkovitost politične odgovornosti in katere so predpostavke njene uveljavljanja? Ali je sistem rotacije, reelekcije in odpoklica zadostno zagotovilo (avtomatičnega) uravnavanja politične odgovornosti? Odkod podlaga za dokaj razširjeno mnenje, da se rotacija izigrava, da nekatere funkcije in položaji predstavljajo dokaj zaprto strukturo, v kateri se večinoma izmenjujejo isti ljudje, ki se gibljejo po družbeni lestvici le navzgor, ne pa tudi nazaj, od koder so prišli itd.? Ali sploh pravilno vrednotimo načelo rotacije in reelekcije v obstoječih razmerah: ali ju nismo idealizirali?

Kakšno je mesto osebne materialne odgovornosti v našem družbenem sistemu? Ali se je glede na doseženo stopnjo razvoja znanosti, tehnike in kompleksnosti poslovnih odločitev preživela, ker razpolagajo posamezniki v delovnem procesu s takšnimi vrednostmi, da v primeru nastale škode ne morejo zanjo jamčiti v celoti restituirno, ampak le delno,

simbolično? To vodi do dvojne prakse in dvojnih meril: ugotavljamo in izterjujemo manjše »dinarske« škode, ne pa milijonskih in milijardnih.

V čem se praktično kaže načelo javnosti dela družbenih organizmov? Kakšna je učinkovitost te javnosti in kako je zagotovljena? Za dejansko demokracijo ne zadostuje pasivna, posteriorna javnost, ampak aktivna javnost, ki se ne zadovoljuje zgolj z informiranjem, ampak ki »objekt« informiranja aktivira tako, da postane hkrati subjekt informiranja. Zdi se, da imamo opravka s precejšnjim razkorakom med načeli in doseženo prakso. V zadnjem obdobju smo uzakonili načelo javnosti tudi na področju notranjih zadev, ki je bilo doslej odtegnjeno javnemu nadzoru, na drugi strani pa ugotavljamo številne pomanjkljivosti glede načela javnosti in obveščanja znotraj delovnih organizacij.

Kakšno vrednost ima pri nas »javno mnenje« kot normalna tehnološka faza v pripravljanju pomembnejših odločitev ali pa njihovem noveliranju? Gre za to, da pomembnih odločitev (npr. zakonov) ne bi sprejemali na hitro, nepreštudirano, ampak šele potem, ko bi se javnost s predlogom spoznala, nanj reagirala in bi strokovna analiza tega odmeva dala ustrezno podlago za dopolnitev. Takšna pot bi zagotovila racionalen in učinkovit postopek in potrebno stabilnost sistema. Žal, daje praksa dovolj primerov, ko smo pomembne odločitve sprejeli preveč na hitro, ne da bi preverjali odmev iz življenja, nakar smo jih čez čas popravljali, upajali nove »sistemske« rešitve in vsakokrat napajali »zgodovinsko« pomembne razloge sprememb. V razvitih državah meščanske strankarske demokracije ugotavljajo politične stranke javno mnenje vsakodnevno, ažurno, seveda večinoma za svoje politične manevre. Pri nas bi to moral biti element neposredne demokracije, element preraščanja politike v tradicionalnem pomenu besede.

Kako se uveljavlja naš skupščinski sistem? Kako premaguje krizo parlamentarne demokracije, kako prerašča klasični predstavniški sistem? Ali je organizacijska struktura parlamenta s samoupravnimi zbori ter uporaba večinskega načela zadostno zagotovilo, da pride vedno do veljave splošni družbeni interes? Ali je skupščinski sistem v organizacijskem pogledu toliko učinkovit in demokratičen, kot se zdi, da je zapleten in neracionalen? Ali ga oblikujemo dovolj premišljeno in organsko? V štirinajstih letih je npr. zbor narodov glede svoje funkcije doživel obrat za skoraj 360 stopinj: potem ko je bil že skoraj na tem, da bi ga odpravili, je z zadnjimi

ustavnimi amandmaji doživel ponovno rehabilitacijo in se ponovno razvija v samostojen dom.

Po spremembi statusa zbora narodov dobiva nacionalna samouprava, samouprava republik, nove dimenzije. Močnejši postajajo činitelji, ki krepijo samostojnost republik in narodov. Zbor narodov predstavlja most med narodno suverenostjo in federalizmom, saj je na eni strani čuvár enakopravnosti narodov in z ustavo določenih pravic republik, na drugi strani pa mesto, kjer skozi kolizijo teženj in interesov posameznih republik prihaja do izraza naš skupni interes. Ali je skozi paritetno zastopstvo republiških delegacij omejena možnost preglasovanja dovolj za zagotovitev enakopravnosti republik in narodov ali pa naj dobi posamezna republiška delegacija pravico absolutnega veta? Ali bi to lahko ogrozilo temelje federacije ali pa bi le spodrezalo korenine premočnemu centralizmu in etatizmu, ki je bil doslej zlasti izrazit na področju zvezne zakonodaje?

Precej se govori o reorganizaciji našega (zlasti zveznega) skupščinskega sistema (mimo že izvedenih sprememb v zboru narodov). Zvezni zbor naj bi v celoti pustil mesto zboru narodov, spremembe pa naj bi nastale tudi v zborih delovnih skupnosti: razmišljanja in predlogi se gibljejo od tega, da bi odpravili samo organizacijsko-politični zbor, pa do tega, da bi vse štiri zборе delovnih skupnosti združili v en zbor, kot je to v večini občinskih skupščin. Pri tem bo treba odgovoriti na več vprašanj, zlasti pa: v čem je smisel delegacije proizvajalcev v samoupravnih zborih; ali v njih dejansko prihaja do izraza »tehnokratizem, ki je nevarnejši od birokratizma«; ali ne bodo v skupnem zboru ponovno zapostavljene družbene dejavnosti itd.

Upeljavljamo načelo delegacije v skupščinskem sistemu. Teorija poudarja to kot preraščanje predstavniške demokracije. »V delegatskem načelu je izražena ideja odposlanstva (izaslanstva), ne pa predstavnštva« (J. Đorđević). Za razliko od predstavnštva izraža »delegacija« idejo samouprave volivcev in občanov, načelo formiranja organov na vseh ravneh od spodaj navzgor. Nadaljnje empirične raziskave bodo morale odgovoriti na vprašanje, ali bo poslanec v položaju delegata — odposlanca imel drugačen odnos do lokalnih problemov glede na skupne interese, ali se bo čutil bolj odgovornega do volivcev, da bi jim poročal o delu skupščine, da ne bi bili »suvereni samo vsaka štiri leta« itd., kot pa doslej v položaju predstavnika. Kateri mehanizmi bodo zagotavljali novo kvaliteto?

Zdi se, da so odprta tudi nekatera vprašanja v zvezi z imperationim mandatom, zlasti če upoštevamo institucijo odpoklica. So stališča, ki ravno v imperationem mandatu vidijo zagotovilo ljudske suverenosti: poslanec mora biti pod stalnim nadzorom volivcev in njegove odločitve lahko sežejo le do tam, do koder mu dovoljuje pooblastilo volivcev (L. Tadić). Medtem ko nasprotna (večinska) stališča — ne le pri nas, ampak tudi v svetu — nasprotujejo imperationemu mandatu, ker je s tem na eni strani ogrožena poslančeva neodvisnost, na drugi strani pa bi skupščina postala podobna neuglaščenemu orkestru brez dirigenta, v katerem bi vsak vztrajno godel svojo (lokalno) melodijo. Zato nekateri celo nasprotujejo, da bi volivci imeli pravico odpoklicati poslanca, če bi se njegova stališča v skupščini razhajala z razpoloženjem volivcev, češ da to že predstavlja neke vrste imperationi mandat. Pravzaprav tu naletimo na svojstven paradoks: ob tem ko se bojimo, da bi odpoklic ne ogrozil »neodvisnosti«¹ poslanca, pa se hkrati postavlja vprašanje, ali ni odpoklic dejansko predvsem abstraktno načelo, ki se pa v praksi zelo redko uporablja (več je primerov v delovnih organizacijah).

Ves problem skupščinskega sistema in vseh oblik, ki zagotavljajo povezavo tega sistema z delovnimi ljudmi, ki torej zagotavljajo neposrednost našega sistema demokracije, opravlja svoj izpit, opravičuje svoje delovanje v iskanju optimalnih poti pri odločanju o skupnih družbenih interesih in zagotavljanju tem ustreznih individualnih in skupinskih interesov; pri odločanju o dilemah, kaj je v danih razmerah in ob obstoječih konkretnih posamičnih ter skupinskih interesih skupni družbeni interes ter kakšne so materialne in druge možnosti za njegovo uresničitev, zlasti kadar želje presegajo objektivne možnosti. V tem je temeljno vprašanje demokracije: kdo in kako odloča o družbenih in posamičnih interesih.

V tej zvezi kaže opomniti zlasti na dva pojavi: na eni strani gre za prodor določenih idej tehnokratizma, na drugi pa za zapiranje samoupravnih organizacij pred družbenim interesom za meje lokalističnega interesa. V duhu demokratizma je, da pomembnih odločitev ni mogoče sprejeti brez sodelovanja in upoštevanja volje prizadetih občanov. Temu nasprotna pa so mišljenja, da demokratična pot ne pripelje vedno tudi do najboljših rešitev. Zato nekateri zagovarjajo nasproti »demokratičnemu«² načelu »strokovno«³ načelo: ker se občani oz. člani kake delovne skupnosti zaradi nezadostne razgledanosti in nepoznavanja strokovnih vprašanj ne morejo odločiti za pravilno rešitev, ki bi bila optimalna in v njihovem interesu, naj odloča strokovni organ, ne pa demo-

kratično formiran organ. Pojavljajo se zamisli o »manager-skem« sistemu upravljanja v delovnih organizacijah nasproti dosedanjemu »amaterskemu« sistemu.

V tistih delovnih organizacijah, kjer se ob različnih priložnostih zapirajo pred družbeno intervencijo, delajo to pod firmo in v imenu samoupravnih pravic: nihče nima pravice vmešavati se v naše zadeve, pravijo, ker smo samostojni in nam ustava zagotavlja samoupravnost. Gotovo da absolutni »izolacionizem« samoupravljanja v delovni organizaciji ni sprejemljivo, ker bi se njegove posledice kaj lahko pokazale v popačenem pojmovanju družbene lastnine, v kolektivni zasebni lastnini: kolektivi s takšno miselnostjo gledajo na delovno organizacijo kot na svojo last in menijo, da z njo počenjajo, kar želijo, in urejajo družbene odnose, kot jim je po volji. Tu in tam se razrašča miselnost, da je izraz samoupravljanja samo to, kar se dogaja znotraj tovarniškega zidu, da pa je vse, kar pride od zunaj in kar se dogaja zunaj delovne organizacije, etatizem, birokratizem itd.

Dopustiti je treba možnost, da je zapiranje pred družbeno intervencijo upor proti neposrednemu administrativnemu vmešavanju zunanjih forumov v posamezne samoupravne odločitve, upor proti občinskemu, pa tudi republiškemu in zveznemu etatizmu. Vendar pa ne gre samo za te primere. Vprašanje je tudi, kdaj upor proti občinskemu etatizmu preraste v podjetniški lokalizem? V kolikšni meri so ti pojavi rezultat protislovij med splošnimi družbenimi interesi ter posameznimi in skupinskimi interesi, koliko so rezultat protislovij, ki se regenerirajo na bazi blagovno-tržne proizvodnje, in koliko so rezultat subjektivnega nerazumevanja sistema družbene lastnine in na njej temelječega samoupravljanja? Kam ti pojavi lahko vodijo? S čim izključujemo možnost pojava negativnih deformacij na podlagi miselnosti kolektivne lastnine? Ali niso določene deformacije (npr. na področju družbenih služb) posledica poenostavljenega izenačevanja in prenašanja samoupravljanja s področja gospodarstva? Ali smo enotni pri obravnavanju »posebnega družbenega interesa« in načinih njegovega varstva?

Samoupravni sistem na ravni delovnih organizacij in znotraj njih predstavlja relativno sklenjeno celoto. Neposredna demokracija tako v vsebinskem kot tehničnem pogledu se tu razmeroma najlažje realizira. Obstaja pa mišljenje, da institucionalizirane oblike samoupravljanja dokaj zaostajajo za razvojem njegove vsebine. To bi zelo težko trdili za tiste organizacije, kjer imajo razen delavskega sveta in upravnega odbora še komisije za določena področja (delovna razmerja,

disciplinske zadeve, štipendije itd.), delavske svete enot ter različne komisije v delovnih enotah, zbore delavcev itd. Za takšne bi veljala nasprotna trditev, da namreč bolehajo za hipertrofijo organizacijskih oblik in vidijo ves smisel samoupravljanja zgolj v kvantificiranju organov, sestankov, sej itd. Številne dileme se v razpravah postavljajo tudi v zvezi z delovnimi enotami. Zdi se, da obstaja določen razkorak med politično akcijo zunaj delovnih organizacij in dejanskim stanjem v delovnih organizacijah. Ne glede na nekatera nerazčiščena strokovna vprašanja pa se zdi, da so vse premočne težnje po institucionaliziranju novih, samostojnih in zaključnih oblik — pri čemer se poenostavljeno meče v isti koš manjša podjetja in večja (kombinate) — odločanja v okviru delovnih enot, namesto da bi jih obravnavali v kontekstu in povezavi z vsemi obstoječimi oblikami samoupravljanja na ravni delovne organizacije, kot obliko, prek katere proizvajalci izražajo svojo voljo in svoj vpliv, dajejo predloge, pripombe itd., neposredno odločajo pa le o tistem, kar je za neposredno raven nujno, primerno in racionalno, da se ohrani celovitost delovne organizacije kot ekonomskega in pravnega subjekta.

Namen nizanja vprašanj in dilem v zvezi z neposredno demokracijo pri nas ni bil niti, da bi jih vse izčrpali, niti da bi ob vsaki dilemi postavili trdno stališče, ampak da bi o njih sprožili razpravo. Če se zaostrojuje dilema, ali je neposredna demokracija mit ali stvarnost, pa je vendar bistveno ugotoviti dvoje. Najprej določiti pojem »neposredne demokracije« — z njim ni mogoče razumeti zgolj neposrednost v tehnično izvedljivem smislu oz. dokončno odločanje o vseh družbenih zadevah, ampak ga je treba pojmovati v povezavi z vsemi ostalimi oblikami in samoupravnim mehanizmom od delovne organizacije in občine do republike in federacije, ob aktivni vlogi družbenopolitičnih organizacij. Nadalje pa je nujno, da obstoječega sistema ne idealiziramo, da normativnega ne predstavljamo kot realnost, ampak gledamo nanj kot na proces, poln številnih protislovij, ki narekujejo, da nenehno preverjamo pravilnost naše poti in jo korigiramo v skladu z doseženimi spoznanji, da pa pri tem vendar ne zgubimo izpred oči dolgoročnosti procesa (upoštevaje, da smo še zelo blizu njegovega začetka): premagati tisto plat razredne družbene delitve dela, ki je ljudi razdelila na subjekte in objekte upravljanja, to pa pomeni samoupravljanje postopoma uresničiti kot temeljni družbeni odnos v vseh sferah družbenega življenja.

IVAN KRISTAN

PETER KOBE

Vidiki reforme kazenskega postopka

I

V povojnem razdobju in razvoju jugoslovanske socialistične družbene skupnosti pomeni najnovejša reforma kazenskega postopka z novelo zakonika o kazenskem postopku pomembno prelomnico.¹ Takšen sklep se ponuja ne samo zaradi zunanjih okoliščin, ki so reformo neposredno vzbudile oziroma v katerih so pristojni organi le-to pripravljali, ampak in predvsem zaradi nekaterih splošnih družbenih in posebnih z izgradnjo pravosodnega sistema ter z organizacijo boja zoper kriminaliteto povezanih procesov. Te okoliščine in procesi seveda niso od včeraj in niso »šlager« dneva, kot bi se zdelo ob različnih površnih ali vsaj enostranskih ocenah in predvidevanjih; te smo namreč lahko zasledili predvsem lani po brionskem plenumu CK ZKJ v dnevnem časopisju pa tudi v revialnem in drugem periodičnem tisku. Vprašanja, ki se ob tej reformi odpirajo, so vendar toliko zapletena in kompleksna, da jih v krajšem zapisu ni mogoče razgrniti v vseh njihovih posebnostih niti jim ni mogoče, kakor bi bilo to sicer potrebno in zaželeno, časovno in prostorsko določiti izhodišča in načrtati perspektive. Po drugi strani pa razprava o teh vprašanjih teče, in sicer, kar je razumljivo, predvsem v strokovnih krogih, ki so najprej poklicani in tudi kompetentni zanje in ki so in bodo tudi najbolj odgovorni za uspeh ali neuspeh reforme. Pristojna zbora zvezne skupščine sta sicer z omenjenim zakonom avtoritativno uredila nekatera odprta vprašanja samega sistema in posameznih oblik, v katerih naj bi sistem zaživel in deloval. Te razrešitve niso vse »čiste«, niso še dosledna razčlenitev jasnega načelnega koncepta na tem področju in v sedanji fazi družbenega razvoja; med temi razrešitvami so tudi kompromisne, nekatera

¹ Glej zakon o spremembah in dopolnitvah zakonika o kazenskem postopku, Ur. l. SFRJ št. 23/1967 z dne 24. 5. 1967. Zakon sta sprejela zvezni in organizacijsko politični zbor zvezne skupščine na zasedanju 10. 5. 1967; zakon bo začel veljati 1. 1. 1968.

vprašanja so sploh ostala odprta za prihodnjo kompleksno reformo materialnega in formalnega kazenskega prava in vsega pravosodnega sistema. Kompromisi skrivajo, čeprav so sicer lahko neogibni, vse nevarnosti umika oziroma odstopanja od optimalno zamišljene smeri. Priznati pa je treba tako redaktorjem novele kot zakonodajalcu, da niso popustili; vzdržali so pritisk tistih, ki so se zaradi tradicionalizma (zavestnega ali ne, je vseeno) upirali in se še upirajo ne toliko osnovnemu konceptu reforme kot posameznim razrešitvam. Še pomembnejše pa je, da so vzdržali pritisk tistih, ki se, sami proizvod monopolističnih birokratskih teženj, potegujejo za ohranitev takšnih oblik pri upravljanju z ljudmi, ki so značilne prav za birokratsko uravnavanje družbe. Reforma je tako resnično pomembna zmaga vsaj v bitki na ideološki ravni; ta zmaga pa še ni končana in tudi ne more biti, dokler ne bo zmage v vsej družbeni reformi.

Kot rečeno, razprava je še odprta, v tem sestavku pa želimo, opomniti na nekatera vprašanja in prispevati k iskanju odgovora nanje. Čas do polne uveljavitve reforme kaže izrabiti prav za to in čeprav gre za vprašanja, ki se zde na prvi pogled predvsem strokovne narave. Tudi pri dejavnih zunaj pravosodja in strokovnih krogov je treba vzbuditi razmišljanje, saj je od njih v veliki meri odvisno splošno ozračje, v katerem delujejo pravosodni organi. Ti dejavniki sicer niso poklicani govoriti v imenu pravosodja, ki je samostojna in neodvisna družbena služba; s sodelovanjem pri razreševanju problemov, s katerimi se mora pravosodje ukvarjati, pa seveda posredno vplivajo na njegovo delovanje.

Sedanja reforma, izražena v omenjenem zakonu in pred njim še v zveznem in republiških zakonih v organih za notranje zadeve, je zaključek določenega procesa preobrazbe kot dela splošne družbene reforme. Sami pravosodni organi pa tudi odbori in zbori predstavniških organov so s svojimi priporočili oziroma sklepi deloma anticipirali rešitve, ki jih je potrdila novela, vendar tudi tu stvari še niso čiste in jasne. Vnema za takojšnjimi ukrepi, ki je bila v prvih tednih in mesecih po brionskem plenumu vzburkanega javnega mnenja sicer razumljiva, je pojenjala, zamenjale so jo dosti studiozne razprave in strokovno delo. V sedanji fazi po sprejemu zakona in do njegove uveljavitve 1.1.1968 je seveda poglobljena skrb ukreniti vse potrebno v kadrovske in materialnem pogledu, da bo reforma resnično lahko stekla in zaživela.

II

Na splošno velja, da so velike buržoazne revolucije ob koncu XVIII. in v XIX. stoletju odločilno preusmerile sistem represije kot oblike boja zoper kriminaliteto, organizacijo in funkcioniranje njenih organov. Z deklaracijami o osnovnih pravicah in svoboščinah državljanov, z ločitvijo funkcij v kazenskem postopku in s poudarjanjem, da je obdolženec subjekt, to je nosilec pravic do obrambe, so bile na raven ustavnih in pravnih načel in določb povzdignjene ideje, ki so jih poudarjali že racionalisti, razsvetljenski filozofi in humanisti XVIII. stoletja od Montesquieuja, Voltaira, Beccaria, Rousseauja do J. P. Marata, Portalisa in drugih. V teoriji kazenskega procesnega prava je najdlje prišla liberalistična smer v avstrijsko nemški inačici, ki je s slovito teorijo o kazenskem postopku kot pravnem odnosu postavila temelje in rabila kot izhodišče za moderne kodifikacije ob koncu XIX. in v začetku XX. stoletja. To je teorija, katere temelj je, da je kazenski postopek skupnost pravnih razmerij med udeleženci v postopku; ta razmerja se izražajo v medsebojnih pravno normiranih pravicah in dolžnostih. Ta teorija je in ostane sicer na tleh pravnega pozitivizma in normativizma, je odtrgana, brez jasne zveze z resničnimi družbenimi odnosi, ki se skrivajo za pravnimi normami, so pa kot odsev objektivnih razmer in zanje veljavnih zakonitosti njihova resnično gibalna sila. Zato je razumeti, da ta teorija ni nastala na tleh kazenskega postopka, ampak civilnega postopka kot izraz na tem področju veljavnih blagovno tržnih odnosov. In kot je nekdanj v davnini pomenilo kaznivo dejanje porušenje teh odnosov kot civilnopravnih odnosov, je na višjem nivoju spirale družbenega razvoja to isto zasebno pravno jedro, čeprav zamaskirano, vendarle prevladalo. Če je za kazensko pravo moderne dobe kapitalističnega družbenega sistema, ki ga predstavlja znano klasično in neoklasično kazensko pravo, kazni ekvivalent za storjeno kaznivo dejanje kot zaslužena kazni, je za kazensko procesno pravo iste dobe logično, da naj pomeni pot, po kateri se ugotavlja ta ekvivalent; tudi za to ugotavljanje veljajo v bistvu ista načela, ki veljajo za urejanje medsebojnih odnosov med formalno enakimi, resnično pa neenakopravnimi subjekti, nosilci pravic in dolžnosti. Takšne analize in sklepe na njeni podlagi, ki

jim bo treba posvetiti več časa in prostora ob kakšni drugi priložnosti, seveda ne daje buržoazna teorija.²

Rezultati, do katerih je prišla buržoazna teorija kazenskega procesa in ki se kažejo v poudarjanju obdolženčevih pravic v kazenskem postopku, in druga izhodišča pa imajo vendar velik pomen za tisto, kar je vsekakor zunanji odsev družbenih procesov in prizadevanj naprednih tokov in posameznikov za humanizacijo odnosov med v državi organizirano družbo in posameznikom. Ti odnosi so izredno pomemben kazalec stopnje družbenega razvoja proti cilju, ki je očlovečenje človeka, katerega si je zavestno postavil za svojega resnično socialističen koncept tega razvoja. Da gre pri tem za obče človeške vrednote in za načela, ki pomenijo že desetletja, vsekakor pa dandanes minimum vsakršne civilizirane družbe, dokazuje v svetovnih merilih splošna deklaracija o pravicah človeka, ki jo je sprejela generalna skupščina OZN decembra 1948 in priporočila uveljavljanje njenih načel v nacionalnih zakonodajah.³ Da je to minimum, ki ga je treba in ga je mogoče preseči v družbenem sistemu, ki se šteje za demokratičnega, je dokaz že tradicionalni anglosaksonski kazensko-procesni sistem, prav tako pa to dokazujejo zakonodaje nekaterih buržoaznih držav že med obema vojnama. Posebej je to očitno po drugi svetovni vojni in se izraža v reformnih prizadevanjih, katerih nosilci so ali posebna strokovna združenja ali kako drugače povezani teoretični in praktični delavci na tem področju v internacionalnih okvirih. Če je to spodnji mejni prostor, v katerem se gibljejo tradicionalni ali iz njih nastali novejši sistemi, ostane odprto vprašanje; nanj ni mogoče enostavno odgovoriti s sicer pravilno ugotovitvijo o medsebojni odvisnosti in učinkovanju idejne nadstavbe, v katero kazensko procesno pravo nedvomno sodi, in materialne sfere.⁴ O tem pa še pozneje.

Teorije, ki izhajajo iz koncepta o kazenskem postopku kot skupnosti procesno-pravnih razmerij, pa tudi druge sodobne teorije združuje še neka druga, vsem skupna ideja; ta

2 Prim. J. B. Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, avt. izdaja v nemškem prevodu dr. E. Hajos, Wien-Berlin 1929; za naše teme so posebej zanimiva poglavja *Recht und Staat*, *Recht und Sittlichkeit*, — in *Recht und Rechtsbruch* (str. 124—174). Zanimivo, pri nas še premalo znano delo, je izšlo v srbohrvaškem prevodu dr. L. Tadića po 3. ruski izdaji v Sarajevu 1958. Ob pisanju tega sestavka nimamo prevoda pri roki.

3 Jugoslavija se je sicer vzdržala glasovanja o tej deklaraciji zaradi takratne situacije, nastale po sporu s sovjetskim blokom, ki se je tudi vzdržal. Vsekakor pa je kmalu, zlasti pa z zakonikom o kazenskem postopku iz leta 1953 sprejela vsa načela iz te deklaracije, ki štejejo v sfero procesnega prava.

4 Prim. Paschukanis, nav. delo, str. 166.

ostaja morda celo edina skupna karakteristika sodobnih teorij, ki jih ne zadovoljuje pozitivistično normativna koncepcija in ki zato iščejo drugačne. To je ideja o dveh nasprotujočih si težnjah v kazenskem postopku; o antagonizmu med težnjo, zagotoviti uspešnost kazenskega postopka kot instrumenta v boju zoper kriminaliteto, in težnjo, obvarovati državljana pred neupravičenim kazenskim pregonom oziroma zagotoviti obdolžencu, da poseg v njegove pravice ne bo presegel racionalnih meja in izpodkopaval njegovega položaja kot položaja subjekta v postopku. Ta antagonizem naj bi razreševal tako organiziran kazenski postopek, kakršen je znan kot tip mešanega kazenskega postopka, ali še bolj moderniziran anglo-saksonski postopek. Od konkretne politike kazenskega pregona, zlasti pa od stanja na fronti boja zoper kriminaliteto je potem odvisno, katera od obeh teženj včasih prevladuje nad drugo, praktično pa se to kaže najbolj v pooblastilih, ki jih dajejo policijskim organom. Ti še vedno štejejo za najbolj izpostavljeno enoto v boju zoper kriminaliteto, hkrati pa tudi za potencialno nevarnost za pravice občanov. Zato se stalno ponavljajo in so v sedanji dobi še posebej poudarjena prizadevanja, ki se kažejo v različnih oblikah, v katerih se policija podreja kontroli drugih organov kazenskega pregona, zlasti pa sodišč, ki naj bi tudi izoblikovala standarde za dejavnost teh organov. Izhod iz takšnih dilem pa iščejo po drugi strani v zahtevah, da se odpravi »varuštvo« nad policijskimi organi; druga pot, ki je ali ki se zdi racionalnejša in bolj smotrna, je modernizacija tehnične opreme, izboljšanje strokovne ravni in utrjevanje profesionalne etike znotraj policijske službe same.⁵ Uspeh takšnih prizadevanj je viden vendar samo tam, kjer so za kršitve standardov določene učinkovite procesne sankcije, med katere sodi zlasti pravilo o izločitvi dokazov, ki so bili pridobljeni s kršitvijo teh standardov (tako imenovano ekskluzijsko pravilo), kot podlage za sodno odločitev. Dosledno upoštevanje tega pravila seveda lahko pripelje do oprostitev notornih krivcev na eni strani ali do zmanjšanja prizadevanj in iniciative, s tem pa tudi uspešnosti tistega delovanja policijskih organov, ki mu pravimo odkrivanje storilcev kaznivih dejanj in zavarovanje sledov in drugih dokazov.⁶

⁵ Prim. dr. J. Pečar: Tehnično taktična revolucija v policijskem delu, rokopis oddan za objavo v reviji »Strokovni list« rep. sekr. za notranje zadeve leta 1967.

⁶ Prim. v op. 5 nav. delo in od istega pisca: Odkrivanje in raziskovanje kriminalitete, Javna varnost v novih razmerah, Naši razgledi 1967, št. 12, str. 311, 312, in še obširnejši sestavek v članku avtorjev dr. L. Bavcon, dr. M. Kobala in dr. J. Pečarja v reviji za kriminalistiko in kriminologijo 1967, št. 1–2, str. 1–12.

Na prvi pogled se zdi, da so takšne skrajnje možnosti tisto, kar vpliva na to, da so zakonodajalci v sodobnem svetu precej gluhi za radikalne zahteve po spremembi v pozitivnih pravih. In sloviti adagio liberalistične ere — »bolje deset krivcev oprostiti kot enega nedolžnega obsoditi«, ostaja prej memento zoper reformo kot pa izhodišče zanjo. Ugotovili pa smo že, da so pravi razlogi vendarle drugje, v objektivni situaciji družbenih odnosov, v kateri je zelo majhen prostor za manevriranje. Sem šteje tudi dejstvo, da kriminaliteta v najbolj razvitih državah narašča dosti hitreje, kot narašča latentna kriminalna populacija, in da se širi s tem temno polje, na katero opozarja pri nas zlasti Pečar.⁷ Zato je tudi jasno, da ostajajo klasični organi represije najpomembnejši dejavnik v boju zoper kriminaliteto. Ker pa je dosežena raven humanizacije kazenskega pravosodja relativno vendar visoka, je tudi s tega razloga razumljiv počasnejši tempo razvoja na tem področju. Končno, prizadevanja za reformo v buržoaznem svetu pa ne gredo samo v tej smeri za razreševanje omenjenih protislovij; ta stopajo celo v ozadje pri tistih predstavnikih sodobne buržoazne teorije, ki razumejo kazensko pravo v njegovi dvojni vlogi varstva družbe pred kriminaliteto in instrumenta za resocializacijo storilcev kaznivih dejanj.

III

Z zmagovito oktobrsko revolucijo so, kot se zdi na prvi pogled, odpadle pglavitne zaviralne sile ne samo za hitrejši razvoj na področju, ki ga obravnavamo, ampak tudi za takšno radikalno reformo, ki bi ustrezala novim družbeno-ekonomskim odnosom. Toda že prvi koraki nove sovjetske države in oblasti so pokazali, da problem ni tako enostaven. Razbitje klasičnega aparata državnega prisiljevanja, na katerem je slonel prejšnji režim in ki je bil nosilec boja zoper kriminaliteto, je bilo sicer razumljivo in nujno. S tem in z iskanjem novih organizmov še ni bilo vse opravljeno; izredno težki pogoji, pod katerimi se je znašla prva država proletarske revolucije, so sam proces ne samo zavrli, ampak celo obrnili v drugo smer. Ta se je končno izoblikovala na idejno teoretičnem političnem terenu v sloviti teoriji o zaostritvi razrednega boja v državi prehodnega obdobja nasploh, posebej pa v zmoti, da je kriminaliteta v tej družbi

⁷ Glej v op. 5 in 6 navedena dela.

ali ostanek kapitalističnega družbenega sistema v zavesti ljudi ali pa posledica zavestne dejavnosti socializmu sovražnih tujih agentur in njihovih domačih adeptov in kot takšna tudi oblika zaostrovanja razrednih antagonizmov. Ta zmota se je izpričala in še ni v celoti premagana v — lahko bi rekli idealistični — predstavi, da bo z novimi družbenoekonomskimi pogoji in s časom kriminaliteta odmrila, po drugi strani pa v zahtevah po zaostritvi represije zoper tiste, na katere blagodejni vpliv družbenega sistema ni učinkoval. Takšno izhodišče je rodilo posledico, ki tudi po zadnjih reformah v Sovjetski zvezi po decembru 1958 še ni odpravljena, da so omejili pod minimum, ki bi ustrezal sodobnim standardom, pridobitve in spoznanja, ki so se o humanizaciji odnosov v kazenskem postopku uveljavila že v razviti buržoazni družbi. In kot da zgodovina ni najboljši učitelj — po podobni poti so šle tudi tiste države, ki so med drugo svetovno vojno ali po njej doživele lastne inačice oktobrske revolucije. Le-te so se zgledovale po sovjetskem vzoru in ga bolj ali manj mehanično prevzemale v zakonske akte, posebej pa uveljavile v praksi.

Podobno, vendar v manjši meri in zlasti za krajšo dobo, je šel razvoj v Jugoslaviji. Specifičnost njenega položaja po končani drugi svetovni vojni zaradi samostojnega revolucionarnega boja za osvoboditev in družbeno preobrazbo in dogodki leta 1948 ter pozneje so omogočili, da smo spregledali napake pri mehaničnem prenašanju institucij in instrumentov od drugod, značilnem za prva leta po vojni. To obdobje, ki je trajalo do uveljavitve letos ponovno noveliranega zakonika o kazenskem postopku iz l. 1954, nosi vse značilnosti svojih vzorov: združitev funkcije kazenskega pregona in izvajanje predhodnega postopka pri javnem tožilstvu, široka pooblastila organov za notranje zadeve, ki jih je praksa še razširjala in kot posledica dvotirnost politike kazenskega pregona, omejitev sodišč na sojenje pod močnim vtisom gradiva, ki je bilo zbrano v predhodnem postopku, dosti negotov položaj obdolženca in oškodovanca v kazenskem postopku, slepo zaupanje v pravilnost in zakonitost dela državnih organov oziroma v uspešnost nadzorstva javnih tožilstev nad njimi, neupoštevanje, da so mogoče profesionalne deformacije na tem področju, pod firmo nove revolucionarne oblasti skrita nevarnost birokratizacije itd. To so nekatere zmote, ki so v prvem razdobju nadvladale tudi tisto progresivno, ki je zraslo samostojno med revolucijo ali z zgledovanjem pri drugih. IV. plenum CK KPJ junija 1951 je že kritično osvetlil nastalo situacijo ob konfrontaciji le-te z začetki uvajanja

delavskega samoupravljanja in je v svojih sklepih molče upošteval tiste pozitivne instrumente, ki so, kot smo omenili, že zrasli na tleh buržoazne družbe. Zakonik o kazenskem postopku (1953/54) je prvi poskus, uveljaviti ta stališča. Ločil je funkcijo pregona od izvajanja predhodnega postopka, sodišču je odprl pot v to fazo postopka, potrdil in razširil je osnovne procesne garancije obdolženca, oškodovancu je dal večje možnosti za uveljavljanje njegove lastne vloge v kazenskem postopku. Ta zakonik pa ni odpravil dvotirnosti v prej omenjenem smislu, obdolženec je ostal še naprej najpomembnejši vir za ugotavljanje dejstev v kazenskem postopku, ni odpravil ali vsaj omilil ozračja nezaupanja za sodelovanje zagovornika v predhodnem kazenskem postopku, obdržal je izrazit inkvizitoren značaj te faze postopka, če se omejimo le na najpomembnejše.

Strokovni krogi so že zgodaj začeli opominjati na poglobitve hibe tega sistema, ki so morale oslabiti tudi njegove očitne prednosti pred sistemom zakona iz leta 1948, torej iz prvega obdobja.

Nadaljnji družbeni razvoj je prinesel nove možnosti za reforme; te pa so ostale vse do letošnje novele neizrabljene, če izvzamemo pomembne in progresivne spremembe, ki jih je prinesla novela 1959 v postopek z mladoletniki. Najboljša priložnost je bila vsekakor po novi ustavi, v času, ko je bilo treba uskladiti zakonik o kazenskem postopku s to ustavo. Toda novela iz leta 1965 pomeni ne samo formalno usklajitev, ampak v marsičem poslabšanje zaradi mehničnega približanja kazenskega pravosodja komunalnemu sistemu. To velja zlasti za položaj obdolženca v kazenskem postopku.⁸ Novela iz leta 1965 ni razčlenila tistih izhodišč o položaju človeka in občana v novi družbi, ki jih je v skladu z objektivnimi pogoji začrtala ustava. Tako ni ustrezno določila vloge sodišč kot nosilcev kazenske represije, pa tudi prevenije in garanta ustavno določenih pravic občana in tudi ni odpravila dvotirnosti v politiki kazenskega pregona.

Ostane torej sedanja novela. Že uvodoma smo poudarili njen družbeno progresiven pomen. Tu se nam ponuja priložnost za konkretnije razpravljanje o tem.

⁸ Prim. sestavek pisca: Usklajitev kazenskega zakonika, zakonika o kazenskem postopku in zakona o gospodarskih prestopkih z ustavo, *Pravnik* 1965, str. 301—318; za razvojni prikaz pa še: Obtožno načelo v jugoslovanskem kazenskem postopku de lege lata in de lege ferenda, *Zbornik pravnog fakulteta v Zagrebu* 1960, str. 219—227, in *L'applicazione del principio del contraddittorio nel processo penale jugoslavo*, *Monitore dei tribunali*. CVI Milano 1966, str. 695—715, — O sedanjih noveli pa: *Reforma kazenskega procesnega prava*, njene dileme in in perspektive, *Pravnik* 1967, št. 7—8 (v tisku).

Ob sedanjih razpravah o noveli zakonika o kazenskem postopku je najboljša priložnost ne toliko za to, da bi iskali izvirnost njenih izhodišč. Gre predvsem za njihovo konfrontacijo oziroma za to, da ocenimo usklajenost teh izhodišč z objektivnimi okoliščinami naše družbe in s težnjami družbenega razvoja v prihodnje. Sedanja jugoslovanska država pomeni ne glede na različna pretiravanja o doseženi stopnji v izgradnji samoupravne družbe in izdelanosti oblik samoupravnosti nedvomno novo kvaliteto v primerjavi z vsemi drugimi sistemi, ki so nastali po odpravi buržoaznega političnega sistema. Kljub temu pa ostane še vedno država prehodnega obdobja, ki je v svoji ekonomski sferi podvržena zakonitostim blagovno-tržnega gospodarstva. Gledano z marksističnega stališča to pomeni, da mimo novega obstaja še dosti starega, vendar ne kot psihološki petrefakt v zavesti ljudi, ampak v vsakdanji stvarnosti materialnih odnosov. Paschukanis je sicer v drugačnih okoliščinah, vendar dosti realno izrazil objektivno situacijo takole: »Vse dotlej, dokler bo oblika blaga in iz tega izhajajoča pravna oblika dajala še naprej svoj pečat družbi, bo tudi v sodni praksi veljala in ohranila svoj pomen po svojem bistvu, torej z nejuridičnega gledišča absurдна ideja, da se teža vsakega kaznivega dejanja tehta na tehtnici in izrazi z meseci ali leti zaporne kazni.« Na t.i. procesne garancije obdolženca gleda Paschukanis tudi iz tega zornega kota in vidi resnično prevrednotenje odnosa med družbo in tistim, ki jo ogroža, šele s trenutkom, ko začne odmiranje pravne nadgradnje.⁹ Paschukanisu ni bilo dano, da bi svoja stališča razvijal dalje in jih zlasti soočil z družbeno prakso. Njegova teorija pa ostane kot eno izmed mogočih izhodišč ali vsaj kot izraz realističnega pojmovanja, po katerem razvoj družbenih institucij (to je tudi kazenskega pravosodja in njegovih instrumentov) ne poteka samo na ravni idej, ampak v sferi materialnih odnosov. Če se obrnemo v jugoslovansko stvarnost, tedaj vidimo, da ob reformi kazenskega procesa ne gre predvsem in samo za večje ali manjše procesne garancije, ampak za takšne spremembe v položaju obdolženca v kazenskem postopku, v vlogi in odnosu organov kazenskega pregona med seboj do obdolženca in drugih občanov, za razvijanje takšnih procesnih oblik, ki bodo adekvatne z razvijanjem samoupravnih odnosov v družbi sploh. Le tako pravno normirane institucije in oblike ne bodo več samo deklarirane, bodo resnično nove in realno uresničljive. To

⁹ Paschukanis, nav. delo, str. 170—174.

je seveda višji, v daljnji perspektivi dosegljiv cilj reforme, njen neposreden, skromnejši cilj pa je: zagotoviti občanu v socialistični družbi vsaj takšen položaj, če se v katerikoli funkciji ali vlogi znajde v kazenskem postopku, ki mu ga je že priznala razvita buržoazna družba sedanje dobe. V sedanji fazi gre tudi za korekture v razvrstitvi in medsebojnih odnosih med organi kazenskega postopka, ki temelji na jasni delitvi dela, ne pa toliko na subordinaciji ali nadrejenosti. Glede tega pa lahko ugotovimo v sedanji noveli kazenskega procesnega prava pogumno in dosledno izvedeno koncepcijo, da je samo sodišče po preiskovalnem sodniku in kolegijskih organih tisti državni in deloma tudi družbeni organ, ki naj razrešuje osnovna vprašanja kazenskega postopka, ali je dejanje kot pojav v zunanjem svetu kaznivo dejanje, ali je določen državljan kot obdolženec storilec dejanja in krivec, in kakšen ukrep naj se v pozitivnem primeru izreče in stori. Nekaj kompromisnih rešitev, pooblastil za organe za notranje zadeve, ki jih v prvih osnutkih za novelo ni bilo, pri tem ne moti — pod pogojem, da bodo sodišča organizacijsko in strokovno kos svoji nalogi. Z razširitvijo pravic obdolženca do strokovne pomoči pri obrambi, ki deloma presega ustrezne določbe v buržoaznih sistemih, je odprta pot za omejevanje inkvizitornosti v kazenskem postopku v tiste racionalne meje, ki so razumljive in nujne.

Sedanja reforma kot delna reforma seveda nujno prinaša določene motnje v harmonično (kakršna naj bi vsaj bila) zgradbo veljavnega kazenskega procesnega prava. Razen tega pa ostane še vedno v čl. 1 Zakonika o kazenskem postopku poudarjeno pravilo, da sodišča odmerjajo kazen krivcem po »zasluženosti«, torej kot ekvivalent za storjeno kaznivo dejanje. To bi vsekakor motilo ob čisto logični in gramatikalni razlagi te določbe. Takšna razlaga pa ni nujno edina; v zavest sodnikov morajo vendarle prodreti znanstvena spoznanja, s katerimi se lahko seznanijo tudi iz domačih virov, o tem, kakšna je funkcija kaznovanja storilcev kaznivih dejanj v naši družbi. Od stališč tiste marksistične znanosti, ki je izhajala in še izhaja predvsem iz analize buržoazne družbe in njene kritike, je treba napraviti korak dalje. To pa je mogoče kljub pogojenosti kazenskega prava in njegovih instrumentov, kot je ravno kazenski postopek, z objektivnimi družbeno ekonomskimi odnosi. Zveza med njimi, kot smo že poudarili, ni mehanična; v procesu izgrajevanja samoupravne družbe je relativno samostojno učinkovanje ideološke komponente družbenega sistema močna gibalna sila, če jo spoznamo in sprejmemo kot vodilo v dnevni

praksi. Ob takšni razlagi tudi tako sporno vprašanje razširjanja obdolženčevih pravic v kazenskem postopku ni primarno. Te pravice nimajo več, vsaj večidel ne, značaja pogodbenih pravic, ampak je z njimi določen položaj občana v odnosu do državnih organov sploh in obdolženca v kazenskem postopku posebej. To je položaj, kakršen mu gre kot članu družbene skupnosti, kar ostane kljub storjenemu kaznivemu dejanju.

V novelo zakonika o kazenskem postopku so vendarle prišle določene kompromisne rešitve, ki so posledica bolj emocionalno kot razumsko motivirane bojazni, da bi preveč pravic, priznanih obdolžencu, oviralo kazenski postopek, ga zavlačevalo, s tem pa tudi zmanjševalo uspešnost boja zoper kriminaliteto.¹⁰ Nevarnosti pa ni tu, ampak je drugje, je v tem, da ne bi sicer kot izjemne omejitve pravic občana v kazenskem postopku postale pravilo. Izkušnje ob izvajanju še veljavnega zakonika o kazenskem postopku na to nevarnost še posebej opozarjajo, pa naj bodo memento, da se ob sedanji reformi ne bi ponovile.

¹⁰ O iracionalnih komponentah prakse kazenskega pravosodja, prim. dr. Kobal, v op. 6 navedeno delo (objavljeno tudi v časopisu »Naši razgledi«).

Prim. še Z. Roter: (Ne)politična policija, Teorija in praksa 1967, str. 867–869, in Ljubo Bavcon, Ali naj bo politična policija nosilec politične moči, Teorija in praksa 1967, str. 997–999.

Za diskusijo o obravnavanih vprašanjih so v novejši domači literaturi še zanimiva med drugim naslednja dela: Dr. K. Vodopivec, Neki problemi o utjezanju sodskog postopka na razvijanje društvenog morala i društvene discipline građana, Jug. revija za kriminologiju i krivično pravo 1964, str. 333–343, dr. I. Brnčić, Neki problemi pravosudnog sistema, Arhiv za pravne i društvene nauke 1966, str. 153–159, Mg. Lj. Prvan, Razvitak organa krivičnog sudovanja u prelaznom periodu, Jug. revija (kot zgoraj) 1966, str. 494–501, dr. St. Popović, O primeni kibernetike u pravu. Anali pravnog fakulteta u Beogradu 1966, str. 359 do 374, dr. T. Vasiljević, Neke misli povodom izmena zakonika o krivičnom postupku, Anali 1966, str. 415–427, dr. F. Hočevar, Dalji putevi razvitka našeg krivičnog zakonodavstva i pravosudne prakse, Jug. revija (kot zgoraj) 1967, str. 3–14, dr. B. Kraus, Novela zakonika o krivičnom postupku, Jug. revija (isto), str. 33 do 45, in Diskusija (prav tam, str. 45–47) in dr. T. Marković, Kome istraga: policiji ili sudu, Izbor Vjesnika u srijedu 1967, št. 4, str. 64–71.

Zunanjepolitična dejavnost avstrijske vlade

I

Zunanjepolitično dejavnost vlade avstrijske ljudske stranke, posebno še njenega predsednika kanclerja Klause, lahko opazujemo in vrednotimo tudi kot poskus stvarne opredelitve koncepta nevtralne Avstrije nasproti vzhodni oziroma jugovzhodni Evropi. Vrsta državniških obiskov na najvišji ravni od konca lanskega leta je zunanje znamenje tega aktiviranja avstrijske politike na Vzhodu: predsednik vlade Sovjetske zveze Podgorni je bil na Dunaju in kancler Klaus v Moskvi, predsednik Tito na Dunaju, kancler Klaus na Madžarskem in v Romuniji. Res je, da je bil obisk našega predsednika dogovorjen še za prejšnje koalicijske vlade, vendar ga je Klausova politika dejavno vključila v svoja prizadevanja.

Med obiskom na Madžarskem je kancler Klaus sodobni koncept avstrijskega mednarodnega položaja in zunanje politike tudi jedrnatno definiral. V predavanju 3. maja 1967 v madžarski akademiji znanosti o aktivni politiki v mednarodnih odnosjih v Podonavju je poudaril predvsem dva temelja avstrijske politike: sklenitev državne pogodbe in uzakonitev trajne nevtralnosti Avstrije 26. oktobra 1955. »V tem konceptu trajne nevtralnosti,« je dejal Klaus, »in odločenosti, braniti jo z vsemi mogočimi sredstvi, vidimo bistveno varščino naše neodvisnosti. Skupna hiša, ki se je razpadla leta 1918, je pustila Avstrijo brez zavestno izbranega in hotenega zunanjepolitičnega stališča. S konceptom neodvisne, trajno nevtralne države si je Avstrija po letu 1955 zopet sezidala hišo, ki je prikrojena njeni velikosti in sodobni vlogi. Naša domovinska pravica v mednarodni skupnosti držav je bila na novo definirana. Razveseljivo je in smemo biti zaradi tega ponosni, kako hitro in kako odločno se je avstrijsko ljudstvo opredelilo za ta načela. Leta 1955 se nismo odločili za trajno

nevtralnost pod pritiskom tedanjih razmer, kajti njene korenine nahajamo v mislih odločilnih politikov in pravnikov že pred letom 1955 in njen koncept je uglasen na 'trajno uveljavljanje' in ne samo za čas sredi dvajsetega stoletja. Odločitev za trajno nevtralnost ne izvira samo iz dolgoročne potrebe avstrijskega ljudstva po varnosti, ampak je tudi nam primeren prispevek k popuščanju napetosti med narodi Evrope, k mednarodnemu sporazumevanju. Prav v tem vidimo dolžnost, da trajne nevtralnosti ne štejemo za stanje osamitve, temveč kot spodbudo za aktivno politiko v mednarodnih odnosih. Takšno politiko vodimo s preudarnostjo in odgovornostjo. Nikoli pa nismo dopustili kakega dvoma o tem, da je avstrijsko ljudsko predstavništvo tisto, ki tolmači to politiko, izvaja pa jo avstrijska vlada.« (Wiener Zeitung, 4. maj 1967, št. 103.)

Posebno vidna poteza v avstrijskih prizadevanjih po aktivno oblikovanem razmerju z evropskim Vzhodom je to, da gre za aktivnost, ki naj omogoči ureditev za Avstrijo pomembnega vprašanja v čisto nasprotnem zemljepisnem področju: omogoči naj ureditev razmerja Avstrije z Evropsko gospodarsko skupnostjo v smislu želja avstrijske ljudske stranke. Znano je, da je Sovjetska zveza slejkoprej na stališču, da bi pridružitve Avstrije tej regionalni gospodarski hkrati pa tudi politični organizaciji pomenila kršitev njenega nevtralnega položaja, posebej pa še kršitev čl. 4 državne pogodbe (prepoved priključitve Nemčiji). Vseeno je to vprašanje navzoče pri vseh državniških stikih Avstrije z deželami vzhodne in jugovzhodne Evrope. Opozicijska socialistična stranka Avstrije v tej zvezi kritično meni, da gre Klausova zunanjepolitična praksa predaleč, ker se ne omejuje samo na izmenjavo informacij in na otipavanje političnih možnosti, ampak se približuje že politični konsultaciji, s čimer ogroža suvereno pravico Avstrije, da svoj nevtralni status in njegove meje samostojno presoja in praktično definira. SPA ob tem meni, da se Klaus preveč približuje metodam finske diplomacije v razmerju do Sovjetske zveze in da to ogroža avtonomnost avstrijske presoje. »Kdor hoče v resnici biti samostojen, ta ne sprašuje in ne pojasnjuje, ampak ve, kako daleč more iti.« (Die Zukunft, april 1967, št. 7, str. 3.) Poudarek v zadnjem stavku prej navedenega odlomka iz Klausovega predavanja je torej veljal predvsem domači, avstrijski javnosti, kot odgovor na očitke socialistov.

Pridružitve Avstrije Evropski gospodarski skupnosti seveda ni le problem nevtralnosti, ampak tudi konkretnih interesov Avstrije. Predvsem tukaj se razvija polemika med

vlado in delavskima opozicijskima strankama, SPA in KPA, ki očitata vladi, da teh interesov doslej še ni jasno razčlenila in ugotovila, vsaj ne za javnost. Medtem ko KPA meni, da sploh ni resničnih interesov, ki bi Avstriji brezpogojno narekovali, da se mora truditi za pridružitve k Evropski gospodarski skupnosti in ki ne bi bili rešljivi tudi drugače, predvsem s spremembami v strukturi avstrijskega gospodarstva (Weg und Ziel, 1967, št. 1), pa socialistična stranka Avstrije načelno ne nasprotuje pogajanjem o takšni pridružitvi, pogajanjem, ki tečejo z zahodnoevropsko organizacijo več kot dve leti. Pri tem pa kritično opozarjajo predvsem na dva vidika bruseljskih pogajanj: na tistega, ki zadeva položaj avstrijske nevtralnosti, in pa tistega, ki zadeva avstrijske gospodarske in politične interese v razmerju z zahodnimi državami.

Glede prvega vidika poudarjajo avstrijski socialisti, da nevtralnost za Avstrijo ne pomeni kakega pravnega stanja, ampak da je to politično vprašanje zaupanja z vseh strani. V zvezi z drugim vidikom imajo avstrijski socialisti tele pomisleke: Evropska gospodarska skupnost terja od Avstrije, da mora izstopiti iz gospodarske organizacije severnoevropskih in zahodnoevropskih držav, ki niso članice EGS (EFTA), Evropska gospodarska skupnost je med pogajanji zahtevala, da se mora avstrijska trgovina z vzhodnimi deželami zmanjšati in da je le v tem primeru pripravljena dovoliti dodatne uvozne kontingente proste carine, in naposled, postopno znižanje carinskega zidu med Avstrijo in EGS ne bi omogočilo samo avstrijski industriji prostega dostopa do zahodnoevropskega tržišča, ampak bi, narobe, odprlo tudi avstrijski trg zelo konkurenčnim industrijam EGS, posebno zahodnonemški industriji. »Ne smemo se slepiti, da bi cele industrijske panoge v Avstriji morale propasti pod povodnijo carine oproščene nemškega uvoza. Že leta sprašujemo socialisti trgovinskega ministra, koliko bi nas stala udeležba pri Evropski gospodarski skupnosti; na to vprašanje nismo še nikoli dobili odgovora.« (Karl Czernetz, Österreich in der neuen Phase der Weltpolitik, Die Zukunft, januar 1967, št. 1.)

Avstrijski socialisti opozarjajo tudi na druge kočljive politične probleme, ki se Avstriji postavljajo ob urejevanju razmerja z EGS.

Avstrija si namreč hoče izgovoriti pravico, da bi pogodbo z EGS lahko odpovedala, če bi bilo to potrebno zaradi razlogov avstrijske nevtralnosti, predstavniki EGS pa vztrajajo pri tem, da si ta organizacija pridržuje pravico preso-

«diti, ali so avstrijski razlogi za odpoved zadostni ali ne. Komisija EGS tudi zahteva, da bi Avstrija v primeru sklenitve pogodbe o pridružitvi morala avtomatično zagotoviti vsem zakonskim sklepom EGS veljavo tudi na avstrijskem ozemlju, ne da bi avstrijski parlament o tem lahko še kaj razpravljal. To bi Avstrijo v razmerju do EGS postavilo v podoben položaj, kakršnega ima zahodni Berlin v razmerju do zahodne Nemčije, ko nima svojih polnopravnih predstavnikov v zahodnonemški skupščini, zakoni te skupščine pa avtomatično veljajo tudi na ozemlju zahodnega Berlina. Ob vsem tem avstrijski socialisti vedno znova poudarjajo: »Socialisti smo zdaj, in smo bili tudi v preteklosti za pogajanja z Evropsko gospodarsko skupnostjo, smo za gospodarski dogovor, zavzemamo pa se za to, da je treba gospodarske prednosti in slabosti trezno preceniti, predvsem pa hočemo, da ne bi bilo storjeno nič takega, kar bi Avstrijo lahko vrglo v zunanje-politične nevarnosti.«

Omeniti je treba še, da težave Avstrije oziroma avstrijske vlade v prizadevanjih za pridružitev k EGS ne izvirajo le iz odklonilnega stališča Sovjetske zveze in pa iz nejasnosti o gospodarskih in drugih interesih, ampak da gre tudi za specifično nasprotovanje avstrijski pridružitvi v krogu držav EGS. Francija pridružitvi nasprotuje, ker bi pridružitev pomenila okrepitev nemškega položaja v EGS, Italija pa ji nasprotuje, ker v tem nasprotovanju vidi sredstvo pritiska na Avstrijo v zvezi z Južno Tirolsko.

Gotovo je, da se Klausova vlada te problematike v vseh njenih smereh in v vseh količinskih razmerjih dobro zaveda, gotovo pa je tudi, da hoče s čimbolj aktivno politiko na Vzhodu poskusiti vse, kar je mogoče, da bi še letos izrabila tisto, kar je zdaj za uresničitev namenov avstrijske ljudske stranke posebno ugodno. Predsedstvo Evropske gospodarske skupnosti bo namreč do konca leta v rokah zahodne Nemčije in ta izraža odločnost, »kolikor mogoče hitro rešiti problem Avstrije z vso potrebno previdnostjo«. (Die Presse, 10. julij 1967, št. 5773.) S tem dejstvom so pač v zvezi optimistične izjave avstrijskega trgovinskega ministra, ki slejkoprej napoveduje, da bo razmerje z EGS urejeno še pred koncem tega leta. Spričo vseh že naštetih težav je ta optimizem dokaj presetnetljiv in bi si ga bilo mogoče razlagati tudi tako, kot da je avstrijska vlada pripravljena sprejeti kako odločitev tudi ob nasprotovanju Sovjetske zveze. Zahodnonemška revija »Der Spiegel« je zato avstrijskega kanclerja Klause prav dolučno vprašala, kako je s to rečjo, Klaus pa je zavrnil vse

takšne domneve in odločno potrdil, da bi bila Avstrija spričo kakšnih težav v zvezi z nevtralnostjo pripravljena pogajanja z Evropsko gospodarsko skupnostjo tudi v celoti opustiti; pri-trdil je geslu »Raje revni, toda nevtralni«, ki je seveda v popolnem nasprotju s sicer v krogih OVP dosti popularnim geslom »Avstrija noče v nevtralnosti od lakote umreti!«. Ra-zume se, da od odgovornega avstrijskega državnika kake dru-gačne izjave v današnjem položaju tudi ne bi pričakovali, vendar pa je ta odločni »ne«, izrečen ne na domačih publi-cističnih tleh, ampak v reprezentativni zahodnonemški poli-tični reviji, znamenje, da tudi Klausova vlada avstrijsko nev-tralnost definira predvsem politično. Poglavitna prвина te de-finicije je pridobivanje zaupanja na vseh straneh, v tem pri-meru zlasti na Vzhodu.

Zaupanja se ne pridobi čez noč. Za gledanje vzhodne, po-sebno še jugovzhodne Evrope na resnično vsebino avstrijske nevtralnosti je poleg drugega posebno odločilno to, kako in kdaj bo Avstrija dokončno opravila z dvema problemoma, ki jo bremenita iz preteklosti. Prvi je politična odstranitev posledic udeležbe Avstrijcev v drugi svetovni vojni, drugi pa premagovanje avstrijskega antislavizma.

Res je, da so se 14. maja 1955, tik prek podpisom držav-ne pogodbe, na prošnjo avstrijskega zunanjega ministra Figla zunanji ministri štirih velikih sil na Dunaju sporazumeli, da izbrišejo iz uvodnega dela pogodbe tretji odstavek. V prvi fazi sestavljanja pogodbe je bil ta odstavek sporazumno spre-jet in v njej je bilo rečeno, da se je Avstrija od marca 1938 »kot integralni del hitlerjevske Nemčije udeležila vojne proti zavezniškim in pridruženim silam in drugim združenim na-rodom«, da je Nemčija »uporabila avstrijsko ozemlje, avstrij-ske čete in avstrijske gmotne vire« in da se Avstrija »ne more izogniti določeni odgovornosti, ki izhaja iz te udeležbe v vojni«. Črtanje tega odstavka pomeni sicer formalno med-narodnopravno oprostitev vsakršne krivde za udeležbo v voj-ni (prvi praktični nasledek tega je bil, da so Avstrijo opro-stili plačila reparacij). Za vse prizadete pa je potreben se-veda tudi še politični dokaz za to, da je omenjena teza upra-vičeno izpadla iz uvoda k državni pogodbi. Ne more biti dvoma, da je praktično politično utemeljevanje pravilnosti tega popravka v zadnjem trenutku pomembna specifična vse-bina avstrijske politike aktivne nevtralnosti od leta 1955 na-prej. Razume se tudi, da se to dokazovanje začanja predvsem na avstrijskih domačih tleh. Neučinkovitost avstrijskega pravo-sodja pri obravnavanju primerov, ko je šlo v zadnjem letu,

ali dveh za sojenje nacističnim vojnim hudodelcem, priča o tem, da je glede tega v sodobni Avstriji še dosti nerazčiščenega. Vendar je treba videti, da se nerazveseljivosti tega pojava zaveda večji del avstrijske javnosti. Zmotno bi bilo misliti, da je likvidacija nacionalsocialistične duhovne dediščine stvar samo ene obeh velikih avstrijskih strank. Na to stran problema je zaupno že 4. junija 1947 opozarjal obnovitelj druge avstrijske republike, tedanji zvezni predsednik socialist dr. Karl Renner, znanega švicarskega zgodovinarja J. R. Salisa. Pojmovanje, da je boj proti nacizmu v Avstriji mogoč kot razredni boj proti meščanstvu, je po Rennerjevem spoznanju napačno, glede na to, da med avstrijskim meščanstvom nikakor ni bilo toliko nacistov, kot se to splošno misli, hkrati pa je bilo med avstrijskim delavstvom prav mnogo ljudi, ki so nacistično obremenjeni. Na vprašanje, zakaj je tako, je pojasnil: »Delavstvo je klerikalni fašizem Dollfussa in Schuschnigga tako zasovražilo, da je nemalo ljudi govorilo ali pa mislilo, da Hitler sicer ni ideal, ampak vendarle manjše zlo.« (J. R. von Salis, *Im Lauf der Jahre*, Zürich 1962, str. 242.)

Na antislavizem v Avstriji kot specifično oviro za uveljavljanje človekovih pravic in za razvoj demokratične podobe avstrijske zavesti, oviro, ki sodi v isto kategorijo kot antisemitizem in blodnja o »Herrenmenschu«, je v zadnjem času najdoločneje opozorila avstrijska liga za človekove pravice (»Das Menschenrecht«, julij 1964). V tej zvezi je liga zahtevala kot konkretno dejanje predvsem dejansko izvajanje določil državne pogodbe o zaščiti slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Tudi pri antislavizmu v Avstriji izvor ni le meščansko razredno utemeljen, ni le stvar nemškega meščanskega nacionalizma, ampak raste tudi iz močnih protislovanskih razpoloženj v tradicionalnih krogih socialistične stranke. Ta razpoloženja ali bolje rečeno ti predsodki se v ravnanju in publicistiki avstrijske SPÖ dostikrat politično opravičujejo oziroma pokrivajo s poudarjenim antikomunizmom, tako značilnim za avstrijske socialiste. Tudi ta še danes živi pojav je pojasnjeval Renner v istem zaupnem pogovoru. Ko je Salisu govoril o svojih naporih za izgraditev ideologije druge avstrijske republike in avstrijske nacije, je kot enega izmed dejavnikov te ideologije omenjal tudi slovansko nevarnost oziroma panslavizem, pri čemer je to nevarnost precej enačil s politiko Sovjetske zveze. »Težavno vprašanje prihodnosti te države je to, da mora postati na znotraj dovolj močna in enotna, da se bo lahko uprla ogrožanju od panslavizma.« Tako je učil Renner. (J. R. von Salis, *navedeno delo*, str. 245—247.)

II

Prvine vsega tega so navzoče tudi v problematiki odnosov Avstrije do Jugoslavije, posebno pa še v problematiki izvajanja člena 7 državne pogodbe, ki govori o zaščiti pravic slovenske in hrvaške manjšine. Zaporedje, ki po njem Avstrija izpolnjuje svoje sprejete obveznosti na različnih področjih in do različnih držav, je gotovo stvar politične taktike in tehtanja, hkrati pa tudi izraža intimno razmerje Avstrije do vprašanja, ki ga odpira državna pogodba. Zato zaporedje, ki se po njem urejajo posamezna vprašanja v avstrijski politiki, ni zgolj preprost izraz praktičnega prijema, ki po njem pride najprej na vrsto tisto, kar je lažje, in na koncu tisto, kar je težje. O tem se lahko prepričamo, če bežno pogledamo, kako so bile izpolnjene obveznosti, ki so jih Avstriji soglasno naložile štiri velike sile 19. junija 1949 kot pogoj za priznanje avstrijskih meja iz leta 1938.*

Sporazum o teh obveznostih je bil temeljni pogoj, ki je po njem lahko bila 15. maja 1955 sklenjena »Pogodba o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije«, imenovana običajno »državna pogodba«. 7. člen te pogodbe določa avstrijske obveznosti glede zaščite pravic slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, to je člen, ki je za razmerje med Avstrijo in Jugoslavijo vsekakor politično, stvarno in moralno največjega pomena, hkrati pa člen, ki govori neposredno pravzaprav le o razmerjih med posameznimi skupinami avstrijskih državljanov na avstrijskem državnem ozemlju, problematika torej kjer imata avstrijska politika in avstrijska zakonodaja vse možnosti, hitro in učinkovito izvajati svoj koncept. Dejstvo je, da obveznosti iz člena 7 do danes niso izpolnjene, kar pa je bilo storjenega z zakonom sprejetima glede Koroške leta 1959 (zakon o manjšinskem šolstvu in zakon o uporabi slovenščine pri sodiščih na Koroškem), je zelo problematičnega značaja, saj je to »izpolnjevanje« določil člena 7 položaj slovenskega prebivalstva na Koroškem v nekaterih bistvenih stvareh radikalno poslabšalo v primerjavi s položajem in

* »Zunanji ministri so se sporazumeli: a) da naj bodo meje Avstrije tiste od 1. januarja 1938; b) da naj pogodba o Avstriji predvidi, da Avstrija zagotavlja zaščito pravic slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji; c) da se od Avstrije ne zahtevajo nobene reparacije, da pa naj ima Jugoslavija pravico vzeti v last avstrijsko imetje, pravice in interese na jugoslovanskem ozemlju, da jih obdrži ali likvidira; d) da naj Sovjetska zveza dobi od Avstrije 150 milijonov dolarjev, plačljivih v šestih letih, v prosto prenosni veljavi.« (Wiener Zeitung, 21. junij 1949, št. 142).

pravici, ki jih je to prebivalstvo uživalo pred sklenitvijo državne pogodbe (odprava obveznega dvojezičnega osnovnega šolstva, skrčenje ozemelske veljavnosti slovenščine kot uradnega jezika pri sodiščih).**

Po drugi strani pa smo že v uradnem letnem pregledu o delu avstrijske vlade in drugih avstrijskih ustanov za leto 1963 lahko prebrali v oddelku, namenjenem bilateralnim odnosom s posameznimi državami: »Po izpolnitvi zadnjih odplačilnih obveznosti lahko zdaj Avstrija razvija prijateljske odnose s Sovjetsko zvezo brez nadaljnjih gmotnih obremenitev.« (Österreichisches Jahrbuch 1963, Bundespressedienst, str. 6.) Določeno nesorazmerje v izpolnjevanju obveznosti iz državne pogodbe ne more biti naključno.

Kolikor gre pri izvajanju določil člena 7 (podobno tudi pri še vedno neizpolnjeni konvenciji o restituciji zgodovinskih arhivov z ozemlja jugoslovanske države, konvenciji sklenjeni še v času po prvi svetovni vojni) za proces premagovanja negativnega političnega izročila preteklosti, kolikor gre tako rekoč za težave rasti in utrjevanja nove avstrijske demokratične zavesti tudi na teh občutljivih področjih, je počasnost in neprimernost izvajanja teh mednarodnopravnih, obenem pa tudi notranjih ustavnopravnih obveznosti mogoče razumeti, čeprav seveda ne opravičiti, kaj šele sprejeti. Dogaňanje po letu 1959 vendarle navaja k sodbi, da gre v tem primeru za proces ne pa za dokončen koncept.

Saj je že obdobje koalicijskih vlad na pobudo socialističnega zunanjega ministra v praksi uveljavilo načelo posvetovanja s predstavniki slovenske manjšine na Koroškem tako glede reševanja posameznih vprašanj v okviru sedanje zakonodaje kakor tudi glede sprejemanja novih zakonskih predpisov. To prakso je potrdila tudi nova enostrankarska Klausova vlada. Še ob zadnjem obisku predsednika Tita v Avstriji je bilo v skupnem uradnem sporočilu potrjeno načelo reševanja manjšinskih vprašanj v soglasju s predstavniki slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji.

Letošnjo pomlad je Klausova vlada pridala še pobudo za zakonsko ureditev nekaterih še odprtih vprašanj izvajanja člena 7 na Koroškem. Vladni izvedenci so izdelali osnutek zakona o rabi slovenskega jezika kot drugega uradnega jezika pri upravnih oblasteh na Koroškem in o dvojezičnih krajevnih napisih. Zakonski osnutek je bil po svojih bistvenih

** Glej: J. Pleterski, Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni, Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 1960, št. 2, in rokopis nadaljevanja te razprave za obdobje 1960 do 1965 v arhivu Inštituta.

načelih nasproten stališčem prizadete manjšine, saj je predvideval glede teritorialne veljavnosti tako imenovano ugotavljanje manjšine v obliki nekakšnega glasovanja.

Avstrijska vlada je osnutek umaknila, potem ko so ga na internih posvetovanjih zavrnila vse tri stranke, zastopane v koroški deželni vladi (socialistična, ljudska in svobodnjaška). Izvedenci avstrijske ustavne službe pa so pri teh posvetovanjih opozorili, da bi se v primeru, če bi prišlo med posameznimi zainteresiranimi stranmi do bistvenih razhajanj glede načelnega in praktičnega tolmačenja določil člena 7 (predvsem gre tukaj za vsiljevanje tako imenovanega ugotavljanja manjšine, ki ga terjajo nemški nacionalisti), lahko zgodilo, da bi Jugoslavija (kot sopodpisnica in prva interesirana stran) zahtevala izvedbo postopka o tolmačenju državne pogodbe po členu 35.*** Osnutek slovenski manjšini uradno sploh ni bil predložen.

Iz časopisnih poročil o vladnih posvetovanjih je videti, da je bilo za to pobudo Klausove vlade v smislu nadaljnjega izvajanja člena 7 odločilnih več dejavnikov: neurejeni položaj na južnem Koroškem ovira učinkovito nastopanje avstrijske vlade v zadevi Južne Tirolske, tako v odnošajih z Italijo kot tudi v okviru Organizacije združenih narodov: za izpolnitev 7. člena se zanimajo posebej tudi diplomatski predstavniki Sovjetske zveze, in naposled, Klausova vlada želi izpolniti obljubo, dano predsedniku Titu. Ob tej priložnosti se je pokazalo, da obstajajo tudi v okviru obeh vodilnih strank na Koroškem, posebno še med socialisti, močne težnje, da bi prišlo do rešitve nekaterih najbolj perečih vprašanj v sporazumu s slovensko manjšino. V podobnem duhu je izzvenela tudi prva faza letošnje vladne akcije za nadaljnje izva-

*** Člen 35 avstrijske državne pogodbe (Tolmačenje pogodbe) se glasi:

»1. Kolikor ni predviden kak drugačen postopek v kakem členu te pogodbe, je treba vsako različnost mnenja glede tolmačenja ali izvajanja te pogodbe, ki je ni bilo mogoče poravnati v neposrednih diplomatskih pogajanjih, predložiti štirim šefom misije (to je veleposlanikom Sovjetske zveze, ZDA, Velike Britanije in Francije na Dunaju — op. J. P.), ki postopajo v smislu člena 34, vendar z dopolnilom, da šefi misij v tem primeru niso omejeni s časovnim rokom, predvidenim v tem členu (to je v členu 34 — op. J. P.). Vsaka različnost mnenja te vrste, ki je šefi misij niso mogli poravnati v dveh mesecih, se predloži — če se sporni stranki nista zedinili o kakem drugem sredstvu poravnave — na zahtevo ene od obeh strank komisiji, ki jo sestavljata po en predstavnik vsake stranke in tretji član, ki ga obe stranki sporazumno izbereta izmed pripadnikov kake tretje države. Če bi se stranki v enem mesecu ne mogli sporazumeti o imenovanju tretjega člana, lahko vsaka obeh strank zaprosi generalnega sekretarja Združenih narodov, da imenovanje opravi on.

2. Odločitev večine članov komisije pomeni odločitev komisije in jo morata stranki sprejeti kot dokončno in obvezno.«

janje člena 7: na zadnjem posvetovanju predstavnikov zvezne vlade z zastopniki slovenske koroške manjšine, 27. junija 1967, je kancler Klaus sporočil, da je prvotni vladni zakonski osnutek opuščen, da hoče vlada doseči ob prihodnjih osnutkih in zakonskih rešitvah sporazum s prizadeto manjšino, pri čemer izhaja iz spoznanja, da ugotavljanje manjšine ni primerna pot (»ni praktikabilno«) za reševanje teh vprašanj. Sprejet je bil že pred leti izrečeni predlog slovenskih predstavnikov, naj se ustanovi mešana komisija izvedencev, ki bo izdelala zakonski osnutek in ga predložila vladi.

Kriza na Bližnjem vzhodu je pomenila tudi za avstrijsko politiko aktivne nevtralnosti določeno preskušnjo. Čeprav so bile simpatije Avstrijcev vsaj sprva precej soglasno na strani Izraela, je Avstrija podprla predlog za sklicanje izrednega zasedanja generalne skupščine OZN. »Z našim pristankom,« je dejal zunanji minister Tončić, »pa se nikakor nismo hoteli istovetiti s pojmovanjem, da je ena spornih strank napadalec... V tem spopadu mora Avstrija biti a priori nevtralna.« (Die Presse, 29. julij 1967, št. 5764.) Prošnjo Jugoslavije, ČSSR in Bolgarije, naj Avstrija zastopa njihove interese v Izraelu po pretrganju diplomatskih odnosov, so v Avstriji sprejeli z zadoščenjem kot dokaz, da začnajo zdaj tudi na Vzhodu Avstrijo spet ceniti. — Bilo je sicer naključje, da je bil prvi državniški obisk kanclerja Klause po izbruhu krize na Bližnjem vzhodu usmerjen v Romunijo, vendar je to zaradi posebnega stališča Romunije dobilo nov pomen za opredelitev avstrijske politike v novi fazi mednarodnega položaja. Ta pomen je poudarjal kancler Klaus še pred odhodom z Dunaja, poudarjali so ga uradni komentatorji po njegovi vrnitvi. Zdi se, da je zaostreni mednarodni položaj — ko je osredenje moči v rokah obeh držav velikank, obenem z dejstvom njunega koordiniranja ob vzplamenevanju lokalnih vojaških spopadov postalo posebno očitno — v Avstriji utrdil spoznanje, kako potrebno je nadaljevati in poglobljati samostojno zunanjo politiko na podlagi aktivne nevtralnosti. Novo, kar poudarjajo predvsem vojaški krogi, naj bi bilo spoznanje, da je ob medsebojnem paraliziranju obeh velikih sil mogoče doživljati krajevno omejene vojaške spopade in položaje, ko so male države prepuščene samim sebi in ko je njihova usoda odvisna od njihove lastne moči. Takšne ugotovitve so močno potrdile tisto politično tezo v Avstriji (navzočo obenem z nasprotno v obeh velikih avstrijskih strankah), ki pravi, da je treba za zagotovitev resnično nevtralnega položaja ustvariti tudi primerno vojaško obrambno moč.

Mesto železnic v našem gospodarstvu

I

Vprašanje mesta v našem gospodarstvu se resda zastavlja za sleherno podjetje. Če ga zastavljamo posebej za naše železnice, ga nismo zastavili samo kvantitativno, glede na velikost družbenega proizvoda, ki ga ustvarja ta naša največja delovna skupnost; ravno tako ga ne zastavljamo s stališča posebnosti gospodarskih in tehnoloških procesov v tej gospodarski dejavnosti — saj ima navsezadnje vsaka gospodarska dejavnost svoje posebnosti, gospodarski in tehnološki proces pa je lahko tu bolj, tam manj zapleten. Gre za funkcionalni vidik mesta železnic v našem gospodarstvu.

Vsaka proizvodnja je v bistvu samo razstavljanje in sestavljanje, bodisi mehansko ali kemično, in se vedno dogaja v prostoru. Zato je transport sestavni del sleherne proizvodnje. Od vprašanja, kako je organiziran transport in kako je vklopljen v splošne proizvodne procese, je odvisna sama proizvodnja, tako v tehnološkem kot v gospodarskem pogledu. To velja tako za vsak posamezen proizvodni obrat, za posamezno podjetje, kot tudi za narodno gospodarstvo.

Transport, ki ne ustreza tehnološkim in gospodarskim procesom, onemogoča tehnološko izkoriščanje proizvodnih virov ob dani ravni tehnološkega znanja in načina proizvodnje, onemogoča pa tudi gospodarsko rentabilno izkoriščanje obstoječih proizvodnih virov. Organizacija transporta in njegovo vklopljene v gospodarski proces je zato odločilnega pomena za sleherno gospodarstvo.

Gospodarstvo, ki nima razvitega transporta, ki bi ustrezal splošnemu tehnološkemu razvoju gospodarstva, se mora spustiti na raven, ki jo omogočajo njegove transportne zmogljivosti. Prav tako pa gospodarstvo ne more v gospodarskem pogledu uveljaviti svojih, iz večje produktivnosti dela izvirajočih prednosti, če tudi transport ne dohaja takega gospodarskega napredka, ker višji transportni stroški izločijo prednosti, ki bi jih morda gospodarstvo doseglo na drugih področjih.

Pri tem pa je transport vezan na določeno relacijo, ki je ni mogoče zamenjati z drugo; gre kvečjemu za vprašanje, ali je mogoče na isti relaciji opraviti transport bolje in ceneje oziroma kako doseči, da bo potreben le minimalen transport. Vsa ta vprašanja pa so medsebojno prepletena in tudi medsebojno pogojena.

II

Transporta ni mogoče odpraviti, ker gre za različno lokacijo proizvodnih virov, pa tudi za različno lokacijo potrošnikov. Ideal je torej v relativnem: potrebo po transportu kolikor mogoče zmanjšati.

Gospodarstvo mora zaradi svojih lastnih koristi težiti k temu, da se potreba po transportu spravi na kar najmanjšo merò, ker se s tem zmanjšujejo proizvodni stroški. K temu cilju bo tedaj težilo samo tisto gospodarstvo, ki se bori za znižanje proizvodnih stroškov. Naše gospodarstvo je postalo oziroma postaja takšno. Dokler pa je bilo vprašanje stroškov v bistvu nepomembno, je bilo seveda nepomembno tudi vprašanje posebnih stroškov, in to so stroški za transport. V administrativnem sistemu se je vprašanje transporta zastavljalo kvečjemu s tehnične strani: ali so razpoložljiva transportna sredstva s tehnične strani sposobna, da z njimi opravimo transport, kot ga takšno gospodarstvo narekuje, ne glede na to, ali je tak transport sploh potreben ali ne. Ni moglo priti do tega, da najlaže pogrešimo tisto, česar sploh ne potrebujemo.

Če pa naj gospodarstvo teži k znižanju proizvodnih stroškov, morajo imeti ta interes tudi prevozniki sami. Boj za znižanje stroškov med prevozniki mora in edino more pokazati, katere vrste transport je gospodarsko najustrežnejši, ker je najcenejši, kateri najbolj ustreza tehnološkim in ekonomskim potrebam gospodarstva. Vračunavanje vseh nastalih stroškov v transportno storitev, vštevši prizadevanje, da se ustvari čim večji dohodek, torej gospodarjenje po istih načelih tržnega gospodarjenja, kot veljajo za vse drugo gospodarstvo, lahko šele pokaže pravo vrednost in zato tudi primerljivost transportne storitve kot proizvodnega stroška.

Iz tega torej izhaja: če hočemo doseči kar največje možne uspehe s stališča narodnega gospodarstva kot tudi vsake posamezne gospodarske organizacije, če naj gospodarstvo izkoristi vse svoje tehnološke in gospodarske možnosti, morajo tudi organizacije, ki se ukvarjajo s transportom, delovati na istih osnovah in ob enakem sistemu kot vse drugo

gospodarstvo. V naših razmerah so to načela tržnega gospodarstva.

Če v gospodarstvu, ki posluje po načelih tržnega sistema, transportne organizacije ne bi poslovale po enakem tržnem sistemu, bi gospodarska vrednost transportne storitve ne mogla priti do izraza. To pa bi kazalo, da je gospodarstvo kot celota brezbrizno glede tako pomembne stroškovne postavke, kot je strošek za transport. To pa bi imelo spet to posledico, da gospodarstvo ne bi izrabilo vseh svojih možnosti, ker jih lahko nadomesti z nestvarno obračunanimi stroški za transport, kar pomeni, da gospodarstvo zdrkne pod najnižje meje zmogljivosti. Če so cene za transport nestvarne (tako je pri administrativno določenih in subvencioniranih cenah za transport posameznih vrst blaga ali pri subvencioniranem transportu na posameznih relacijah), bo tudi lociranje proizvodnih podjetij z narodnogospodarskega vidika neustrezno, ker ne računamo z ustreznimi stroški za transport. Lahko gradimo tovarne v krajih, kjer nikakor ne morejo biti rentabilne.

Če transportne organizacije ne poslujejo na podlagi tržnega sistema, pri njih samih ne bo prizadevanj za znižanje lastnih stroškov niti za izboljšanje kakovosti transportne storitve. Tako pa tudi ne bo prizadevanj za tehnološko in gospodarsko modernizacijo.

Prilagoditev in vskladitev gospodarjenja transportnih organizacij s tržno-blagovnim sistemom, na katerem temelji naš gospodarski sistem kot celota, je tako osnovni narodnogospodarski interes. Vsako prisiljevanje teh organizacij, da bi se od tega sistema oddaljevale, da bi poslovale na administrativen način, čeprav pod geslom višjih družbenih koristi, sklicujoč se na javno službo, ki jo te organizacije opravljajo, pomeni zanikanje prav takih višjih družbenih koristi, na katere se pri tem sklicujemo.

V dejavnosti sleherne gospodarske organizacije je vsebovana tudi družbena korist. Če organizacija ne bi bila družbeno koristna, čeprav lahko deluje samo zaradi lastnega dohodka, bi propadla, ker ne bi proizvajala tega, kar je tudi družbeno potrebno, in po takih cenah, ki so v skladu z družbenim poprečjem. Prav na podlagi boja na trgu se dokazuje tudi družbena koristnost, na podlagi tega boja se tudi izloča tisto, kar ni več družbeno koristno.

Le tam, kjer ni mogoče uveljaviti tržnih zakonitosti ali kjer zaradi posebnih družbenih koristi želimo odpraviti delovanje tržnih zakonitosti, kjer imamo opraviti z monopolom, imajo svoje posebno mesto organizacije, ki na neposreden način uveljavljajo javne interese. To so organizacije javnih

služb, kjer družba neposredno določa način njihovega delovanja in poslovanja.

Takega monopola pa na področju transportnih storitev zaradi razvoja proizvodjalnih sredstev danes večinoma ni več. Na isti relaciji je večinoma mogoč transport s celo vrsto različnih transportnih sredstev.

S stališča tržnega gospodarstva zato ni mogoče vnaprej določiti, katere vrste transport se bo razvil na posamezni relaciji. Lahko sicer vnaprej ocenimo možnosti bodočega razvoja. Načrtno gospodarstvo ravno temelji na oceni bodočega razvoja. Toda zadnjo besedo bodo izrekli uporabniki transporta sami. Ti bodo tudi potrdili ali ovrgli vrednost planskih ocen. Če tega ne dopustimo, smo opustili tržni sistem in se vrnili k administrativnemu. Zato je tudi razpravljanje o tem, kje naj se npr. razvije cestni promet in kje železniški, katero blago pripada cesti in katero železnici, kje naj se razvijejo druge oblike transporta, docela jalovo, če odločitev v tem pogledu ne prepustimo uporabnikom samim, ki bodo potrdili ali ovrgli pravilnost vnaprejšnjih administrativnih odločitev.

III

Gospodarjenje po načelih tržno-blagovnega sistema na področju transporta pa ima tele zahteve:

— omogočiti oblikovanje takih organizacij na področju transporta, da bodo v njih in preko njih lahko prihajale do veljave zakonitosti tržnega gospodarstva;

— dopustiti, da bodo te organizacije dejansko lahko poslovale kot tržne organizacije;

— zagotoviti, da se bo gospodarsko tekmovanje med transportnimi organizacijami razvijalo z enakimi pogoji, ki jih zagotavlja družba.

a) Prvi pogoj je bil izpolnjen za vrsto prevoznikov, zlasti za cestna transportna podjetja, ni pa bil izpolnjen za najpomembnejšega prevoznika v našem gospodarstvu, za železnice. Centralizirani in administrativni sistem v železniškem gospodarstvu je imel med drugim zlasti to negativno posledico, da so se zaradi skupnega obračuna vse jugoslovanske železnice spremenile v enotno vsedržavno podjetje, kjer so se tako pozitivni kot negativni dosežki gospodarjenja medsebojno izravnavali in prelivali. Pozitivni učinki na enem delu omrežja so se prelili na vse omrežje, prav tako pa tudi negativni. Razumljivo, da v takem sistemu, ki je jugoslovanske železnice spremenil v sistem občujočih posod, nihče ni

ničesar imel od dobrega gospodarjenja, zlasti pa tudi ni bil kaznovan za slabo.

Vendar pri tem velikost podjetja ni bila odločilna. V svetu imamo podjetja, ki niso manjša, kot so bile jugoslovanske železnice. Odločilno je bilo dejstvo, da železnice kot veliko ali malo podjetje niso bile organizirane s stališča storitve, ki jo nudijo in ki tekmuje na trgu: s stališča transportne storitve. Transportna storitev pa je transport blaga ali potnika na določeni relaciji. Ne tekmuje torej železnica abstraktno s cesto, cesta z železnico oziroma drugimi prevoznimi sredstvi. Tudi pri vseh drugih proizvodih ne tekmujejo na trgu podjetja s podjetji. Tekmujejo njihovi proizvodi. Na trgu na primer ne tekmujejo tovarne za elektrotehniške izdelke. Tekmujejo njihovi proizvodi. V transportu torej tekmujejo transportne storitve na posamezni relaciji, ki jih nudijo posamezna transportna podjetja. Transportna storitev na relaciji Sarajevo—Šamac je na primer nekaj drugega kakor transportna storitev npr. na relaciji Jesenice—Zagreb, pa naj jo opravimo s katerimkoli prevoznim sredstvom. To sta dve storitvi, ki medsebojno sploh nista primerljivi, ker nimata ničesar skupnega. Cesta in železnica npr. tekmujeta na relaciji Jesenice—Zagreb. Za to tekmovalje je popolnoma vseeno, po kakšni ceni in na kakšen način opravlja transport na relaciji Šamac—Sarajevo katerikoli prevoznik.

Medtem ko so npr. cestna transportna podjetja opravljala transport na določenih relacijah in na teh relacijah tekmovala z drugimi prevoznimi sredstvi, pa železnice zaradi svoje organizacije in sistema enotnih jugoslovanskih tarif za tako gospodarsko tekmovalje niso bile usposobljene. Zato pa se učinki tržnih zakonitosti pri železnici niso mogli pokazati. Kar je bilo drago in je malo prinašalo, so npr. cestna podjetja prepuščala železnici, blago, pri katerem se je dalo več zaslužiti, pa so železnici odvzemala. Železnica pa je bila kot kolos popolnoma brez moči in temu sploh ni mogla nasprotovati, ker za to ni bila usposobljena. In niso trpele samo železnice, ampak narodno gospodarstvo kot celota. Razvil se je cestni promet tudi na takih relacijah, kjer je očitno, da bi bil prevoz po železnici cenejši, pa čeprav pri tem ne upoštevamo, da se ceste gradijo z javnimi sredstvi.

Če naj se železnice usposobijo za gospodarsko tekmovalje, se morajo tudi same organizirati tako, da se oblikujejo železniške organizacije na posameznih relacijah. Iz čisto tehničnih, pa tudi gospodarskih razlogov se v tako organizacijo vključijo tudi tiste proge, ki težijo k taki osnovni relaciji in jo napajajo s svojim tovorom. Kakšna naj bi bila taka rela-

cija, je seveda posebno vprašanje najbolj primerne velikosti, kot pri vsakem drugem podjetju, pa tudi vrste drugih, tudi političnih razlogov.

Železniška podjetja s tako podobo so bila oblikovana samo v Sloveniji.

Vprašanje zase je tudi, ali taka podjetja na nekem razsežnejšem območju zaradi določenih skupnih koristi iščejo tudi možnosti, da bi se še tesneje povezala med seboj na temelju poslovnih odnosov oziroma pogojev izkoriščanja železnic, voznega reda itd. V Sloveniji so se vsa podjetja združila v Združeno železniško transportno podjetje, pri čemer vsako podjetje ohrani svojo individualnost in svoj gospodarski interes, skupno pa rešujejo tista vprašanja, ki so za vsa podjetja skupnega pomena in ki jih skupaj najbolj učinkovito in tudi najceneje rešujejo.

Tu ne gre za kvantiteto, ampak za kvaliteto. Če oblikujemo podjetje npr. za celo republiko, kot so to storili v nekaterih drugih republikah, je izhodišče popolnoma drugačno. Skupne državne železnice razbijamo v republiške železnice, lahko z vsemi istimi negativnimi posledicami, ki so bile značilne za jugoslovanske železnice kot celoto.

In če gre za sodelovanje z drugimi železniškimi transportnimi podjetji, kar je pri povezanosti železniškega prometa nujno, zlasti v medrepubliškem železniškem prometu, zopet ne gre za splošno sodelovanje enega podjetja z drugim, ampak za sodelovanje pri popolnoma določenem transportu na natančno določeni relaciji. Pri transportu na določeni relaciji nastopajo čisto posebni stroški, posebna vprašanja komercialne politike, akvizicije blaga, popustov itd.

Samo tako izhodišče in taka politika lahko pripeljeta do tega, da se bo na železnici oblikovala cena za določeno transportno storitev, kot se oblikuje pri slehernem blagu, ki se pojavlja na trgu. Odraz take poslovne politike so lahko in nujno morajo biti le tarife po relacijah, ker so s transportom na določeni relaciji zvezani prav določeni stroški, ki se vštetejo v tarifo. Eno podjetje lahko na določeni daljši relaciji skupaj z drugimi podjetji, ki delajo na isti relaciji, doseže skupno tarifo za transport na tej relaciji, tako da so v tarifo vračunani ustrezni deleži stroškov vseh podjetij, ki sodelujejo v tem prevozu. Prav to in samo to omogoča, da pridemo do skupnih in enotnih jugoslovanskih tarif na posameznih relacijah, npr. Jesenice—Dževdželija, pri čemer bo vsak prevoznik dobil iz skupne tarife delež, ki mu gre. Če bo svoje lastne stroške znižal ali zvišal, se to pozna neposredno samo njemu.

In ker so se železnice organizirale po tem načelu samo v Sloveniji, je razumljivo, da so železnice samo na tem območju tudi pobornik za tarife po relacijah. Železnice v drugih republikah, ki so se organizirale po teritorialnem načelu, so morale nujno iskati sistem tarif, ki bo ustrezal njihovemu organizacijskemu in gospodarskemu izhodišču. To pa so območne tarife za celotno omrežje posameznega republiškega podjetju. S tem pa bi ostali nerešeni prav vsi tisti bistveni problemi, ki so bili nerešeni tudi pri enotni organizaciji jugoslovanskih železnic.

Zato danes o komercializaciji jugoslovanskih železnic kot celoti še ne moremo govoriti, ker niso izpolnjeni potrebni organizacijski in notranji gospodarski pogoji. Jugoslovanske železnice so se razdrobile v vrsto območnih republiških podjetij, ki poslujejo na podoben način kot poprej enotne jugoslovanske železnice; tarif za posamezne relacije ni oziroma so sestavljene iz uporabe poprečnih območnih tarif posameznega podjetja za določeno relacijo, kar seveda ne odraža posebnih stroškov na določeni relaciji. Vse to pa ima nujno za posledico razdrobljenost, zamotanost administrativnega obračunavanja, in kar je najbolj pomembno, železnice niso organizacije, ki bi živele neposredno pod vplivom tržnih zakonitosti. Bistveni problemi na železnici torej še čakajo, da jih rešimo.

Ustrezno rešitev za te probleme so našle za zdaj šele železnice v Sloveniji. Ker pa temu razvoju niso sledila tudi druga železniška podjetja, prednosti takega tarifnega sistema tudi v Sloveniji niso mogle priti do izraza.

To velja zlasti za vprašanje integracije železniškega gospodarstva v celotnem jugoslovanskem omrežju. Gospodarske koristi na posameznih relacijah, ki se izražajo v enotni jugoslovanski relacijski tarifi na takih relacijah, bi morale povezovati posamezna podjetja, da bi na podlagi takih skupnih koristi sodelovala pri reševanju skupnih problemov. Ker pa ob sedanjí organizaciji in sistemu te koristi ne morejo priti do veljave, tudi ne more biti pravega gospodarskega sodelovanja, zlasti ne na podlagi programov modernizacije itd., ki ustrezajo tem koristim. Skupnost jugoslovanskih železnic se tako nujno spreminja v forum, kjer se z majorizacijo in preglasovanjem, političnimi kombinacijami in podobnim skušajo uveljaviti koristi posameznih teritorialnih območij. Namesto gospodarske integracije prihajamo do administrativne dezintegracije.

Rešitev zato ni v sklicevanju na enotnost in na istovetnost koristi vseh delovnih ljudi, ampak v sistemu, ki bo pre-

vajal stvarne koristi, tako kot nastajajo. Koristi niso odraz administrativnih kombinacij, ampak stvarnega stanja. Preko sistema moramo omogočiti, da bodo dejansko lahko prihajale do veljave. Slovenske železnice s svojim ekonomskim vzorcem rešujejo tako ne samo posebna vprašanja železniškega gospodarstva na svojem območju, ampak utirajo pot tistim kakovostnim spremembam v železniškem gospodarstvu, ki so nujno potrebne, če hočemo železniško gospodarstvo uskladiti z značajem drugega gospodarstva. Ni sicer nujno, da se druga železniška podjetja v državi ravna po slovenskem zgledu tudi v vseh posebnostih. V svoji organizaciji in sistemu poslovanja, zlasti tarif, pa morajo zagotoviti, da bodo tržna načela poslovanja lahko prišla do veljave. Vse dotlej vprašanje železnic ne bo rešeno. Razveseljivo je, da si ta spoznanja vsaj deloma, čeprav počasi, le utirajo pot.

b) Izpolnitev drugega pogoja, tj. dopustiti, da bodo transportne organizacije dejansko lahko poslovale kot tržne organizacije, more postati pomembna šele, ko je izpolnjen prvi pogoj. To predvsem pomeni, da je taki organizaciji treba dopustiti, da ukrene vse, kar lahko pripelje do znižanja njenih lastnih stroškov in do povečanja dohodka.

Na področju določanja tarif se ta zahteva kaže v pravici železniških organizacij, da samostojno določajo tarife za prevoz blaga in potnikov, čeprav ob istih splošnih pogojih, ki veljajo za določanje cen pri drugem blagu oziroma storitvah v našem gospodarstvu. Ni mogoče pričakovati sanacije železnic, če naj na podlagi administrativnega predpisa pod lastno ceno prevažajo množično in voluminozno blago, ki za druge prevoznike ni privlačno, na drugi strani pa zaradi previsokih, tudi administrativno določenih tarif za končne izdelke velike vrednosti izgubljajo tovor, ki ga prevažajo tudi drugi prevozniki. To se pravi, da lahko tarifne razrede za prevoz blaga določajo železnice same in da pri tem izvajajo lastno poslovno politiko. Razvitejša železniška gospodarstva so že zdavnaj zožila široko lestvico tarifnih razredov na najmanjšo mero, medtem ko je ta lestvica pri nas še vedno zdaleč preširoka in železnicam preprečuje, da bi se spustile v tržni boj z drugimi prevozniki. Prevoz pod ceno pa ni škodljiv samo za železnice same, ampak tudi za narodno gospodarstvo. Brez potrebe omogoča prevoz blaga, ki ga ne bi bilo treba prevažati ali ki se ga ne splača prevažati. Omogoča tudi razvoj take industrije, ki sicer ne bi imela možnosti za obstoj. Ravno tako pa tudi omogoča nepotreben razvoj transportnih zmogljivosti drugih prevoznikov, preobremenitev cest s prevozi, ki bi jih lahko opravile železnice z že obstoječimi zmogljivostmi.

Komercializacija železnic zahteva tudi pravico železniške organizacije, da opusti tiste dejavnosti oziroma prevoz na tistih progah, ki ne pokrivajo stroškov za obratovanje. Tako pravico ima sleherno podjetje. Proizvode, ki niso rentabilni, opusti.

Če posamezna proga ne pokriva stroškov za obratovanje, s tem za železniško organizacijo sicer ni že avtomatično nezanimiva. Tovor s takih železnic napaja tudi druge proge, ki so lahko zelo donosne. Gre za čist gospodarski račun. Če proga na krajši relaciji sama na sebi prinaša izgubo, lahko tovor s take proge na daljši relaciji, v katero se steka, več kot odtehta izgubo, ki je za podjetje nastala s prevozom na taki krajši relaciji. Proga bo postala za železniško podjetje v celoti nezanimiva šele tedaj, če tovor s take proge tudi na drugih relacijah ne prinese toliko dohodka, da bi z njim vsaj pokrili izgubo na nerentabilni progi. V takem primeru mora imeti železniška organizacija pravico, da tako progo odpravi. Če ji te pravice ne bi pustili, bi železnice ne bile več organizacija, ki deluje po blagovno-tržnih načelih poslovanja.

V vseh takih primerih gre večinoma za položaj, da je na isti relaciji že kakšna druga možnost prevoza, ki je večinoma cenejša kot železnica. Za obe prevozni sredstvi ni zadosti prevozov. Za narodno gospodarstvo je tedaj koristno, da se na taki relaciji ohrani samo ene vrste promet, ker je vzdrževanje več vrst prometa tudi s stališča narodnega gospodarstva čista izguba. Niso torej v takih primerih prizadete koristi narodnega gospodarstva, kot navadno dokazujejo, ampak nasprotno. S stališča narodnega gospodarstva pomeni odprava take proge odpravo nečesa, kar lahko brez škode pogrešamo.

Nerentabilnost takih prog na krajših relacijah je v zvezi s tehnološkim razvojem na področju transporta. Na krajših relacijah je prevoz s cestnimi motornimi vozili večinoma že zato rentabilnejši, ker se izognemo dvojnemu nakladanju in razkladanju, ki je navadno potreben pri transportu po železnici. Železnica v takih okoliščinah ne more postati privlačna, tudi če bi precej znižala svoje tarife. Zaradi takih pogojev je železnici do tega, da na takih relacijah omogoči svojim odjemalcem dostavo blaga, ki ga prevaža, neposredno na končno lokacijo. Zato se mora železnica kot s svojo dopolnilno dejavnostjo ukvarjati tudi s cestnim prometom oziroma vsaj poskrbeti zanj v sodelovanju z drugimi prevozniki.

Treba je imeti venomer pred očmi dejstvo, da je avto tu, medtem ko so bile železnice zgrajene večinoma v času, ko avtomobila še ni bilo. Ta dejstva pa nujno vtisnejo svoj pečat in narekujejo nove možnosti na področju transporta. Zato

je večina ugovorov proti odpravi nerentabilnih prog samo nostalgija za starimi časi, ko so prevladovale popolnoma drugačne razmere, kakor so današnje.

Le če obstoje posebni razlogi, če gre tudi za druge družbene koristi, ki niso samo gospodarskega značaja ali vsaj ne predvsem gospodarskega, bo treba obdržati obratovanje tudi na progah, ki za železnico nikakor niso rentabilne. To so lahko posebni politični, vojaški razlogi, pa tudi začasna nerazvitost območja, ki pa ima možnosti, da se gospodarsko hitro razvije. V vseh takih primerih seveda ne moremo zahtevati, da bi železnica s svojimi dohodki krila izgubo, ki nastaja na takih progah. Ker gre za obratovanje, ki je v izrazito javno korist, je popolnoma primerno, da tako nastalo izgubo krije družbena skupnost iz svojih sredstev. Kateri del družbe oziroma katera ožja oziroma širša družbena skupnost je v takih primerih posebej prizadeta v svojih koristih in mora zato več ali manj prispevati za kritje nastalih izgub, je vprašanje zase. V vsakem primeru je dolžnost širše družbene skupnosti, republike, da uredi odnose z občinami ali drugimi prizadetimi strankami na tem področju, medtem ko je zavezanec nasproti železnici vedno republiška družbena skupnost.

Kar velja za posamezne proge, mora veljati ustrezno tudi za posamezne vlake, postaje in podobno. Tudi na tem področju bo verjetno treba še korenitih sprememb.

Modernizacija železnic, ki jo narekuje poslovnost, pa seveda sama po sebi poraja tudi vrsto vprašanj, ki sicer niso značilna samo za železnico, a se morda prav na železnici pojavljajo v posebno ostri obliki. Gre za sproščanje večjega števila delovne sile, katerih delovna mesta postanejo z modernizacijo odveč. S podobnimi problemi se ukvarjajo tudi druga podjetja. Če naj bo modernizacija gospodarsko upravičena, mora nujno peljati k znižanju stroškov. Ti stroški pa so navadno pogojeni s številom zaposlene delovne sile. Težave, ki jih porajajo ti procesi, so seveda izrazito narodnogospodarske in jih mora zato razreševati tudi družbena skupnost kot celota, ne samo prizadeta podjetja. Kolikor bi družba hotela to svoje breme prevaliti na posamezno gospodarsko organizacijo, bi s tem onemogočila izvajanje procesov, ki jih poslovanje po tržnih načelih in poslovnost nujno terjata.

Skoraj odveč bi bilo na tem mestu omeniti tudi zahtevo, da se v poslovanje organizacije, ki deluje po tržnih načelih, ne morejo vmešavati činitelji zunaj podjetja, ki bi zastopali kakršnekoli koristi, ki niso v skladu z gospodarskimi koristmi železnice kot gospodarske organizacije. Tudi to vprašanje ni

značilno samo za železnico, a je morda tudi v tem pogledu pri železniških organizacijah zaradi družbene pomembnosti njihovega delovanja in velikega števila zaposlenih delavcev še posebej pomembno.

c) Zagotoviti, da se bo ekonomsko tekmovanje med transportnimi organizacijami razvijalo v enakih pogojih, ki jih zagotavlja družba, pomeni, da nobena transportna organizacija ne more imeti takšnih posebnih pogojev za poslovanje, ki bi onemogočili tekmovanje na trgu na enakopravni osnovi; s tem bi namreč ohromili delovanje zakona vrednosti in preprečili nastajanje posledic, ki jih poraja delovanje gospodarskih zakonitosti. Predvsem velja to za izbiro med posameznimi prevozniki.

Na prvem mestu velja omeniti odnos med cesto in železnico. Železnica s svojim dohodkom oskrbuje vsa sredstva, ki so potrebna za železniški prevoz, medtem ko se cestni prevoz razvija tudi na temelju nekaterih činiteljev, ki jih neposredno oskrbi družba. To je zlasti cesta, ki jo gradi in oskrbuje družba s svojimi sredstvi, ter sredstva za signalizacijo in varnost. Družba gotovo ne bi imela posebnih koristi od tega, če bi nekemu prevozniku dajala prednost pred drugim. Vsekakor pa je v njeno korist, da se v transportni storitvi izkažejo celotni stroški, ker se sicer maličijo odnosi v cenah ne samo med prevozniki, ampak ustvarjajo nesorazmerja v celotni družbeni proizvodnji.

Cesta ne služi samo gospodarskim organizacijam, ki se ukvarjajo s transportom, ampak je pod enakimi pogoji na razpolago vsem fizičnim in pravnim osebam v državi, pa tudi tujcem na podlagi vzajemnosti. Prav zato jo tudi označujemo kot javno dobrino, ker večinoma ni mogoče opredeliti niti posameznega uporabnika, niti obsega uporabe ceste. Uporaba ceste se zato plačuje pavšalno, bodisi preko splošnih davčnih obveznosti, bodisi preko posebnih prispevkov. Zato tudi pri cestnih transportnih organizacijah ne gre za to, da bi natančno izmerili obseg njihove uporabe cest, ampak bolj za to, da jih s prispevkom za ceste toliko obremenimo, da bodo v tržnem boju z drugimi prevozniki, predvsem z železnico, v enakih pogojih. Tudi to vprašanje danes ni ustrezno urejeno.

To, da je treba zagotoviti enake možnosti poslovanja, pa ne velja samo za železnico nasproti drugim prevoznikom, ampak tudi za same železniške organizacije, ki poslujejo na relacijah, ki lahko medseboj tekmujejo (npr. dve vzporedni progi do morja). Prednost prvega prevoznika ne more priti do veljave, če npr. zaradi določenih političnih razlogov dru-

gega z administrativnimi ukrepi postavljamo v ugodnejši položaj. Do tega prihajamo zlasti v primeru, če na administrativen način zavezujemo eno podjetje, da mora za prevoze na določeni relaciji zaračunavati višje ali nižje tarife, kot pa bi bile potrebne glede na dejanske stroške na taki relaciji.

IV

Če naj bodo železniške organizacije tržne organizacije, s tem seveda nikakor ni rečeno, da poslujejo po klasičnem *laissezfaire* in da je družba do njih brezbrizna. Dejansko imajo železnice kot celota oz. železniške organizacije na določenem zaokroženem širšem gospodarskem prostoru položaj oligopola, ki zaradi svoje gospodarske teže in dejavnosti, ki jo opravlja v narodnem gospodarstvu ter notranjih metod poslovanja, na katere je vezan, narekuje prav posebna razmerja do družbe.

Tu je treba na prvem mestu omeniti problem razvoja in modernizacije železnic in problem zbiranja potrebnega kapitala za predvideni razvoj.

Graditev vseh velikih železniških zmogljivosti, posebno večjih magistralnih prog, je zadeva, ki ne zanima samo železnice, ampak družbeno skupnost kot celoto. Graditev sleherne zmogljivosti, zlasti železniških prog, se mora vključevati v splošne družbene programe. Vendar tako, da ob tem ne bodo prizadete gospodarske koristi železnic oziroma da bi bila taka graditev v nasprotju z načeli, po katerih železnice kot gospodarske organizacije poslujejo. Zato v načelu ne bi mogli sprejeti zahteve, da mora železniška organizacija prevzeti v svoj sklop progo, ki je ni zgradila železnica kot investitor; razen kolikor se družbena skupnost obveže, da bo krila izgube, ki bi nastajale z uporabe take proge.

Vse naložbe na železnici se morajo podrežati načelom gospodarske poslovnosti. Zato pa je program razvoja železnic predvsem vprašanje poslovnega sodelovanja med posameznimi železniškimi organizacijami. Če do takega programa prihaja na podlagi gospodarskih koristi, je tudi edino možno, da bo kar najbolje odražal koristi vseh prizadetih. In ker se na skoraj vse večje naložbe na železnici navezujejo tudi splošne družbene koristi na posameznem območju, je popolnoma razumljivo, da bodo ob vseh odločitvah glede naložb v železnico sodelovali tudi politični organi. Vendar sodelujejo tako, da pomagajo uskladiti poslovne koristi železnic s splošnimi družbenimi koristmi, ne pa narobe, da bi se morale poslovne

koristi železnic podrediti političnim zahtevam posameznega območja. V nasprotnem primeru pride nujno do boja za naložbe na posameznem območju s stališča političnih zahtev v škodo poslovnih koristi železniških organizacij kot celote. Zato politične skupnosti pri takih naložbah lahko sodelujejo s svojimi sredstvi, ne morejo pa zahtevati, da se za take naložbe prelivajo sredstva iz ene železniške organizacije v drugo.

Tako stališče do naložb na področju železniškega gospodarstva zato tudi preprečuje možnost prelivanja sredstev, določenega s pravnimi predpisi, za tako imenovane ključne investicije na celotnem železniškem omrežju, prav tako pa tudi oblikovanje posebnih centralnih skladov za razvoj in modernizacijo železnic. Vsako tako prelivanje sredstev je v nasprotju s poslovnostjo železniških organizacij. Železniške organizacije bodo s svojimi sredstvi na podlagi poslovnosti lahko sodelovale tudi pri naložbah na območju druge železniške organizacije. Vendar bodo za tako sodelovanje morale prej odkriti, da jim je v prid. Takemu sodelovanju se ne bodo upirale, saj s tem pospešujejo svoje koristi. In kako načela gospodarske poslovnosti pospešujejo tako sodelovanje, se je jasno pokazalo prav pri železniških organizacijah v Sloveniji. Organizacije v okviru Združenega železniškega transportnega podjetja Ljubljana so usmerila vsa svoja razpoložljiva sredstva v reševanje ključnih naložb na področju železniškega gospodarstva v Sloveniji, in to po vnaprej določenem vrstnem redu. Ta primer je pokazal, da do potrebnega združevanja sredstev za najpomembnejše naložbe ne prihaja na podlagi administrativne centralizacije in jemanja sredstev, ampak da je nasprotno šele poslovna svoboda in ugotovljena gospodarska korist sprožila potrebno spodbudo in prizadetost za reševanje ključnih vprašanj.

In ker ni potrebne poslovnosti v železniških organizacijah na celotnem omrežju jugoslovanskih železnic, iz razlogov, ki so bili že prej obravnavani, je popolnoma razumljivo, da se tudi vprašanje naložb na celotnem jugoslovanskem omrežju še ne rešuje po takih načelih poslovnosti, da zato še danes nimamo prepotrebnega programa za razvoj in modernizacijo železniškega omrežja, zlasti ne ključnih objektov, da so naložbe še vedno pogosto bolj odvisne od političnih kot gospodarskih vidikov itd.

Iz takih pogledov tudi jasno izhaja, da se morajo in morejo oblikovati sredstva za naložbe na železnici samo iz sredstev železniških organizacij samih in morebitnih dodatnih sredstev, ki jih posamezni železniški organizaciji daje v

uporabo določena družbena skupnost, zaradi posebnih koristi, ki jih ima taka politična skupnost. V načelu bi morali zavrnila zahtevo, da se železnice kakorkoli financirajo iz zveznih sredstev, saj bi v takem primeru prišli do starega prelivanja sredstev, le da preko drugih strug. Druga in čisto posebna je stvar financiranja tudi železniških naprav iz sklada za pomoč nerazvitim območjem.

Zahteva, da morajo v načelu svoje naložbe financirati železnice same, tako kot vsako drugo podjetje, seveda ne pomeni, da se izločujejo iz financiranja preko kreditnih sredstev. Pomeni samo, da morajo biti sposobne nositi svoje obveznosti tudi, kolikor izhajajo iz naložb. Težava je trenutno v tem, da ob splošnem pomanjkanju kreditnih sredstev pri teh virih, delež železnic ni zadosti velik oziroma da do teh sredstev ne morejo priti, kot bi zahteval program modernizacije. Tu pa vprašanje resnično prerašča v družbeno vprašanje, ki bi ga morala družba tudi pomagati reševati. Naj še enkrat ponovimo: gospodarstvo kot celota se v svojem razvoju prilagaja stopnji razvitosti, ki jo je dosegel transport. Družba, ki tvorno posega v gospodarski razvoj, ne more mimo tega vprašanja.

Z vprašanjem naložb je neposredno povezano vprašanje akumulativnosti železnic. Železnice morajo biti vsaj toliko akumulativne, da bodo sposobne odplačevati bremena, ki izvirajo iz njihovih naložb. Stopnja akumulativnosti je tedaj pogojena s stopnjo naložb in nasprotno. Čim bolj hitro se žele železnice modernizirati, čim bolj želijo slediti tehničnim novostim na svojem področju, toliko hitrejša je tudi stopnja zastaranja naloženih sredstev, zato pa je potrebna tudi toliko višja stopnja akumulativnosti. Stopnja akumulativnosti je v določeni meri odvisna od konkurenčne sposobnosti železnic nasproti drugim prevoznikom, od ukrepov, ki jih železnice kot poslovna organizacija sprejemajo za znižanje stroškov poslovanja, zaradi oligopolnega položaja železnic pa v nemajhni meri tudi od vprašanja, kakšno stopnjo akumulacije jim družba priznava s tarifo. Tu pa se vnovič srečujemo z zelo pomembnim odnosom družbe do železnice. Če je ta stopnja akumulativnosti, kolikor je v tarifi vračunana in priznana, preračunana na počasen razvoj železnic in na dolge roke zastaranja železniških naprav, se železnice ne bodo mogle enakopravno vključevati v boj za kreditne vire in bodo zato izločene iz programa modernizacije. Prav tako pa tudi nasprotno: naložbe, izvršene zaradi modernizacije, bodo pokazale finančno nasprotni učinek, ker bodo železnice bremenile bolj, kot pa so sposobne prenesti. Tak sistem akumu-

lativnosti in način amortizacije, kot je danes še v veljavi na železnici, ima pogosto za posledico, da je neka proga še rentabilna, dokler obratuje z zastarelimi napravami in zastarelim voznim parkom. Brž ko pa se izvede prepotrebna obnova in modernizacija, ki bi po vseh gospodarskih računih morala pripeljati do znižanja stroškov, se pokaže, da je rentabilnost take proge bistveno zmanjšana, če ne celo ogrožena. Sicer ti pojavi v našem gospodarstvu niso osamljeni, saj poznamo dosti primerov, da je zašlo podjetje v težave, brž ko je bila izvedena modernizacija. Toda železnice česa takega v večjem obsegu ne prenesejo, zlasti če pomislimo na nujnost popolne modernizacije železnic.

Končno naj omenimo, da železniške organizacije kot velike, celovite in oligopolne organizacije vnašajo tudi nove razsežnosti v vprašanja vodenja in upravljanja, ki se nikakor ne morejo skladati z načeli vodenja in upravljanja malih tržnih organizacij. Velike oligopolne organizacije v sodobnem gospodarstvu so pripeljale do pojavov, ki zelo malo ustrezajo vzorcu tržne organizacije, kakor ga poznamo iz klasičnih učbenikov politične ekonomije. Niso pripeljale samo do popolnoma novih organizacijskih problemov; bolj pomembno je dejstvo, da so povzročile globoke spremembe v samem delovanju tržnega gospodarstva in nove odnose med njimi in družbeno skupnostjo. Zato takim zahtevam ne ustrezajo nekatera sedanja stališča glede zastopstva posameznih organizacij v višjih organizacijskih enotah nad ravniyo podjetja, še posebno pa ne naše vztrajanje pri nekaterih pravicah posameznih ekonomskih enot, ki niso funkcionalno utemeljene, saj s tem spreminjamo take organizacije v federacije ekonomskih enot, namesto da bi bile to organizacije, ki kot celoviti organizmi upravljajo in vodijo določene celovite tehnološke in gospodarske procese. Dobra in nalogam železniških organizacij ustrezna vodstva se morajo le preveč pogosto spoprijemati z določenimi pogledi, ki jim onemogočajo, da bi hitro, uspešno in učinkovito reševala najbolj pereča in življenjsko pomembna vprašanja svojih organizacij. Te organizacije namreč niso preprosta in enostavna podjetja, pač pa lahko rečemo, da so to organizmi višje stopnje, kjer se odločitve sprejemajo na različnih ravneh, na vsaki specifične, in da samo usklajeno odločanje z različnih ravni lahko pripelje do čim večjih gospodarskih dosežkov. Morda zveni kot paradoks, da morajo ravno železnice, ki so bile do nedavnega pojem za zastarelo in okostenelo poldržavno organizacijo, danes zaradi nujnosti lastnega obstoja iskati pot novim, modernjšim, stvarnim potrebam primernejšim načelom poslovanja.

Odnos med ZK in politično oblastjo

Da bomo razumeli odnos med ZK in politično oblastjo, je treba najprej omeniti odnos med ZK in politično močjo.

Načela označujejo ZK kot vodilno idejno-politično organizacijo v naši družbi, kar pomeni, da ji pripisujemo odločilni pomen pri usmerjanju in ustvarjanju političnih pojavov in sprememb v političnem življenju. Ker ima ZK značaj vodilne idejno-politične sile, je med političnimi subjekti pomembna nosilka politične moči, katere bistvo je v usmerjanju in ustvarjanju političnih pojavov in sprememb v političnem življenju. Izrazita koncentracija politične moči v KP je obstajala v revolucionarnem obdobju, ko se je družba kvalitativno spreminjala. Tedaj je bila politična moč v KP opazna, njen odnos do politične oblasti pa neposreden in jasen.

Z demokratizacijo političnega sistema, ko se ZK razvija iz neposredne vodilne politične sile v vodilno idejno-politično silo, se ne odreka svoji politični moči. Spreminjajo se metode in instrumenti, s katerimi in prek katerih deluje ZK v političnem življenju. Te spremembe so v tem, da opušča prisilna sredstva, značilna za politično oblast, in da začno prevladovati idejna sredstva, s pomočjo katerih ZK uresničuje svoje funkcije v političnem življenju. ZK ne deluje le prek državnih organov, temveč s svojimi člani predvsem prek samoupravnih organov. Spremenjene metode in različni instrumenti, ki jih ZK uporablja, kažejo na njene vsebinske spremembe preraščanja klasičnih partijskih okvirov. Demokratizacija političnih odnosov in globlje strukturne spremembe v družbi povzročajo tudi dekoncentracijo politične moči v ZK in spremembo njenega odnosa do politične oblasti.

Ker smo že omenili, da pripisujemo ZK tudi značaj vodilnega političnega dejavnika, procesov dekoncentracije politične moči v ZK ni mogoče razumeti kot izgubo njenega političnega značaja. ZK ostaja politična organizacija, ki uporablja, mimo idejnih, tudi politična sredstva, skladna s preoblikovanjem političnih procesov. Če pojmujeemo politično dejavnost v samoupravni družbi v širšem smislu, kot aktivnost,

zadevajočo položaj človeka v temeljnem produkcijskem odnosu in njegovo sodelovanje pri odločanju o splošnih zadevah družbe¹, lahko opazimo v takšni opredelitvi politike tesno prepletanje političnih in idejnih dejavnikov. Ker pa se politična dejavnost realizira tudi s posredovanjem državne oblasti (pojem politike v ožjem smislu), kar pomeni, da je posredniška dejavnost državne oblasti v političnem procesu relevantna, se potemtakem politična funkcija ZK uresničuje tudi še z delovanjem državne, to je politične oblasti. Po vsem tem je očitno, da je ZK v specifičnem odnosu do politične oblasti, ki je dokaj zapleten, vendar pomemben za razmišljanja v zvezi z reorganizacijo ZK.

Izhodišči za razpravljanje o odnosu med politično oblastjo in ZK sta: značaj politične oblasti in pa funkcije ZK v odnosu do politične oblasti v samoupravnem sistemu. Politična oblast je v primerjavi s klasično politično oblastjo postopoma doživela precejšnje spremembe. Predvsem je treba ugotoviti, da politična oblast ni v rokah politične partije, temveč da je kategorija subjektov — nosilcev državne oblasti bistveno širša, to je izredno široka, pa tudi heterogena socialna kategorija delavskega razreda, pojmovanega v širšem smislu vseh delovnih ljudi, ki sodelujejo v družbenem procesu dela, v katerem so vedno bolj tesno povezujejo različne funkcije in vrste dela materialne in nematerialne proizvodnje. Politična oblast zgublja prisilne sankcije, prizadeva si uresničevati svoje funkcije v družbi tudi s pomočjo moralno ideoloških dejavnosti. Bistvo procesov odmiranja klasične oblasti je v tem, da njene cilje občani sprejemajo na podlagi zavestne in prostovoljne odločitve zanje in da se odpravljajo hierarhični odnosi nadrejenosti in podrejenosti med politično oblastjo in občani, ki predstavljajo v odnosu do občanov politično oblast kot posebno obliko od njih odtujene in osamosvojene družbene sile. Postopna demokratizacija politične oblasti pomeni preraščanje slednje s samoupravnimi odnosi. To zagotavlja zlasti dvoje: prvič, politična oblast je pod učinkovitim nadzorom družbenih sil, kar preprečuje in omejuje zlorabo politične oblasti. In drugič, opravljanje skupnih družbenih zadev s pomočjo »podružbljene politične oblasti« zagotavlja bolj smotrno koordinacijo različnih interesov in bolj učinkovit nadzor nad uresničevanjem zastavljenih skupnih splošnih ciljev. Očitno je namreč, da se z raz-

¹ Glej A. Bibič: Nastanek, vsebina in perspektive politične znanosti, Simpozij »Aktualni problemi politične znanosti«, VSPV, Ljubljana, januar 1965.

vojem družbe povečuje potreba po širši družbeni koordinaciji.

V zvezi s skico o bistvu sprememb v politični oblasti je treba poudariti, da te spremembe upoštevamo, ko razpravljamo o odnosu med ZK in politično oblastjo in da torej s politično oblastjo ne pojmujeemo klasične politične oblasti, temveč politično-samoupravno oblast. Spremembe v politični oblasti omejujejo njen prisilni značaj in zabrisujejo razlike med njo in politično močjo. Zaradi sprememb v značaju politične oblasti in ne nazadnje zaradi dekoncentracije politične moči v ZK je mogoče priti do sklepa o demonopolizaciji politične moči in oblasti. To pomeni, da lahko govorimo o več nosilcih politične moči in o »specifičnem pluralizmu«² politične oblasti. Pri tem pa se zastavlja vprašanje o vlogi ZK kot vodilne idejno politične sile v političnih procesih. Vodilna idejno politična vloga v političnih procesih ZK ni dana in statična kategorija, marveč si jo mora ZK priboriti v vsakodnevnih političnih procesih, kot najbolj progresiven politični subjekt. Progresivnost v idejnopoličnem smislu je mogoče ocenjevati tako po zastavljenih ciljih kot tudi po načinu uresničevanja teh ciljev. Vodilna vloga ZK pa je v nekem smislu v protislovju z avtonomijo drugih političnih subjektov, oziroma »specifičnim pluralizmom«² politične moči in oblasti. Vendar sodimo, da je to protislovnost mogoče premostiti, če upoštevamo zgoraj obrazložen kriterij (progresivnost) v delovanju ZK kot osnovni predpogoj za njeno vodilno idejno politično vlogo v političnih procesih. Zaradi tega smo tudi uporabili izraz »specifičen pluralizem«, ki predstavlja tako pojmovano vodilno idejno politično vlogo ZK.

Samoupravni proces in demokratizacija političnih odnosov sta pospešila razvoj različnih nosilcev politične moči in oblasti na različnih ravneh. Ker so le-ti sorazmerno avtonomni v okviru svojih pristojnosti, se ponuja misel o dezintegracijskih tendencah v družbenopolitičnih procesih. Spričo večidel posrednih vezi med različnimi nosilci politične oblasti je integracijska funkcija ZK neogibno potrebna za normalno učinkovanje političnih procesov. Zaradi različnih posebnih interesov: nacionalnih, regionalnih, poklicnih, slojevskih in drugih, ki lahko prevladujejo tudi, npr., v posameznih organih predstavniških teles, je ZK nujen integracijski dejavnik za preprečevanje atomizacije političnih procesov. Integracijske de-

² Dr. J. Djordjević: Demokratizacija ZK in politične strukture družbe, Znanstveno posvetovanje ZKJ v pogojih družbenega samoupravljanja, Zagreb, januar 1967.

javnosti ZK v odnosu do oblasti razumemo kot usklajevalno dejavnost različnih interesov, nastajajočih v osnovi družbe, in kot formuliranje političnih ciljev.

Integracijska dejavnost ZK med seboj povezuje politično-samoupravno oblast z občani. V tej zvezi funkcije ZK ne reduciramo le na posredovanje med občani in politično oblastjo, temveč ji pripisujemo aktivnejšo vlogo. Organi politično-samoupravne oblasti imajo predstavnikiški značaj, kar zožuje možnosti sodelovanja občanov v političnih procesih, saj se velikokrat njihova vloga konča z izvolitvijo oblastnih organov. Zaradi tega je demokratično organizirana ZK primerna oblika za pritegovanje občanov v politični proces, v katerem se oblikujejo pglavitni cilji družbenega razvoja. Ker so temeljni oblastni organi predvsem polno angažirani z uresničevanjem številnih nalog iz svoje vsakodnevne prakse, na ravni svoje pristojnosti, nimajo dovolj možnosti, da bi bili dejavniki novih pobud za globalne družbene procese, kar je tudi eden od razlogov za aktivno demokratično vlogo ZK pri oblikovanju osrednjih ciljev družbenega razvoja. Mogoče je, da ZK uresničuje relativno samostojno politiko v odnosu do politično-samoupravne oblasti. Če nastaja takšna politika ZK v demokratičnem javnem procesu, v tem ni nič slabega, ker ZK »tvega« le morebiten spor z oblastnimi organi, ki se lahko razreši v spopadu obeh stališč v korist objektivno bolj naprednega. Ni pa mogoče, da bi prihajalo v nadaljnjem razvoju notranje demokratizacije v ZK J do relativno samostojne politike vodstva ZK v odnosu do partijskega članstva, zaradi nezadostnega komuniciranja med vodstvom in članstvom, kar bi kazalo na »vsiljevanje« politike vodstva članstvu, oziroma na uresničevanje ciljev, neusklajenih z voljo članstva ZK. Sodimo, da smo še precej daleč od idealno zamišljenega modela povezave občanov z oblastnimi organi in od popolne demokratizacije aktivne funkcije ZK pri formuliranju temeljnih ciljev družbenega razvoja oziroma njene povezovalne funkcije med občani in politično-samoupravno oblastjo. Zaradi tega je tudi potrebna dejavnost, s pomočjo katere se razširjajo politične ideje ZK in se soočijo z javnostjo, kar predstavlja osnovo za politizacijo politično neaktivnih segmentov družbe in osnov za povezovanje politične oblasti in družbe.

ZK ima — ob drugih dejavnikih — določene funkcije tudi pri nastajanju oblastnih organov. »Potrebno bo še mnogo naporov, da bomo zgradili nov, demokratičen mehanizem

izbiranja kadrov iz samoupravnne baze...³. Od aktivnosti ZK je v marsičem odvisna demokratičnost in javnost postopkov pri izboru kandidatov za predstavniška telesa.

Funkcije ZK — kot drugih političnih subjektov — se navezujejo tudi na delovanje oblastnih organov, in to v dveh smereh: kot opravljanje družbenega nadzora nad njihovim delovanjem in kot vplivanje na njihovo delo. ZK kot idejno politična sila lahko uresničuje gornjo funkcijo predvsem z naslonitvijo na predstavniška — zakonodajna telesa. Ta medsebojna vez je tudi ustavno formulirana. Ustava predvideva, da lahko predstavniki družbenopolitičnih organizacij sodelujejo pri obravnavanju predloga pravnega akta ali da lahko sodelujejo pri obravnavi vprašanj, ki so splošnega pomena. Naslonitev ZK na predstavniško telo in sodelovanje z njim je učinkovito sredstvo proti zlorabam politične oblasti, do katerih lahko pride zlasti tedaj če se subjektivne politične sile neposredno povezujejo z državno politično-izvršno oblastjo, kar vodi k nezakovitosti in zlorabam, slabitvi odgovornosti, omejevanju pravic občanov, koncentraciji politične moči in oblasti itd. S. Milosavljevski pravilno ugotavlja v svoji razpravi »Družbenopolitične organizacije pri nas«⁴ — v zvezi z njihovim družbenim nadzorom in neposrednim vplivom na delo predstavniških organov —, da je ... »angažiranje družbenopolitičnih organizacij v procesih konstituiranja političnih odločitev pogoj, brez katerega si ni mogoče zamisliti njihovega obstoja, in dejavnik, brez katerega bi jugoslovanska neposredna demokracija bila zelo nepopolna.« Za demokratizacijo zakonodajnega procesa je pomembna vključitev ZK v vse njegove faze, ob hkratnem spoštovanju avtonomnosti predstavniških organov. V tej zvezi so uveljavljena tudi nasprotna stališča, da namreč predstavlja angažiranje ZK pri konstituiranju konkretnih političnih odločitev nevarnost za delovanje predstavniških organov, predvsem za demokratičnost njihovega delovanja. Slednje označujejo kot izrazito vplivanje relativno ozke, pa velike moralne politične sile na odločitve predstavniških organov, ki imajo mandat vse družbe.⁵ Označeno stališče je mogoče razumeti tudi tako, da naj bi ZK razpravljala le na splošni ravni, to je o načelih in problemih, konkretna politika pa naj bi bila prepuščena zakonodajnim

³ Iz resolucije VI. seje CK ZKS marca 1967, O poglobitnih idejno-političnih nalogah slovenskih komunistov.

⁴ Dr. S. Milosavljevski: Družbenopolitične organizacije pri nas, Naše teme 10-11/66, str. 1230.

⁵ Glej S. Milosavljevski, Družbenopolitične organizacije pri nas, Naše teme 10-11/66, str. 1229.

organom. Ob spreminjanju metod in sredstev vplivanja ZK na oblastne organe sodimo, da predstavlja aktivnost, zlasti članstva ZK v pripravljalnih dejavnostih, pomembno podlago za demokratizacijo političnih procesov. Pri tem mislimo predvsem to, kar smo že omenjali v zvezi z integracijskimi funkcijami ZK, da namreč le-ta priteguje in spodbuja občane k oblikovanju poglobitvenih ciljev družbenega razvoja. ZK si prizadeva uresničiti svoje poglobitvene cilje s trajnim, neprisilnim vplivanjem na predstavniške organe, pri tem pa ima lahko konkretne rešitve za vsa pomembnejša politična vprašanja. Z aktivizacijo politične osnove, kar poskuša ZK doseči ravno zaradi svojega odnosa do predstavniških organov, se razveljavlja očitke o ozkosti njenega delovanja na oblastne organe. Obrazloženo stališče lahko podkrepimo še s kratkim razpravljanjem o delovanju članov predstavniških teles v zakonodajnem procesu. Člani predstavniških teles svojih funkcij ne morejo učinkovito opravljati, ne da bi sodelovali z drugimi množičnimi družbenopolitičnimi organizacijami, in med njimi tudi z ZK. Poslanec npr., je dokaj nemočen v svojem le individualnem in direktnem komuniciranju z volivci. V tej zvezi je ZK eden od dejavnikov za komuniciranje člana predstavniškega telesa s politično osnovo.

Ob razmišljanju o odnosih med ZK in politično-samoupravno oblastjo se poizkuša medsebojne razlike ugotoviti tudi takole: ugotavlja se namreč, da ZK deluje idejno in ne operativno, politična oblast pa politično in operativno. Takšne ugotovitve nam ne povedo dovolj, ker močno poenostavljeno obravnavajo dokaj zapleteno vprašanje. Razmejitve med idejnim in političnim delovanjem ni dovolj jasna, ker ima vsako politično vprašanje svojo idejno vsebino in narobe. Če ponovimo, kar smo dejali o pojmu politične dejavnosti v širšem smislu pri nas, je za politično dejavnost značilno, da se med seboj tesno prepletajo idejni in politični dejavniki. Ko politična oblast zgublja večji del prisilne sankcije, si prizadeva uresničevati svoje funkcije v družbi tudi z idejnimi dejavnostmi. Skladno s prejšnjim razpravljanjem o splošnosti oz. konkretnosti delovanja ZK oz. politične-samoupravne oblasti velja, da nam tudi takšne pavšalne in ne dovolj natančne razmejitve ne povedo veliko. Razložek v delovanju med ZK in oblastjo je mogoče iskati v prekinitvi njune medsebojne personalne unije, v relativni avtonomiji obeh dejavnikov v medsebojnem odnosu, v različnosti sredstev za uresničevanje politike itd.

Po vsem, kar smo omenili, sodimo, da ni mogoče govoriti o ločitvi ZK od politično-samoupravne oblasti, saj bi to pomenilo, da so odnosi ZK do politične oblasti pretrgani ter da je ZK izgubila svoj politični značaj. Menimo, da je bolj prav ugotoviti, da sta ZK in politična oblast v specifičnem medsebojnem odnosu, ki je zanj značilno zlasti tole: politično-samoupravna oblast se zaradi samoupravnih procesov bistveno spreminja, iz istih razlogov pa se spreminjata tudi politična moč in politični značaj ZK ter njene funkcije v odnosu do politično-samoupravne oblasti. Skladno s spremembami obeh dejavnikov (ZK in politično-samoupravne oblasti) se spreminja tudi njun medsebojni odnos. Le-ta temelji na relativni avtonomiji enega in drugega dejavnika ter njuni medsebojni aktivnosti, ki smo jo poskušali le delno prikazati v zvezi z vplivanjem ZK na politično-samoupravno oblast. Z demokratičnim in javnim uveljavljanjem svoje politične moči je vodilna idejno politična vloga ZK postavljena v kvalitetno drugačen odnos do politično-samoupravne oblasti, kar odpira možnosti za vpliv različnih političnih subjektov, zlasti občanov, tudi na globalnejše politične odločitve, do koder njihov vpliv do nedavnega ni segal.

PETER KLINAR

(Ne)sporazumi ob protokolu

Ne glede na to, da je minilo leto dni od podpisa protokola o razgovorih med apostolsko stolico in vlado SFRJ,¹ še vedno srečujemo nasploh med ljudmi, pa tudi med komunisti različne komentarje in ugibanja. Del ljudi še vedno vztraja pri mnenju, da je bilo to **državnopolitično** dejanje nepotrebno in v nasprotju s socialističnimi načeli družbene politike. Prav ti ljudje navadno s protokolom povezujejo nekatere sedanje pojave na cerkvenem in verskem področju, npr. množično romanje v Rim, načrt o vseslovenskem romanju na Koroško, množičnost in vsebinsko popestritev verskega tiska ter drugo. Protokol naj bi potemtakem na široko odprl vrata dejavnosti cerkve, ustvaril naj bi ji zakonite možnosti za nova dejanja in poseganje v vsa področja družbenega življenja: v prosveto, kulturo, socialo, šport in nazadnje še v politiko, česar da prej ni bilo. Takšne poglede in mnenja srečujemo zlasti med delom tistih ljudi, katerih revolucionarno življenje je bilo v preteklosti tesno povezano z vsakdanjim ostrim političnim (pa tudi vojaškim) soočanjem s protirevolucionarnim delovanjem duhovnikov in cerkve, pa naj gre za čas pred letom 1941 ali za dobo 1941/45 ali pa za prva leta po osvoboditvi. Večina teh mnenj se izteče v tale očitek: celo parlament stare Jugoslavije ni hotel ratificirati konkordata z Vatikanom², socialistična Jugoslavija pa je to storila. Zato tega dejanja državne politike ni mogoče označiti drugače kot s kapitulantstvom. Sicer pa je vsebina teh in podobnih

¹ Protokol je bil podpisan 25. junija 1966 v Beogradu. Integralni tekst je med drugim objavilo tudi »Delo« z dne 26. junija 1966.

² Tu gre že za preprosto (ne)ločevanje med formalnim pomenom *protokola* na eni strani in *konkordata* na drugi strani. Na to opozarja celo duhovniška revija »Nova pot«, ki stališče povzema po »Osservatore romano«: »Pri pogajanjih ni prišla v poštev možnost konkordata, ker je jugoslovanska stran že v začetku naglasila, da po jugoslovanski ustavi ni mogoče kakemu verstvu, ki je v državi zastopano, dati poseben pravni položaj. Pač pa vlada zagotavlja Cerkvi v okviru ustavnih načel in zakonov svobodno opravljanje verskih zadev in verskih obredov. Pripravljena je tudi proučiti primere, za katere bi se Sv. sedežu zdelo primerno, da jo v zvezi s tem opozori.« (»Nova pot«, št. 4–6, 1966, str. 163.)

mnenj, ki jih srečujemo leto dni po protokolu, zvečine enaka tistim, ki sem jih zabeležil v svojem prejšnjem sestavku, zato jih to pot ne bom obširneje obravnaval.³

I

Trije temeljni razlogi so, ki, po mojem mnenju, tako trdovratno in vztrajno vzdržujejo ter oživljajo taka mnenja in komentarje. Prvič to priča vsaj o delni neuspešnosti razčiščevanja teh pogledov znotraj zveze komunistov. Če sem v prejšnjem sestavku apeliral »za odkrit dialog in ustvarjanje enotnosti na tej podlagi, ne pa po poti discipliniranja neposlušnih«, potem sedanje stanje stvari lahko pomeni, da do tega ni prišlo, vsaj ne v tolikšni meri, kot smo to pričakovali. Naravnost neizprosno se v zavesti dela komunistov še vedno enači **politika države** do vere in cerkve s teoretičnim, idejnopoličnim in praktičnim stališčem **zveze komunistov** do pojavov na tem področju. Prav tako je še vedno pogostno **enačenje religioznosti kot stanja človekove zavesti s cerkvijo kot versko institucijo**. Preoblikovanje, potrpežljivo in vztrajno, zavesti komunistov kot ene bistvenih sestavin reorganizacije ZK bi moralo računati tudi s tem dejstvom.

Drugič gre to na rovaš precej neučinkovite, nevsebinske in včasih zares nerazumljive državne politike do cerkve. V že omenjenem sestavku sem izrazil mnenje, da bi morali utrezni državni organi »samostojno izvajati državno politiko do cerkve, politiko ki bo dosledno temeljila na ustavi in zakonih«. ⁴ Če to vprašanje zopet načenjам, to pomeni, da se pričakovane o taki politiki ni uresničilo. Mislim, da niso brez podlage pripombe in mnenja, da je naša državna politika do cerkve obotavljajoča se, plaha, s svojimi ukrepi mnogokrat zapoznena; predvsem pa nesistematična, vzbujajoča vtis, da je brez kratkoročnega in dolgoročnega programa. Vtis imam, da je državna politika po protokolu v določeni zagati na eni strani ter v nekakšnem zmagoslavnem počutju na drugi strani. Kot da bi bila po dolgotrajnem boju s podpisom protokola dosežena zmaga, na katere lovorikah lahko zdaj, brez občutka za čas, prostor in realnost, počivamo. Da ne bo nesporazumov. Prav nič ne agitiram za vsedrjavno

³ Glej o tem sestavek »Komunisti — religija in cerkev v Sloveniji«, »Teorija in praksa«, št. 2/1967.

⁴ Prav tam, str. 236.

⁵ Prav tam, str. 236.

vmešavanje v vero in cerkev. Sem pa za državno politiko, ki bo dosledno skrbela za polno zakonitost. Del te zakonitosti je tudi svoboda vesti, se pravi tudi svoboda tistih, ki ne verujejo. In prav neučinkovito varovanje te svobode vzbuja pri marsikom vtis, da je osrednje zanimanje državne politike za vero in cerkev le **zaščita** verskih in cerkvenih interesov. Sem za takšno zaščito, toda ne enostransko izvajano.⁶ Očitno je, da stoje Izvršni svet SRS, kakor tudi drugi organi oblasti pred nalogo, da natančno preučijo prvo leto veljavnosti Protokola in pregledajo vse njegove učinke. Prav gotovo bodo ugotovili vrsto odprtih vprašanj, na katera bo treba dati povsem jasne in ustrezne odgovore. Tako ravnanje bi odpravilo mnoge ugovore, pomisleke in dvome, ki jih nekateri izrekajo ob politiki države do vere in cerkve.⁷

Tretji razlog pa vidim v določenih potezah katoliške cerkve pri nas. V potezah, ki očitno kažejo na prepričanje nekaterih cerkvenih krogov, da je po protokolu mogoče razširiti življenjski prostor cerkve in njenih organizacij do tolikšne mere, da — če že ni pričakovati formalnih sprememb ustave in zakonov glede te materije — lahko sedanja določila v praksi enostavno »presegajo« in s tem kasneje utemelje »neživljenjskost« teh določil.⁸ In temu razlogu sem pravzaprav želel posvetiti svoj sestavek.

⁶ Zakaj so izostala javna pojasnila javnega tožilstva in sodišča ob jasnih vprašanjih glede nekaterih sestavkov v »Družini«, npr. pod naslovom »Fantje iščejo Kristusa« (na to smo opozorili tudi v naši reviji št. 8—9/1966, str. 1203), ki so žaljivi za državljane brez verskega prepričanja. Zakaj molk ali le govorjenje ob številnih primerih napadov na ateiste, ki si jih dovoljujejo krajevni duhovniki in na katere neprestano upravičeno opozarjajo komunisti na sestankih? Kako to, da nikogar od pristojnih organov ne vznemirijo nekateri deli prevedene knjige »Papež Janez Dobri«, na kar smo prav tako opozorili v »Teoriji in praksi« št. 6—7, str. 1089—1091. Zakaj ni nobenega odziva na žalitve ateistov, ki smo jih čitali v »Družini«: »Nadškof jim je v pridigi povedal zgodbo o živalih, ki kljub svoji moči niso bile srečne, ker niso znale moliti«. (»Družina«, št. 14, 15. julij 1967, str. 160). Ali naj navajam še druge primere, ki so mi znani kot povsem »zasebnemu« opazovalcu verskega in cerkvenega življenja pri nas?

⁷ Ker ob tej priložnosti nimam namena strniti prispevek na vprašanje državne politike do vere in cerkve, samo še tole pojasnilo: mislim, da bi napačno sklepali tisti, ki bi videli v teh vrsticah nekakšen napad na republiško komisijo za verska vprašanja. Sodim namreč, da so zmotna mnenja tistih, ki v tej komisiji vidijo možnosti čudodelnega razreševanja odprtih in perečih vprašanj. Ta komisija je le eden od organov, ki bi morali soustvarjati politiko, ki jo pričakujemo. Zato osebo zavračam razne poljavne izjave o tem, da je ta komisija »advokat cerkve« itd.

⁸ Ne glede na to, da bom to trditev v nadaljevanju poskusil dokazovati, že na tem mestu opozarjam, da sem poudaril »nekateri cerkveni krogi«, kar pomeni da ne smemo presojudati cerkve statično, marveč moramo upoštevati protislovnost in nasprotnost teženj tudi znotraj njene poklicne organizacije.

II

Ena od pglavitnih napak je, če živimo v prepričanju, da so bila s protokolom urejena prav vsa vprašanja v odnosih med našo državo in katoliško cerkvijo. Dovolj bi bilo, če bi proti temu navedli že samo besedilo protokola, v katerem »*obe strani izražata pripravljenost, da se tudi v prihodnje, kadar koli bosta smatrali za potrebno, medsebojno posvetujeta o vseh vprašanjih, ki so pomembna za odnose med SFRJ in katoliško cerkvijo.*»⁹ Tudi sicer sam dokument nima klasičnega značaja mednarodne pogodbe, marveč kaže po vsebini bolj na skupno sporočilo o načelnih stališčih obeh strani glede sedanjega in prihodnjega stanja medsebojnih odnosov.¹⁰ Zato je prav tako, milo rečeno, neodgovorno početje — v sedanjem trenutku puščati ob strani mnoga odprta vprašanja o teh odnosih ali pa njih preučevanje in analizo obravnavati zgolj kabinetno, ne javno. Tudi mirno prepuščanje zadevne pobude cerkvenim predstojnikom in cerkveni praksi povzroča ustvarjanje enostranskega položaja, situacijo monologa in ne dialoga. In če se pojavljajo razlage ter razmišljanja ob protokolu večinoma v cerkveni publicistiki, nastaja povsem opravičeno vtis, da imajo pobudo v rokah cerkvena predstojništva.

Ni mogoče naprej vztrajati pri oceni, da je del jugoslovanske katoliške cerkvene hierarhije nenaklonjen protokolu in razgovorom med apostolsko stolico in jugoslovansko vlado. Takšna ocena je bila v danem trenutku lahko točna. Potrjevala sta jo tudi molk ali vsaj zadržanost dela jugoslovanskih škofov ob samem podpisu protokola. Glede tega je bilo, to moramo povedati resnici na ljubo, po svoje izjemno ponašanje slovenskih škofov, ki so v skupni javni izjavi na poseben način pozdravili podpis protokola.¹¹ Položaj pa se je po dobrem letu dni spremenil. Logika in usmerjenost koncil-

⁹ Besedilo protokola, navajam po reviji »Nova pot«, št. 4—6/1966, str. 160.

¹⁰ Tudi na ta vidik opozarja »Nova pot«: »... Ta prvi korak je privedel do boljšega poznanja medsebojnih stališč in dokazov, ki jih utemeljujejo. Pri tem se je pokazalo, kako koristni so neposredni stiki. Sporazum zbuja morda največjo pozornost zaradi točke, da se bosta obe strani tudi v prihodnje, kadar se bo to pokazalo potrebno, medsebojno posvetovali o vseh vprašanjih, ki so pomembna za odnose med Cerkvijo in SFRJ, in da si bosta izmenjali odposlance.« (»Nova pot« št. 4—6/1966, str. 163.)

¹¹ »Slovenski škofje smatramo za umestno, da javno izrazimo svoje zadovoljstvo in veselje nad sporazumom o protokolu, ki je bil dne 25. junija 1966 v Beogradu podpisan med Svetim sedežem in SFRJ. Svetemu očetu smo se zahvalili s posebno hrzovjavko. Trdno upamo, da je to začetek nadaljnjih razgovorov za urejanje odnosov med Cerkvijo in državo v naši domovini. V ta namen prosimo Boga, da ta prizadevanja blagoslavlja v korist Cerkve in naši domovini ter delu za mir na svetu.« (Družina, 15. avgusta 1966.)

skih dokumentov sta opravila svoje. Katoliška cerkev v koncilskem duhu preoblikuje svojo organizacijo in delovanje tudi v Jugoslaviji. Ko to trdimo, seveda upoštevamo različno pojmovanje »postkoncilskega etosa« pa tudi dejstvo, da del cerkvenih ljudi še vedno nasprotuje protokolu. To očitno priča, npr., izjava teologa dr. Bajsića: »*Ali to, kar se dogaja, razvija v Jugoslaviji — kot proces in ne kakor stanje —, katoličani morajo, morejo ali vsaj smejo sprejeti kot dejstvo, kot nekaj, pri čemer je treba sodelovati, iskati pota dostojnega in častnega sodelovanja, ali pa je še vedno mogoče zastopati stališče, da je najbolje držati se pri vsem tem ob strani? Odgovor na to vprašanje je jasen in razgovor o tem ni več potreben. Menda ne bomo tisoč let čakali na nekakšnega »odrešenika«?*«¹²

Še prav posebej pa so vse te spremembe vidne, če si ogledamo nekatere javne izjave najvidnejših cerkvenih hierarhov v Jugoslaviji.¹³ Vsaj v nekaterih izmed njih pa so dovolj različne tudi težnje, jemati protokol le kot izhodišče za bistveno razširjanje življenjskega prostora cerkve v prihodnji socialistični družbi pri nas; težnje, ki kažejo, da ne gre samo za »nesporazume«, marveč za določene koncepte, ki bi lahko pripeljali do politizacije cerkve na novih osnovah. Ni mi znano, da bi te težnje, javno objavljene, izzvale publicistično ali kako drugo reakcijo »na drugi strani«. Morda so bile take reakcije v načrtu, pa je obveljala »politična« ocena, da javno reagiranje ni primerno in da bi to morda porušilo »idilo«, ki jo je v odnosih cerkev — država ustvaril protokol.

In kakšne so skupne ter posamične značilnosti teh »prispevkov k razpravi o mestu in vlogi cerkve pri nas«, ¹⁴ javnih izjav nekaterih katoliških hierarhov?

¹² »Glas koncila« št. 10, 14. V. 1967, str. 5.

¹³ Mislim zlasti na naslednje: 1. članek splitskega škofa, podpredsednika konference jugoslovanskih škofov dr. Frana Franića »Refleksije o protokolu o razgovorima vođenim između predstavnika vlade SFR Jugoslavije i predstavnika svete stolice« (»Crkva u svijetu«, časopis za vjersku kulturu, Split, št. 6, leto 1966); — 2. »Kako katoliška crkva vidi svoj položaj i zadatke u Jugoslaviji«, razgovor uredništva »Glasa koncila« z zagrebškim nadškofom in predsednikom konference jugoslovanskih škofov dr. Franjem Šeperjem (»Glas koncila« št. 2, 22. I. 1967, razgovor je ponatisnila tudi slovenska »Družina«); — 3. »Razvoj odnosov med Cerkvijo in državo« ljubljanskega nadškofa in podpredsednika konference jugoslovanskih škofov dr. Jožeta Pogačnika (»Družina«, št. 12, 15. januarja 1967); — 4. aktualni intervju škofa in apostolskega administratorja dr. Janeza Jenka pod naslovom »Verni in neverni med seboj« (»Družina« št. 4, 15. februarja 1967); — 5. okrogla miza zagrebških teologov o encikliki »Razvoj narodov«, zlasti drugi del pogovora pod naslovom »Kako da se angažiramo a da se ne poreknemo?« (»Glas koncila«, št. 10, 14. V. 1967).

¹⁴ Ta izraz uporablja »Družina«.

1. V prispevkih je bolj ali manj jasno izraženo spoznanje o neizpodbitni realnosti socialistične družbe pri nas in celo v svetu. Dr. Pogačnik: »Višek vseh (dogodkov preteklega leta op. p.) je bil... podpis protokola. V njem je po načelih krščanske etike, ki je za nas nesporno priznani temelj, priznana naša državna ureditev in na načelih svobode vesti in vere ter enakopravnosti temelječi zakoni... S protokolom je položen soliden temelj za sožitje ali koeksistenco cerkve in države v socialistični družbi.« — dr. Šeper: »Ni dvoma, da so katoličani pri nas že doslej, kakor ostali državljani, delovali za splošni razvoj svoje domovine. Upamo pa, da bo to delovanje, po podpisu protokola in vzpostavitvi odnosov zvezne vlade s sveto stolico, postalo še očitnejše in z večjo življenjsko organizirano.« — dr. Franič: »Menim, da ima protokol... velik, pravzaprav zgodovinski pomen. Lahko bi pomenil novo dobo za cerkev pri nas, morda tudi v svetu, glede odnosa cerkve do marksizma, na katerem je osnovano družbeno javno življenje pri nas in v drugih državah s podobno družbeno ureditvijo. Mišljenje tistih med nami, ki se vsestransko in studiozno ukvarjamo s problematiko sodobnega sveta, je, da gre celoten svet nepovratno v smeri socialistične ureditve.«

Med izjavami, ki smo jih navedli v podkrepitev prve značilnosti, so določene različice zlasti glede večje ali manjše zadržanosti v izjavi spoznanja. Prepuščam bralcu, da jih poišče in na tej podlagi izvaja določene sklepe. Rad pa bi zapisal nekatere opombe, na katere je, po mojem mnenju, vredno opomniti. Čeprav prihaja do tako javnih izjav jugoslovanskih škofov (nekaterih) zelo pozno,⁴⁵ jih ne bi smeli jemati zgolj kot cerkveno taktično potezo, marveč kažejo na globlji načelni pomen. Napovedujejo morda dokončen obračun s tradicionalnim cerkvenim antikomunizmom in antisocializmom na jugoslovanskih tleh. Seveda pa so poenostavljena tista mnenja, ki izvajajo iz gornjih ali podobnih izjav sklep, da cerkev s tem postaja pristaš in pobornik socializma. Te izjave pomenijo le, da je socialistična realnost strla dosednji frontalni cerkveni antisocializem in pa da je cerkev v situaciji nujnosti, a hkrati tudi možnosti eksistence v socialistični družbi.

2. Jugoslovanska katoliška cerkev končno sprejema načelo ločitve cerkve od države in se zaveštno odpoveduje položaju privilegiranega verstva. Dr. Pogačnik: »V katoliški cerkvi je s koncilom dokončana tako imenovana Konstan-

⁴⁵ Nekatere znake lahko opazimo šele v memorandumu jugoslovanskih škofov zveznemu izvršnemu svetu l. 1960.

tinova era, v kateri je bila država, zlasti krščanska, zaščitnica in varuhinja cerkve ter ji dajala privilegije in večkrat vobče omogočala obstoj. Cerkev si ne želi varuštva države, hoče le svobodo za svoje versko delovanje... Cerkev danes ne ugovarja, da so njeni duhovniki pred zakonom zenačeni z drugimi državljani. Cerkvi ni za privilegiran ali celo dominanten značaj v družbi, to še celo ne v pluralistični družbi, kakor je danes naša.« — Dr. Šeper: »Ona (cerkev op. p.) ne išče nobenih posebnih privilegijev in nima nikakršnih želja po gospodovanju, ne želi se uveljavljati z nikakršnimi silami ali manevri, marveč želi s svoje strani doprinesiti k rasti svobode in vedno boljših humanih in družbenih odnosov med vsemi državljani te države.« — Dr. Franič: »Danes mora cerkev živeti od miloščine vernikov, kakor je živel sv. Peter, ali od dela svojih rok, kakor je živel sv. Pavel. Odreči se mora vseh posesti, ki prinašajo sadove na kapitalističen način. Vsaka plača, ki bi jo škofje, duhovniki ali redovniki prejemale od katerekoli države, bodisi socialistične, kapitalistične ali katoliške, bi zmanjševala svobodo cerkve v razgovorih s to državo in spoštovanje cerkve med ljudstvom... Zaman se bomo imenovali 'cerkev siromakov', če se ne odrečemo odbočnih posesti in plač, ki jih imamo ali nam jih nudijo.«

Po dolgih stoletjih zavezništva med cerkvijo in državo se cerkev temu zdaj vendarle odreka, želi se pred vsako državo na določen način osamosvojiti, poudarja geslo »neodvisna cerkev v neodvisni državi«¹⁶, ne poudarja več zahteve po privilegiranem verstvu. Vse to lahko pozdravimo kot korak naprej, kot napredek, vsaj v načelu. Sodobni svet si ne želi več zavezništva med cerkvijo in državo, zavezništva, ki je bilo vedno na rovaš delovnega človeka in je dandanašnji zares že popoln anahronizem. Seveda so razločki med našim in cerkvenim pojmovanjem ločene cerkve. Izhodišče teh razločkov je že osnovna cerkvena teza o hkratni suverenosti cerkve v suvereni državi, teza, ki vključuje tudi odnose dveh popolnoma enakopravnih si partnerjev in, v skrajni posledici, stanje »države v državi«. Po tej tezi je katoličan hkrati podanik državne in cerkvene oblasti ali, kakor pravi dr. Pogačnik: »Želi (cerkev op. p.) le svobodo in neodvisnost v izorševanju svoje službe za oznanjevanje evangelija, izorševanje bogoslužja in neovirano vodstvo svojih vernikov.«¹⁷ Navodila ali zahteve državne

¹⁶ Koncilski nauk v pastoralni konstituciji o cerkvi v sedanjem svetu poudarja: »Državna skupnost in Cerkev sta na lastnem področju druga od druge neodvisni in avtonomni« (Gaudium et spes 76, 3).

¹⁷ Iz že citirane izjave dr. Pogačnika pod opombo št. 12, podčrtal pisec.

oblasti na eni strani ter cerkvene oblasti na drugi strani pa so vsaj teoretično vzeto lahko različne, med seboj si nasprotujejo. In koga naj v tem primeru posluša državljani-katoličani? Čeprav se cerkev odreka neposredni participaciji pri oblasti, določen način oblastnega ravnanja in ponašanja potemtakem ohranja. Koliko bo to lastnost zadržala na strogo verskem področju in koliko to ne bo povzročalo političnih zapletov, bo pokazala prihodnost, vsekakor pa je to odvisno predvsem od cerkvene strani.

3. Jugoslovanski katoliški hierarhi utemeljujejo širšo, tj. **družbeno potrebnost, koristnost in nujnost** eksistence in delovanja cerkve tudi v socialistični družbi. Dr. Šeper: »V smislu drugega vatikanskega koncila želi cerkev tudi pri nas, kakor drugod po svetu, izvajati misijo službe, ki ji jo je dal njen božanski Ustanovitelj... Cerkev misli, da bi njene izkušnje in sile, ki jih poseduje, lahko koristile vsem, posebno na našem terenu, na katerem živijo različni narodi, več konfesijskih skupin, kjer se srečujejo različne ideološke usmeritve.« — Dr. Pogačnik: »Naše stanovsko delo vzgaja dobre državljane in upamo, da zaslužimo priznanje, da opravljamo družbeno koristno delo.« — Dr. Franič: »Poleg tega menimo, da bo tej bodoči (socialistični op. p.) ureditvi doprinesla potreben delež ne samo cerkev s svojim socialnim naukom, marveč tudi marksistični socialnoekonomski nauk in praksa, očiščena določenih ekstremnih pozicij, zlasti na kulturnem področju... Menim, da bo to sodelovanje marksističnega in krščanskega socialno ekonomskega nauka lahko prineslo rešitev naših današnjih problemov... Prav vsakodnevna praksa bo morala dokazati, koliko je točen in resničen socialno ekonomski nauk marksizma in koliko je tudi krščanstvo s svojim naukom potrebno pri izgradnji družbene in ekonomskega življenja na tem svetu.«

Zlasti v dveh od navedenih izjav je očitno prisotno pojmovanje o vlogi cerkve v socialistični družbi, ki gre daleč preko naših pogledov o verskih okvirih te vloge. Kaže na prizadevanje ustvariti pogoje, da bi cerkev pri graditvi socialistične družbe funkcionirala kot družbenopolitični partner marksizma in Zveze komunistov. V vsakdanji družbenopolitični praksi naj bi tekmovala marksistično in katoliško usmerjene družbene skupine. Družbenopolitičnim, ekonomskim in drugim družbenim rešitvam, ki v našem družbenem sistemu temelje na marksistični ideologiji, naj bi se protistavljale katoliške socialnoekonomske in družbenopolitične alternative. To pa seveda daleč presega predstave o funkciji cerkve pri nas. Cenimo mnoge moralne in humane vrednote v krščanski

(kakor tudi v drugi) religiji in na to osnovo opiramo svoja prizadevanja za dialog, toda institucionalizacijo dveh »tekmovalnih taborov« (komunističnega in katoliškega) izključujemo. Vsakršna konfesionalizacija družbenoekonomskih prizadevanj bi bila v naši družbi korak nazaj. Ustava in zakoni, pa tudi protokol, ne glede na to, da se zlasti dr. Franić nanj sklicuje, to povsem izključujejo.

4. Dosedanji življenjski prostor je cerkvi, po mnenju nekaterih jugoslovanskih škofov, omejen. Zato ga želi razširiti in protokol naj bi bil izhodiščna točka te razširitve. Dr. Šeper: »Katoliška skupnost ne bo bežala pred angažiranjem. Toda za to potrebuje večji prostor svobode. Upamo, da bo ta prostor svobode, tako za katoliško cerkev kakor tudi za ostale družbene grupe stalno rasel, ker cenimo napore, ki gredo v tej smeri... Katoliška cerkev je v beograjskem protokolu sprejela obstoječo zakonodajo Jugoslavije kot izhodiščno točko. To pa vsekakor predpostavlja možnost zakonodajne evolucije v verskih vprašanjih, da le to ne bi zastalo za razvojem stvarnosti in predstavljalo anahronizem. Tako bi bil npr. danes, po II. vatikanskem koncilu in na njem jasno izraženem stališču o verski svobodi, anahronizem, brez vsakega realnega temelja, če bi zakoni o verski materiji izhajali iz stališča, da mora Država s temi zakoni zaščititi pred pritiskom verskih skupnosti državljane, ki ne verujejo...« — Dr. Franić: »Glede na to, je nam katoličanom naložena zavestna angažiranost... Pravne norme nam ne morejo zagotoviti 'mirnega' življenja, ker se življenje neprestano razvija in prinaša vedno nove situacije, polne tveganja, ki jih stari predpisi in stari 'sporazumi' niso mogli predvideti. In zato so pravne norme iz naše Ustave in zakonov pa iz protokola... neprestano pod pritiskom dneвне prakse in s to prakso doživljajo svojo več ali manj težko, bolj ali manj dolgo evolucijo. V prihodnosti bo več težav, kakor si jih obetamo, evolucija bo daljša kot pričakujemo, toda s protokolom je katoliška cerkev pokazala, da veruje v možnost te evolucije. To je prvi in najpomembnejši zgodovinski pomen Protokola.«

Daleč smo seveda od tega, da bi ob pogledu v prihodnost zanižali možnost kakršnekoli evolucije tudi v zakonodaji o verskih vprašanjih. Togo vztrajanje pri sedanjem stanju najbrž ne bi vzdržalo resne kritike. V tem se z zgornjimi mnenji strinjamo. Vprašanje pa seveda je, v kakšno smer si kdo zamišlja to evolucijo! Preden si ogledamo cerkvena mnenja o tem, še nekaj opomb k vprašanju verske svobode. Zapisali smo že nekajkrat, da cenimo koncilsko stališča o tem in da pričakujemo, da se bodo ta stališča tudi praktično uresničee-

vala pri nas in drugod po svetu, kar pa ne gre tako enosmerno in gladko. Kar pa zadeva **našo** zakonodajo o tem, le-ta že zelo dolgo ne trpi nobene enostranosti in štiti enakomerno in enakopravno tako državljane, ki verujejo, kakor tiste, ki ne verujejo. Zato ni popolnoma jasno, kam meri Šeperjeva citirana opomba, ki je, milo rečeno, nekoliko neprimerna, čeprav je tudi o tem mogoč dialog.

Pojmovanje zakonodajne evolucije ter tesno v zvezi s tem življenjskega prostora za cerkev pri nas je mogoče najjasneje razpoznati iz Šeperjevih pojasnil.

a) »**Ko govorim o ‚prostoru svobode‘, mislim predvsem na bogoslužne prostore cerkve in kapele.**« Nato opozarja na veliko povečanje prebivalstva pri nas in majhno število novih kulturnih objektov: na migracijo prebivalstva, nova naselja in nemožnost, da bi cerkev za te potrebe sezidala nove objekte. Ko ugotavlja, da se je v zadnjem času situacija glede tega vendar »odtajala«, izraža pričakovanje, da bodo stvari napredovale hitreje in bolj radikalno. — Osebnostno mislim, da je, vsaj v Sloveniji, v tem pogledu situacija normalna. Popravljajo se stari in grade novi kulturni objekti. Menim pa, da nekatere cerkvene zahteve presegajo normalne potrebe vernikov. Cerkvi bi moralo biti jasno, da kulturni objekti nikakor ne morejo biti privilegirani objekti, in da bi njihova izgradnja morala biti predvsem v skladu z objektivnimi potrebami vernikov in ne v mehaničnem sorazmerju s povečanjem prebivalstva in novih naselij. V mestnih soseskah, kjer ni vernikov ali pa so v veliki manjšini, cerkev ne more pretendirati na objekte, ki bi bili situirani kot središča soseskega življenja. Država bi se morala vzdržati vsake materialne pomoči za te objekte, ki bi morali biti v resnici na skrbi zgolj in samo verujočih. Na drugi strani pa seveda ne morem sprejeti tistih pogledov, ki zahtevajo, da v pogledu stanja in števila cerkvenih objektov ostane status quo ali drugače povedano: cerkvene objekte je treba prepuščati počasnemu »odmiranju« in ne dovoliti nobenih popravil ali novih zidav.

b) **Cerkev bi morala imeti večji prostor svobode, kar zadeva sredstva za množično obveščanje.** »Mi ne želimo privilegijev za naš tisk, marveč samo enakopravnost z ostalim tiskom v pogledu možnosti tiskanja in razpečevanja... Pričakujemo, da nam bo sčasoma dana pravična možnost, da se naš glas sliši tudi prek drugih sredstev za informacije, npr. prek radia« (dr. Šeper). Mimo tega je izražena v istem prispevku tudi misel, da bi cerkev lahko pravilno obveščala našo javnost, npr. o idejni usmeritvi koncila, tudi v obliki predavanj v javnih dvoranh, ker cerkveni prostori niso prikladni

za dialog in diskusijo. O svobodi verskega tiska ne kaže razpravljati, saj se more o tem prepričati vsak. Glede tega, dvomov o enakopravnosti zares ne more biti. Dr. Šeper, ki ta dejstva pozna in jih v svojem spisu tudi priznava¹⁸, očitno meri drugam. Čeprav poudarja, da ne »želimo iztisniti ali nadomestiti drug javni tisk, marveč samo omogočiti, da se enakopravno sliši tudi naš glas«, najbrž želi za verski tisk enak družbeni status kakor npr. za ostalo javno časopisje in knjige. Osebnostno mislim, da to seveda ni mogoče, ker je Cerkev privatno pravna organizacija in je ne štejemo enako kakor npr. SZDL in njena glasila. Verski tisk ne more pomeniti nekakšne družbenopolitične alternative ostalemu javnemu tisku. Cerkev ne bi smela pričakovati evolucije v tej smeri. V tej zvezi ostaja popolnoma odprto vprašanje kaj je in kaj ni versko v sedanji vsebini verskih publikacij. Iz istih razlogov je, po mojem mnenju, treba zavrniti želje glede verskih in cerkvenih oddaj na RTV ali želje po razširitvi razlag cerkvenega nauka v javne dvorane. Na javno izražene želje sem povedal svoje mnenje. Mislim, da je to treba enkrat tudi javno povedati.

c) **Cerkev bi želela imeti tudi večjo svobodo na socialnem področju.** »Vse bolj in bolj moramo naše župnije in škofije... organizirati tako, da ne bodo le liturgične skupnosti, marveč tudi skupnosti ljubezni in dobrodelnosti« (dr. Šeper). Cerkev si sicer ne želi nadomeščati javne socialne službe, meni pa, da kljub tej obstaja še vedno široko področje dela, kjer bi »cerkvena skupnost lahko pomagala pri ublaževanju trpljenja posameznikov in družin ter nudila organizirano pomoč ob elementarnih in drugih nesrečah«. — V tej točki se zdi, da ne gre več za želje, marveč za to, da takšna socialna akcija cerkve pri nas že obstaja: zbiranje prispevkov za socialno šibke državljane, otroško varstvo, funkcioniranje župnij kot uradov za delo, duhovniški uradi z neverškimi funkcijami med našimi delavci v tujini itd. Različna so mnenja o tem, ali je pri nas cerkvi to formalno pravno dopustno. Prepustimo to pristojnim oblastem. Osebnostno mislim, da je popolnoma neperspektivno graditi perspektivo cerkvene eksistence v socialistični družbi na vrzelih in težavah, ki so v izvajanju družbene socialne in karitativne akcije. Le na videz si lahko na tem cerkev gradi svoj prestiž, ki pa ji ne bo mogel odpomoči v trenutku, ko bodo nekatere bistvene težave in vrzeli v družbeni socialni akciji odpravljene. Zasnovanje cerk-

¹⁸ Med drugim tudi pravi: »Naš tisk se je zadnja leta, hvala Bogu, precej razvil, čeprav se že čuti potreba za porastom tako v pogledu kvalitete kakor tudi obsega.«

vene socialne akcije kot »konkurenčne« obče družbeni prav tako ne obeta dolgoročnih »uspehov«. Emancipacija »civilne družbe« je zgodovinski proces, ki mu tudi cerkev ne more od pomoči. Jo dosedanji razvoj ne prepričuje o tem?

d) *»Tu je ... vprašanje vzgoje in šolstva. Mislim, da lahko tudi tu verniki doprinesejo znaten delež za splošno blaginjo skupnosti. Večji prostor svobode potrebujejo vsi člani katoliške skupnosti, ne samo kler«* (dr. Šeper). — Kolikor avtorji mislijo pri tem na enakopravnost mladine v šoli ne glede na to, ali obiskuje verouk ali ne, na svobodo verskega pouka, na administrativno ali drugačno zapostavljanje religioznih prosvetnih delavcev, se z njim strinjamo in hkrati ugotavljamo, da vse to že dolgo ni več sporno vprašanje. Zato ne vemo, na kaj opira dr. Šeper svoje izjave: *»Upravičeno upamo, da bodo pristojni organi storili ustrezne napore, da se ne bodo več ponovili primeri prepričevanja otrokom in mladini, da obiskuje verouk ali pa da se jih zaradi tega ponižuje.«* Prav tako so tudi nam znani primeri, ki jih nadalje omenja dr. Šeper, namreč da nekateri religiozni prosvetni delavci skrivajo svoje versko prepričanje in se tudi sicer ponašajo tako, kot da bi lahko imeli posledice, če bi sodelovali v religiozni praksi. Seveda moramo takoj dodati (in tu se z dr. Šeperjem odločno razhajamo), da je takšno njihovo ponašanje njihovo osebno vprašanje in ne vprašanje družbene ga ali prosvetnega sistema oziroma »pristojnih organov.«¹⁹ »Prostora svobode« za religiozne prosvetne delavce pa si seveda ne predstavljamo tako kot člankar v naslednjem sestavku: *»Druga je stvar, kadar gre za učitelja ateista. Nihče ne more zahtevati od njega, da svoje prepričanje prikriva in priobči na določen način tudi otrokom. Glavno je, da pri tem ne uporablja protizakonitih in nedemokratskih oblik zlorabe svojega položaja za izvajanje pritiska na zavest in svobodo otrok in njihovih staršev. Mislim, da se vse to lahko aplicira tudi na religiozne učitelje. Če je tako, je vse v redu, popolnoma v najsodobnejšem duhu dialoga.«*²⁰ Tu moramo izjaviti: šola, šolski pouk ne moreta biti prostor za versko propagando in prepričevanje. Glede tega ima cerkev vso svobodo poučevanja in verske propagande v cerkvenih prostorih, kakor to določa zakon. Religiozno prepričanje učitelja je njegova osebna stvar, v imenu katere ne more opravljati nikakršne aktivnosti v pedagoškem procesu. Šolski pouk temelji na zna-

¹⁹ Sicer nameravam vprašanju »Šola — cerkev — religija v socialistični družbi« posvetiti v bližnji prihodnosti poseben sestavek.

²⁰ Don Jure, »Učekuju se veliki ispravci školskih knjiga,« »Glas koncila«, št. 10, 14. V. 1967.

nostih, ki pa vključujejo tudi marksistično znanost, in kar zadeva vprašanja o smislu življenja, o razmerju med človekom in Bogom, tudi na interpretacijah v duhu marksističnega humanizma, marksistične filozofije človeka. Strinjam se s cerkvenim avtorjem, da tu ne more biti nobenega nasilja. Mladi rod se bo o svojem svetovnonazorskem prepričanju odločal sam, potem, ko bo imel možnost soočati se z vsemi tezami in argumenti za ali proti določenemu svetovnemu nazoru. Šola v naši socialistični družbi ima v tem pogledu popolnoma jasno funkcijo. Glede tega cerkev ne more pričakovati evolucije in tudi protokol ji ne daje nobenih obetov, da bi pri nas mogla uresničiti tezo o svetovnonazorski nevtralnosti šole oziroma tezo o **nevtralni državi**, po kateri naj bi se v prostoru vzgoje, prosvete in drugod potem srečevale svetovnonazorsko različno opredeljene »družbene grupe«. ²¹ Takšno pojmovanje pluralizma bi spet pripeljalo v strankarsko družbeno strukturo. O tem pa dialoga ne more biti. Poleg tega je ideja o »nevtralni državi« čista utopija. Vsak poizkus njenega uresničevanja bi se v naših razmerah sprevrgel v vzpostavitev bodisi »stalinistične« bodisi »katoliške« države. Naša sedanost in prihodnost pa je samoupravna družba in sedanja država mora samoupravni značaj naše družbe pospeševati; njeno ponašanje ne more biti nevtralnno.

To je bilo nekaj primerov, ki nam pokažejo nekoliko konkretnije koncepcijo o »širšem življenjskem prostoru«, kakor si ga zamišljajo nekateri cerkveni hierarhi.

5. Cerkev se tudi poslej ne želi odreči določenemu poseganju v politiko. Ta trditev zveni nekoliko paradoksalno, če jo primerjamo z določbo protokola, v kateri je izrecno govor prav o nasprotnem. ²² Dr. Franič: *»V drugem delu Protokola Cerkev za povračilo priznava državi prvo načelo njene organizacije, to pa je, po marksističnem nauku, da je politika izključna domena države in da se v to domeno niti cerkev niti kdo drug ne sme vmešavati... Rečeno je, da se s tem Cerkev odteguje političnemu delovanju. Toda to stvar je treba dobro razločevati. Cerkev se ne odreka svoje verske in cerkvene vloge tudi na političnem področju, kolikor ima pravico in dolžnost, da propoveduje moralo, ki mora veljati tako za politiko kakor tudi za samo ekonomijo. To pa bo v prvi*

²¹ Glej o tem že predhodno citirane cerkvene izjave.

²² V prvi točki drugega dela protokola je rečeno: »Sveti sedež potrjuje načelno stališče, da se mora dejavnost katoliških duhovnikov pri opravljanju njihovih duhovniških dolžnosti odvijati v verskih in cerkvenih okvirih in da v skladu s tem ne moremo zlorabiti svoje verske in cerkvene funkcije v namene, ki bi dejansko imeli političen značaj.«

vrsti dolžnost nas, škofov, čeprav bomo morali to dolžnost izvajati ne le z veliko apostolsko prizadevnostjo, marveč tudi s posebno razumnostjo ... Kolikor bi se to načelo (da je politika izključna domena države, op. p.) uporabljalo v luči dosedanjega marksističnega nauka, bi morala Cerkev po malem izginiti, kajti beseda 'politika' zajema po dosedanjem marksističnem besednjaku vse družbene pojave. Tedaj tudi verske pojave, kolikor prehajajo v družbene pojave. Po tem bi vera postala 'privatni' pojav in ne 'družbeni', to pa bi bil njen konec. Vera in cerkev sta bistvena družbena pojava.«

Vidimo torej, da moramo stvari, resnično dobro razloževati, da ne bi živeli v iluzornem prepričanju, da je Protokol razčistil in uredil prav vse, kar zadeva razmerja cerkve do politike. Cerkev se v naših razmerah le na določen način distancira od politike, pri čemer to distanciranje razlagajo različni cerkveni avtorji na različen način.²³ Na to nas navaja tudi izjava dr. Pogačnika: »Cerkev, ki je na koncilu razglasila polnoletnost in polnoovrednost laikov v cerkvi, odklanja tisto težnjo po klerikalizmu, da naj bi namreč kler vršil tudi laiške posle, čeprav le subsidiarno, to je, iz razlogov ljubezni in pomoči do bližnjega, kakor se je to godilo tudi pri nas v preteklosti ... danes cerkev želi služiti po nauku evangelija, pomagati in delati dobro vsem ljudem. Tako pojmovanje nalog cerkve v sodobnem svetu seveda zahteva, da duhovščina v riobenem primeru in v nobenem družbenem in političnem sistemu aktivno ne posega v politiko, odklanja tudi subsidiarno pomoč klera na svetnih področjih, zlasti še na področju politike. Ta duh bo vodil tudi nas škofove, ki vodimo delne cerkve v naši domovini.« In še dr. Šeper: »Ta misija (cerkve, op. p.) je duhovna, toda njeni plodovi se lahko očitujejo na vseh področjih človeškega in družbenega življenja.«

Ne glede na določene različnosti pri poudarkih v posameznih cerkvenih izjavah bi lahko takole povzeli razmerje

²³ To različnost aplikacije cerkvenega nauka o politiki vsebuje tudi koncilski dokument »Gaudium et spes«: »Vedno in povsod ji (cerkvi, op. p.) pa mora biti zagotovljena pravica, da zares svobodno oznanja vero, uči svoj nauk o družbi, neovirano opravlja svojo nalogo med ljudmi ter izreka pravno sodbo, in to tudi glede zadev s političnega področja, kadar to zahtevajo osnovne osebnosti pravice ali zveličanje duš, pri čemer seveda uporablja vsa tista in samo tista sredstva, ki so glede na različnost časov in okoliščin v skladu z evangelijem in z blagrom vseh« (76, 5). Na to navajajo tudi novejši papeški dokumenti. Prim. komentar v »Glasu koncila« o papežovi poslanici škofom Latinske Amerike: »Cerkev ima od Boga oblast, da posega v družbena, ekonomska in politična vprašanja« (G. K. št. 20 z dne 6. XI. 1966). Na to smo opozorili tudi v prispevku »Razvoj narodov — poslanica papeža Pavla VI.« (»Teorija in praksa«, št. 6—7/1967, npr. str. 1002, 1011).

cerkve pri nas do politike in političnega delovanja: a) cerkev se odreka boju in delovanju za izključno oblast ali neposredno udeležbo pri oblasti na vseh področjih javnega in družbenega življenja; b) odklanja tudi tisto obliko klerikalizma, ki v njej kler neposredno prevzema funkcije v javnem in družbenem življenju; c) škofje bodo (podobno, kot to dela papež) tudi poslej izrekli skupne ali posamične moralne sodbe o različnih dejstvih in aktih z vseh področij življenja pri nas, tudi s področja politike (demografske, ekonomske, kulturne, prosvetne, vzgojne, filmske itd.); d) »polnoletnost in polnovrednost laikov v cerkvi« ter poudarek na tem pa kaže, da bi morala biti po cerkvenem pojmovanju dolžnost laikov-katoličanov, da se v našem javnem in družbenem življenju angažirajo s katoliških pozicij. »Želimo, da tudi vsak vernik de facto dobi enakopravno možnost, da razvije svoje sposobnosti in jih da v službo skupnosti skladno s svojo sposobnostjo, kar mu, med drugim jamči tudi ustava,« pravi izrecno dr. Šeper. In prav to stališče skriva možnost mnogih nevarnosti in nesporazumov.²⁴ Vse to, kar smo navedli glede cerkve in politike, pa tudi praktično stanje stvari, kaže, da imamo zares opraviti s poskusi politizacije cerkve pri nas, a to na novih, postkoncilskih osnovah. Ne bo odveč če poudarimo, da je nesprejemljiva kakršnakoli politizacija cerkve in vere pri nas, pa naj gre za »nove« ali »stare« osnove. So pa glede tega razlike med stališči posameznih cerkvenih avtorjev. Po našem mnenju dr. Pogačnik pravilno poudarja, da ni na mestu udejstvovanje »klara na svetnih področjih, zlasti še na področjih politike«. V tem pogledu so nam njegovi nazori mnogo bližji kakor nazori drugih cerkvenih osebnosti. Prav v imenu tega načela so zato nedopustni primeri prakse duhovnikov, ki posegajo v otroško varstvo, socialo, šport, rekreacijo, šolski pouk (npr. v obliki nudenja dodatnega pouka), ker so to izrazito svetna področja, na katerih delujejo laične institucije, vsem zelo dobro poznane. Ti Pogačnikovi pogledi dajejo podlago in upanje, da bi lah-

²⁴ Na to nas opozarja tudi izjava teologa dr. Šagi-Bunića: »Vse, kar smo dolej pri nas rekli o političnem angažmaju nas katoličanov, je izhajalo iz tega, da je edina politična stvarnost pri nas Partija. Tu za možnost javnega angažiranja obstaja samo Partija, Socialistična zveza, organi samoupravljanja... Pri tem pa sploh ni poudarjena družbena, tj. politična skupnost, ki je starejša od teles in organov, ki jo upravljajo. Rekli smo že, da nas Enciklika (*«Populorum progressio»* op. p.) poziva k iskanju. Kristjani morajo iskati možnost svojega angažiranja; pravica svobodnega iskanja pripada vsakomur. Cerkev pa ima pravico, da javno nastopi, da zaščiti ta interes svojih vernikov, da bi lahko kot takšni iskali poti (angažiranja op. p.)« (*«Glas koncila»*, št. 10, 14. V. 1967).

ko mnoge konkretne sporne primere iz našega življenja urejali na osnovi protokola in v duhu medsebojnega sporazumevanja, ne da bi bilo treba uporabljati administrativna sredstva. Kakorkoli že. Vsaj v tem ima prav dr. Franič, ko pravi: »Naravno je, da lahko v praksi prihaja do nesporazumov, kakor je to že doslej prihajalo, o tem, kaj je pravzaprav politična dejavnost.«²⁵ Sprejemam njegov apel, da je treba vsa ta vprašanja razčiščevati v duhu protokola.

* * *

O vsem tem, na kar smo skušali, zagotovo pomanjkljivo in morda celo enostransko opozoriti, ne kaže biti plat zvona ali obupano in razočarano vzdikati: Kam vse to pelje, socialistična politika do cerkve je razvodenela. Tako kakor katoliška cerkev nadvse pozorno spremlja pojave in dogajanja po svetu pa tudi pri nas ter se na tej podlagi vanje tudi vključuje, je tudi naša dolžnost, da pozorno spremljamo njihove težnje, želje ter zahteve ter na tej osnovi določamo politiko države in politiko ZK. To opazovanje in soočanje pa ne bi smelo potekati zaradi nekakšnega medsebojnega sumničenja, marveč zato, da v duhu protokola (državna politika) ter v duhu programa (zveze komunistov) odpravljamo nesporazume. Očitno je, da je nesporazumov mnogo. Ti nastajajo tako ob različnih teoretičnih meditacijah kakor tudi v dnevnem življenju. Strpno stališče pa nas seveda ne more in ne sme ovirati, da poleg spornih vprašanj in nesporazumov, ne bi zaznali tudi tistih zavestnih teženj v cerkvi, ki vidijo v naši strpnosti slabost socialistične družbe in priložnost za obnovo pretekle družbenopolitične vloge in veljave cerkve, čeprav v novih pogojih in na nov način. Takšna usmeritev in dejavnost vodi neizbežno h konfliktom. In prav zato bi morali tisti cerkveni krogi, ki so uvideli, da je kakršnakoli politična vloga cerkve pri nas družbeno in zgodovinsko presežena, storiti mnogo več, da bi zavrli in osamili takšne težnje v cerkveni organizaciji.

ZDENKO ROTER

²⁵ Ker je razmerje cerkve do politike eno od najpomembnejših vprašanj, o katerih razpravljam, mu nameravam v tej reviji posvetiti poseben sestavek.

Delavci na tujem

Minulih deset let smo bili priča presenetljivemu pojavu: množičnemu gibanju delovne sile z juga proti severu Evrope. Delavci so se resda tudi že prej selili iz držav, v katerih ni bilo kruha zanje, tja, kjer jim je možnost kakršnekoli zaposlitve omogočila vsaj golo eksistenco, vendar to gibanje, če izvzamemo velike selitve v Ameriko, ni bilo tako množično, kakor je zadnjih nekaj let. Vzrokov za to je več, najpomembnejša med njimi pa sta naslednja dva: prvič, izredna konjunktura gospodarstva zahodnoevropskih držav je bila tako velika, da ponudba domače delovne sile ni mogla zadovoljiti povpraševanja; in drugič, večja ekonomska povezanost sveta je imela za posledico tudi liberalizacijo prehodov na meji, s tem pa tudi čedalje svobodnejše gibanje delovne sile iz države v državo. Za nekatere države, na primer Anglijo in Francijo, ta pojav ni bil povsem nov, saj so že prej uvažale delovno silo iz svojih kolonij. Nekatere druge države so postale večje uvoznice delovne sile šele v povojnem času — v obdobju svojega silovitega gospodarskega vzpona.

Reka delavcev, ki se vali z juga proti severu, ni samo posledica večje ekonomske povezanosti sveta, intenzivnejše mednarodne delitve dela, temveč je treba iskati njen vir tudi v neenaki ekonomski razvitosti posameznih dežel. Znana protislovja na relaciji sever—jug, ki povzročajo v svetu mnoge socialne, politične in druge konflikte, se bolj ali manj manifestirajo tudi v smeri gibanja delovne sile, ki je praviloma obrnjena samo proti razvitejšemu severu. Ker pa se tudi jug postopoma gospodarsko krepi in se kulturno razvija, je v množičnem gibanju delovne sile novo to, da je v tem toku čedalje več ljudi, ki ne odhajajo na tuje predvsem zaradi gole eksistence, temveč postaja večji zaslužek čedalje bolj poglobilni motiv preseljevanja. Toda vzrok je slej ko prej isti: razločki v razvitosti juga in severa. Le s to razliko, da so v preteklosti delavci zapuščali svojo domovino večinoma zato, ker doma ni bilo dovolj kruha za vse, zdaj pa odhajajo mnogi tudi zato, da bi začasno zamenjali slabše plačano delovno mesto v domovini z boljše plačanim v tujini. Ta sprememba je vplivala na to, da se nekdanje trajno sezonsko zaposlovanje čedalje bolj spreminja v občasno.

V razvitih državah zahodne Evrope je bilo lani okoli 5 milijonov tujih delavcev,¹ med njimi tudi približno 300.000 Jugoslovanov. V Angliji je bilo 1,1 milijona tujih delavcev, večidel iz držav Commonwealtha, v Francije tudi približno toliko (346.000 Špancev, 340.000 Italijanov, 300.000 Alžircev, 103.000 Portugalcev itd.), v Zvezni republiki Nemčiji 1,3 milijona (399.000 Italijanov, 196.000 Grkov, 185.000 Špancev, 158.000 Turkov itd.), v Švici 536.000 (337.000 Italijanov, 62.000 Špancev, 60.000 Nemcev itd.), v Avstriji 34.000, na Norveškem 15.000, na Švedskem 145.000, na Danskem 24.000 itd. Med 5 milijoni tujih delavcev v Evropi je potemtakem približno 2 milijona Italijanov, 800.000 Alžircev, 600.000 Špancev, 400.000 Portugalcev, 300.000 Jugoslovanov, 250.000 Grkov, 196.000 Turkov itd. Do lani se je vsako leto povečalo število tujih delavcev v Evropi za približno pol milijona. Recesija, ki je temeljito stresla temelje gospodarstva zhodnoevropskih držav, pa je naraščanje števila tujih delavcev ne samo ustavila, temveč je povzročila celo njegov občuten padec.

Čedalje bolj se nakazujejo perspektive postopnega zmanjševanja razločkov v razvitosti tistih dežel, ki izvažajo delovno silo, in onih, ki jo uvažajo — vsaj na tisto stopnjo, ko razlika v zaslužkih ni več tako velika, da bi še stimulirala tako veliko preseljevanje, kakršno je sedaj. Te perspektive so v posameznih deželah — izvoznicah seveda zelo različne: boljše v Italiji in Jugoslaviji, slabše v Grčiji in Turčiji.

V množičnem migracijskem gibanju se dogaja še ena sprememba: čedalje bolj se uveljavlja svobodna cirkulacija delovne sile znotraj šesterice (evropske gospodarske skupnosti). Medtem ko so države EGS leta 1964 pokrile kar 69 odstotkov svojih potreb po delovni sili iz tretjih držav, se je že naslednje leto razmerje obrnilo na škodo tretjih držav.

I

Izredna gospodarska ekspanzija v razvitih industrijskih zahodnoevropskih državah je postavila uvoz delovne sile kot imperativ: brez tujih delavcev gospodarstvo ne bi moglo dolgo vzdržati takšnega tempa, njegov nadaljnji vzpon bi bil ogrožen. Tuja delovna sila je bila neogibno potrebna tudi zato, ker se ob povečanjem življenjskem standardu domačini niso

¹ Po londonskem »Economist«.

hoteli zaposlovati na nevarnejših in slabše plačanih delovnih mestih.

Možnost zaposlovanja na severu je prinesla ugodnosti tudi jugu, saj je migracija ublažila njegove politične, socialne in ekonomske pritiske s tem, ko se je presežek prebivalstva občasno selil v razvitejše zahodnoevropske dežele. Ugodnost ni samo ta, da delavci, občasno zaposleni na tujem, s prihranki vzdržujejo svoje družine, ki so ostale doma, in pospešujejo svoja kmečka gospodarstva, ki bi drugače šla po zlu. Migracija je koristila tudi državnim blagajnam: brez denarnih pošilk izseljencev in začasno zaposlenih na tujem bi marsikatera plačilna bilanca izkazovala primanjkljaj. Plačilna bilanca Italije bi brez 815 milijonov dolarjev denarnih nakazil izkazovala lani 115 milijonov dolarjev primanjkljaja. Druge države so imele lani s tega naslova naslednje dohodke: Španija 300 milijonov dolarjev, Alžirija 200 milijonov dolarjev, Portugalska 130 milijonov dolarjev, Turčija 114 milijonov dolarjev, Grčija 73 milijonov dolarjev itd.

Ker povzroča migracija tudi razne socialne motnje in v končnih posledicah tudi ekonomske, demografske in druge probleme, se vse države izvoznice delovne sile tako ali drugače, bolj ali manj intenzivno ukvarjajo s pojavom izseljevanja kot svojim nacionalnim problemom in temu ustrezno tudi uravnavajo svoj odnos do tega pojava. V Grčiji, na primer, so že pred uvedbo fašistične diktature ugotavljali, da migracija zmanjšuje vitalnost naroda. Domačemu gospodarstvu, ki si je tudi prizadevalo k vzponu, je nenadoma začelo primanjkovati kvalificiranih delavcev in tudi kmetijstvo je začelo nazadovati. (Sedanje oblastnike bržčas moti politično ozračje med delavci na tujem, ki fašistični diktaturi ni naklonjeno.) Španija kljub deviznemu dohodku z nezaupanjem opazuje pojav migracije iz razumljivih političnih, religioznih in drugih vzrokov. Italija ima še najbolj konstruktiven odnos do tega pojava, kar se kaže med drugim tudi v pomoči pri zaposlovanju delavcev na tujem. Po vsej državi je na široko razpredena mreža zavodov za zaposlovanje, pred odhodom na delo v tujino organizirajo zdravniške preglede, med »delovnimi izseljenci« delujejo centri za socialno delo itd. Pri ministrstvu za zunanje zadeve je posebna direkcija, ki pomaga pri organiziranju kolonij italijanskih delavcev, pri oživljanju kulturnega življenja, pri strokovnem izpopolnjevanju delavcev itd.

Podobno imajo tudi države — uvoznice delovne sile dokaj različen odnos do tujih delavcev, čeprav se vse dobro zavedajo, da jih nujno potrebujejo. V Švici, kjer je že vsak

tretji delavec tujec, je ekonomska emigracija prerasla v vse-državni problem. Medtem ko po eni strani ugotavljajo, da brez tujcev ne morejo, ako se nočejo obsoditi na gospodarsko nazadovanje, jih je po drugi strani strah vpliva tujih kultur in tujih navad. Dr. A. Wullschleger² pravilno ugotavlja, da te nevarnosti ne kaže preprečevati s policijskimi metodami. Tujcev ni mogoče za vse večne čase držati v primerni varnostni razdalji, stran od središča družbenega življenja, na robu družbe, temveč jim je treba iti naproti, pomagati jim je treba, da se bodo čim hitreje prelagodili novemu kulturnemu okolju, v katerem morajo živeti in delati.

V začetku, ko se je nanagloma odprl migracijski tok, je bilo za tujca dosti huje, kot je sedaj. Delavci so živeli v obupnih razmerah, tako rekoč v getu³. Delodajalci so jih grobo izrabljali, okolica jih je sovražila in prezirala. Življenje v takšnih moralnih razmerah je prinašalo tujim delavcem prenekatero nevšečnost: za uboj ali tatvino so najprej osumili tujca. »Tri tisoč dvesto italijanskih delavcev pri Volkswagnu v Wolfsburgu živi v režimu apartheida,« je leta 1962 pisala italijanska »La Stampa«.

Kasneje so se posamezne države zavzele za svoje delavce in so z bolj ali manj ugodnimi pogodbami zavarovale njihove interese. Resnici na ljubo je treba priznati, da so tudi države — uvoznice delovne sile storile prenekateri ukrep, s katerim so poskušale zavarovati tuje delavce pred spletkami, prevarami in grobim izrabljanjem. Ta skrb se je stopnjevala z naraščanjem potreb po tuji delovni sili. Ne živijo več vsi tuji delavci v preperelih barakah, kakor poskušajo prikazovati tendenciozni članki, saj so jim marsikje uredili ugodne samske domove z restavracijami, klubskimi prostori itd. Tudi Jugoslovani, zlasti tisti, ki so jih organizirano zaposlila naša podjetja, živijo marsikje v tujini v ugodnejših stanovanjih in drugih razmerah, kot, na primer, sezonci v Sloveniji. Je pa seveda mnogo tujih delavcev, med njimi tudi Jugoslovanov, ki živijo v človeka nedostojnih razmerah, nemalokrat tudi po svoji krivdi, ker varčujejo bolj, kot je treba.

Kljub vsem ukrepom za zaščito pravic tujih delavcev so tujci praviloma še zmeraj zaposleni na nevarnejših in slabše plačanih delovnih mestih ter živijo zvečine v težjih stanovanjskih in drugih razmerah kot domačini.⁴ Podrejen položaj tujega delavca se pokaže zlasti v času recesije, ko daje

² Neue Züricher Zeitung, 25. jun. 1964.

³ QUICK, München, 1966.

⁴ O tem je izšla posebna študija Organizacije združenih narodov.

enoletna pogodba ali šestmesečno dovoljenje za delo delodajalcu možnost, da se najprej znebi tujcev z izgovorom, češ da jim je poteklo dovoljenje. In res so v času recesije, na primer v Zahodni Nemčiji, spodili na cesto najprej tujce.⁵ Mnogi so odšli sami, ko so videli, da so se zmanjšale možnosti nadurnega, akordnega in marsikje celo rednega zaslužka, s tem pa so odpadli tudi motivi, ki so jih stimulirali za začasno delo v tujini.

II

V množični migracijski tok Evrope se je vključilo tudi približno 300.000 Jugoslovancev, od tega jih je okoli šest desetih v Zahodni Nemčiji in Franciji. Natančnih podatkov, žal, ni mogoče dobiti, ker je te vrste statistika še zelo pomanjkljiva. Večinoma so namreč odhajali ljudje na tuje kot turisti in se torej niso prijavljali zavodom za zaposlovanje. Predlani, na primer, ko se je po približnih cenitvah zaposlilo na tujem več kot 100.000 Jugoslovancev, je odšlo z napotnicami zavodov za zaposlovanje samo 34.746 ljudi.⁶ Je pa razveseljivo to, da se povečuje število ljudi, ki odhajajo na začasno delo na tujem z napotnicami zavodov za zaposlovanje. Hkrati je v tolažbo tudi to, da to ni samo naš problem, saj celo Italiji, ki ima mnogo daljšo migracijsko tradicijo, uspeva zaposliti prek zavodov za zaposlovanje le 30 odstotkov ljudi.

Naši ljudje so odhajali na začasno delo v tujino že pred reformo. Prvi začetki izvajanja reforme so izredno pomnožili število odhodov v tujino; in to samo nekaj mesecev prej, preden so se, zlasti v Zahodni Nemčiji, z recesijo začele zmanjševati možnosti zaposlovanja. V letu 1965 je prek zavodov za zaposlovanje iskalo delo približno 890.000 ljudi, od tega jih okoli 350.000 ni moglo dobiti zaposlitve. To pa seveda ni realna podoba brezposelnosti v Jugoslaviji, saj se mnogi brezposelni ali delno zaposleni niso prijavljali zavodom, temveč so odhajali naravnost v tujino.

Spet pa ni mogoče trditi, da so se zaposlovali na tujem samo brezposelni, saj je znano, da so mnogi ljudje, med njimi tudi strokovnjaki, samovoljno zapuščali delovna mesta in se zaposlovali v tujini. Nekatera znamenja kažejo, da je bilo takih, ki niso odšli na tuje zaradi brezposelnosti, več v razvitejših kot v manj razvitih republikah, kar se zdi povsem logično, ako upoštevamo, da pri prvih deluje kot motiv bolj

⁵ Samo v Zahodni Nemčiji so v nekaj mesecih odpustili približno 300.000 tujih delavcev.

⁶ Bilten Zveznega biroja za zadeve zaposlovanja, Beograd, 1966.

želja po večjih zaslužkih, pri drugih pa bolj nujnost, zagotoviti si golo eksistenco.

Kakšna je kvalifikacijska struktura zaposlenih v tujini? Na voljo nam je samo evidenca zavodov za zaposlovanje.⁷ Po tej je prišlo leta 1965 na vsakih 100 ljudi, ki so odšli na občasno delo v tujino z napotnicami, 77 delavcev v ožjem pomenu besede (od tega 82% nekvalificiranih), 22 samostojnih kmetov, 1 samostojni obrtnik in 1,5 delavca s srednjo, višjo in visoko izobrazbo. Iz posameznih republik se je s posredovanjem zavodov zaposlilo v tujini: 13.280 ljudi iz Hrvaške, 9.415 ljudi iz Bosne in Hercegovine, 7.805 ljudi iz Slovenije, 2.918 ljudi iz Srbije, 1.241 ljudi iz Makedonije in 87 ljudi iz Črne gore. Relativno največ ljudi se je potemtakem zaposlilo v tujini iz Slovenije, kar je bržčas treba pripisati med drugim tudi liberaliziranemu postopku pri izdajanju dovoljenj za potovanje v tujino. Znano je namreč, da v naši republiki ni niti en odstotek tistih, ki jim odklonijo prošnjo za izdajo potnega dovoljenja.

III

Prva leta, ko se je začel migracijski proces, smo neradi priznali, da je ekonomska migracija zakonit pojav sodobnega sveta. Ker nismo potegnili ločnice med ekonomsko in politično emigracijo, se je prva leta dogajalo, da so marsikje v tujini prištevali h kategoriji političnih emigrantov tudi tiste naše ljudi, ki to v resnici niso bili in ki so se morali tako deklarirati, ako so hoteli dobiti dovoljenje za bivanje v tuji državi. Preteklo je nekaj let, preden se je izoblikoval status ekonomskega emigranta kot nekaj normalnega, obče družbeno priznanega in ne več kot moralno in politično obsojan in preziran pojav. A bilo je potrebno še nekaj časa, preden smo spoznali, da je premalo samo tolerirati ekonomsko emigracijo, temveč da jo je treba tudi usmerjati in ji pomagati. Še zdaj se primeri, da v kakšnem uradu v svoji »patriotični gorečnosti« delajo težave delavcu na tujem, ko ta prosi za izdajo potrdila ali kaj podobnega. Še zdaj zelo radi več govorimo, kot storimo.

»Najmočnejši« argument proti ekonomski emigraciji je bila in je deloma še zdaj trditev, da smo socialistična država, ki ne sme trpeti ne brezposelnosti ne ekonomske migracije. Ob trezni presoji stvari pa je čedalje bolj stopalo v ospredje tudi vprašanje: mar je socialistično ekstenzivno gospodarstvo,

⁷ Bilten Zveznega biroja za zadeve zaposlovanja, Beograd, 1966.

ki sicer omogoča zaposlitev vsakogar, a ki tudi vse za dalj časa obsoja na težke življenjske razmere? In — ali je socialistično, omejevati človeku svobodo gibanja in svobodo izbire poklica? Je socialistično hermetično zapirati meje in obsojati ljudi, ki kljub avtarkičnosti želijo pogledati po svetu?

To pa seveda ne pomeni, da nam sme biti vseeno, ako nam odhajajo pogosto najboljši, najbolj zmožni delavci, in če morajo ljudje na tuje zato, ker doma ni dela zanje. Seveda nam ne sme biti vseeno. Ni mogoče zaposlovanja preprosto prepustiti nekakšnemu ekonomskemu avtomatizmu: kdor ne dobi doma zaposlitve, naj gre na tuje! Tudi gospodarska reforma ne pomeni samo večjo svobodo delovanja ekonomskih zakonitosti, ki so po svoji logiki smrt za ekstenzivno gospodarstvo in tudi za ekstenzivno zaposlovanje, temveč pomeni tudi splet zavestnih, načrtnih, dobro premišljenih družbenih akcij. Smoter zavestne družbene akcije je tudi nov vzpon gospodarstva na trdnjših, stabilnejših temeljih in ob višji produktivnosti dela, kar pomeni v končnih posledicah ne le višji življenjski standard za že zaposlene, temveč tudi nova delovna mesta za presežek prebivalstva in za tiste, ki se bodo iz tujine vračali nazaj domov. Izpolnitev te naloge pa ni stvar enega leta in ni mogoča brez dodatnih naporov vseh nas, brez modernizacije in racionalizacije vsega gospodarstva in vse družbene nadstavbe. K izpolnitvi te naloge po svoje prispevajo tudi začasno zaposleni na tujem.

IV

Ekonomska migracija ni enostaven problem; to je političen, socialen, psihološki pojav, ki ga bo treba tudi znanstveno preučevati. To seveda ni moj namen: želim le pokazati nekatere smeri, kam bi morali usmeriti naše raziskave in družbeno skrb.

V Italiji delijo svoje delavce na tujem v dve kategoriji.⁸ V prvi so nepismeni, manj prosvetljeni ljudje, ki doživljajo na tujem sama razočaranja in ki se želijo čimprej vrniti v svoje staro, zaostalo okolje. Drugo kategorijo sestavljajo ljudje, ki so na višji kulturni ravni in ki v razvitejšem okolju samo še pridobijo in kasneje doma bistveno vplivajo na pozitivne socialne, kulturne in siceršnje spremembe.

Moja opažanja — bil sem dvakrat med našimi delavci v Zahodni Nemčiji — so me vodila k naslednji hipotezi: tuji

⁸ Ugotovitve socialnega delavca na Siciliji Danila Dolcija.

delavci živijo v temle protislovju — v delovni organizaciji so cenjeni kot pridni, vestni delavci, v širši družbi pa so potisnjeni na rob, pogosto prezirani in podcenjevani. V sociološkem jeziku bi se reklo, da so odnosi med tujci in domačini konjunktivni in disjunktivni.⁹ Kooperacija med tujimi delavci in domačini je najbolj opazna v delovni organizaciji, kjer so vrednote, kot so odnos do dela, delovna disciplina in druge, skupne ali so si vsaj zelo podobne. Kooperacija seveda ni idealna: v marsikaterem podjetju dosega komaj začetno stopnjo, se pravi akomodacijo, drugje spet je intenzivnejša, kar je seveda odvisno tudi od delodajalca. Ne gre pa samo za kooperacijo, saj se ta nemalokrat prepleta tudi s tekmovanjem, ki se često sprevrže v sovraštvo. Tako so v neki stuttgarški tovarni tuji delavci po zidovih nalepili nemške časopise, ki so z debelimi naslovi poudarjali, kako da so tujci bolj pridni kot Nemci. Domačini so ogorčeni trgali časopise in zmerjali tujce z žaljivimi izrazi.

Včasih je povod za sovraštvo razloček v zaslužkih. Čeprav delodajalec ne obeša na veliki zvon posameznih tarif in izplačilnih zaslužkov, se prej ko slej le zve, koliko je kdo dobil. Dokaj pogosti so bili primeri, da so domačini za manjši učinek več zaslužili — v obliki raznih med delodajalci in sindikati ali delodajalci in obratnimi sveti s pogodбами zagotovljenih dodatkov. Tudi to je, razumljivo, povzročalo konflikte. V času recesije so delodajalci marsikje brž odpravili dodatke; pri tem so izrabljali psihološko stisko, v katero je pahnilo Nemce stalno naraščanje brezposelnosti.

Zunaj delovne organizacije — pri tem imam še zmeraj v mislih razmere v Zahodni Nemčiji — tujci in domačini redkeje kooperirajo med seboj. V odnosih med njimi prevladujejo disjunktivni procesi, se pravi, najrazličnejši konflikti, ki so včasih bolj ostri, včasih spet blažji. Ti konflikti seveda niso samo zahodnonemška posebnost, saj smo jim priča tudi pri nas, na primer v Sloveniji v odnosih med domačini in sezonci iz drugih republik. V Zahodni Nemčiji pospešujejo konflikte razločki v temperamentu ljudi. Konfliktne situacije so povzročale tudi nedavne težave v gospodarstvu, strah pred brezposelnostjo, ko so mnogi domačini mislili, da bi bilo z odhodom tujih delavcev takoj konec vseh težav. Neonacistična nacionalno-demokratska stranka (NPD) je to spretno izrabljala v predvolilni kampanji z geslom: »Tuji delavci domov!«

Bilo bi napak vso krivdo valiti samo na domačine. H konfliktom vodi tudi način življenja tujcev, njihova izoliranost,

⁹ Dr. Jože Goričar: Teorija družbenih struktur, VSPV, Ljubljana 1964.

zaprtoost vase. So tuji delavci, ki se trdoživo oklepajo starih vrednot in starega načina življenja in novih vrednot, načina življenja, ki ga živi novo okolje, sploh nočejo sprejeti; pri teh so konflikti z domačini neogibni. Takim konfliktom se ne morejo izogniti celo tisti tujci, ki sicer sprejemajo in osvajajo nove kulturne in druge vrednote, nov način življenja, vendar se hkrati oprijemljejo tudi starih vrednot, ki so jih prinesli s seboj in ki jih novo okolje odklanja ali celo prezira.

Pravijo, da so najugodnejše razmere za asimilacijo v Franciji, zlasti za delavce iz etnično sorodnih dežel, kot so Italija, Španija in Portugalska. Težji je proces asimilacije v Zahodni Nemčiji, kjer se mnogi ljudje še niso povsem znebili občutka superiornosti, čeprav je gotovo že marsikaj drugače, kot je bilo v preteklosti. Posebej kaže omeniti prizadevanje nemških sindikatov v zadnjem času za to, da bi preprečili grobo izkoriščanje tujih delavcev. Motiv za dobro voljo sindikatov je seveda tudi v želji, da bi vključili tuje delavce v splošno sindikalno tarifno gibanje in da bi s tem zagotovili solidarnost tujih delavcev v primeru stavk. Znano je namreč, da mnogi tuji delavci, ki so prišli zvečine iz agrarnih območij, ne kažejo dosti volje za sodelovanje v stavkovnih gibanjih, kaj šele v zahtevah po skrajšanju delovnega časa, ki je v njihovi sli za čimvečjimi prihranki raje prekratek kot predolg. Bili so primeri, da so tuji delavci stavkali, ker so jim delodajalci pod pritiskom sindikatov in recesije vzeli možnost nadurnega zaslužka.

Pozornost vzbujajoči so tudi konflikti, ki nastajajo, ko se delavci vračajo domov, v okolje, ki se je medtem spremenilo. Sociologi temu pravijo proces »resocializacije«, ki ni niti malo lahek, morda nič lažji kot proces akulturacije v tujini.¹⁰

V

Bili bi krivični, če bi zapisali, da v Jugoslaviji nismo storili ničesar za to, da bi zaščitili pravice naših delavcev na tujem. Znana so številna prizadevanja naše vlade, ki so že rodila sadove: sklenitev konvencij s številnimi državami. Prav uspešno je sodelovanje med Jugoslavijo in Francijo ter Jugoslavijo in Avstrijo. Izredno ugodne življenjske in delovne razmere imajo tudi prve skupine naših delavcev v Nemški

¹⁰ Nemška sociologinja Uršula Kurz je ugotovila, da so italijanski delavci v Nemčiji v nenehnem »dvojnem« konfliktu: najprej v času bivanja v tujini in nato spet doma, kjer se je medtem marsikaj spremenilo.

demokratični republiki in na Češkoslovaškem. Najslabše so stvari urejene z Zvezno republiko Nemčijo, predvsem po krivdi le-te, čeprav je tam največ naših delavcev.

Pred dvema letoma so ustanovili zvezni biro za zadeve zaposlovanja, katerega poglobitna hiba je ta, da nima svojih podaljškov v tujini. Vsa pomoč našim delavcem v tujini je omejena na naša konzularna predstavništva, ki pa, kot priznava sam državni sekretariat za zunanje zadeve,¹¹ niso ustrezno — številčno in strokovno — zasedena, da bi lahko uspešno poslovala v prid našim ljudem v tujini. Največji primanjkljaj je opaziti pri urejanju socialnih vprašanj in poživljanju kulturnega življenja. Vsepovsod, kjer je veliko delavcev ene narodnosti, bi morali konzularni uslužbenci poslovati v jeziku te narodnosti. Konzularna predstavništva naj bi zaposlovala več pravnikov, sociologov, kulturnikov in drugih strokovnjakov. V vseh večjih središčih bi morali delovati posebni centri za socialno delo.

Zastavlja se nam vprašanje, kdo bi moral financirati takšne službe. Gotovo je interes vse družbe, da bodo šli delavci v tujino pripravljeni; bolj kot bodo pripravljeni, čim bolje bodo urejeni njihovi problemi na tujem, tem manj bo problemov tudi doma. Ne gre samo za njihove družine, temveč tudi za delavce same, ki se bodo prej ko slej vrnili domov in bodo lahko enkrat, če bodo v tujini delali v nemogočih razmerah, socialno breme vse družbe. Od tega, kako bodo zaščitene pravice naših delavcev na tujem, je v končnih posledicah odvisen tudi devizni dohodek naše države, zaradi katerega stroški za naše delavce v tujini res ne bi smeli biti ne vem kakšna žrtev. Z nekaterimi ukrepi, o katerih bo treba še razmisliti in se pri tem kaj naučiti od Italije, bi lahko občutno povečali devizni dohodek s tega naslova. Lani so prejele naše banke samo za 85 milijonov dolarjev denarnih nakazil od naših delavcev na tujem. »Samo« pravim zato, ker domnevajo, da imajo naši ljudje naloženo pri tujih bankah okoli 100 milijonov dolarjev prihrankov, če ne celo več. Nekaj podobnega se godi tudi Grčiji, verjetno iz drugih razlogov.

Povečana skrb družbe je potrebna tudi zaradi večjih težav pri zaposlovanju na tujem. Naši delavci, ki se jim še ne kaže vrniti domov, ker jim pri najboljši volji še ne moremo dati zaposlitve, so s povečanimi težavami izpostavljeni pritiskom, grožnjam in vabam politične, najpogostejše ekstremne, teroristične emigracije. To ugotavlja »Nova pot« celo za

¹¹ Odgovor na poslansko vprašanje na seji organizacijsko-političnega zbora zvezne skupščine, 30. junija 1967.

pastoralno delo, ki so ga »brez skrbi prepuščali tujim, največkrat pobeglim duhovnikom...«¹²

Odločneje bi morali nastopiti proti praksi zahodnonemških oblasti, ki izdajajo nemško državljanstvo ljudem z območja Štajerske, Gorenjske in Koroške, se pravi državljanom SFRJ. Ta nevzdržna praksa je vredna obsodbe predvsem zaradi tega, ker temelji na nacističnem predpisu iz leta 1941 o priključitvi »Spodnje Štajerske« k Tretjemu rajhu. Zdi se mi, da smo v tem preveč popustljivi. Ako ne zaleže ustni diplomatski protest, je treba protestirati javno — pred očmi vse svetovne javnosti. Zahodni Nemčiji vendar ne smemo dovoliti, da bo izrabljala težave naših delavcev za vnovični revanšizem, ki je povzročil v svetu že toliko zla.

So še mnoga odprta vprašanja, ki bi jih morali čimprej razčistiti, da bi si bili glede njih na jasnem in da bi jih lahko začeli učinkovito razreševati. Eno izmed njih — kako zajeti devizne prihranke naših ljudi v tujini — smo še navedli. Dodam naj le še to, da bi kazalo čimprej odpreti na tujem bančna predstavništva, ki bi organizirala hranilsko službo. Ta seveda ne bi smela biti zapletena in bi morala dajati enake ugodnosti kot druge tuje banke, kajti drugače bi bila obsojena na neuspeh.

Doseči, da bodo ljudje, ki so začasno na delu v Zahodni Nemčiji, s katero nimamo sklenjene konvencije o socialnem zavarovanju, ta čas socialno zavarovani tudi doma — mora biti v interesu vse družbe in ne samo stvar prizadetih posameznikov. Zavedati se je treba tega, da bodo mnogi izmed delavcev v Zahodni Nemčiji, ki se bodo bolni vrnili domov, prišli v breme družbe, in to samo zato, ker jim je bilo žal mark za svojo socialno varnost. Vzrok pa je tudi ta, da nekateri delavci te možnosti sploh ne poznajo ali pa se jim zdi postopek preveč zapleten.

Učinkoviteje bi morali poskrbeti za socialno varnost družinskih članov, ki ostanejo doma. Niso tako redki primeri, da oče ali mati, ki delata na tujem, pozabita na svoje dolžnosti do otrok. In narobe: so tudi odrasli otroci, ki pozabljajo na svoje dolžnosti do onemoglih staršev. Medtem ko oni varčujejo na tujem za avtomobil ali kaj drugega, mora dajati družba njihovim staršem socialno podporo. Tega seveda ne bi smeli dopustiti. Mislim, da so na voljo učinkovita sredstva, s katerimi bi lahko preprečili takšne primere.

Zadnje čase je pogosto slišati tudi tole vprašanje: kakšne so dolžnosti naših ljudi, zaposlenih na tujem, do splošnih

¹² Miklavž Prosene, Nova Pot 1—5, 1967.

potreb naše družbe? Ali res nimajo nobenih obveznosti? Kaj pa njihove družine, ki so doma deležne take ali drugačne družbene skrbi, ki seveda ni zastoj, kot so, na primer, šolanje otrok, usluge javne uprave in druge? Zlasti v manj razvitih občinah menijo, da so z odhodom najbolj produktivnih delavcev na tuje močno prizadeti, ker izgube s tem ljudi, ki so doma ustvarjali narodni dohodek, medtem ko se izdatki niso bistveno zmanjšali, marsikje pa so se zaradi nakopičenih socialnih problemov celo povečali.

Precej se je razvnela tudi razprava o strokovnjakih, ki jih je šolala družba, potem pa, namesto da bi vračali, pokažejo domovini hrbet in se brez eksistenčne nuje zaposlujejo na tujem. Marsikdo, ki se je doma izšolal, opravlja v tujini delo, ki ne ustreza njegovim strokovnim kvalifikacijam. Menijo, da bi morali taki strokovnjaki tako ali drugače vračati družbi tisto, kar je ona brez haska potrošila zanje. Ne bi pa smeli metati vse v en koš. Mislim, da bo čedalje več primerov, ko bodo odhajali strokovnjaki na tuje zaradi specializacije, zato, da si razširijo strokovno znanje in pridobe novih izkušenj. Ako gre kdo na takšno specializacijo za svoj denar, ki si ga je prihranil ali ga bo šele zaslužil, je gotovo bolj pohvalno, kakor pa, če bi mu družba plačevala štipendijo ali dnevnice.

Nanizal sem le nekaj vprašanj, do katerih nisem mogel zavzeti stališča, a ki vsekakor terjajo globljo preučitev.

VI

Težko je reči, ali je migracijski proces v sodobni Evropi trajen ali le začasen pojav. V obdobju gospodarske ekspanzije v zahodnoevropskih državah so pisali o njem, da je trajen pojav in da se bo število tujih delavcev iz leta v leto povečevalo. Še v začetku leta 1965 so v Zahodni Nemčiji ugotavljali, da je brezposelnih samo 170.000 ljudi, medtem ko je na voljo več kot 700.000 prostih delovnih mest. Toda čez nekaj mesecev se je vse obrnilo: število brezposelnih se je povzpelo na vznemirljivo številko — milijon.

Eno pa je gotovo: konkurenca strokovnih in drugih sposobnosti ne bo poznala meja. To se pravi, da bo vsepovsod in zmeraj iskan dober, zmožen delavec. Čedalje težje pa bo dobiti zaposlitev nekvalificiranemu delavcu. »Nemčije iz »lahkih let« je konec,« je v tej zvezi zapisala italijanska »La Stampa«.

Čeprav narašča brezposelnost tudi v zahodnoevropskih državah, se pravi, da ostajajo brez zaposlitve tudi domačini, bo vendarle v nekaj letih težko nadomestiti 5 milijonov tujih delavcev. To pa ne samo zato, ker ti delavci opravljajo zvečine nevarno in slabo plačano delo, temveč tudi zato, ker je prekvalifikacija domačih delavcev zamuden in drag proces. Za Zahodno Nemčijo mimo tega ugotavljajo, da še nekaj let ne bo mogla nadomestiti primanjkljaja domače delovne sile, ki je nastal v drugi svetovni vojni.

Tudi naš gospodarski potencial nam, ako hočemo dosledno izvajati gospodarsko reformo, ne omogoča in nam še nekaj let ne bo omogočal, da bi lahko zaposlili vseh 300.000 Jugoslovanov, kolikor jih je zdaj v tujini. Ker so med temi večinoma nekvalificirani delavci, nekvalificirani pa, kot vemo, niso več zanimivi za gospodarstva zahodnoevropskih držav, bo treba več storiti za strokovno izpopolnjevanje naših ljudi. Glede naših delavcev na tujem moramo imeti stalno pred očmi dve temeljni nalogi: intenzivirati naše gospodarstvo in s povečano gospodarsko aktivnostjo na kvalitetno novih temeljih ustvarjati pogoje za zaposlitev presežka prebivalstva; zavarovati pravice naših delavcev na tujem, pomagati jim, da se bodo vključili v tuje okolje s čim manj pretresov in da se bodo po vrnitvi čim lažje vnovič vključili v domače življenje.

FRANC SETINC

Telesna vzgoja in univerzitetni študij

Razveseljivo je, da nam dviga današnji razvoj vprašanje univerzitetne telesne vzgoje na kakovostno novo stopnjo, dodaja nove razsežnosti temu torišču oblikovanja mladih generacij izobraženstva in nam odkriva nove vidike, ki so nam bili doslej v tem problemskem spletu univerzitetnega študija bolj malo poznani. To pa nas čedalje bolj zavezuje, da se začenjamo ustavljati s skrbjo in odgovornostjo ob tem vprašanju, ki smo se ga doslej otepali kakor kake neljube in nadložne novosti, s katero poskušajo nekateri navdušenci za telesno kulturo spodkopati dosedANJI tradicionalni, zgolj »duhovni režim« visokošolskega študija.

Prav gotovo je prevladovalo doslej na marsikateri naših fakultet, akademij, visokih in višjih šol v teh prizadevanjih

amaterstvo, vendar hkrati tudi marsikje pohvale in priznanja vredno navdušenje, zaradi katerega pa so se nam, žal, vprašanje univerzitetne telesne vzgoje in pojavljajoča se protislovja, v njej nemalokrat bolj zapletala in tudi množila, namesto da bi jih razreševali in preraščali. Drugače doslej dostikrat tudi biti ni moglo. Vendar nam kljub temu že doseданje oblikovalno delo te vrste pri univerzitetnih rodovih in pa izkušnje iz sveta odkrivajo, da smo prave smeri v reševanju tega vprašanja že zaslutili. Preostaja nam še samo, da odkrijemo čimbolj uspešne konkretne poti za uresničevanje telesne vzgoje na univerzitetni stopnji šolanja. Te pa bomo odkrili, če se bomo seznanjali z značilnostmi, ki jih kaže razvoj univerzitetnega študija, in prisluhnili strokovni govorici »telesnovzgojne« in pedagoške vede.

I

Vsi vemo, da s tem, kakor smo doslej uvajali in uresničevali telesno vzgojo na fakultetah, akademijah, visokih in višjih šolah, ne moremo in ne smemo biti zadovoljni. Relacija med načrtno in sistematično telesno vzgojo univerzitetne mladine ter študijem na tej zaključni stopnji dobiva namreč danes nove in druge razsežnosti, kakor jih imajo v zavesti mnogi naši ljudje na univerzah in zunaj njih. Toda ravno za odkrivanje novih relacij in novih razsežnosti tega vprašanja gre pravzaprav, saj je pri nas vprašanje odnosa med telesno vzgojo in univerzitetnim študijem še vedno tiho in temeljno sporno vprašanje in čezenj nekako ne moremo priti.

Dobro vemo, koliko univerz oziroma fakultet, akademij, visokih in višjih šol pri nas že ukrepa v skladu z novimi pogledi na to vprašanje ter obvezno vsaja telesno vzgojo v tkivo svojega študija oziroma v okvire svojih študijskih programov.

Ponekod so dejavniki, ki povzročajo odklonilno stališče do uvajanja telesne vzgoje v sklop univerzitetnega študija, zares težke stvarne ali objektivne narave, da jih trenutno, v naših sedanjih družbenih razmerah, najbrž ni mogoče vseh uspešno premagati. Toda še več je vzrokov, ki so predvsem subjektivne biti. In za to, da bi le-te premagali, se je treba ravno tako boriti kakor za zmago nad prvimi. Za boj z objektivnimi dejavniki je zadolžena družba, za boj s subjektivnimi predvsem mi sami.

Fakultete, akademije, visoke in višje šole so najvišje pedagoške, strokovne in znanstvenoraziskovalne družbene usta-

nove. Zadolžene so za najvišjo raven vzgojno-izobraževalnega dela z mladimi rodovi. Potemtakem sodijo v narodov vzgojno-izobraževalni sistem. Zaradi tega so dolžne zasledovati in uresničevati isti obče oblikovani smoter kakor vzgojno-izobraževalne ustanove na vseh drugih ravneh ali stopnjah. In ta je: vsestransko razvita in doživljajska ter vrednostno uravnotežena osebnost.

Univerzitetni oziroma fakultetni, akademski in visoko ter višješolski študij je torej resnična vrhna stavba v oblikovanju mladih rodov, ki je pa po svojih pedagoških in raziskovalnih dolžnostih ter nalogah le relativno samostojna in povzdignjena nad vse drugo narodovo vzgajanje in izobraževanje, sicer pa najtesneje vključena v občo vzgojno-izobraževalno, strokovno, raziskovalno in različno kulturno imperativnost dane družbe. Ta vzdolžni odnos med posameznimi ravni vzgojno-izobraževalnega dela postaja danes čedalje tesnejši in čedalje bolj neizogiben v vseh industrijsko hitro razvijajočih se družbah.

V tem je vzrok, da doživlja ta najvišja, to je univerzitetna, akademska oziroma visokošolska raven vzgojno-izobraževalnega dela premenjave, kakor jih doživlja danes vzgojno-izobraževalno delo na nižjih stopnjah. Od tod različna reformna prizadevanja tudi v univerzitetnem študiju.

Reformna prizadevanja pa vznikajo na vseh stopnjah vzgojno-izobraževalnega dela iz podobnih premikov oziroma iz podobnih ukazov sodobnega razvoja.

Eden temeljnih je, da se morajo vzgojno-izobraževalne ustanove na vseh stopnjah ali ravneh usposabljanja oziroma oblikovanja mladih rodov — od predšolskih ustanov do univerz — odpreti zahtevam sodobnega življenja, razširiti svoje oblikovalne naloge ter začeti prispevati večji delež k socializaciji ali družbljenju in k humanizaciji ali človečenju mladih pokolenj.

Vse to pa močno spreminja klasično študijsko podobo ali fiziognomijo današnjih univerz, akademij in visokih šol.

Oblikovanje celovite osebnosti mladega strokovnjaka, pedagoga, umetnostno kulturnega delavca ali raziskovalca oziroma znanstvenika dobiva danes zaradi vplivov pozitivne biološke akceleracije in zakasnjevanja v doživljajskem, vrednostnem in duhovnem zorenju svoj vrh ali dialektično mero šele na stopnji univerzitetnega študija. To pa obvezuje današnje fakultete, akademije, visoke in višje šole, da poglobe in razširijo oblikovalne naloge na nekatera socializacijska in humanizacijska področja, ki včasih resnično niso imela svojega zakonitega mesta v področju univerzitetnega študija.

Takšno področje pa je danes čedalje bolj načrtno vódena univerzitetna telesna oziroma športna vzgoja.

V ozadju te zahteve so preprosti in upoštevanja vredni razlogi.

— Najprej je tu današnje popolnoma spremenjeno pojmovanje razvite, uravnotežene in kulturne ljudske osebnosti. V obseg in pojmovanje kulturne osebnosti namreč danes nikakor ne spada več le »duhovna strast« do znanosti, umetnosti ali humanističnih ved, temveč čedalje bolj tudi pozitivni odnos do ekspresivnih vrednot gibanja, do kakovosti in lastnosti človekovega fizisa.

— Omeniti je treba sedanje industrijsko-tehnično in urbanizirano okolje, ki terja od sodobne, kulturno in uravnoteženo razvite osebnosti pozitiven odnos do temeljnih eksistenčnih vrednot, med katerimi ima gibalno ustvarjalna oziroma gibalno razvedrilna ali rekreativna izrazitev eno temeljnih mest in funkcij.

— Ne nazadnje imamo opraviti tudi s silnicami družbenega razvoja, ki ukazujejo terjajo, da dobi načrtno in sistematično vódena telesna vzgoja svoje zakonito mesto tudi v okviru univerzitetnega študija. Ta družbena nujnost izvira iz značilnosti življenja sodobnega izobraženca, iz potreb in zahtev njegovega delovanja in iz tega, ker je zelo pogosto prizadeta celovitost ali totalnost njegove osebnosti, pa iz nujnih pogojev njegove jutrišnje strokovnosti, znanstvene in kulturne ustvarjalnosti.

— Nikakor tudi ne smemo pozabiti na danes že skrajno povečane fizične in duševne zahteve sodobnega visokošolskega študija. To pa terja, da univerzitetne ustanove od sodobnih študentov ne samo zahtevajo te povečane telesne in duševne napore, temveč študentom pri vsem tem tudi pomagajo, jih v tej svoji veliki zahtevnosti vodijo in usmerjajo. Ena takšnih poti usmerjanja in pomoči je vsekakor organizirana in obvezna univerzitetna telesna oziroma športna vzgoja.

Odnos fakultetnega, akademskega in visoko ter višješolskega sistema do oblikovanja fizisa študentske mladine v sodobni, naglo razvijajoči se družbi je zaradi tega med drugimi zanimiv pokazatelj o razvojni stopnji univerzitetnega študija v tej družbi. Klasični ali tradicionalni univerzitetni študij, ozko in zgolj duhovno zasnovan oziroma usmerjen le v strokovno memoriranje, razkriva prav gotovo nižjo stopnjo resničnega, sodobnega, kulturnega in ustvarjalnega oblikovanja mladih rodov izobraženstva kakor univerzitetni študijski sistem, ki se zaveda novih razsežnosti časa, razvoja in živ-

ljenja ter zaradi tega premaguje svojo strokovno, kulturno in raziskovalno oblikovalno ožino z načrtno skrbjo za fizis in njegove kakovosti ter lastnosti pri aspirantih izobraženskega sloja.

Podcenjevanje telesno oblikovalnega spleta, ki je značilno za naš sedanji univerzitetni študij, torej ni več le osebno nevzdržno stališče, temveč že čedalje bolj prerašča v družbeno nevzdržen odnos, ki ga je treba oceniti s širših sodobnih družbenih razvojnih teženj in premikov.

To pa je spoznanje, ki nam mora biti izhodišče, ko se bomo lotili dela, da razrešimo to še vedno tako sporno vprašanje »znotraj«, to je v zavesti mnogih naših univerzitetnih delavcev. Biti pa nam mora hkrati tudi izhodišče pri reševanju vprašanja tega »navzven«, to je v naši akciji in zahtevah življenja.

II

Temu, da v reševanju tega danes čedalje bolj perečega socializacijskega in humanizacijskega vprašanja v okviru univerzitetnega študija tako zelo zaostajamo za razvojem v svetu, pa prav gotovo ni vzrok samo že omejena premajhna osveščenost o vrednosti tega oblikovalnega vidika pri nas ali samo naše nespodbudne objektivno-materialne možnosti za uresničevanje univerzitetne telesne vzgoje, temveč so brez dvoma nekateri temeljni vzroki tudi v naši dosedanji študentski telesni vzgoji sami. In katere takšne vzroke lahko odkrijemo?

a) Naša univerzitetna telesna vzgoja še nima izdelanega in izoblikovanega jasnega ter trdnega teoretičnega in operativnega koncepta. Namesto tega pa imamo na voljo tem večji kup dobre volje posameznih učiteljev za to delo; ti se že dlje časa trudijo uresničevati telesno vzgojo na tej stopnji šolanja, kakor pač vedo in znajo. Razen tega pa imamo še tudi veliko nerazčiščenih strokovnih vprašanj. Vse to prav gotovo našemu gibanju za smotrno telesno vzgojo ni v prid.

b) Ugotoviti moramo, da naše visoke šole za telesno vzgojo oziroma telesno kulturo kot najvišje pedagoške in raziskovalne ustanove doslej še niso posvetile — razen morda sarajevske visoke šole — nujno potrebne pedagoške in študijske pozornosti prav vprašanjem univerzitetne telesne vzgoje. Njihov večji ali manjši prispevek je malokrat le v tem, da terjajo uvedbo obvezne telesne vzgoje na vse univerze, akademije in visoke šole. Ljudi pa, ki to delo vodijo ali uresničujejo med študentsko mladino, kar precej prepuščajo lastni

pedagoško-strokovni iznajdljivosti. V tem je vzrok, da pri nas v tem delu še nimamo reda in jasnih misli pa jasnih teženj. V pogledih na univerzitetno telesno vzgojo vlada zaradi tega še veliko teoretičnih neskladij in nesporazumov, ki pedagoški praksi telesne vzgoje prav gotovo niso v korist.

c) V vsem tem je tudi vzrok, da takšna pedagoška stihija peha univerzitetno telesno vzgojo ponekod v suho teoretiziranje o človekovi telesni vzgoji, športu in rekreaciji, drugod pa v nekakšno »nadaljevanje« ali »podaljševanje« telesne vzgoje s srednjih šol ali pa celo v enake oblike dela, kakor jih opažamo na visokih šolah za telesno vzgojo oziroma telesno kulturo.

Niso tudi redki primeri, da se študentska telesna vzgoja spreminja v nekakšno »univerzitetno produktivno gimnastiko«, v agencijo za študentsko zdravje, v podružnično aktivnost armadne vzgoje, v športno trenerske tečaje, v športne hobije ali v prostovoljno rekreativno delovanje, polno nikomur odgovorne osebne ekspresivnosti in »ustvarjalne svobode«.

d) Tu je treba vsekakor opozoriti, da nikakor ne sme v prihodnje prevladovati v reševanju tega vprašanja le ozek telesnovzgojni oziroma telesnokulturni vidik, kakor je prevladoval doslej in prevladuje še danes. Nemara je prav zaradi tega tudi opaziti tu ali tam toliko »podzavestnega« odpora do hitrejšega uvajanja obvezne telesne vzgoje v okvire univerzitetnega študija.

Ozek telesnovzgojni oziroma telesnokulturni vidik tega vprašanja zbuja namreč nemalokrat med univerzitetnimi ljudmi prej nekakšen tih odpor kakor pa razumevajoč odnos do hitrega reševanja te študijsko-programске dileme. To pač zaradi tega, ker vprašanje uvajanja telesne vzgoje na fakultete, akademije, visoke in višje šole resnično nima — ne more in ne sme imeti — samo telesnokulturne razsežnosti ali ozkega telesnovzgojnega vidika. Vprašanje obveznega uvajanja telesne vzgoje na stopnjo univerzitetnega študija je namreč dosti bolj zapleteno kakor na drugih ravneh šolanja. Zaradi tega je za reševanje tega vprašanja neizogibno, da vse potrebno najprej temeljito proučijo vse discipline skupaj. Reševanje tega vprašanja je namreč treba ravno tako kot s telesnokulturnega vidika utemeljiti tudi z zdravstvenega, socialnega, psihološkega, duševnohigijskega in pedagoškega vidika. Šele tako široko zasnovano in uresničevano obravnavanje nam more pokazati vprašanje obveznega uvajanja študentske telesne vzgoje v vsej družbeni kompleksnosti, strokovni širini in življenjski upravičenosti.

e) Razen tega, da gledamo preozko na našo univerzitetno telesno vzgojo, to je zgolj z vidika telesne kulture, imamo težave tudi zaradi zapletenega personalnega vprašanja.

Kakor niso doslej naše visoke šole za telesno kulturo oblikovale koncepta za študentsko telesno vzgojo, tako tudi niso usposabljele učiteljev za to najzahtevnejšo zvrst telesne vzgoje. Ni pa neznano, da pomeni univerzitetna pedagogika tudi na tem izseku oblikovanja kakovostno novo in višjo stopnjo didaktično-metodične problematike, ki se razlikuje od pedagoškega dela na stopnji srednje ali osnovne šole.

Zaman in že skoraj neodgovorno pa je govoriti o nujni in obvezni univerzitetni telesni vzgoji, če za to oblikovalno delo ne usposabljammo tudi strokovno neoporečno izšolanega pedagoškega kadra. In dokler tega ne bomo storili ali dokler ne bomo posvečali temu vprašanju vsaj vso dolžno skrb, je odnos univerz, akademij, visokih in višjih šol do hitrega in frontalnega reševanja tega vprašanja visokošolskega študija vsaj razumljiv, če že ne bolj ali manj upravičen.

Fakultete, akademije, visoke in višje šole imajo namreč vso moralno in družbeno upravičenost ter dolžnost, da terjajo od vsakogar, ki nastopa kot pedagog pred njihovimi študenti, ustrezno strokovno in psihološko-pedagoško izobrazbo ter osebno uravnoteženost; sicer lahko nastane tudi pri univerzitetni telesni vzgoji več oblikovalne škode kakor koristi. Zaradi tega ni naključje, da posvečajo v svetu prav izbiri učiteljev študentske telesne vzgoje nenavadno skrb, saj se zavedajo, da so to pedagogi, ki morejo nemalokrat najbolj neposredno oblikovalno vplivati na življenjsko moralni habitus, vrednostni nazor, socialno vedenje, navade in ravnanje študentov.

f) Vse kaže, da je velika pomanjkljivost naše dosedanje univerzitetne telesne vzgoje tudi v njenih še neizčiščenih smotrih; to pa je ravno vzrok, da vlada pri tem delu nemalokrat več zmede kakor potrebnega oblikovalnega reda in delovne discipline.

Ugotovimo lahko, da je univerzitetna telesna vzgoja glede tega »žrtev« celotne neizčiščene problematike te vrste v širši zasnovi naše telesne kulture.

Kakor razvoj pri nas prerašča celotni dosedANJI koncept telesne kulture, na katerem smo gradili — in bolj ali manj še gradimo — tudi univerzitetno telesno vzgojo, tako prerašča tudi njene dosedanje in sedanje težnje.

Popolnoma neustrezno in v pogledu oblikovanja le malo učinkovito je namreč spričo današnjega vsesplošnega razvoja postavljati študentski telesni vzgoji za osrednji smoter

predvsem le zdravstveno preventivo ali celo kurativo. Ta pretirano ambiciozni smoter telesne vzgoje je še vedno značilen za našo univerzitetno telesno vzgojo. Pojem zdravja in bolezni, pa tudi torišče preventive in kurative sta se danes tako razširila in sta tako razčlenjena, da je utemeljevanje univerzitetne telesne vzgoje predvsem s tem, da se tako ohrani zdravje, neprepričljivo in malo spodbudno za sodobnega mladega izobraženca.

Podobno ali še bolj neustrezno je utemeljevati univerzitetno telesno vzgojo s človekovo večjo vitalnostjo, gibčnostjo, telesno oziroma gibalno lepoto in pa z večjo domovinsko obrambno in delovno sposobnostjo.

Sodobna študentska populacija je za takšne družbeno, pa tudi osebno utilitarne smotre telesne vzgoje prav gotovo precej gluha. Kolikor je občutljiva za kakšne smotre, je občutljiva le za idealne smotre telesne vzgoje. Ti pa so »onkraj« neposrednega utilitarnega območja, so »onkraj dela«, so v območju osebne ekspresivnosti, so v svetu gibalno vrednostnega doživljanja, so v mejah svobodne ustvarjalnosti s pomočjo gibanja in udeležnosti celotne osebnosti, so v okvirih psiho socialne dinamike in njene rekreativne katarze.

To so nekateri izmed smotrov, ki jih mora dosegati univerzitetna telesna vzgoja s svojimi »telovadnimi« in »športno igralnimi« oblikami pedagoškega dela.

Samo ti vsebinsko, to je doživljajsko ter vrednostno tako zastavljeni smotri študentske telesne vzgoje morejo spodbuditi študentsko populacijo za aktivno udeležbo, ne pa ambiciozne zdravstvene obljube, obljube o večji produktivnosti in obrambni sposobnosti. Če zasledujemo idealne smotre, potem te utilitarne obljube tako in tako dosegamo kot »koprodukte« pravilno uresničevane telesne vzgoje. Ravno v tem pa je naša dosedanja »teleološka zmota« univerzitetne in sploh vse telesne vzgoje: končne oziroma temeljne, obče smotre telesne vzgoje spreminjamo v »koprodukte« tega oblikovalnega dela, »obrobne proizvode« pa v temeljne delovne oziroma oblikovalne smotre pri celotni naši telesni vzgoji. In ni naključje, da se nam ta zmota v najbolj nazorni podobi odkriva prav pri univerzitetni telesni vzgoji.

g) Ali celotna zasnova našega dosedanjega oblikovalnega dela te vrste ne razkriva svoje nedognanosti tudi v tem, da se na vso moč oklepamo malo ustrezne »semantike« za to oblikovalno torišče — telesna vzgoja? Ali ne postaja na univerzitetni stopnji ta označitev zares neustrezna, vsiljiva in protislovna? Vsaj na tej stopnji bi nemara »športna vzgoja«

torej »univerzitetna« ali »študentska športna vzgoja«, bila prav gotovo bolj ustrezna označitev za to torišče in za to obliko našega socializacijskega in humanizacijskega dela.

To je bežna analiza nekaterih manj vzpodbudnih dejstev in okoliščin naše današnje univerzitetne telesne vzgoje.

Upamo, da ni potrebno posebej opozarjati, kako zares zgrešeno in za tovrstni naš razvoj otežujoče bi bilo, če bi postala ta odkrita samokritična razčlenitev komurkoli v spodbudo, da bi iz nje dokazoval prenatrženost obveznega uvajanja telesne oziroma športne vzgoje v naš visokošolski študij.

Znano je, da so se tudi druga univerzitetna študijska torišča sproti razvijala, dograjevala in dopolnjevala in da niso bila že ob svojih začetkih tako razvita, kakor so danes.

Dovoliti moramo torej tudi naši mladi univerzitetni oziroma študentski telesni, športni vzgoji, da gre po isti poti razvoja s svojo študijsko zasnovo, vsebino, metodami in sredstvi oblikovalnega dela.

FRANC PEDICEK

Nove metode v upravljanju

V preteklosti je bilo precej poskusov, kako približati delo in organizacijo ljudem, kako s tako ali drugačno obliko upravljanja bolje reševati delovne, socialne in ekonomske probleme, s tem doseči večjo ustvarjalnost in ekonomsko učinkovitost na delovnem mestu v podjetju ali v družbi. Predvsem je zanimivo reševanje tovrstnih problemov v podjetju, ker od tod pričakujemo največ ekonomskih rezultatov.

Eden izmed prvih poskusov, da bi napravili delo bolj učinkovito, poskus, ki je tudi danes dobro znan, je t. i. »Scientific Management«. Avtor tega je F. Taylor, pa tudi Gilbrethsa in druge izpred 50 let, to je nekako iz začetka tega stoletja, štejemo sem. Zastopniki »Scientific Managementa« pravijo, da lahko individualno storilnost zelo povečamo, če z »znanstveno« analizo proučimo objektivne komponente dela, tj. delovni čas, gibe, sekvence delovnega procesa itd. in na podlagi tega uvedemo primerne izboljšave, korekture... in stimulatívno nagrajevanje, ki je v sorazmerju s količino in kakovostjo opravljenega dela. Precej podjetij (med profesionalnimi kadri pa posebno inženirji in

tehniki) prisega še dandanes, da je to edini konkretni način, kako lahko dosežemo večjo storilnost. — Nedvomno je tayloristična šola precej prispevala k večji delovni učinkovitosti, saj je dala razne tehnike, ki zadevajo študij, racionalizacijo in meritve dela (Time and motion study, Work measurement, Value analysis...), toda mnoge probleme, ki zadevajo organizacijo dela, participacijo, neposredno upravljanje itd., je samo načela. Nadaljnjega poskusa, kako rešiti zamotane probleme upravljanja v podjetju, so se lotili zastopniki šole »organizacijskih principov«: Fayol, Urwick in drugi. Ti so na podlagi svojih opazovanj in izkušenj prišli do določenih obče veljavnih organizacijskih načel. Ta načela vsebujejo kratka navodila in smernice za to, kako planirati, organizirati, voditi, usklajati in nadzorovati delo, delovni proces, ljudi in vse, kar pride tu zraven, skratka celotno podjetje. Ta načela dobimo danes skoraj v vsaki knjigi, ki opisuje organizacijo dela, vodenje ali upravljanje. Prav gotovo ti principi vsebujejo dobre napotke za delo, posebno za prakse v podjetjih, saj so navsezadnje del posplošene prakse. Moramo reči, da so naši vodilni delavci in organizatorji večidel še najbolj seznanjeni s temi načeli.

Nekateri so tayloristično šolo in šolo organizacijskih načel združili in dali temu novo ime: »znanstvena organizacija dela«. Vsebina tega, kar označuje zveneči naslov, je ta, da v glavnem opisuje in predpisuje, kako mora vodilni delavec (organizator proizvodnje) organizirati delo, kako mora voditi delo, kako morajo (racionalno) delati delavci..., če hočemo doseči dobre rezultate in biti visoko produktivni. S pomočjo obeh šol pridemo do tega, da lahko govorimo o normativih, standardih... skratka o vzorni, normativno delujoči, idealni delovni organizaciji. Žal taka organizacija ne deluje vedno idealno in učinkovito.

Naslednji poskus za osvetlitev problema upravljanja v podjetju pripada znanstvenikom različnih smeri, predvsem iz psihologije in sociologije; ti so opravili vrsto študij, npr. Mayo (Howthorne eksperiment), Likert (New Patterns of Management), Roethlisberger in drugi. To šolo so imenovali »Organization behavior«, kar naj bi pomenilo, da zanje ni važno, kaj in kako mora kdo delati, pač pa to, kaj in kako to dejansko opravlja. Reševanje problemov, ki zadevajo upravljanje, naj ne bo deducirano samo iz nekakšnih splošno priznanih načel, pač pa se lahko marsikaj naučimo po induktivni poti, tj. po opisu in ugotovitvah dejanskega stanja, obstoječega položaja, današnji stopnji participacije in podobno. Tako dobljene empirične ugotovitve o učinkovitosti

dela delavcev ali vodilnih oseb so pokazale, da stopnja učinkovitosti ni vselej v skladu z načeli in napotki prej omenjenih šol. Visoko produktivni organizatorji se namreč ne ravnaajo vedno po organizacijskih načelih in strogi delitvi dela, včasih so to ljudje, ki imajo in poznajo povsem druge delovne principe, takšne, ki so drugače motivirani, in uporabljajo drugačne metode v delu. — Toda tudi ta šola ni mogla dati do danes zadovoljivega odgovora na vprašanje glede učinkovitih metod upravljanja, pač pa nam je odkrila dotlej nezne poznane pojave in posebnosti.

Tako smo prišli do polazaja, v katerem so se znašli skupaj tisti, ki zagovarjajo eno ali drugo šolo ter napotke za uspešno upravljanje, in tisti, ki iščejo še nadaljnje poti k reševanju tega problema. — Ena izmed novih smeri, ki je še v povojih, je tako imenovani socio-tehnični sistem dela. Raziskave na tem področju upoštevajo vpliv tehničnih in socialnih dejavnikov v medsebojni interakciji. Drugi vidik raziskav te smeri pa upošteva tehnične in socialne faktorje v povezavi s cilji podjetja. Ta smer je posebno pomembna danes, ko se trudimo, da bi bil prepad med teorijo in prakso, tj. med teoretičnimi ugotovitvami in aplikacijo v praksi — čim manjši.

Druga smer, ki je precej podobna prejšnji, pa je »goal settings«, tj. planiranje osebnih ciljev v povezavi s skupnimi cilji. To planiranje ciljev se seveda ne sestoji samo iz določanja posameznih ciljev, pač pa so ravno tako pomembni motivacija in proces uresničevanja ciljev in spremljanje rezultatov. Ta smer, ki ni v ničemer v zvezi s t. i. administrativnim planiranjem, je še posebej zanimiva, ker je dala, aplikirana v praksi, dobre rezultate in ki ima določene (možne) stične točke z našim samoupravljanjem; vendar bi o tem spregovorili malo pozneje.

Poleg naštetih smeri se bohotijo še kombinacije raznih šol in smeri; po eni strani so usmerjene na specifične cilje in sedanje probleme, po drugi strani pa razvijajo koncepte za nove »prihodnje« smeri upravljanja, npr. s pomočjo matematičnih modelov, kvantitativnih podatkov, dobljenih z elektronskimi računalniki, in podobno. Ena izmed kombinacij, ki je še posebno zanimiva zato, ker zahteva osebno orientacijo in odločitev, je na kratko zajeta v temle: Ali menim, da je mogoče doseči večjo učinkovitost s pomočjo sodelavcev, to se pravi, da sodim, da so ljudje pripravljeni sprejeti vsako delo, potrebna je le strokovna pomoč (socialna orientacija); ali pa menim, da se da večja učinkovitost doseči v glavnem le z discipliniranim izvajanjem delovnih oziroma proizvod-

nih nalog, to se pravi, da sodim, da so ljudje leni in jim je treba natanko s predpisi določiti, kaj in kako morajo delati (proizvodna orientacija). Avtor tega je D. McGregor (The Human Side of Enterprise, M. I. T.), ki v skladu s tem postavlja dve teoriji, X in Y. Teorija X zastopa socialno-participativno orientacijo, teorija Y pa vsebuje birokratsko — proizvodno usmerjenost.

Verjetno je uspešna usmeritev za doseganje čim boljših delovnih uspehov nekje med poloma. Težko je trditi, da so ljudje vedno pripravljeni prijeti za vsako delo, ne glede na ustrezno plačilo, in ravno tako bi bilo nesmiselno trditi, da so ljudje brez ambicij, da se, če le morejo, izogibajo delu, da jih je treba siliti k delu in podobno. Realno ali vsaj izkustveno bi bilo pravilno reči: ljudje so pripravljeni za delo in v njem bodo dosegli visoko stopnjo storilnosti, če so za to pravilno motivirani.

Tu pa zdaj pridemo do nove smeri, do nove kombinacije, to je do povezovanja metod organizacije dela, tehnologije in dejavnosti ljudi. Vprašanje je, kako to spraviti v učinkovito medsebojno povezanost. Vsekakor moramo ugotoviti, če kaj dalj časa razmišljamo o tem vprašanju, da je za to najbolj idealen sistem delavsko samoupravljanje v naši, to je originalni obliki, kar pomeni upravljanje vseh zaposlenih v podjetju, ki ni zasebna, temveč družbena lastnina. Toda, kot vemo, se teoretične postavke velikokrat razločujejo od resničnosti v praksi. To se pravi, delavsko samoupravljanje kot sistem še ne zagotavlja rezultatov, četudi je z zakonom določeno in vsebovano v statutih in organizacijskih shemah. Da se razumemo: učinkovito upravljanje v sistemu delavskega samoupravljanja zahteva določene metode dela, ki zagotavljajo vsakodnevne rezultate in doseganje poslovnih ter drugih ciljev podjetja. Ko primerjamo socialistično podjetje s kapitalističnim, lahko ugotovimo nekaj skupnih oznak in problemov, kot so: vrsta tehnološkega procesa, kakovost proizvodov, zahteve tržišča, poslovni cilji itd., in določene razlike, kakor: komu je namenjen dobiček — dohodek, kakšne metode dela lahko uporabljamo za čimvečji uspeh posameznika in kolektiva itd. Ena izmed osnovnih značilnosti vsakega podjetja pa mora biti poleg zadovoljstva zaposlenih čim večja delovna in ekonomska učinkovitost.

Razni raziskovalci pa tudi praktiki ugotavljajo, da je več kot 50 odstotkov človeških zmogljivosti (predvsem umskih) neizrabljenih. V zvezi s tem seveda ostajajo neizrabljene druge kapacitete v podjetju. Kolikor bi lahko izrabili vsaj 10 odstotkov teh zmogljivosti, bi to pomenilo velikanske

finančne vsote v podjetju ali narodnem gospodarstvu. Zato ni čudno, da raziskovalci in praktiki iščejo primerne metode dela, ki bi angažirale posameznika, da bi več prispeval v istem delovnem času, ob enakem ali celo manjšem delovnem naporu. Eno izmed teh metod, ki je dala v praksi dobre sado-ve, najdemo v zahodni literaturi pod imenom »management by objectives« ali »management by results«, ali pa tudi »settings goals«. V bistvu med temi oznakami ni vsebinskih razločkov, pač pa so to modifikacije, prilagojene konkretnim situacijam dela.

Kaj je »management by objectives«, ali, kakor bi morda lahko rekli po naše, »upravljanje s pomočjo rezultatov«? Na kratko povedano: to je sistem planiranja in ocenjevanja vsakega izvrševalca (managerja, organizatorja, strokovnjaka, pa tudi vsakega proizvodnega delavca). Predvsem je tu poudarek na delu vodilnih delavcev, ker proizvodni delavci imajo dokaj natančno odredene normative dela. Kot vemo, je dejavnost vodilnih delavcev po podjetjih bolj slabo določena in opisana. V okviru te metode pa so specifična opravila vodilnih delavcev določena za krajša in daljša obdobja, in sicer na podlagi pričakovanih rezultatov, ki so v skladu z obćimi cilji podjetja. Na koncu vsake časovne periode se doseženi uspehi primerjajo s pričakovanimi, tistimi, za katere je vodilni delavec popolno odgovoren. Pričakovane rezultate definira v okviru splošnih ciljev vsak vodilni delavec (ali pa kateri koli drugi delavec) zase, in to glede na sedanje delo. Ti proizvodni cilji oziroma rezultati morajo biti specifični, realni in ključnega pomena za določeno delo ali delovno mesto. Imeti morajo tudi osebni značaj, to je, oseba mora biti za te cilje motivirana in prevzeti mora zanje osebno odgovornost. — Celotna metoda in način dela »upravljanje s pomočjo rezultatov« sta vsekakor malo bolj zamotana in zahtevata poznavanje marsikaterih stvari v podjetju. Toda v bistvu gre za integracijo kratkoročnih in dolgoročnih ciljev posameznika s cilji podjetja. To zahteva tri stopnje:

1. Določiti kratkoročne in dolgoročne cilje podjetja, oddelka, enote... in sicer bolj in manj oprijemljivih.
2. Določiti specifične odgovornosti posameznika (vodilnega) v okviru dogovora med posameznimi nivoji.
3. Pregledati rezultate ob koncu določene dobe, dati ustrezno veljavo težavam in uspehom ter vzdrževati ravnotežje med bolj in manj določljivimi cilji in rezultati.

Iz ustrezne literature, na primer iz poročila o uspešnosti te metode v 128 podjetjih v ZDA v razdobju 1960—1965, vidimo, da so vsa podjetja, ki so delala po tem programu, do-

segla boljše ekonomske uspehe, merjeno glede na sorodna podjetja ali prejšnja razdobja; reševanje problemov je bilo usmerjeno na aktualne in pomembne cilje, izboljšalo se je komuniciranje in informiranje, skratka, opravljeno delo managerjev je bilo boljše, v skladu z njihovimi uspehi pa je bila tudi stimulacija.

To poročilo navaja, da moderna organizacija podjetja sicer zahteva za vodilna delovna mesta opis, analizo in oceno delovnega mesta, nadalje organizacijsko shemo, komunikacijske poti, določitev odgovornosti in pristojnosti in še kaj drugega. Toda uspeh podjetja ni odvisen od teh opisov, pač pa je uspeh podjetja odvisen od rezultatov, ki se pričakujejo od vsakega posameznika. To se pravi, da morajo biti ljudje usmerjeni k rezultatom svojega dela; to pa je vedno specifično glede na delovno mesto in na podjetje. Mnoga podjetja imajo debele knjige opisov delovnih mest z zelo obširnimi in zahtevnimi postavkami, kot npr. »vodja komercialnega sektorja je odgovoren za formuliranje principov dela nabave, dalje za celotno organiziranje, koordiniranje in administracijo nabavne službe...« Bolje bi bilo napisati »je odgovoren za nabavno službo«, namesto dolgih opisov pa postaviti pričakovane rezultate. Takšne knjige opisov dela lahko ostanejo neizpremenjene dolga leta (lahko so celo enake za več podjetij), pri vsem tem pa se posamezna opravila, cilji in uspehi v podjetju spreminjajo. To se pravi, opisi delovnih mest so potrebni, toda sami po sebi še ne prinašajo dovolj jasnosti v plan in koordinacijo dela odgovornih ljudi v podjetju, predvsem pa ne določajo ciljev in ne spremljajo rezultatov posameznikov.

Osrednje vprašanje je: kako razmejiti in ločiti odgovornosti, da se bo natančno vedelo, kdo je odgovoren za določeno opravilo. To je težko doseči v podjetjih, ki so centralizirana. Še težje pa je to doseči v podjetjih, ki so kvazi-decentralizirana, to se pravi: nekomu je zaupana funkcija organizacije tehnološkega procesa, pri tem pa se pozabi na merjenje pričakovanih rezultatov, in podobno. Tudi zgolj finančno spremljanje rezultatov ne zagotavlja ustrezne rešitve.

Današnja družbena in ekonomska stvarnost je netolerantna do povprečnih vodilnih delavcev in mnogi direktorji so »zleteli«, ker jim ni uspelo v podjetju. Toda v takem primeru niso bili uspešni niti podrejeni vodilni. To se pravi, da nastaja vprašanje: kako zagotoviti uspeh s pomočjo sodelavcev. In tako pridemo spet do tega, da je pomembno poleg občega tudi osebno planiranje dela in odgovornosti ter realno ocenjevanje sprejetih opravil.

Poudarek pri tej metodi, ali bolje, programu dela, ki bi ga lahko imenovali »upravljanje s pomočjo rezultatov«, ni na kakšnem splošnem opisovanju načel, smernic in izhodišč za delo (to je po navadi zajeto v statutih in pravilnikih podjetja), pač pa na konkretnih ključnih nalogah, kjer moramo odgovoriti ne samo na kaj, ampak tudi kdaj, kje, zakaj in kako opraviti določeno nalogo. To pomeni, da ta program ni zadovoljen s takšnole navedbo ciljev: »Naša naloga je razviti podjetje v največji meri... razširiti tržišče...« itd. To je prej zapravljanje časa in napora kot pa učinkovito določanje specifičnih ciljev. Precej bolj jasno bi bilo takole: »Naša naloga je doseči v dvajsetih mesecih na tržišču A za 22 odstotkov večjo prodajo izdelka X...« in podobno. To je konkretno, neposredno in merljivo (tako pravijo avtorji te metode dela). Lahko bi še kaj več omenili o tej metodi oziroma programu dela, vendar ni naš namen navijati razne podrobnosti, ki so zajete v literaturi. Poudarili bi predvsem troje:

Prvič, ta program daje dobre rezultate v podjetju še predvsem, če se omejimo na vodilne kadre.

Drugič, ta program je prvi pogoj, lahko bi rekli osnovna stopnja za uvajanje kakršnihkoli računskih strojev, polavtomatizacije, linearnega programiranja, operacijskih raziskovanj in podobno.

Tretjič, laže je izvedljiv ob družbenem lastništvu proizvajalnih sredstev, kot pa če so podjetja v zasebni lasti. Naj omenim, da se v literaturi pa tudi v pogovorih v podjetjih večkrat omenja, kako težko je včasih ljudi motivirati za takšen sistem dela. Nasprotovanja temu programu največkrat temeljijo na mnenju: Kaj bi se trudili za neke skupne cilje in čimboljše uspehe, če pa presežek denarja odteka drugam ali pa se zapravlja v nepotrebne namene.

Menimo, da metoda dela, ki smo jo opisali, sama po sebi ni slaba; namesto suhega administrativnega določanja dela je tu poudarek na postavljanju osebnih delovnih ciljev ter sprejemanju odgovornosti. V zvezi s tem se povečata zainteresiranost (bodisi gmotna ali pa nematerialna, npr. zadovoljstvo ob uspehu, možnost razvijanja osebnih sposobnosti...) in splošna zavzetost v delu. Vsekakor bi bilo vredno to metodo preizkusiti (kolikor bi bilo potrebno, morda v modificirani obliki) in ugotoviti njeno vrednost v praksi. Organi delavskega samoupravljanja bi najbrž tako dobili eno izmed metod, ki bi — če bi jo aplicirali — prispevala k večji delovni učinkovitosti strokovnih in vodilnih kadrov in s tem k večjemu ekonomskemu uspehu podjetja.

STANE MOZINA

Reforma, planiranje in samoupravljanje¹

Konec maja je bilo v Rogaški Slatini posvetovanje o vprašanjih integracije in decentralizacije upravljanja v gospodarstvu. Posvetovanje je v sodelovanju z Gospodarsko zbornico Slovenije priredila Višja ekonomska komercialna šola v Mariboru. Iz zajetnega snopa prebranih referatov in diskusijskih prispevkov smo za objavo v reviji pripravili štiri. Tokrat objavljamo referat dr. Rudolfa Bičanića, profesorja pravne fakultete v Zagrebu (Sistem planiranja v razmerah družbene lastnine produkcijskih sredstev z vidika pospešenega procesa integracije v gospodarstvu) ter referat Rudija Crnkovića, profesorja Višje ekonomske komercialne šole v Mariboru. Ostala dva prispevka bomo objavili v eni naslednjih števil. (Op. ur.)

Miličnik, ki na cestnem križišču samovšečno maha z rokami in odpira pot zdaj temu, zdaj drugemu toku avtomobilov, je prepričan, da s tem uravnava promet. Dejansko pa je le funkcija tega prometa. Če ne bi bilo toka avtomobilov, tudi ne bi bil potreben miličnik. Miličnik opravlja svojo družbeno funkcijo tem bolje, čim več avtomobilov spusti skozi križišče v obe smeri. Njegova svoboda odločitve je omejena. Podobno vlogo ima planer v družbi. Kadar misli, da uravnava družbeno gospodarstvo, v resnici le opravlja funkcijo, ki jo gospodarstvo od njega zahteva. Ni zunaj družbe in nad njo, ampak je odvisen od družbe in od stopnje njene ekonomske razvitosti, ne glede na to, če je še tako zelo prepričan, da jo upravlja. Njegova odgovornost je tem večja, čim bolj ovira razvoj proizvodjalnih sil preko optimuma, ki ga le-te zahtevajo.

¹ To delo vsebuje nekaj konkretnih ukrepov, ki so bili izdelani v okviru obsežnejšega dela o policentričnem planiranju.

I

1. Po našem mnenju je planiranje družbena funkcija, ki je odvisna od stopnje razvoja ekonomskih odnosov. Družbeno planiranje ni politično usmerjanje gospodarskega življenja proti ekonomskim zakonom ali mimo njih. Planiranje je ekonomski zakon, ki se pojavlja v določenih zgodovinskih situacijah družbenoekonomskega razvoja. Tudi delavsko samoupravljanje ekonomskega procesa je ekonomski zakon. Zato rej ni v skladu z znanostjo, če postavljamo samoupravljanje tako, kot da je v nasprotju s planiranjem sploh. Samoupravljanje je samo v nasprotju z določenim tipom planiranja, to je z državnim direktivnim planiranjem. Samoupravljanje zahteva drugo vrsto planiranja, takšno, ki ni v protislovju s temeljnim smislom in delovanjem samoupravljanja neposrednih proizvajalcev.

Jasno je, da to ni in ne more biti državno ukazovanje.

2. Planiranje prikazujejo včasih izključno kot poseganje države v ekonomsko življenje, kot direktivno dejavnost državnih organov, ali prikrito — kot akcijo osrednjih državnih organov v imenu »družbe« ali »družbene skupnosti« proti »spontanim, anarhičnim tokovom« ekonomskega življenja. Z drugimi besedami, parcialni voluntarizem upravljavcev gospodarstva, vštevši tudi samoupravne upravljavce, bi morali korigirati s še večjim, totalnim voluntarizmom državnih upravljavcev družbe.

In kadar se pod pritiskom družbenega in ekonomskega razvoja ta avtoritativna funkcija upravljanja lomi in se spreminja v samoupravljanje neposrednih proizvajalcev, takrat ostane funkcija planiranja v glavah mnogih planerjev v zraku, in normalno je, da skušajo spraviti stvari nazaj v centralno usmerjanje ekonomskega procesa, ki ga enačijo s planiranjem. Kakor da si planiranja ni mogoče zamisliti drugače kot državno administrativno funkcijo. Toda nekoliko globlja analiza pokaže drugačno smer razvoja in navaja na druga pota, to je v planiranje v samoupravljalški družbi. Poglejmo zgodovino planiranja s tega vidika.

Planiranje se je zgodovinsko najprej pojavilo kot državna funkcija. Toda to je državna funkcija posebne vrste. Za plansko dejavnost so se oblikovali posebni organi za pripravljanje, izvajanje, odločanje in nadziranje planiranja, organi, kakršnih prej ni bilo v okviru državne organizacije. Ti organi krepijo, razvijajo svojo plansko dejavnost in se čedalje bolj osamosvajajo. Dodeljeni so najvišjim organom upravljanja države: šefu države, šefu vlade ali posebnemu

ministru ali ministrstvu, v mnogih deželah pa so to samostojni organi, ločeni od regularne administracije.² Ravno tako so tudi cilji državne planske akcije novi cilji državne dejavnosti, ki jih država prej ni imela, ampak so ji na novo dodani; ti cilji razširjajo njeno dejavnost in se docela ločijo od starih funkcij državne oblasti. Ravno tako ustvarjajo te dejavnosti tudi glede sredstev planiranja nove instrumente, ki so bili državni oblasti neznani in ki so zaradi svoje posebnosti zelo opazni.

Ta proces nastajanja in krepitev organov, ciljev in sredstev družbenega planiranja v Jugoslaviji lahko razumemo v dveh smislih: etatistično, kot proces širjenja funkcij države, ali socialistično, kot proces osamosvajanja funkcije planiranja, ki se je v začetku pojavila pod varstvom in varuštvom države, med svojim razvojem pa se čedalje bolj ločuje od državnega aparata in se osamosvaja v posebno družbeno službo. Ta proces poteka različno v različnih državah in v razvoju planiranja prevladuje ta ali ona težnja. Planiranje se iz državne akcije preoblikuje v družbeno službo; iz poveljevanja državnega aparata se razvija v družbeni konsenz samoupravljanja. To postaja tudi po svojih ciljih, po sredstvih, s katerimi deluje, in po organih planskega delovanja.

3. V družbi, kjer sprejemajo odločitve o ekonomski akciji tisti, ki neposredno opravljajo to dejavnost, ne more biti planiranje v tem, da prinaša planske odločitve zanje in v njihovem imenu.

Torej to ne more biti direktivno planiranje in nasprotje med *planerji* in *planiranimi* se razrešuje tako, da postanejo planirani planerji svoje dejavnosti. Planiranje torej ohranja in krepi svojo vlogo s predvidevanjem. V bistvu je *vsako planiranje predvsem predvidevanje*. Česar ne moremo predvidevati, tega tudi ne moremo planirati. Tudi direktivno planiranje je temeljilo na nekem predvidevanju, čeprav je to predvidevanje temeljilo na samovoljnih ocenah voditeljev in ne na ekonomskih zakonitostih in na odločitvah tistih, ki izvajajo plane svojega dela, ki so si jih sami postavili.

To predvidevanje ima za prvi cilj ugotavljati gibanje ekonomskega procesa in povezovati njegove pretekle in se-

² Glej naš članek »Planeri i političari« (ki bo izšel), Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1967. V francoščini glej »Le Planificateur et le Politicien, Futuribles, Bulletin SEDEIS,« št. 103, Paris 1965. Nemški prevod: »Planer und Politiker«, Der Staat, Zeitschrift für Staatslehre und Verfassungsgeschichte, št. 1, Heidelberg 1967, str. 17—43. Glej tudi J. Tinbergen, »Central Planning«, Yale U. P. 1964, str. 104—142; A. Waterston, »Development Planning«, J. Hopkins Press 1965, str. 435—512.

danje tokove s pričakovanimi gibanji v bližnji in daljni prihodnosti. Takšna znanstveno utemeljena predvidevanja so torej vodnik številnim subjektom v njihovi akciji, ko sprejemajo odločitve, da lahko spoznavajo ekonomska dogajanja v vsej njihovi družbeni kompleksnosti. Tretji cilj pa je v tem, da ugotovijo in sporočijo vsem subjektom, ki sprejemajo odločitve, državnim in gospodarskim, odmike, ki povečujejo škodo in zmanjšujejo korist, zato da bi le-ti začeli ustrezno ukrepati, kadar odmiki prekoračijo mejo naravne prožnosti in se odtod ne morejo sami vrniti v točko ravnotežja.

4. Cilj takšnega planiranja je torej, z drugimi besedami, odkriti vsem zainteresiranim, kaj je družben interes v danem planskem razdobju, pojmovan kot družbeni agregat in ne kot vsota posameznih interesov. Predvidevanje torej ne pomeni določevanja, kaj se mora zgoditi, niti prerokovanja, kaj se bo nujno zgodilo, ampak pomeni znanstveno raziskovanje, kolikšna je stopnja verjetnosti, da se bodo uresničili določeni dogodki in situacije. To torej ni deterministično ampak probablistično planiranje, ki temelji na statističnih zakonih.

Temu bi lahko ugovarjali, češ ali je takšno predvidevanje dovolj zanesljivo, da je lahko podlaga politike države in posameznih podjetij. Predvsem, ali je to zanesljivo, če upoštevamo slabe izkušnje z dosedanjimi predvidevanji na temelju kompliciranih vzorcev v drugih državah, kjer je stabilnost večja in kjer imajo več sredstev pa manj napeto gospodarstvo kot v Jugoslaviji. Odgovor na to vprašanje je preprost. Kakšna je alternativa? Če predvidevanje ni zanesljivo (oziroma če je stopnja verjetnosti, da se bo realiziralo, majhna — pravila verjetnostnega računa so znana), na čem drugem lahko planiranje sploh temelji? Na ukazu? Na čem pa lahko temelji ukazovanje? Na kakšnih elementih temeljijo ocene sile in možnosti njenega uveljavljanja, kar nas spet pripelje k predvidevanju, in sicer empiričnemu, neznanstvenemu, toda — ali je to bolj zanesljivo? Prva reakcija primitivnega pojmovanja družbene akcije je ukazovanje. Toda laže je izdati ukaz, kakor izpolniti plan, predvsem če moramo upoštevati, koliko stane izpolnjevanje, to je prinaša korist ali škodo. Lahko bi le dejali, da se mora planski ukaz izvršiti, ne glede na ceno. Videli smo že, kako visoka je lahko cena takšnega planiranja, ne le pri nas, ampak tudi v mnogih drugih deželah.

V okoliščinah samoupravljanja pa se vprašamo, kdo mora nositi riziko za takšno ukazovanje in kdo bo poravnal izgube, ki lahko nastanejo za samoupravne delovne kolektive, kadar jih prisilimo, da proti svoji oceni izvršujejo ukaze

oziroma planske odločitve. Tisti, ki se pritožujejo, da današnje družbeno planiranje v Jugoslaviji nima instrumentov, ki bi prisilili delovne organizacije, da investirajo v skladu s cilji, ki jih je postavila družbena skupnost v svojih planih, morajo torej upoštevati, kdo bo nosil riziko za uresničevanje takšnih ciljev. Ustvariti položaj, v katerem eni sprejemajo odločitve, drugi pa nosijo breme in riziko izvajanja, je zelo daleč od vsakršnega samoupravljanja. Če družbena skupnost (ki je nedoločen pojem) želi naložiti planske naloge, ki ekonomsko niso sprejemljive za delovne organizacije, potem mora sama poiskati sredstva, da jim takšne rizike in škodo pokrije. Da je to edina pot, kaže naša sorazmerno kratka praksa (pozitivna in negativna, npr. nadomestilo škode podjetjem, ki jim oblast z odlokom odvzema uporabo električne energije za določen čas).

Po vsem tem je lahko sklep le ta, da moramo ostati pri načelu: česar ne moremo dovolj zanesljivo predvideti, tega tudi ne moremo dovolj zanesljivo planirati. Torej moramo planiranje zasnovati na takšnih elementih, ki so prediktabilni in moramo temu prilagoditi tudi metode planiranja. Teh je mnogo, od najbolj togih do zelo prožnih.

Uspešnost planiranja je odvisna od kvalitete predvidevanja. Pri tem moramo upoštevati, da je stopnja, do katere lahko neko ekonomsko dejavnost planiramo, podrejena štirim omejitvam: tehnološki, ki odgovarja npr. na vprašanje, ali to lahko naredimo?; socialni — ali to pospešuje uveljavljanje osnovnih človeških odnosov v družbi; ekonomski — ali se izplača, to je, ali prinaša večjo korist kot škodo?; in politični — ali zadeva odnose politične oblasti, to je, v koliki meri krepi ali slabi položaj ljudi na oblasti.

5. Če je planiranje družbena funkcija in če je namenjeno samoupravljanju delovnih ljudi, da jim pokaže, kaj je družbeni interes, potem je logično, da mora biti drugače organizirano kot državno planiranje. Biti mora dovolj samostojno, da lahko predvideva na znanstveni podlagi, tudi takrat, kadar to ne obeta le pozitivnih, ampak tudi negativne rezultate ekonomskih odločitev državne uprave in vlade, in sporočiti takšna predvidevanja vsem prizadetim, tudi takrat, kadar to ne ustreza osebam, ki so odgovorne za izvajanje ekonomske politike in planiranja.

Kar se Jugoslavije tiče, menim, da bi morali samostojnost planerjev organizirati tako, da bi bili izločeni z sestava izvršnih svetov (zveznega, republiških) in vključeni v sestav tistih teles, ki v največji meri predstavljajo družbene interese. To so po organizacijski strukturi Jugoslavije zvezna skup-

ščina in republiške skupščine. Zavodi za planiranje bi morali biti neposredno podrejeni skupščinam. Drugače bodo vedno bolehalo za poklicno boleznijo državnih planerjev: planskim optimizmom, to je, da oportunistično predvidevajo to, kar po njihovem mnenju vlade želijo, da bi se zgodilo. V veliko večji meri bi morali biti odgovorni, kot so danes, za planske odločitve, za kvaliteto planiranja in za način sestavljanja planov, kot smo to prikazali na drugem mestu.³

Vnovič poudarjamo, da morajo imeti planerji, zato da bi lahko uspešno opravljali takšno nalogo, zagotovljen položaj glede varnosti in neodvisnosti v družbi. Zamišljam si, da bi ta neodvisnost morala biti podobna neodvisnosti, kakršno imajo sodniki sodišč. Če družba meni, da mora biti sodnik, ki sodi o obveznostih posameznikov, ki znašajo tisoč, deset tisoč ali sto tisoč dinarjev, neodvisen, potem naj bi to bili še tem bolj planerji, ki sprejemajo odločitve, po katerih naj se ravna delovanje milijonov ljudi.

Poudariti moramo našo osnovno misel o policentričnem planiranju, namreč da se v sistemu samoupravljanja ne more, pravzaprav ne sme delovni organizaciji administrativno nalagati družbenih planskih nalog. Toda privrženci starega načina administrativnega planiranja vidijo družbeno planiranje le kot administrativno nalaganje direktiv, in sicer političnih organov.

Mi pa ne dvomimo o tem, da je treba planirati tudi akcije državnih organov na vseh ravneh družbene dejavnosti, kot morajo tudi gospodarske organizacije svojo dejavnost razvijati na podlagi svojih planov. Sodobni ekonomski proces, ki temelji na racionalnih odločitvah, se mora planirati.

6. Plan je ekonomski zakon in mora na določeni stopnji razvoja izražati kar najugodnejše družbene akcije. Ta zakon je odvisen pretežno od inercije količine družbenega kapitala in od hitrosti sprememb, na katere morajo reagirati posamezni subjekti v dani družbi. Toda takšno planiranje se nanaša na planiranje lastne dejavnosti državnih organov in ustanov in ne more imeti niti značaja poveljevanja delovnim organizacijam niti ne more dobiti tistih privilegijev in prednosti, kakršne so imele planske naloge državnih organov v starem sistemu, to je, da vzamejo najprej iz gospodarstva zase to, kar jim je po njihovem mnenju potrebno, ostanek pa prepustijo drugim družbenim dejavnostim.

³ Glej naš referat na posvetovanju v Mariboru 1965 o odgovornosti planerjev, »Ekonomsko-tehnički pregled«, Zagreb, št. 4/1965, str. 3–5.

V policentričnem planiranju se skrči tako planiranje gospodarskih organizacij kakor planiranje državnih organov in ustanov na enako raven v tem smislu, da vsak planira svojo dejavnost v mejah svojega notranjega ravnotežja. Še več, vsak mora misliti na to, kateri cilji planiranja drugih najbolj ustrezajo njegovemu interesu, po načelu: *vsak planira za vse*.

To je v bistvu mikroekonomsko planiranje, ki se obenem vključuje makroekonomsko družbeno planiranje, kadar seže čez meje lastnih interesov in pristojnosti posameznih organov in ekonomskih subjektov.

7. Da bi družbeni plani lahko izpolnili svojo nalogo v družbi, ki temelji na delavskem samoupravljanju, morajo biti *odprti* plani. To pomeni, da morajo biti sposobni sprejeti nove elemente, ki v času, ko je bil plan sprejet, še niso bili znani in predvideni, tako da se takšne družbene akcije resorbirajo v plan ali da se jim plan prilagodi.

Plan mora biti odprt tudi v tem smislu, da živo, fleksibilno in neposredno reagira na odločitve samoupravnih gospodarskih organizacij, ki jih povezuje v sklop družbene medsebojne odvisnosti. Ravno takšno vlogo morajo imeti planski organi tudi pri političnih organih, ki sprejemajo odločitve o planu in druge ekonomsko politične odločitve, ki se nanašajo na trošenje družbenih sredstev.

Mnenja sem, da morajo sprejemati končne odločitve o družbenem planu politična in ne strokovna telesa. Osnovna funkcija političnih teles je ravno v tem, da sprejemajo takšne odločitve in da so zanje odgovorna. Toda takšne odločitve o planih se morajo sprejemati po pravilih znanosti o planiranju in ne svojevoljno in avtoritativno (kar pomeni brez sodelovanja tistih, katerih interese zadevajo). Vsekakor morajo pri takšni obliki planiranja nastajati spopadi interesov na liniji konflikt—kooperacija. Prikrito obstajajo tudi v administrativnem planiranju. Prednost policentričnega planiranja pa je v tem, da te spopade odkrito kaže, da njihovo reševanje odteguje samovolji posameznikov, ki sprejemajo planske odločitve, ter da jih institucionalizira in izgrajuje organizacijo za reševanje teh sporov.

Policentrizem uporablja v ta namen planski mehanizem, pa tudi tržni, administrativni in kontraktni mehanizem.

Policentrična metoda pove: da vsak planira svoj interes v sistemu interesov vseh članov celotne družbe, to je z vsemi, s katerimi ga vežejo ekonomski odnosi medsebojne odvisnosti. Preko posebnega mehanizma, ki se lahko pokaže kot neka posplošena borza planov (namesto blagovne borze), lahko plan-

ski center poskuša prepričati drugi center planiranja, da je v njegovem interesu, če sprejme planske cilje, ki jih predlaga, ali da lahko deloma odstopi, tako da bi dosegel soglasno kooperacijo konkurentov in partnerjev za svoje samostojne planske odločitve. Torej tako, da ravna po neki vrsti metode posplošenega raziskovanja trga.⁴

II

Planske odločitve v družbenem planiranju so družbene in ne državne odločitve. To so odločitve v splošnem družbenem interesu, kot ga definirajo tisti, ki sprejemajo planske družbene odločitve. Zastavlja se vprašanje, kako rešiti vprašanje rizika, ki nalaga samoupravljanju v podjetjih takšne družbene odločitve. Z drugim besedami, vprašanje je, kako podružbiti (socializirati) riziko izvajanja družbenih planskih odločitev. To je obenem posebno vprašanje nekega širšega problema, kako razdeliti riziko, to je nevarnost izgube v prihodnosti, ki lahko nastane zaradi sedanjih dejanskih stroškov in pričakovane koristi v prihodnosti. To velja obenem tudi za družbene koristi in koristi posameznih samostojnih delovnih organizacij.

Poglejmo najprej, kako smo to vprašanje reševali doslej. V času administrativnega socializma ni bilo niti samoupravljanja niti samostojnosti pri sprejemanju odločitev v gospodarskih organizacijah. Vse izgube in dobički so se zlivali v centralizirani splošno državni proračun (zvezni, republiški, lokalni), v katerega anonimnosti so se izgubljali vsi riziki in vsi efektivni dobički in izgube. To je bil nesorazmerno drag sistem, nedoločen in neučinkovit, v njem je bilo tem lažje kriti posamezne rizike, čim bolj je bil kdo prostorsko in funkcionalno bližje centralnemu mestu odločevanja o proračunu. Splošni državni proračun je kril vse rizike elementarne negotovosti, distributivne površnosti, finančne razsipnosti in osebne nesposobnosti.

V novem gospodarskem sistemu so postale gospodarske organizacije samostojne nositeljice pravic in obveznosti, pa tudi individualnega rizika podjetja za družbene odločitve. Investicijski riziko je avtonomiziran z oblikovanjem splošnih

⁴ Rezultate naših najnovejših raziskovanj bomo podrobneje prikazali ob drugi priložnosti. Naša prejšnja dela na tem področju so: »O monocentričnom i policentričnom planiranju«, *Ekonomski pregled* 1963, št. 6–7, Zagreb. »Problems of planning-East and West«, *Institute of Social Studies The Hague* 1967, p. 80–103. — »Plan i privreda«, »*Ekonomist*«, Beograd 1965, št. 3, str. 451–456.

in namenskih investicijskih skladov. Toda ta osamosvojitev je bila le institucionalna v tem smislu, da so lastne odločitve podjetja bile samo formalno njihove, dejansko pa so prepogosto na podjetja prevladali tveganja za politične odločitve o njihovih investicijah, ki so jih sprejeli zunanji politični dejavniki.

Skladi so prevzemali le finančno tveganje, s tem da so dajali kredite, in gospodarska organizacija je izpolnjevala do njih obveznost tako, da je redno plačevala dolžne vsote, ne glede na dejanske ekonomske rezultate investicij. Ti skladi tudi na noben drug način niso povezani s tveganjem, ki izhaja iz izvajanja sprejetih družbenih odločitev, niti ni s tem bil povezan kdorkoli drug.

V zadnjem času so le skupščinski odbori za družbeno nadzorstvo začeli nesistematično in od primera do primera raziskovati skrajno kričeče primere napačnih investicijskih odločitev in njihove rezultate.

Instrumenti garancij in participacije za kredite so se prav tako skrčili na finančno področje. Skladi niso prevzemali tveganja za svoje investicijske odločitve, še najmanj pa poslovni riziko. Po administrativni inerciji so odobraval dopolnilne, razširjene in podaljšane kredite, kot so prejemale s politično vplivnega položaja namig ali še kaj več kot to, ne da bi bili pri tem ekonomsko odgovorni za takšne odločitve.

Komercialni riziko poslovanja je nosila sama gospodarska organizacija, toda njene planske družbene obveznosti so se spremenile v fiskal, in čeprav jih je gospodarska organizacija izpolnila, ji je preostalo malo drugih odgovornosti. Tako je bila stvar formalno. Dejansko pa je bilo komercialno tveganje v veliki meri prevladano na družbo v obliki regresov, dotacij in drugih vrst subvencij na pasivni strani, kar je pomenilo povečanje davkov in drugih dajatev na aktivni strani.

Dejansko lahko v splošnem rečemo, da je za daljšo dobo gospodarska organizacija prevzemala tveganje za družbene investicijske odločitve, da pa je družba nosila riziko za tekoče operative odločitve gospodarskih organizacij z regresi, subvencijami, dotacijami itd. Vsekakor je obstajala različna stopnja v tem pogledu, koliko je družba dajala posameznim podjetjem, in različna stopnja tveganja pri investicijskih odločitvah. Decentralizacija družbenih odločitev je bila torej nepopolna, enostranska; v njej ni bilo ekonomske povezanosti med koristjo in škodo, pravico in dolžnostjo, odgovornostjo in ugodnostmi. Torej nič čudnega, da so bili pri tem splošni družbeni interesi prizadeti. Z drugimi besedami — sistem je tiste,

ki uspešno poslujejo, zaviral, in tiste, ki so slabo poslovali, subvencioniral.

Skupni rezervni skladi so bili instrument za porazdelitev rizika, vendar pa niso bili dovolj alimentirani in niso mogli izpolniti družbenega namena porazdelitve tveganja na podlagi gospodarjenja posamezne občine, bili so brez poslovnega duha in bolj administrativni (občinski in republiški) distributorji socializiranih finančnih izgub kot pa organi, ki bi usmerjali poslovne organizacije na zdravo osnovo.

Sistem, ki nastaja z gospodarsko reformo, ni vključil vprašanja planiranja niti socializacije tveganja samoupravnih delovnih organizacij v družbene planske odločitve. Vendar obstajajo nekateri elementi, na podlagi katerih lahko ugotovljamo možne rešitve. Mi vidimo rešitev v policentričnem planiranju in prinašamo tukaj nekaj misli o tem, kakšne rešitve izhajajo iz uporabe te metode planiranja za odnose družbenega planiranja in samoupravljanja delovnih organizacij.

V tem sistemu družbenega planiranja je bistveno, da vsaka skupina v razdelitvi dohodka prejema dohodek po svojem delu.

Družbeni interes potem pomeni agregiranje (in ne le golo seštevanje) individualnih interesov. Družbene odločitve niso sprejete »v imenu družbe« v nekem centru, ampak so skupek odločitev, ki so povezane z matrico družbene medsebojne odvisnosti. Te medsebojne odvisnosti ne terjajo centralizacije administrativne akumulacije, ker centralizacija ne daje zadostne spodbude za takšno akumulacijo.

a) Z vidika podružbljenja tveganja je prva značilnost reforme ta, da se prenašajo investicijske odločitve na socialistične banke. Toda odločitve banke so investicijske odločitve posebne vrste. To niso le odločitve o denarnih posojilih, ampak so investicijske odločitve o poslovni soudeležbi banke, ki v različnih oblikah sodeluje pri prenašanju soodgovornosti za poslovanje delovne organizacije, ki jo banka kreditira. Z drugimi besedami — banka, ki je zbrala določen del sredstev od gospodarskih organizacij, je spremenila ta sredstva v družbena sredstva višje stopnje in s tem podružblja tveganje ne le za odločitve podjetja, ampak tudi za družbene odločitve finansiranja določenih bančnih investicij, to je v določenem smislu s podružbljenimi sredstvi. Banka mora torej biti soudeležena pri poslovnem tveganju. Pri tem ne smemo pozabiti, da to »banko« predstavljajo njeni ustanovitelji, ki so svoje kapitale vezali na to banko, in tisti, ki so ji dali v hrambo svoja nevezana sredstva.

Ta družbena sredstva so torej določen čas bančno institucionalizirana družbena sredstva, to je sredstva preko vsote, s katero upravljajo samostojni samoupravljalci gospodarske organizacije.

b) Tudi poslovno zavarovanje gospodarske organizacije proti tveganju pomeni podružbljenje tveganja za družbene odločitve. Takšno zavarovanje danes izvajamo za škodo, ki jo povzročajo različne elementarne nezgode, to je proti stihijske-mu delovanju, kot je npr. škoda zaradi nesreč, tako nesreč pri delu kot avtomobilskih nesreč itd. V mnogih deželah obstaja tudi zavarovanje rizika poslovanja, to je izgube pri določenih poslih, posebno pri izvozu itd. Zavarovanje poslovnih uspehov bi morali po eni strani povezati z rezervnimi skladi delovnih skupnosti, po drugi strani pa z družbenimi plani.

Mnoga naša podjetja, ki na podlagi družbenih odločitev ali vplivanj sklepajo kupčije za izvoz, posebno pri izvozu opreme, bi z veseljem sprejela učinkovitejše zavarovanje teh kupčij in delitev tveganja s tistimi organi, ki jim postavljajo te posle kot nalogo. To ne bi bilo le normalno pričakovati, ampak je v sistemu samoupravljanja nujno.

c) Razdelitev tveganja na družbene odločitve planiranja lahko razširimo z integracijo in soudeležbo večjega števila podjetij, ki se oblikuje prav v ta posebni namen. Za poslovne integracije in soudeležbe bi morali zakonski ukrepi pokazati mnogo več prožnosti in domišljije ter pravzaprav ustanavljati soudeležbo večjega števila podjetij v tak posebni namen. Našim zakonodajalcem in naposled njihovim strokovnjakom so pred očmi še vedno majhna podjetja lokalnega pomena, »kjer vsakdo vsakogar pozna«, kakršnih se spominjajo iz časov, ko so se ukvarjali z gospodarskimi zadevami, in ki predstavljajo klasično podjetje kapitalistične individualne lastnine, prevzeto v socialistični sektor. Sodobne oblike sestavljene organizacije velikih gospodarskih podjetij v razviti ekonomiji težko prodirajo v njihova pojmovanja. Zato kljub vsej kampanji za integracijo naša zakonodaja ne le da jih ne pospešuje, ampak jih dejansko zavira. Čim večja so podjetja in čim bolj je tveganje njihovih poslov razdeljeno na večje število obratov ali podjetij, tem bližji so interesi samoupravljalcev in družbe in tem manjše je tveganje samoupravljanja za družbene odločitve. Pri tem ne smemo pozabiti dejstva, da se z integracijami spreminja, to se pravi reducira funkcija centralnih organov podjetja. Za nekatera velika integrirana podjetja se izgubi razlika med mikro in makro planiranjem. Vsekakor pa to po drugi strani postavlja nove probleme monopolov v socialistični družbi. Ta monopolizem je bil najmočnejši v ad-

ministrativnem planiranju, ki je najpopolnejši monopol — monopson, centraliziran na enem mestu. V takšnem primeru obstaja največje možno nasprotje med planerji in planiranimi.

Dejansko se pri nekaterih velikih podjetjih, ki so npr. edina v republiki, mikroplan podjetja in makroplan republike popolnoma stapljata. To se še pogosteje dogaja pri občinskih planih, kjer je v občini eno samo podjetje. Možno je in bo čedalje bolj možno, da z nastajanjem velikih združenih podjetij postajajo plani posameznih obratov velikih podjetij del mikroplana podjetja, obenem pa v celoti zajemajo makroplan občine za to stroko. Na ta način postanejo mikroplani podjetij večji kot makroplani občin.

d) Nekatere obveznosti, ki jih družbeni plan postavlja podjetjem in po katerih so obveznosti posameznih podjetij posebnega pomena za izpolnjevanje plana drugih podjetij, bi morali postaviti posebno strogo. Le-te bi morali okrepiti in jim dati posebno prednost ter za neizpolnjevanje določiti poostrene sankcije.

e) Po našem mnenju bi morale na ta način tudi družbenopolitične skupnosti sklepiti posebne pogodbe s podjetji, z namenom, da se izpolnjuje plan tam, kjer od podjetja zahtevajo, da prevzame posebne naloge pri izpolnjevanju družbenih planov, če so le-ti povezani s tveganji, ki jih to podjetje sicer ne bi prevzelo. To velja za vse družbene plane, zvezne, republiške in občinske.

Po našem mnenju pomenijo v splošnem z dogovorom določene obveznosti, ki so dolgo- in srednjeročnega pomena, da je tržni mehanizem začasno izključen iz odnosov med podjetji. Zato lahko pričakujemo, da se bodo takšni odnosi, ki so urejeni z dogovorom (predplanski), pojavili pretežno tam, kjer ekonomska zakonitost plana dozoreva do delovanja.

Predvidevamo, da se bodo takšni odnosi čedalje bolj razvijali, in glede na njihov predplanski pomen bi jim morala posvetiti tudi zakonodaja večjo pozornost.

f) Končno mislimo tu na uvajanje menic in čekov v prakso, in to ne samo takšnih, ki jih v naši sedanji praksi imenujemo trgovske ali blagovne menice, ampak bi morali uvesti tudi posebne vrste menice planskega pomena (menice, ki so izdane z namenom, da se izpolni plan v določenem roku, ki se ujema s kratkoročnimi planskimi cilji). Menimo, da je posebno pomembno okrepiti obveznosti, ki izvirajo iz kooperantskih dogovorov in iz subkontrahentnih odnosov. Zato bi morali uvesti posebno obliko kooperantske menice s strogim pravnim režimom.

g) Vprašanje hipotekarnih dolgoročnih kreditov je prav tako pomembno. Brž ko se začne odpirati trg kapitala (to je sklepanje dolgoročnih kreditnih odnosov v obliki pogodbe o medsebojnih posojilih med podjetji ter med proizvodnimi podjetji in bankami), se mora tudi pojaviti vprašanje posebnega zavarovanja teh vrst terjatev, to pa je vprašanje njihovega hipotekarnega zavarovanja. Takšna hipotekarna jamstva bi bilo po mnenju nekaterih pravnikov težko sestaviti, ker so nepremičnine družbena lastnina. Vendar pa obstajajo deli premoženja, ki jih podjetje dolgoročno upravlja in ki bi jih lahko uporabili kot jamstvo za dolgoročne obveznosti.

h) Namesto da bi država oz. narodna banka brutalno in neekonomsko linearno »oročevala« sklade, bi morali najti subtilnejše in ekonomsko ustrežnejše metode za oblikovanje dolgoročnega trga.

i) Doslej smo govorili le o eni sami strani problema — o zmanjšanju tveganja za samoupravno delovno organizacijo, kadar postavlja družbeni plan naloge in kadar njihovo izpolnjevanje ni v njeno korist. Druga stran problema pa je ta: eden najpomembnejših ciljev planiranja, posebno družbenega planiranja, je odpravljanje poslovnega tveganja. Družbeno planiranje mora ustvariti občutek določene varnosti in zaupanja v predvidevanja planskih organov, da se tako precej zmanjša poslovno tveganje v celotnem poslovanju gospodarske organizacije. Posli, ki so povezani s posebnim tveganjem, ki nastaja pri izpolnjevanju planskih obveznosti, morajo postopoma postati le še izjeme.

Policentrično planiranje, ki izključuje samovoljo in avtoritativnost monocentra, mora poskrbeti, da bodo gospodarske organizacije poznale celotno omrežje odnosov, v katerih se gibljejo njihove odločitve, in to v svetovnem in domačem merilu, seveda z različno stopnjo zmanjšanja tveganja. Že samo večje število in boljše obveščanje ustvarja transparentnost narodnega gospodarstva, ki pomeni precej manjše tveganje pri lastnih odločitvah glede na odločitve drugih.

V tem smislu je planiranje družbena služba, katere naloga je čim natančnejše in samostojnejše predvidevanje in posplošeno raziskovanje trga.

III

Kako nosi gospodarska organizacija tveganje družbenih odločitev? Družba ima neposredno delež pri koristi, (nismo še videli, da bi družba prav tako prevzela tudi del bremena pos-

lovnega tveganja). Toda družba posredno prenaša dejansko breme: uveljavila se je praksa, da socialistična delovna organizacija ne more propasti, torej politični dejavniki v skrajnem primeru prevalijo breme na družbo z zakoni, predpisi, regresi, dotacijami, subvencijami in svojo politiko osebnega vpliva in zvez itd.

a) Za manjše poslovno tveganje obstaja rezervni sklad delovne organizacije, ki je pomanjkljiv, premajhen, administrativno zasnovan in distribuiran, namesto da bi bil posloven.

b) Nekatera tveganja se prevalijo na družbo (to je zavarovalni zavod) v obliki zavarovanja za elementarno škodo, od požara do potresa.

c) Nekatera tveganja, ki bi sicer morala zadeti podjetje, zavaruje socialno zavarovanje (nesreče delavcev pri delu, bolezni itd.)

d) Tveganje osebnih dohodkov delovnega kolektiva je minimalno zavarovano na dveh ravneh: pri minimumu zagotovljenega osebnega dohodka in fiziološkem minimumu. To urejujejo posebni zakonski predpisi. Protiutež temu pa je predpis, da izplačuje gospodarska organizacija osebni dohodek svojim delavcem šele potem, ko poravnava mnoge druge obveznosti. Te razvrstitve raznih obveznosti podjetja ne moremo razumeti drugače kot začasni ukrep v določeni fazi ekonomske reforme. Razumsko tega ne moremo sprejeti, ker delavci niso le soudeleženci pri samoupravljanju podjetja, ampak so tudi ljudje, ki razen svojega osebnega dohodka praviloma nimajo nobenih drugih virov dohodka za svoje vzdrževanje.

e) Vedno prisoten garant poslovnih tveganj gospodarske delovne organizacije je v najbolj drastičnem in negativnem smislu tudi stečajni postopek.

Tveganje družbe ni celovito tveganje na isti ravni verjetnosti in enake stopnje. V federativni državi se mora to tveganje razdeliti po našem sistemu, ki ima tako različno stopnjo in potencial razvoja, v katerem je gospodarstvo čedalje bolj diverzificirano in v katerem smo prevzeli različne poslovne navade.

Diverzificiranost se bo z razvojem še povečevala, toda poslovne navade se morajo izenačevati. Z ekonomskim razvojem zamenjujejo emocionalno, nacionalno in socialno solidarnost poslovni odnosi. Kjer je gospodarjenje učinkovito, ni potrebe po sentimentalni solidarnosti. Le-ta je v družbi korelat negativne poslovnosti in vedno novega zavarovanja izgub.

V ekonomiki dosegamo humanitarne ideale z učinkovitim ekonomiziranjem (največjo možno korist z manj dela!) in ne z emocionalnim ideologiziranjem.

Obstajajo občutki humane solidarnosti, toda to je pojem splošno sociološkega reda (obstoja družbe) in spada v področje socialne in ne ekonomske politike.

Strinjamo se pa z mnenjem, da izraz »ekonomska korist« ne more pomeniti le denarnega dohodka posameznika, ampak je mnogo širši. Novejše metode operacijskega raziskovanja socialnih koristi in socialnih stroškov navajajo k temu, da bi bilo potrebno ta pojem natančneje opredeliti in kvantificirati.

Današnje »gledanje družbenih služb skozi denar« in navajanje h komercializaciji, ki pomeni »gledanje denarja skozi družbene službe«, smatramo za reakcijo na razmetavanje in zlorabo družbenih sredstev, ki so ju marsikdaj zakrivili organi družbenih služb. Po drugi strani pa kaže na nepoznavanje bolj znanstvenih metod ugotavljanja družbenih koristi in stroškov. Voluntaristično empirijo je treba zamenjati z znanstvenimi metodami, psevdoavtomatizem pa z dejansko družbeno odgovornostjo, temelječo na konsenzu in ne na »ukazu«.

RUDOLF BICANIC

Koncentracija finančnih sredstev in kreditni trg

1. Razdrobljenost finančnih sredstev in problemi, ki jih povzroča.

Materialna osnova samoupravljanja v podjetju je dohodek, ki ga kolektiv ustvarja s svojo poslovno dejavnostjo in z njim razpolaga. To seveda ni ves dohodek, ki ga ustvari, ampak tisti njegov del, ki ostane po tem, ko se izločijo sredstva za družbene oziroma skupne potrebe. Materialna osnova samoupravljanja je torej v premem sorazmerju z obsegom dohodka, ki ga dajejo za skupne potrebe. Da se bo samoupravljanje razvijalo dalje, bo torej treba povečevati tisti del celotnega dohodka, ki ostaja njegovim ustvarjalcem, in zmanjševati del za skupne potrebe.

S krepitvijo materialne osnove samoupravljanja pa se poraja problem, ki lahko ravno tako kakor nerazvito samoupravljanje zavira razvoj socializma oziroma njegove ekonomske osnove. To je problem razdrobljenosti razpoložljivega narodnega dohodka oziroma razdrobljenost vseh finančnih sredstev, ki so na razpolago za enostavno in razširjeno reprodukcijo. *Kot posledica krepitve materialne osnove samoupravljanja se pojavlja razdrobljenost finančnih sredstev gospodarstva.*

Razdrobljenost finančnih sredstev podjetij lahko povzroči hude težave gospodarstvu, če se ne najdejo ustrezne rešitve. Poglejmo najprej, kakšne negativne posledice ima razdrobljenost sredstev za samo gospodarstvo.

Četudi so skupna finančna sredstva velika, je zaradi njihove razdrobljenosti investicijska sposobnost gospodarstva sorazmerno šibka. Skupnih, praviloma obsežnih investicijskih programov gospodarstvo ne more realizirati, ker: a) skupnih sredstev sploh ni ali jih ni dovolj (glede na stopnjo decentralizacije), b) individualna sredstva ne zadostujejo za realizacijo teh programov. Individualna sredstva praviloma ne zadostujejo niti za hitro realizacijo individualnih investicijskih programov; omogočajo kvečjemu, da se realizirajo postopno, zato pa manj rentabilno. Prvi problem, ki ga povzroča razdrobljenost finančnih sredstev, je torej zmanjšana investicijska sposobnost posameznih gospodarskih celic in narodnega gospodarstva kot celote. S tem pa je najtesneje povezano vprašanje stopnje rasti gospodarstva.

Drugi problem je v tem, da ločene, med seboj nepovezane odločitve o porabi finančnih sredstev niso tako dobre, kot bi morale biti. Če naj bo investicijska odločitev kar najbolj ugodna, je treba dobro poznati proizvodnjo in trg v narodno gospodarskem in svetovnem merilu; do tega pa se lahko dokoplje le dobro organizirana in usposobljena strokovna služba. Te možnosti nimajo mnoga mala in srednja podjetja, pa tudi mnoga izmed večjih ne. Razlogi so objektivni (v predhodne ekonomske raziskave je treba vložiti razmeroma veliko denarja) in subjektivni (predvsem mala in srednja podjetja omalovažujejo potrebo po ekonomskih, predvsem pa po znanstvenih raziskavah). Poleg tega pa zahtevajo resnično ugodne investicijske rešitve določeno obliko integracije gospodarskih celic. Te predpostavke seveda ni mogoče izpolniti, če niso individualne odločitve integrirane vsaj v obliki koordinacije. Torej lahko rečemo, da kar najboljše odločitve o porabi razpoložljivih finančnih sredstev niso združljive z nepovezanostjo individualnih odločitev. Seveda ni mišljena

povezava individualnih odločitev v tem smislu, da se odzame pravica do samostojnega odločanja, pač pa povezava tega odločanja na podlagi ekonomskega interesa.

Tretji problem, ki ga povzroča decentralizacija, je slabša izkoriščenost razpoložljivih finančnih sredstev. Da se zagotovi neka stopnja likvidnosti, je potrebno pri večji intenzivnosti nihanja finančnih sredstev več likvidnih sredstev. Na intenzivnost nihanja finančnih sredstev pa vpliva poleg sezonskega nihanja proizvodnje oziroma prometa tudi velikost podjetja, njegova organiziranost in heterogenost njegove poslovne dejavnosti. V večjem podjetju se poslovni dogodki, ki povzročajo dotok finančnih sredstev, in poslovni dogodki, ki povzročajo njihovo odtekanje, bolj ujemajo kakor v manjšem podjetju in je za likvidnost potrebno manj sredstev. V bolj organiziranem podjetju je nihanje finančnih sredstev s pomočjo kratkoročnega finančnega planiranja skršeno na minimum in angažira manj likvidnih sredstev. Pri heterogeni dejavnosti, ki jo je mogoče doseči z raznimi oblikami proizvodne integracije, pa se negativni in pozitivni finančni tokovi med seboj izravnavajo, kar prav tako angažira manj likvidnih sredstev. Očitno je torej, da bo razdrobljeno gospodarstvo, ki sestoji iz velikega števila malih, zato tudi praviloma slabše organiziranih podjetij, katera med seboj niso ekonomsko povezana, potrebovalo več finančnih sredstev, da si zagotovi likvidnost. To pa povzroča, da so celotna finančna sredstva podjetja oziroma gospodarstva manj donosna.

V drugi obliki bomo problem izkoriščenosti finančnih sredstev prikazali, če ugotovimo, da razdrobljenost zmanjšuje hitrost njihovega obračanja.

2. Netržne oblike koncentracije finančnih sredstev

Posledice, ki jih povzroča narodnemu gospodarstvu razdrobljenost finančnih sredstev, so take, da lahko uničijo ugodne rezultate samoupravljanja in decentralizacije. Odpraviti pa jih je mogoče le s ponovno koncentracijo. Poiskati je treba torej rešitve, ki bi po eni strani ne zmanjševale samoupravnih pravic delovnih kolektivov pri uporabi njihovih sredstev, po drugi strani pa odpravljale razdrobljenost teh sredstev. Poiskati je treba sintezo med avtonomnim razpolaganjem s finančnimi sredstvi v podjetjih in koncentrirano porabo teh sredstev. Ta sinteza je realna, če predpostavimo, da vsako razpolaganje ni hkrati tudi že poraba dohodka.

Ko iščemo ustrezno rešitev, je treba vsekakor misliti na to, da v sistemu samoupravljanja in avtonomnega razpola-

ganja z ustreznim dohodkom koncentrirane porabe finančnih sredstev ni mogoče doseči z administrativno koncentracijo sredstev. Za sedanjo fazo graditve socialističnega gospodarstva in družbene ureditve v Jugoslaviji je značilna krepitev samoupravljanja, ki se more razvijati le s krepitevijo njegove materialne osnove. V takšni situaciji se morajo decentralizirana sredstva neprenehoma povečevati, zmanjševati pa na administrativen način koncentrirana in centralnemu odločanju podvržena sredstva.

V sedanji fazi graditve našega socialističnega gospodarstva pa ni mogoče popolnoma odpraviti administrativnih metod koncentracije decentraliziranih finančnih sredstev. Administrativno koncentracijo sredstev narekujejo nekateri dejavniki, ki so značilni za to razdobje, in sicer predvsem:

— to, da nimamo še takšnega tržnega mehanizma, ki bi povzročal in omogočal pretakanje finančnih sredstev;

— neskladnost med ponudbo in povpraševanjem po finančnih sredstvih ter neskladnost med ponudbo in povpraševanjem v blagovnem prometu nasploh;

— nezaupanje delovnih kolektivov do kakršnegakoli združevanja sredstev zaradi bojazni, da ne bodo vrnjena;

— lakota po finančnih sredstvih, ki jo čutijo delovni kolektivi, ustvarjalci sredstev, zaradi dolgoletnega odtegovanja akumulacije;

— in naposled: delovni kolektivi niso navajeni na to, da so investicije odvisne od predhodnega varčevanja z investicijskimi sredstvi.

Zaradi vseh teh dejavnikov je v tej fazi graditve socialističnega gospodarstva nujno, da se del finančnih sredstev podjetij (ki pa so hkrati družbena sredstva) koncentrira na administrativni način, ker ni mogoče popolnoma zadovoljujoče koncentracije doseči na neadministrativne načine. Koncentracija namreč ne more biti v celoti prepuščena tržni negotovosti, ker je družbeno gospodarstvo še vedno razmeroma zelo neenakomerno razvito in so zato potrebne družbene intervencije. V tem razdobju so še vedno potrebne centralne investicijske odločitve, saj tudi perspektivni plani razvoja jugoslovanskega gospodarstva predvidevajo, da bo družba (kot nosilec centralnih odločitev) v gospodarskih investicijah sodelovala še s ca. 30 % sredstev.

Ko ocenjujemo potrebe in trdnost te oblike koncentracije finančnih sredstev, pa v naših razpravah nismo vedno objektivni niti realni. Opravičilo za previdnost je lahko v tem, da je vprašanje samoupravljanja temeljno vprašanje naše družbene ureditve. Toda prav zaradi tega bi morala biti vsa

vprašanja, ki ga zadevajo, temeljito preiščena in realno rešena. Ko obravnavamo odnos med administrativno obliko koncentracije finančnih sredstev in samoupravljanjem v podjetjih, bi po našem mnenju morali upoštevati tri predpostavke.

1) Administrativna oblika koncentracije finančnih sredstev je sicer v nasprotju s tem, da neposredni proizvajalci samostojno razpolagajo z ustvarjenim dohodkom, vendar je za delovanje samoupravnega sistema pomemben obseg administrativne oblike koncentracije. Administrativno odvzemanje do določenega obsega še ne spodkopava samoupravljanja.

2) Samoupravljanje ni samo sebi namen in je treba njegovo obliko in obseg podrediti ciljem, ki jih želimo doseči v določeni fazi graditve socialistične družbe in gospodarstva.

3) Skupščine družbeno-političnih skupnosti so organi neposrednih proizvajalcev v sistemu samoupravljanja na ustrezni ravni in njihovih sklepov (tudi na področju koncentracije sredstev) ne kaže šteti za klasično administrativno prisiljevanje.

Administrativne metode koncentracije sredstev so v tem razdobju še nujne, vendar je tudi pri njih treba napredovati v demokratizacijo. Prvina demokratičnosti v metodah administrativne koncentracije sredstev je predvsem sodelovanje in soodločanje delovnih kolektivov pri sprejemanju odločitev o koncentraciji sredstev in pri njihovem razporejanju na investicijske objekte.

Administrativne metode koncentracije so ostanek starega sistema; vendar pa jih je nujno treba obdržati zaradi šibkih plati v gospodarstvu, ki so posledica preteklega razvoja (nenakomerna razvitost gospodarstva), in ker individualne naložbe investicijskih sredstev ter njihovo poslovno združenje ne zagotavljajo planiranega oziroma družbeno najbolj ugodnega razvoja gospodarstva. Seveda pa to ne more biti osnovna oblika koncentracije, ker ne ustreza razvitemu sistemu samoupravljanja in stopnji decentralizacije odločanja o finančnih sredstvih. Administrativno koncentracijo je šteti le za dopolnitev drugih oblik.

Položaj, ki smo ga prikazali, in pomen administrativnega združevanja investicijskih sredstev dokazujeta, da je treba osnovno koncentracijo opraviti brez pomoči in sodelovanja družbenih organov (na raznih ravneh). Do koncentracije sredstev mora priti ne zaradi interesa, volje in odločitve družbenih organov, ampak zaradi interesa, volje in odločitve gospodarstva oziroma zaradi individualnega interesa, volje in odločitve celic narodnega gospodarstva.

Individualno porabo finančnih sredstev bo gospodarska celica prostovoljno opustila le, če ji bo to narekoval kak interes. Najbolj splošno bi mogli za ta interes navesti rentabilnost. Želeč si, da bi bilo kar najbolj rentabilno, se bo podjetje odločilo med mnogimi možnimi porabami sredstev za takšno, ki realno obeta največji dohodek. Odločujoč kriterij torej ne bo samostojnost pri porabi dohodka, ampak donosnost njegove porabe. Podjetje se bo odločilo za skupno porabo investicijskih sredstev tedaj, če bo ta rentabilnejša kakor individualna poraba. Seveda ne gre, da bi rentabilnost ene in druge oblike porabe sredstev ocenjevali s kratkoročnega vidika. Realna prednost ene oblike pred drugo bo prišla do veljave šele v daljšem razdobju.

Kot neposreden povod za poslovno združevanje investicijskih sredstev podjetij, pri katerem ne posredujejo družbeni organi ali kdorkoli, navajajo navadno razne objekte, ki lahko služijo več podjetjem, ali rešavanje kakega skupnega problema, kot so: skupna surovinska baza ali pa skupna energetska baza ter druge faze proizvodnje, ki lahko koristijo drugim investitorjem (npr. barvarna ali apetura v tekstilni industriji, prevozna sredstva), skupna montaža, skupne znanstveno-raziskovalne službe, konstruktorski biroji, komercialne službe itd. Brez dvoma je v gospodarstvu z razvejano delitvijo dela mnogo objektov proizvodnih faz in služb, ki jih je mogoče skupno uporabljati in zato seveda tudi skupno financirati.

Kljub nesporni potrebi in možnosti skupnega financiranja zaradi skupnega uporabljanja zmogljivosti pa lahko pride do koncentrirane porabe investicijskih sredstev le tedaj, če so ustvarjeni tile trije pogoji:

prvi, rentabilnost mora biti edini kriterij individualne investicijske odločitve;

drugi, pglavitna korist soinvestitorja je delež v čistem dohodku od skupne investicije;

tretji, soinvestitor bo vseskozi dejansko razpolagal s svojim delom združenih sredstev.

Načelo rentabilnosti sili podjetje, da išče tisto varianto za porabe dohodka, ki je najbolj donosna. To načelo ga praviloma odvrča od majhnih individualnih investicij. Praviloma se vsaka skupna investicija, kjer odločujoč dejavnik ni bila rentabilnost, slej ko prej pokaže za napačno tudi z družbenega vidika.

Ali bo načelo rentabilnosti kriterij za investicijske odločitve v podjetju, ni odvisno samo od podjetja. Možnosti, da bo načelo rentabilnosti moč uveljaviti, se ustvarjajo z gospodarskim sistemom in ekonomsko politiko. Bistveni narodnogo-

spodarski pogoj pa je stabilna vrednost denarja. Če vrednost denarja ni stabilna, potem po eni strani ni mogoče realno ugotavljati rentabilnosti dolgoročnih naložb, po drugi strani pa zviševanje cen omogoča rentabilnost vsake investicije.

Tudi v ugodnih narodnogospodarskih razmerah lahko močne lokalistične težnje odvrtaajo od rentabilnih skupnih naložb, če so te locirane v drugem mestu, občini ali republiki. V bistvu so lokalistične težnje odraz političnega vidika in odločanja pri investicijah, ki zanika vidik rentabilnosti. Podjetje lahko odvrta od koncentracije sredstev tudi njegova zaprtost. Bojazen podjetja, da bi se izpostavilo kritični obravnavi in tržni selekciji, povzroča, da se zapira pred zunanjimi dejavniki, in ga usmerja k individualni porabi investicijskih sredstev.

Slabi kadri na vodilnih in strokovnih delovnih mestih v podjetju lahko močno zavirajo poslovno združevanje investicijskih sredstev. Do spoznanja o tem, kaj je, gledano dalje v prihodnost, za podjetje najbolj rentabilno, se more dokopati le dobro organizirana strokovna služba podjetja, pomagati pa si je mogoče tudi z izsledki javnih strokovnih institucij. Vodilni ljudje, ki sami strokovno niso dovolj izobraženi, so ponavadi nezaupljivi do lastnih in še bolj do zunanjih strokovnjakov, ki bi lahko odgovorili na vprašanje, kaj je za podjetje rentabilno. Nestrokovnjaki, ki »delajo«¹ na strokovnih delovnih mestih, pa naravnost zavirajo vsakršno boljšo metodo dela pri sprejemanju odločitev o investicijah in sploh sodelovanje z znanostjo in tudi z drugimi podjetji. Če so torej na vodilnih in na strokovnih delovnih mestih ljudje z neustrezno splošno in strokovno izobrazbo, potem skorajda ni mogoče pričakovati pozitivnih odločitev glede koncentrirane porabe investicijskih sredstev.

3. Tržna oblika koncentracije finančnih sredstev

V tržnem gospodarstvu odločitve o rentabilnih naložbah razpoložljivih finančnih sredstev niso omejene na varijanti, ki smo jih omenili, tj. neposredne naložbe v lastna produkcijska sredstva in naložbe v skupna produkcijska sredstva.

Tretja možnost za rentabilno angažiranje finančnih sredstev, ki ga podjetju omogoča razvito tržno gospodarstvo, je kreditni trg. Kreditni trg bo podjetje izbralo za plasma svojih sredstev, ker zadovoljuje tako njegovo željo (in potrebo) po rentabilnih naložbah kakor tudi željo (in potrebo) po likvidnosti. Finančna politika podjetja, ki se uresničuje v odločitvah o porabi finančnih sredstev, mora imeti za cilj tudi

to, da bi se doseglo kar najugodnejše razmerje med likvidnostjo sredstev in njihovo rentabilnostjo. Skladno razmerje med likvidnostjo in rentabilnostjo sredstev pa je kar največja likvidnost. Le-to pa bo podjetje doseglo, kadar bo dosežena kar največja možna donosnost razpoložljivih finančnih sredstev ob popolni plačilni sposobnosti podjetja. To bo takrat, kadar bo podjetje imelo v vsakem času le toliko likvidnih sredstev, kolikor v istem času dospe obveznosti, ki jih je treba poravnati. Vsa druga sredstva morajo biti v kakršnikoli že obliki donosno plasirana.

Vidimo torej, da je bistvena razlika med prvima variantama porabe finančnih sredstev in tretjo varianto v tem, da prvi ugodno rešujeta vprašanje rentabilnosti, tretja pa poleg tega tudi vprašanje likvidnosti. Tretja varianta poleg tega ugodneje rešuje vprašanje rizika.

Podjetje lahko veže svoja finančna sredstva na kreditnem trgu za toliko časa, kolikor to dovoljuje zahteva po likvidnosti sredstev. Na kreditnem trgu je možno sredstva plasirati za mesec dni ali pa za nekaj let. Podjetje mora poiskati tisto možnost, ki ustreza likvidnosti njegovih sredstev. Prilagodljivost plasmajev na kreditnem trgu pa gre še dlje in omogoča prilagoditev tudi takrat, ko se je potreba po likvidnosti plasiranih finančnih sredstev naknadno spremenila. Sredstva je mogoče s prodajo tržnih vrednostnih papirjev kadarkoli potegniti s trga in so takoj na voljo podjetju za drugačne finančne odločitve. S plasmajem sredstev na kreditnem trgu in z odtegotovanjem s kreditnega trga lahko podjetje tako rekoč vsak dan prilagaja svojo likvidnost spremenjenemu finančnemu položaju.

Plasma na kreditnem trgu je ugoden tudi, ker je riziko pri tem manjši kakor pa pri naložbah v lastna ali skupna produkcijska sredstva. Ko banke skrbijo za svoje plasmaje in za svojo likvidnost, skrbijo dejansko tudi za plasmaje podjetij na kreditnem trgu in za likvidnost njihovih sredstev, plasiranih na kreditnem trgu. Finančna sredstva, plasirana na kreditnem trgu, delijo usodo z bančnimi (kreditnimi) plasmaji, zato jih lahko štejemo za razmeroma varno naložena. Kreditne plasmaje je mogoče tudi stornirati, medtem ko investicij v produkcijska sredstva ni mogoče. Za varnost bančnih vlog skrbi celó država in jo ureja s predpisi; za naložbe v produkcijska sredstva pa nosi riziko sam vlagatelj (investitor).

Plasma na kreditnem trgu je najbolj demokratična oblika koncentracije. Plasma na kreditnem trgu je brezoseben, saj se ne ve, kdo bo sredstva, plasirana na kreditnem trgu, uporabil in

za kaj jih bo uporabil. Pri tej obliki koncentracije je tudi popolnoma nemogoče administrativno vmešavanje negospodarskih dejavnikov. Kako nezdržljivo je vmešavanje od zunaj (države) s kreditnim trgom, je izraženo v misli, da »sta denarni trg in trg kapitala rezultat finančne svobode in moreta obstajati le, če svoboda prevladuje«. (R. J. Robinson.) Svoboda razpolaganja s finančnimi sredstvi mora torej biti prevladujoč dejavnik v gospodarstvu, če hočemo imeti kreditni trg. Takšna formulacija kreditnega trga pa ne izključuje ekonomske intervencije države.

Začasnost individualnih plasmajev finančnih sredstev pa ne pomeni, da je tudi koncentracija presežkov začasna. Presežki se v podjetjih pojavljajo v različnem času, zato prihaja na kreditnem trgu hkrati do odtekanja in dotoka finančnih sredstev. Presežki, ki so se na novo pojavili, pritekajo na kreditni trg, tisti, katerim je rok potekel, pa odtekajo s trga. V normalni finančni situaciji narodnega gospodarstva se dotoki in odtekanje finančnih sredstev na kreditnem trgu med seboj kompenzirajo. Z razvojem narodnega gospodarstva pa se vsota finančnih sredstev na kreditnem trgu celo večja. Četudi so torej individualne vsote plasirane začasno, ima koncentracija finančnih sredstev na kreditnem trgu trajen značaj, ker se neprestano menjajo upniki, dolžnik pa ostaja isti in se ne spreminja. Upniki so podjetja, ki presežke na kreditnem trgu plasirajo, dolžnik pa je kreditni trg kot celota oziroma banke, ki predstavljajo kreditni trg.

Ta koncentracija seveda ne zajame celotnih razpoložljivih finančnih sredstev, ker njihov pretežni del podjetja vlagajo v svoja in združena produkcijska sredstva; zajame le tisti del, ki se v danem trenutku pokaže kot neizkoriščen presežek. Realno je torej pričakovati, da bo prišlo do tržne koncentracije samo tistih sredstev, ki jih podjetja s stališča svojih trenutnih potreb smatrajo za presežek. Pri normalnem ritmu reprodukcijskega procesa pa finančna sredstva, ki se pojavljajo kot presežek, niso ravno majhna. Če se torej vsa podjetja pri gospodarjenju s finančnimi sredstvi ravna po načelu največje likvidnosti, bo celotna vsota na kreditnem trgu koncentriranih sredstev pomembna za gospodarstvo.

Plasiranje finančnih sredstev na kreditnem trgu je kot oblika koncentracije vsestransko ugodno, in sicer so njegove prednosti tele:

— Pravica podjetja, da gospodari s finančnimi sredstvi ni okrnjena, saj z njimi ves čas avtonomno razpolaga;

— zadoščeno je načelu rentabilnosti, ker ima podjetje od teh sredstev dohodek v obliki obresti;

— podjetju se ni bati nelikvidnosti, ker je plasma finančnih sredstev na kreditnem trgu prilagodilo svojim možnostim tudi po roku;

— razdrobljena sredstva gospodarstva se koncentrirajo na kreditnem trgu in so pomemben finančni potencial, ki je tudi zelo gibljiv;

— celoten proces poteka strogo po poslovnih načelih, brez administrativnega vmešavanja od zunaj.

4. Vpliv organizacije bank na koncentracijo sredstev

Kreditni trg ni nič abstraktnega, to so banke, ki posredujejo med tistimi podjetji, ki imajo prehodne presežke in jih želijo začasno donosno plasirati, in podjetji, ki nimajo dovolj lastnih finančnih sredstev in si jih želijo sposoditi. Funkcija koncentracije (in ponovne disperzije) finančnih sredstev bo torej opravljena, če obstaja ustrezen bančno-kreditni aparat. Ni dovolj, da bančno-kreditni aparat zgolj obstaja, potrebno je, da obstaja tak aparat, ki je sposoben opraviti funkcijo kreditnega trga (tj. denarnega trga in trga kapitala). V naši gospodarski govorici pravimo temu, da so potrebne »poslovne banke«.

V naših organizacijah bančništva pojma poslovne banke ne razumejo enako, zato bomo skušali na kratko orisati, kako pojmujeemo poslovno banko. (Mimogrede naj omenimo, da se v teoriji in praksi prostega tržnega gospodarstva naziv »poslovna banka« sploh ne uporablja. Razlog je v tem, da ima tam banka nasploh — razen centralne banke — tiste značilnosti, ki jih hočemo pri nas poudariti s pridevnikom »poslovna«. To je zajeto pri njih v samem pojmu banke, po katerem je to podjetje, ki se ukvarja s kreditnimi posli.)

Poglavitne značilnosti naše poslovne banke, ki bi mogla uspešno opraviti tržno koncentracijo finančnih sredstev, so po našem mnenju tele:

- 1) samostojnost pri sprejemanju odločitev,
- 2) avtonomnost v odnosu do planskih družbenih organov,
- 3) enakopravnost s poslovnimi partnerji,
- 4) poslovanje po načelih varnosti, rentabilnosti in likvidnosti,
- 5) omejevanje v okviru kreditne politike.

Ad 1) Samostojnost poslovne banke velja za vse njene poslovne odločitve, predvsem pa za najemanje kreditnih sredstev, odobravanje kreditov in določanje obrestne mere. Osnova njene poslovne samostojnosti pa je — tako kot pri vseh

gospodarskih organizacijah — samoupravljanje delovnega kolektiva, ki ne deli te svoje temeljne pravice s predstavniki širše ali ožje družbene skupnosti.

Ad 2) Poslovna banka je v odnosu do družbenih planskih organov avtonomna in ni njihov predstavnik v gospodarstvu. Poslovna banka se ravna po ukrepih družbenega planskega organa zaradi svojih poslovnih interesov. Samo kolikor je mogoče računati z določeno poslovno reakcijo poslovne banke na kak ukrep družbenega planskega organa, more biti poslovna banka posrednik v izvajanju družbene ekonomske politike, posebno na kreditno-monetarnem področju.

Ad 3) Poudarjanje enakopravnosti poslovne banke z njenimi poslovnimi partnerji pomeni predvsem to, da banka na kreditnem trgu, pri koncentraciji in lokaciji finančnih sredstev, ni v privilegiranem položaju. Svoje odnose s poslovnimi partnerji ureja na trgu na demokratični način s pogodbo.

Ad 4) Poslovna kreditna banka posluje po načelih varnosti, rentabilnosti in likvidnosti. To je osnova njene enakopravnosti s poslovnimi partnerji in osnova njene avtonomnosti v odnosu do družbenih planskih organov. Tudi njena reakcija na ukrepe ekonomske oziroma kreditno-monetarne politike izhaja vedno iz teh načel.

Ad 5) Zaradi aktivne vloge denarja v gospodarstvu in s tem zaradi aktivnih funkcij, ki jih ima kreditni trg v tržnem gospodarstvu, pa je nujno aktivnost banke omejiti z okvirnimi družbenimi proporci. S tem postane poslovna banka organizacija družbeno organiziranega, ne pa stihijskega kreditnega trga. Ukrepi ekonomske politike na kreditno-monetarnem področju pa morajo biti dovolj okvirni in ne administrativni, da ne bi zadušili samostojnosti in poslovnosti.

Iz razlage, kako pri nas pojmujeemo banko — to pojmovanje ustreza načinu poslovanja na kreditnem trgu — očitno izhaja, da je ta banka — podjetje. Po takšnem pojmovanju bi se morala banka izenačiti z drugimi podjetji v tržnem gospodarstvu tudi na področju upravljanja.

Popolna samostojnost banke pri odločitvah o poslovnih zadevah ni združljiva z neposrednim sodelovanjem podjetij v upravljanju banke. Ni mogoče reči, da je banka samostojna, če pri sprejemanju odločitve npr. o višini obrestne mere sodeluje kot enakopraven partner podjetje, ki bo pri tej banki najelo kredit. Podjetje res mora vplivati na odločitve banke, toda ne v organih upravljanja, ampak kot enakopraven poslovni partner na kreditnem trgu.

Poudariti je treba, da samo realizacija načel varnosti, likvidnosti in rentabilnosti ne zadostuje za poslovnost banke.

banke. Najboljši dokaz so naše banke iz razdobja administrativne ureditve bančništva in kreditiranja. Ni dvoma, da smo imeli neposlovne banke, toda bile so vse po vrsti rentabilne in vedno likvidne in naložbe pri njih so bile varne. Za poslovanje je treba še kaj več kot varno, rentabilno in likvidno poslovanje. Kaj je to, smo navedli v točkah 1, 2 in 3.

Na stopnjo koncentracije razpoložljivih finančnih sredstev pa vpliva tudi organizacija kreditnega trga, katerega sestavljajo bančne organizacije.

Stopnja koncentracije finančnih sredstev je v obratnem sorazmerju s številom tistih, ki samostojno razpolagajo s temi sredstvi. Ker pomeni koncentracija na kreditnem trgu to, da zdaj razpolagajo s finančnimi sredstvi organizacijske enote tega trga (banke), potem izhaja iz tega, da pomeni večje število teh enot manjšo koncentracijo in nasprotno. Finančna sredstva narodnega gospodarstva ostajajo sorazmerno bolj razdrobljena, če je število bank veliko, oziroma je zmanjševanje njihovega števila element koncentracije. Nekateri podatki o sredstvih slovenskih poslovnih bank (prej komunalne, zdaj komercialne in investicijske oziroma mešane) nam to nazorno povedo:

	V milijardah starih din					
	sredstva za kreditiranje					
	kratkoročno			dolgoročno		
	maks.	minim.	popreč.	maks.	minim.	popreč.
1962 (34 kom. bank)	60,9	0,6	5,4	24,2	0,2	2,4
31. V. 1965						
(14 kom. bank)	83,9	1,3	15,1	25,7	0,5	5,6
30. IX. 1965						
(9 poslov. bank)	94,7	4,6	25,0	39,8	1,6	11,5

Primerjali smo koncentracijo sredstev v bankah, ko jih je bilo v Sloveniji 34, 14 oziroma 9. Kot sredstva za kratkoročno kreditiranje so vzeta a vista depoziti, kot sredstva za dolgoročno pa sredstva lokalnih investicijskih skladov oziroma pozneje kreditni skladi bank. Vsote kratkoročnih sredstev so se v bankah povečale zaradi tega, ker se je zožilo omrežje bank:

minimalne za približno 7,5-krat
maksimalne za približno 1,5-krat
poprečne za približno 5-krat.

Vsote dolgoročnih sredstev pa so se povečale (če spet primerjamo vsote iz leta 1962 z vsotami v novembru 1965):

minimalne za približno 8-krat
maksimalne za približno 1,6-krat
poprečne za približno 4,8-krat.

To, da so se povečale minimalne in poprečne vsote bančnih sredstev za kreditiranje, nam dokazuje, da je prišlo do velikega napredka v koncentraciji teh sredstev. Argumentirano odgovoriti na vprašanje, ali že imamo kar najbolj ugodno bančno omrežje glede na potrebno koncentracijo, si v tem prispevku ne bi upali. To je stvar posebne študije. Opozorili bi le, da sta proces in potreba koncentracije pri dolgoročnih sredstvih drugačna kot pri kratkoročnih in zato najbrž ne bodo najboljša rešitev mešane banke. Omrežje bank oziroma njihovo število pa tudi dobi drugačen pomen, če možnosti koncentracije obravnavamo z vidika povezovanja bank.

Če razumemo z integriranjem »povezovanje v celoto«, potem moramo ugotoviti, da stopnja integracije bančništva ni odvisna samo in predvsem od števila samostojnih bančnih enot, ampak tudi od odnosov, ki vladajo med njimi, in od njihove teritorialne razmestitve, ker so to elementi povezovanja enot v celoto. Ne moremo trditi, da je stopnja integriranosti bančništva zelo nizka samo zato, ker je število bančnih enot veliko. Z ustreznimi odnosi med bančnimi enotami je mogoče kljub njihovi številnosti doseči visoko stopnjo povezanosti v celoto. Neustrezni odnosi med bančnimi enotami pa onemogočajo, da bi se kljub majhnemu številu med seboj povezale. Menim celo, da je odnos med samostojnimi bančnimi enotami pglavitni element integriranosti, ne pa njihovo število. Pri ustrezno urejenih medbančnih odnosih postane število bančnih enot irelevantno oziroma se pojavlja kot vprašanje njihove individualne rentabilnosti, ne pa kot vprašanje stopnje integriranosti.

Kot tretji element integriranosti navajamo teritorialno razmestitev bančnih enot zaradi posebne vloge bank v gospodarstvu. Njihova pglavitna funkcija je posredovanje kreditnega in plačilnega prometa med gospodarskimi celicami v narodnem gospodarstvu. Če hočejo banke posredovati med vsemi celicami narodnega gospodarstva, morajo biti dokaj enakomerno razporejene na celotnem teritoriju, predvsem pa skladno s teritorialno razporeditvijo gospodarskih celic. Če bi ustanavljali bančne enote samo v središčih večjih teritorialnih območij, bi sicer dosegli visoko stopnjo integracije glede na število bančnih enot, toda integriranost bi bila zelo

nepopolna, gledano s stališča zajemanja celotnega področja narodnega gospodarstva, ker bi obrobna področja bila le rahlo povezana z drugimi področji oziroma s celoto. Ta element integracije je pomemben tudi pri razvitih sodobnih sredstvih za obveščanje, ker je — posebno pri kreditnem posredovanju bank — pomemben osebni stik partnerjev.

Poslovno povezanost bank kot element koncentracije sredstev je možno v praksi doseči z organizacijo tako imenovanega denarnega trga v ožjem smislu. Na njem sodelujejo le poslovne banke. Funkcija tega denarnega trga je medbančno izravnavanje presežkov in primanjkljajev denarja. Banke, ki imajo presežke denarja na svojem računu pri centralni banki, ga posojajo bankam, ki ga imajo premalo glede na kreditne potrebe. Ekonomska podlaga tudi tega medsebojnega izravnavanja je kar najugodnejša kombinacija rentabilnosti in likvidnosti. Banke, ki imajo prehodne presežke denarja, ga želijo za zelo kratek rok donosno plasirati. Banke, ki jim grozi nelikvidnost (ali pa odpoved že odobrenih kreditov), pa želijo začasno najeti likvidna sredstva. Povezanost interesov je tako očitna, da res ni razloga, zakaj jih ne bi zadovoljili. Praktična posledica medsebojnega izravnavanja presežkov in primanjkljajev znotraj bančno-kreditnega aparata so manjše likvidnostne rezerve, ki neposredno odtegujejo denar gospodarstvu. Ker se na ta način bančne organizacije povezujejo, je posledica tega tudi večja koncentracija sredstev.

Sklep, ki bi lahko sledil iz te razmeroma kratke obdelave možnosti za koncentracijo razdrobljenih sredstev, je, da nas lastne izkušnje in izkušnje starejših tipov tržnega gospodarstva učijo, da je mogoče po ekonomski poti razdrobljena finančna sredstva gospodarstva koncentrirati in s tem doseči, da bodo bolj uporabljena. To je mogoče, ne da bi zoževali samoupravne pravice delovnih kolektivov do razpolaganja z njihovimi finančnimi sredstvi, oziroma bi hkrati celo razvijali njihovo samostojnost na temelju poslovnosti.

Preizkušen način koncentracije finančnih sredstev podjetij v narodnem gospodarstvu je kreditni trg. Možnosti za organizacijo kreditnega trga so v našem gospodarstvu z razglašeno ekonomsko svobodo podjetij že dane. Vendar pa je potrebno še močno in nenehno razvijati posamezne elemente te svobode in kreditnega trga kot njenega rezultata.

Uporaba administrativnih metod koncentracije hkrati z neposrednim združevanjem sredstev za financiranje skupnih objektov pa povzroča, da koncentracija s pomočjo kreditnega trga ne bo delovala stihijsko.

RUDI CRNKOVIČ

Makedonija v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov

Mišljenja, da so z zmago socialistične revolucije dokončno rešena vprašanja položaja in razvoja naroda, zlasti v mnogonacionalni socialistični skupnosti, so se že dolga leta izkazala kot neresnična in neutemeljena. Naša revija je že doslej objavila nekaj prispevkov o teh vprašanjih.* V dneh od 7. do 9. junija pa je bil na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani seminar za družbenopolitične delavce, posvečen problematiki »Socializem in narod«. Uredništvo se je odločilo objaviti na straneh revije nekatere prispevke na seminarju. Dva od njih smo uvrstili v to številko, ostale pa bomo natisnili v naslednjih številkah letošnjega letnika. Hkrati vabimo vse, ki bi želeli objaviti svoje poglede na ta vprašanja, da nam pošljejo svoje prispevke.

V svoji razpravi ne bom neposredno obravnaval razvoja Makedonije in uveljavitve makedonskega naroda v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji. Poskušal bom obravnavati to vprašanje z nekaterih vidikov nacionalnega vprašanja pri nas. O tem, o nacionalnem problemu, o nacionalni politiki CK Jugoslavije pri nas, je potekala v zadnjem času zelo razgibana javna razprava. Po IV. plenumu CK ZKJ smo zasledili tudi nekaj nesprejemljivih skrajnosti (zdaj je vse to že prešlo v bolj ali manj mirne vode), iskali smo ustrezne praktično politične in pravne rešitve za nove probleme, ki so se pojavili na tem področju z razvojem naše družbe in samoupravljanja. Naša družba je nenadoma načela vse probleme in odpravila skoraj vse tabuje. Posledica tega je, da je tematika razprav preširoka, a sile, žal, nezadostne. Posamezniki so v tem položaju poskušali ribariti v kalnem, toda akcija zavestnih sil (tokrat popolnoma odkrita in javna) je v javni konfrontaciji političnega in idejnega boja razpršila meglo, tako da se je zdaj prvič bilo mogoče res do kraja, bolj kristalno in jasno razgledati; videlo se je, na kakš-

* Glej npr. Mitja Ribičič, Ernest Petrič, Vlado Rupnik itd.

nih pozicijah je kdo, za kakšne programe, ideje in politične odločitve se zavzema in bori. Drugi (predvsem birokratsko čuteči posamezniki) so se ustrašili odkritosti razprave in nastopili z gesli o tem, da bi se bilo treba vrniti na staro; za trenutek so spet splavali na površino (v delno novi preobleki) problemi in zavzemanje za unitarizem. Birokrat vselej, kot je znano iz teorije, še bolj pa na temelju naše prakse, kadar so problemi izostreni, prihaja do sklepa, da jih sploh ni več, in tako zaslepljuje samega sebe, še bolj pa delovne množice. Rad bi vas opozoril na prispevek, ki ga je »Borba« prevedla iz bratislavske »Pravde«; napisal ga je slovaški publicist-novinar in v njem pisec, govoreč o Jugoslaviji, poudarja, da je to »čudna dežela«. Ko polemizira s svojimi kolegi v Češki, ki so obiskali našo deželo pa grabili, lovili, kopicili in potem pisali o pomanjkljivostih, o nezaposlenosti, o tem, da delavci odhajajo v tujino, o deklaracijah, o nacionalizmu itd., pravi takole: »K vsemu temu bi lahko dodal še precej pomanjkljivosti. In ne da bi napravil napake. Vendar pa je treba imeti nekaj pred očmi,« nadaljuje, »v Jugoslaviji so, drugače kakor v drugih socialističnih deželah, vsa vprašanja javna, odkrita, o njih razpravljajo v časnikih.« To opozorilo velja tudi za tisti precej zbirokratizirani sloj ljudi pri nas, ki na enak način gledajo na nekatere probleme pri nas in so v strahu pred javnimi razpravami, ki so včasih zašle tudi v skrajnosti, videli rešitev samo v vračanju na staro in k administrativnim metodam. Ob tem pa je treba poudariti, da je Zveza komunistov Jugoslavije, njen najaktivnejši in najnaprednejši del, našel dovolj moči, da se odpravijo skrajnosti, a hkrati v nekem smislu tudi daje možnosti in nakaže široko pot za razreševanje problemov na temelju socialistične zavesti in socialističnih izhodišč.

I

Zdi se mi, da so danes za svetovna dogajanja, skoraj za ves svet, značilna dva procesa: prvi, ki nezadržno pelje k integraciji, predvsem ekonomski, zatem pa tudi k politični. Pri tem množična občila zbližujejo današnji svet, ga obveščajo vsak hip, kaj se na drugem koncu sveta dogaja, in imajo zaradi tega veliko močnejši vpliv, spodbujajo prepletanje vseh kultur; tako zdravih in tudi drugih, naj uporabim ta izraz — »dekadentnih«. In druga, vzporedna težnja, to je — vztrajno prizadevanje, da se razvije individualnost, začenši pri osebnosti pa prek skupin prav do nacionalnih skupnosti.

Ta procesa se razvijata vzporedno, drug poleg drugega. To pomeni, da ni nastopil čas, kakor so pričakovali nekateri — stalinistično vzgojeni komunisti — da bodo z zgraditvijo socializma in nadaljnjim razvojem družbe namah izginili narodi, da so se že preživeli, da ne morejo ničesar naprednega več prispevati v zakladnico svetovnih dogajanj in naprednih gibanj.

Prvi proces, integracija, poteka povsod v svetu in se venomer krepi. V tem procesu je vsebovana, lahko bi rekli, prihodnost; razvija se v regionalnem, kontinentalnem in svetovnem merilu. Resda, meje mu postavljajo bloki, toda pogosto ga razvijajo ekonomski in drugi interesi posameznih razredov in posameznih grupacij; podpirajo ga močni ekonomski in drugi interesi v kapitalističnih in socialističnih deželah; državne politike pa ga zavestno razvijajo in podpirajo na teh temeljih. Tega faktorja integracije ne morejo zatretni močni ostanki preteklosti. Omenili bi en sam, dobro znan primer. Na Renu, v zahodni Evropi, so bile v zadnjih sto letih tri velike vojne med Francozi in Nemci. Prva v sedemdesetih letih preteklega stoletja, druga — štirinajstega in tretja — štiridesetega leta. Nagrmadilo se je veliko nezaupanja in še več sumničenj med francoskim in nemškim narodom. Francozi so neprestano v strahu pred nemškim ekspanzionizmom in revanšizmom. Vendar pa se kljub temu tempo integracije, predvsem na ekonomskem področju, hitro veča. Kapital »ne pozna« takšnih ali drugačnih »predsodkov«, še manj pa spoštuje narodne in državne meje. Takšni procesi se pojavljajo tudi že v socialističnih deželah. Verjetno pa bi se razvijali še hitreje, če jih ne bi ovirali zastareli gospodarski sistemi.

Mi, ki smo socialistična družba, moramo podpirati take procese še predvsem v sosednjih deželah, naposled pa tudi v svetovnem merilu. In slednjič, z družbeno reformo smo poudarili geslo našega vključevanja v svetovno delitev dela. To je v bistvu spoznanje o nujnosti tega procesa integriranja in aktivnega vključevanja v ta proces. Pred našo deželo je zdaj velik problem (sicer pa je naša politika napravila korak naprej in se otresla idejnih in političnih predsodkov in ostankov preteklosti), da se vključi v svetovna gospodarska dogajanja.

Drugi proces je izraz težnje po svobodi, po spoštovanju individualnosti in ohranitvi neodvisnosti. Mnogi narodi, še vedno ne popolnoma konstituirani, so stopili na svetovni oder. Če se izrazim v prisposobi, ti narodi se borijo »za prostor pod soncem«. Radi bi se izkazali, radi bi prispevali svoje,

se razvili in uveljavili, to pa je hkrati tudi boj za njihovo vsestransko emancipacijo. V Afriki je bil na primer sorazmerno hitro izgnan okupator — kolonialist, toda veliko drugega se je ohranilo, npr. navzočnost kapitala, miselnost ljudi itd. Vsa Afrika, denimo, na področju, kot je izobraževanje, ne more toliko napredovati, kakor smo pri nas v posamičnih predelih takoj po revoluciji. Pri nas v Makedoniji smo npr. začeli — lahko bi rekli — v skoraj praznem prostoru, vendar smo pogumno napredovali, neobremenjeni s predsodki, medtem ko morajo v Afriki, če želijo osnovati univerzo, počakati na strokovnjake, nekdanje kolonizatorje, da jim povedo, da so za to sposobni. O tem bi ob drugi priložnosti lahko še več povedali.

Če si ogledamo ta nacionalni fenomen, se na drugi strani porajajo tudi nekatera stara vprašanja. Navedel bi jih samo troje. Prvo, problem Francozov v Kanadi. Danes poteka ogorčen boj med Francozi, naseljenimi v provinci Quebec, in Anglosaksonci. Opozoril bi rad, da so v začetku prejšnjega stoletja, v času Napoleona, bili Francozi prevladujoča in v nekem smislu vladajoča nacionalna grupacija. Zdaj pa so Francozi podrejeni in se borijo za svoj, predvsem ekonomski, a tudi politični in kulturni napredek. In to v eni izmed najbolj razvitih dežel današnjega sveta glede standarda, verjetno drugi ali tretji na svetu. Drugi primer je prav tako z zahoda: boj Valoncev in Flamcev v Belgiji. Tudi tam se dogaja nekaj podobnega. In tretje, v Indiji, kjer se bijejo tako rekoč majhne vojne zaradi jezika. Ob tem nacionalnih problemov v socialističnih deželah niti ne navajam.

II

Če tako gledamo na te probleme, potem lahko mirno poudarimo trditev, da smo mi ena najzgodnejših večnacionalnih skupnosti enakopravnih narodov na svetu. Menim, da ne pretiravam, če tako govorim. Stežka bi našli kak boljši zgled. S tem pa ne bi hotel reči, da so pri nas vsa vprašanja že rešena. Vendar je za pravilno akcijo, predvsem centralnega komiteja, važno poudariti to okoliščino, in potem na osnovi tega snovati nadaljnji boj. Poglejmo, zakaj! V zadnjih desetih mesecih se je začelo ustvarjati prepričanje, da je boj za nadaljnji razvoj enakopravnosti narodov Jugoslavije boj za uresničitev nekaterih pravic, ki so nam bile vzete v prejšnjem razdobju. Ni mogoče stoodstotno zanesljivo trditi, da ni tudi takih primerov. Vendar pa je jasno, da le-ti niso bistveni, da

niso prevladujoči. Z našim nepretrganim razvojem, z razvojem samoupravljaljske družbe in demokratičnega socializma so se na dnevnem redu pojavila druga vprašanja, tako kakor se z nenehnim izboljševanjem življenjske ravni in materialnih sil pojavljajo nove materialne potrebe človeka. In to, kar je bilo sproženo zadnji čas v naši nacionalni politiki, so večidel stvari na tej liniji, z zahtevo po nekaterih popravkih nerazrešenih vprašanj iz prejšnjih razdobij. Boj za nove pravice se nikoli ne konča, tako kakor se nikoli ne konča boj za uresničitev novih potreb. Družba in njena dinamika neprenehoma porajata nove in nove zahteve.

V zadnjem času pri nas čedalje bolj poudarjajo razredni značaj, menim, da upravičeno, vendar bi tega ne smeli vulgarizirati, v tem smislu namreč, da je treba nacionalni problem potisniti popolnoma ob stran. Ko sem proučeval to vprašanje, sem se ustavil pri govoru tovariša Tita na slovesni seji Slovenske akademije znanosti in umetnosti leta 1948. Tovariš Tito je, primerjajoč naše stališče s stališčem nekaterih drugih socialističnih, monolitnih, enonarodnih držav, rekel: »Temeljni moment pri njih je razredni moment, pri nas pa tako nacionalni kakor razredni.« (Tito. IV. knjiga, str. 41.) In da se naši politiki ni treba bati kateregakoli teh dveh problemov. S tem nočem reči, da se ni potrebno tudi nacionalnega momenta lotevati pogojno, z razrednih stališč.

Videti je, da še vedno, z nekaterimi popravki zaradi spremenjenih razmer velja Leninovo opozorilo, da sta v vsakem narodu dve narodnosti. Socializem kot prehodno obdobje ni do kraja bistveno spremenil te realnosti. V nasprotju z Leninovim časom prevladuje danes napreden, socialistično usmerjen narod. V vsakem jugoslovanskem narodu je narod, ki se bori za napredek, tisti del družbe, ki se bori za njegovo globljo in kvalitetnejšo preobrazbo, ki upošteva individualnost in odpira poti za njeno nadaljnjo uveljavitev, hkrati pa na široko podpira proces integriranja družbe, ki, pravilno razumljen, ne pomeni zabrisovanja posebnosti; ravno tako pa obstaja tudi drugi »narod«, katerega glavna nosilca sta birokratizem in birokracija, ki se opira na preživelu nacionalistično in šovinistično platformo, in na katero se zelo hitro prilepljajo vsi ostanki stare družbe. Vsekakor sile tega drugega »naroda« niso enako močne v vsakem jugoslovanskem narodu; kdaj pa kdaj so v enem močnejše, v drugem šibkejše.

Makedonija je bila vse do revolucije tako rekoč brez možnosti sodelovanja v politiki, lahko bi celo rekli, bolj med obema vojnama kakor pred prvo svetovno vojno. Kajti do prve svetovne vojne je z bojem, oboroženimi akcijami na neki

način, čeprav pod turškim gospostvom, sodelovala v politiki. Menim, da je to proces, ki ga mnogi ne razumejo, ko izrekajo nekatere ocene o stari Jugoslaviji. Vendar pa o tem ne bi govoril zdajle in na tem mestu.

Povedal bom še nekoliko stvari. V Jugoslaviji smo, gledano na splošno, šli skozi troje faz v manifestiranju nacionalnega vprašanja. Prva faza je revolucija. Z razglasitvijo popolne enakopravnosti zajamčene s pravnimi normami, se nacionalno vprašanje rešuje bolj ali manj kot razredni problem. Druga faza se začneja z ustavnim zakonom v petdesetih letih. Za to razdobje lahko rečemo, da je bil nacionalni problem trenutno potisnjen malo v ozadje. Naravno, potrebno je bilo, da se docela uveljavi samoupravljanje. Razumljivo je, da so se ob tem pojavila nekatera nesprejemljiva gesla, ki se jih verjetno še spominjate, da je Jugoslavija skupnost komun in ne tudi narodov. Ta gesla so res bila že čisto v začetku ovržena. Zlasti se niso uveljavila v javnem življenju, v časnikih in publicistiki. Vendar pa so v resničnem življenju Jugoslavije vseeno imela neko razsežnost in so bila po svoje dejavnik ponekod do neke meje tudi v uradni politiki. In naposled tretja etapa, to je nova ustava, ki je odkrila mero in zvezo, da zakoliči poti za nadaljnji razvoj samoupravljanja in vsestransko uveljavitev naroda in narodne enakopravnosti v razvitejšem socializmu. Četrti plenum, pred tem pa osmi kongres, je samo zahteva, da ustava prodre in se uresniči na tem področju. Seveda so bila rešena tudi nekatera nova vprašanja: razbit je bil unitarizem in birokratski centralizem. Zato so se, skoraj naravno, pri tako odločnem udarcu pojavile tudi skrajnosti, temelječe na šovinizmu in nacionalizmu.

III

Kar se tiče Makedonije, bi najprej zelo skopo navedel nekatera dejstva. Začetke pomembnejšega narodnega prebujanja zasledimo že v začetku, posebno še sredi prejšnjega stoletja. Kazali so se v boju proti turškemu političnemu in gospodarskemu gospostvu in proti vplivom carigradske patriarhije, to je grške cerkve, ne samo na verskem, marveč tudi na izobrazbenem področju. Takrat, v času nacionalnega preporoda (prebujanja), so Makedonci iskali zaveznike v drugih deželah med naprednimi gibanji, kakor tudi pri sosednjih državah in njihovih vladah. Teh zadnjih niti ni bilo treba zelo iskati, ker so se že same oglašale, pozneje pa celo vsiljevale, seveda z nekaterimi sumljivimi željami. Tri majhne, kot na-

rodi že konstituirane in turškega suženjstva osvobojene balkanske državice: Srbija, Bolgarija in Grčija, so uprle svoje oči v Makedonijo in izražale svoje težnje po njej, vse z namenom, da od nje prigrabijo, kar je največ mogoče. Najbolj zavestni posamezniki makedonskega prepورا so izrabili vsako možnost, ki jim je bila dana, za izražanje svojih misli, svojega narodnega čustva, predvsem pa za iskanje pravic Makedoncev, ki so že sto in sto let bili pod tujcem — otomansko oblastjo. Niso si pomišljali izražati svoje ideale in mišljenja tudi v jezikih sosednjih balkanskih narodov oziroma držav. Pisali so svoja dela v začetku celo v grškem, pozneje pa v bolgarskem in srbskem jeziku. Ta posebnost celo v našem lastnem zgodovinoписju še vedno ni ustrezno in pravilno obrazložena. In iz tega so se skozi mnoga desetletja, celo do današnjih dni, včasih povzemali napačni sklepi o bolgarski, srbski ali grški pripadnosti makedonskega naroda. Vendar je več kot očitno, da se je samoniklo makedonsko, miselno in kasneje kulturno in politično pa celo tudi oboroženo gibanje nepretrgano razvijalo vseskozi, dokler ni bila slednjič ustanovljena Socialistična republika Makedonija.

Ob koncu preteklega stoletja in v začetku sedanjega, so male sosednje balkanske državice, ki jih je gnala njihova ekspanzionistična težnja, razvijale vztrajno propagando in snovale celo oborožene čete, ki so v določenem trenutku prekrile vse ozemlje Makedonije, katera je edina v Evropi še vedno bila pod turško okupacijo. Hkrati s tem se je razvijalo makedonsko oboroženo revolucionarno gibanje kot trajna politična organizacija in združenje. Propaganda in četniške akcije sosednjih držav so pod geslom osvoboditve Makedonije in Makedoncev zavestno delale za to, da bi razdvojile naše ljudstvo. Od takrat so se v njegovih vrstah pojavljali prepričani in plačani bolgarofili, srbomani in grkofili.

V začetku tega stoletja sta dva pomembna dogodka še bolj spodbudila in razvila makedonsko zavest, vlivala zaupanje in vero v drugačno in lepšo prihodnost. To sta ilendenska vstaja makedonskega ljudstva 1903. leta, dovolj srdit in po svojih razsežnostih množičen upor, ki pa je bil hitro zatrt, in pa mladoturška revolucija 1908. leta, ki je odprla perspektive za sodobno turško meščansko državo. Razdobje mladoturške revolucije, čeprav kratkotrajno, ima zelo velik pomen in je zapustilo globoke sledove v zamislih in prizadevanjih Makedoncev za osvoboditev. Zamisel o načinu osvoboditve in o oblikah bodoče narodne skupnosti, je imela v narodnoosvobodilnem gibanju Makedonije več variant, pač glede na to, kakšne so bile razmere in kakšne možnosti so bile

dane Makedoncem. To namenoma poudarjam zaradi tega, ker je tudi danes še precej ljudi pri nas, ki zgodovino naših narodov kar se da malo poznajo ali pa sploh ne, ki sploh ne razumejo ali nočejo doumeti, da se je v svoji moderni zgodovini in stoletnem boju naše ljudstvo zaradi različnih okolišnosti srečevalo z različnimi alternativami. Njih izhodišče je bila svobodna in avtonomna država, potem jugoslovanstvo in jugoslovanska federacija do balkanske skupnosti, 1908. leta pa so najnaprednejši del makedonskega gibanja in najodločnejši revolucionarji nastopili celo z geslom avtonomne Makedonije v okviru turške države, ker so računali na perspektive, ki jih je napovedoval program mladoturške revolucije. Takšno gledanje nesporno potrjuje, da je narodnoosvobodilno gibanje Makedoncev bilo precej dojemljivo (k čemer je bila verjetno, zaradi svojih pozicij tudi objektivno prisiljeno) za vsa napredna gibanja, posebno za tista, ki so vznikla pri sosedih, in pri njih so iskali podporo za svojo pravično stvar, iskali so oblike za zedinjenje v neki skupnosti. Za dokončno oblikovanje makedonske narodne zavesti, drugačne in bolj razvejane, kakor je bila bolgarska, srbska ali grška, je veliko vlogo odigrala osebnost Krste Misirkova. V svoji, za naš narod znameniti knjigi »Za Makedonckite raboti«, je dovolj jasno in glasno rekel, da smo mi Makedonci in da se naš jezik razlikuje od drugih. Trudil se je oblikovati makedonski knjižni jezik, ki mu je začrtal zraven tega tudi njegove meje, hkrati ko je zarisal etnične meje Makedonije.

Potem so prišle balkanske vojne, ki so s pretvezo boja za nacionalno osvoboditev Makedoncev zagrešile eno največjih krivic s tem, da so ozemlje Makedonije razkosali in anektirali, kar je nujno pripeljalo do tega, da se je Makedonija spremenila v ekonomskem pogledu v izrazito obrobno območje. Potem je prišla prva svetovna vojna in kot posledica tega je bila sankcionirana prejšnja ozemeljska razkosanost makedonskega ozemlja. Med obema vojnama je bil položaj Makedoncev v vseh delih precej težaven. Po dokumentih KP J so bili Makedonci v Makedoniji v okviru stare Jugoslavije, skupaj s Šiptarji, izpostavljeni fizičnemu uničevanju, s čimer pa ne bi želel reči, da so bili drugi narodi v izrazito boljšem položaju. Ne vem, koliko vam je znano, toda vseeno bom zaradi večje jasnosti navedel tole: šole so bile med obema vojnama v Makedoniji izključno v srbskem jeziku. Vsak poskus, da bi se pogovarjali v makedonskem jeziku, celo med odmori, je bil nezaželen, v nekem obdobju celo kaznovan. V ekonomskem pogledu obe desetletji ne samo da ni bil storjen nikakršen napredek, marveč so nekatere prej razmeroma

razvite manufakture in obrtništvo celo nazadovali. Trdi odnosi na mejah s sosedi so popolnoma preprečili prej razvito izmenjavo blaga in ljudi. Resnici na ljubo je treba poudariti še tole: Makedonci so pod Turki, navzlic neznosnim ekonomskim in političnim razmeram, lahko sebe svobodno imenovali krščansko rajo in Makedonce, medtem ko so med obema vojnama pod gospodstvom buržoazije balkanskih držav, na katerih ozemljih so prebivali, bili do tolikšne mere brezpravni, da celo *sámo* ime Makedonec ni bilo dovoljeno, in to niti v kakršnemkoli občeivanju, niti ni moglo biti zapisano v nobenem dokumentu.

Zavedam se enostranosti tako delnega pregleda skozi zgodovino. Vseeno pa sem vam želel omogočiti, da si nekatere današnje probleme in težave ogledate tudi v luči nekaterih zgodovinskih dogodkov. Po prvi svetovni vojni so se Makedonci skoraj v vseh treh državah, oziroma najnaprednejši del med njimi, ki je bil tudi politično najaktivnejši, zelo hitro povezali z naprednimi gibanji in predvsem s komunističnimi partijami teh držav. V stari Jugoslaviji so pri volitvah v ustavodajno skupščino Makedonci poslali v parlament največje število poslancev z liste Komunistične partije Jugoslavije. Takrat se začenja, nenehno se krepeč, in nadaljuje povezovanje naprednih Makedoncev s KP J, z njenim bojem in ideali. Prihod tovariša Tita na čelo KP J, to, da je bilo zavzeto pravilno stališče glede nacionalnega vprašanja, vstaja 1941 in zgodovinski sklepi AVNO J 1943. leta, vse to je makedonski javnosti dokončno vcepilo prepričanje, da je njihova usoda in prihodnost odvisna od uresničevanja programa in ciljev KP J v skupnem boju z drugimi narodi naše dežele.

IV

Od revolucije naprej se Socialistična republika Makedonija razvija v sklopu nove enakopravne skupnosti SFR J, deli njeno usodo in uživa njene uspehe. Čeprav je Makedonija zadnja v Evropi dobila nacionalno svobodo, je začela z naglimi koraki napredovati v sodobno družbo; lahko rečemo, da je imela celo nekatere prednosti v primerjavi z drugimi narodi, katerim se je sreča prej nasmehnila. Vidimo jih predvsem v temle: *proič*, Makedonija je svoj nacionalni preporod in dokončno konstituiranje v določeno obliko državnosti doživela v socializmu. Nacionalno se je hkrati uveljavljala, ali še bolje povedano, kot sestavni del izrazitega socialističnega napredka. *Drugič*, Makedonija je ves ta napredek in uveljav-

ljanje doživljala in dosegla v eni najbolj zglednih večnarodnih skupnosti enakopravnih narodov. Imela je možnost, da se izogne nekaterim nevarnostim, ki so grozile drugim: da na sosede ne gleda kot na spremljevalce, marveč tudi kot na soborce, če se tako izrazim; da na druge narode naše skupnosti ne gleda kot na tekmece, marveč vidi v njih sodelavce pri skupnem delu. Če drži prej navedena ugotovitve, da sta v vsakem narodu dva naroda, celo v socializmu, potem je Makedonija imela tako zadosti posluha kakor tudi dovolj odprte oči, da v drugih narodnostih in narodih Jugoslavije vidi izrazito napredne težnje, da jih podpira, se z njimi povezuje kot s svojim izrazitim zaveznikom in je hkrati ob tem dovolj gibka, da se vedno bori na najustreznejši način za svoje pravice in za razvoj enakopravnosti v prihodnje, ne da bi čakala, da ji kdo drug to podari. Tretja prednost je v tem, da v Makedoniji z zmago revolucije niso podedovali nikakršnih ostankov starih strank. Vse meščanske stranke, ki so poskušale med obema vojnama uveljaviti svoj vpliv, so bile makedonskim množicam tuje. Edina stranka, ki se je oblikovala kot narodna stranka, je bila komunistična partija. Komunistični partiji Makedonije, pozneje Zvezi komunistov Makedonije, je uspelo, da na svoji socialistični in narodni platformi zbere in pritegne v boj vse, kar je bilo v makedonskem narodu prebujenega in pripravljenega za akcijo. Tako je bila ustvarjena zelo široka fronta zbiranja v vrstah Socialistične zveze delovnega ljudstva Makedonije. V političnem življenju Makedonije ni prišlo do diferenciacije ali pa so bili to le zelo šibki poskusi. Tako se v zadnjih letih precej počasi in zelo sramežljivo nakazuje, občuti neka diferenciacija predvsem na nacionalistični liniji. Takšna nagnjenja je spodbujal tudi birokratizem, ki zmerom teži za zapiranjem v določena ozemlja. Njemu je kot politično izhodišče ustrezal nacionalizem, prav do izrazitega šovinizma. Ne glede na to, da nacionalizem majhnega in ne dovolj razvitega naroda ne more trenutno nikogar drugega ogroziti, pa že s tem, da ovira socialistični napredek v lastnem okolju, nastopa kot eden izmed zaviralnih dejavnikov v razvoju socializma v vsej deželi.

V

Vsekakor razvoj nekega naroda najbolj očitno prikazujejo dosežki na ekonomskem področju. Da bi to doumeli, je po mojem mnenju, nujno pogledati nekatere okvirne kazalce o tem, kje je bila Socialistična republika Makedonija takoj po

vojni, in nekatere kazalce njenega dvajsetletnega razvoja v socialistični Jugoslaviji.

Zdi se mi potrebno, da takoj na začetku povem, da manj razvite predele naše dežele pogosto poenostavljeno izenačujejo s stopnjo nerazvitosti, kakršna prevladuje danes v Afriki, kakor da je to družba, ki šele vstopa v sodobno civilizacijo in šele začenja sodobni način proizvodnje.

Toda imeti je treba pred očmi dejstvo, da smo mi predvsem sestavni del Evrope, ne glede na to, da smo bili po stopnji razvitosti na njenem obrobju. In drugič: nekatere stvari so se do določene stopnje razvile že v prejšnjem stoletju. Menim, da je to zelo važno za naš način, kako se bomo lotili problema nadaljnjega razvoja premalo razvitih krajev, in za oblikovanje zdrave socialistične koncepcije.

Kar zadeva Socialistično republiko Makedonijo, je leta še v prejšnjem stoletju, posebno po krimski vojni in potem, ko se je Turčija obrnila h kapitalističnemu svetu Evrope, doživela zelo naglo urbanizacijo, ki je bila do začetka tega stoletja večidel končana. Po nekih statističnih podatkih je tedaj Makedonija spričo svojega geografsko-političnega položaja, ki ga je imela kot člen v trgovini med Vzhodom in Zahodom (čez njeno ozemlje so šle mnoge karavane), doživela eno najbolj razgibanih urbanizacij v primerjavi z drugimi pokrajinami, ki danes sestavljajo Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. Vsa današnja mesta v Socialistični republici Makedoniji so dobila svojo fiziognomijo večidel do začetka tega stoletja. Imela so številno mestno prebivalstvo s precej razvito obrtjo in manufakturno proizvodnjo, značilno za tedanje zgodovinsko razdobje.

Makedonija je bila, kot sem že poudaril, velik in važen člen med Vzhodom in Zahodom. Nekatera njena mesta so se zelo razvila; tako da je bil ob koncu preteklega in v začetku tega stoletja npr. Bitolj z 80.000 prebivalci eno največjih mest na Balkanu. Toda po balkanskih vojnah in potem, ko so male balkanske države razkosavale Makedonijo, ko so naredili Sueški prekop in se je ves položaj spremenil, so stvari ubirale drugačna pota in se je to področje tedaj v ekonomskem pogledu spremenilo v periferijo.

Gospodarska razvitost leta 1947 je bila po nekaterih kazalcih takšna: dohodek na prebivalca je bil v Jugoslaviji 87.000, v Bosni in Hercegovini 70.000 v Črni gori 62.000, v Sloveniji 142.600, v Srbiji 84.900, v Vojvodini 102.700, v Hrvaški 94.800, v Makedoniji 59.800, na Kosovem in Metohiji 44.300.

Relativno razmerje je bilo takšnote: če označimo stanje v Jugoslaviji z indeksom 100, potem je npr. Črna gora imela 71,2, Makedonija 68,2, Srbija 96,7, Slovenija 162,5.

Zelo pomembno za ocenitev stopnje razvitosti neke dežele, nekega naroda, nekega dela dežele je relativni delež v skupnem dohodku industrije oz. kmetijstva. V Makedoniji je bil delež industrije samo 17,7 %, v Hrvaški 40,5 %, v Sloveniji 36,1 %, v Srbiji 19,2 %. Delež kmetijstva Makedonije je bil 54,7 %, medtem ko je v vseh drugih delih dežele bil ta odstotek manjši, izvzemši Vojvodine (60,8 %).

V Socialistični republiki Makedoniji se je ta gospodarski razvoj kazal tudi v strukturi prebivalstva. Odstotek kmetijskega prebivalstva leta 1948 je bil v skupnem številu prebivalstva takle: v Jugoslaviji 70,4 %, v Makedoniji 71,6 %, v Sloveniji 48,9 %.

Število zaposlenih v industriji na tisoč prebivalcev je bilo 1947. leta v Makedoniji, takoj za Črno goro (kjer je bil ta odstotek izredno nizek — 4,9 %), najnižje: 10,8, v Hrvaški 24,4, v Sloveniji 52,4, v Srbiji 15,8.

Socialno zavarovanih oseb — ta podatek kaže stopnjo zaposlenosti v družbenem sektorju — je bilo v Makedoniji 11,7 %, v Bosni in Hercegovini 22,4 %, v Sloveniji 36,5 %, v Srbiji 19,7 %.

Zdi se mi, da že ti skopi podatki dajejo približno podobo o stopnji razvitosti in odnosov v primerjavi z drugimi republikami.

Ekonomska zaostalost posamičnih naših republik oziroma to, kako to zaostalost premagati, je bila, gledano v celoti, ena stalnih sestavin povojne ekonomske politike Jugoslavije. Ta problem je bilo zaradi njegovih materialnih in družbenoekonomskih značilnosti čutiti v vseh dosedanjih planih in konkretnih ukrepih, v njegovi vsebini, ne glede na to, ali je bil vsakdo zadovoljen z intenzivnostjo, s katero se je reševal ali ne. Menim pa, da je zelo pomembno tudi za boljše razumevanje, tako danes kot v prihodnje, če vemo, da je ta politika — kot del programa Komunistične partije Jugoslavije oziroma Zveze komunistov Jugoslavije — bila vseskozi prisotna v celotnem povojnem razvoju naše dežele. K temu bi dodal še to, da je gospodarski razvoj Makedonije v povojni socialistični graditvi potekal kot sestavni del splošnih gibanj in smernic, ki so jih uresničevali na področju vse Jugoslavije, kar pomeni, da je politika industrializacije dežele zajemala tudi področje Socialistične republike Makedonije kot eden temeljnih dejavnikov za izboljšanje gospodarstva in za splošno blaginjo kakor tudi za ustvarjanje trdnjših odnosov glede

neodvisnosti naše dežele. Vendar je ta razvoj v nekem pogledu vseeno različen od teh splošnih smernic. To bom poskušal prikazati s strukturo vseh investicij.

Od 1947. do 1963. leta je bilo v industrijo na območju cele Jugoslavije vloženih 54,7 %, v Makedoniji pa 55,9 %. Kolikor bolj se približujemo 1963. letu, bolj se odstotek deleža investicij v industrijo na območju Socialistične republike Makedonije povečuje v primerjavi z odstotkom investicij vse Jugoslavije. V obdobju 1962—1964 je ta odstotek za Jugoslavijo znašal 53,5, za ozemlje Makedonije pa 62,3. Leta 1962 se je ta odstotek povečal in je znašal za vso Jugoslavijo 54 %, za območje Socialistične republike Makedonije pa 68,5 %, 1963. leta pa — razumljivo, tu moramo dodati popravek, to je poseben položaj zaradi investicij za obnovo Skopja — se je ta odstotek povzpел na 73,4 % v primerjavi s 54,4 % za vso Jugoslavijo.

Za celotni povojni razvoj Socialistične republike Makedonije je značilno, da imamo nepretrgano večji odstotek naložb v kmetijstvo v primerjavi z vsemi drugimi republikami, zlasti pa v primerjavi z jugoslovanskim povprečjem. V razdobju 1947—1963 je bilo na območju Jugoslavije vloženih v kmetijstvo 12,6 %, na območju Socialistične republike Makedonije pa 19,7 %. Razumljivo je, da je ta odstotek večji zaradi dolgoročnih naložb pri melioracijah.

Iz navedenega lahko povzamemo sklep, da so naložbe v industrijo prevladovali tudi na območju Socialistične republike Makedonije. Vendar pa so nekateri dejavniki intenzivnost teh naložb ovirali tja do 1960. leta. Pospešeno vlaganje v industrijo, ki bo pripeljalo do pomembnih sprememb v strukturi makedonskega gospodarstva, se je začelo šele 1961. leta. Odkrito lahko povem, da so bili takrat sprejeti ukrepi za večjo učinkovitost gospodarskih virov na območju Makedonije. Pred tem, v razdobju do 1956. leta, so na območju Makedonije razvijali predvsem tiste industrijske panoge, ki so v jugoslovanskih razmerjih že takrat imele slabše možnosti gospodarjenja v primerjavi z drugimi panogami in področji. Naj ponovim: Makedonijo je šele sedaj zajela vsestranska revalorizacija virov, kar je glede na zmogljivosti barvaste metalurgije zanesljiv temelj za oblikovanje takšne komplementarne strukture gospodarstva, ki bo zanesljiv in trajen temelj za njen prihodnji pospešeni gospodarski razvoj.

Morda bi prehudo obremenil svoje predavanje in utrudil poslušalce, če bi zdaj navedel še nekatere druge podatke. Rad bi samo še povedal, da je struktura narodnega dohodka zdaj približno takšna: leta 1947 je bil na območju vse Ju-

goslavije delež industrije 24,6 %, na ozemlju Makedonije 17,7 %; kmetijstva na območju Jugoslavije 41,5 %, v Makedoniji 54,7 %. Vendar pa se je 1962. leta ta struktura precej spremenila tudi na območju Socialistične republike Makedonije. V Jugoslaviji je bil delež industrije 40,5 %, v Makedoniji pa 31,8 %; delež kmetijstva 24,4 % za območje Jugoslavije, v Makedoniji pa 30,3 %. To pomeni, da je industrija postala prevladujoča panoga v oblikovanju narodnega dohodka.

Če pa bi v tej primerjavi izpustili tobak, ki ga lahko štejemo tako v industrijo kakor v kmetijstvo, bolj h kmetijstvu kakor k industriji, bi se položaj spremenil v škodo industrije. Po sedanjih statističnih vzorcih je bil leta 1963 delež industrije 32,7 %, če pa bi dohodek tobačne industrije prenesli v kmetijstvo, bi bil delež industrije 24,1 % oziroma kmetijstva brez tobaka 32,7 %, s tobakom pa 41,3 %. Torej bi lahko na podlagi tako poenostavljenega obravnavanja in če izločimo tobak iz industrije, lahko rekli, da je tobak še vedno vodilna panoga kmetijstva. Poenostavljeno povedano, videti je, da ena ugotovitev nasprotuje drugi. Kljub vsemu pa je v vsem tem precej resnice.

Nekaj bi rad povedal o enem izmed pomembnih negativnih dejavnikov, ki je bil posledica močnih lokalnih, da ne rečem lokalističnih pritiskov razpršenosti industrije na razvoj celotnega gospodarstva Makedonije, še posebno v zadnjih šestih, sedmih letih.

V razmestitvi industrijskih zmogljivosti je bila zastopana, da se tako izrazim, tudi druga stran medalje, to je — široka teritorialna razpršenost industrijskih zmogljivosti v predele in mesta, ki nimajo temeljne infrastrukture in ekonomskih možnosti za takšen razvoj industrije. Vsaka komuna je zahtevala svoje tovarne in prišli smo tako daleč, da smo imeli npr. v razvijajoči se tekstilni industriji nešteto malih zmogljivosti, namesto da bi bili imeli eno veliko podjetje v bombažni industriji in eno za predelavo volne. Rajši ne bom navajal še številnih drugih objektov.

Lani nam je v zadnjem trenutku uspelo z vmešavanjem od zunaj, da tako rečem, a bržčas morebiti tudi naprednim, prisilili komune, in sicer za dvoje zmogljivosti v tekstilni industriji (Devdelija in Ohrid), da so naposled razumele, da je bolje, če se v določenem trenutku preusmerijo na druga področja; tako se zdaj en objekt usposablja za to, da bo postal eden izmed obratov »Crvene zastave«, drugi pa bo postal obrat elektronske industrije v Nišu. V nasprotnem primeru bi vztrajanje pripeljalo do tega, da bi bili omenjeni novi podjetji popolnoma nesposobni za življenje v novih okoliščinah

gospodarjenja, nekomplementarnost drugih pa bi preprečila skoraj vsej tekstilni in bombažni industriji, da bi se preusmerili v takih razmerah.

V celotni tej razpršenosti je bila zanemarjena ugodna geografsko-ekonomska lega, ki jo imajo nekateri predeli Makedonije, to je npr. dolina Vardarja, kjer potekajo vse naše glavne prometne žile, ki povezujejo Makedonijo s sosedno Socialistično republiko Srbijo, prav tako pa povezujejo Makedonijo preko Grčije tudi z zunanjim svetom.

Položaj Socialistične republike Makedonije je težaven zlasti zaradi njene precejšnje agrarne prenaseljenosti. Po nekaterih podatkih imamo pri nas v Makedoniji zdaj okoli 150.000 ljudi preveč v kmetijstvu. Verjetno je to število še precej večje, če pomislimo na možnost modernizacije kmetijstva, ki nujno sprošča iz kmetijskega področja nadaljnje odstotke te delovne sile.

Drugi problem je nezaposlenost, ki je sorazmerno veliko večja kakor v drugih predelih Jugoslavije razen Kosmeta. Pri zavodih za zaposlovanje imamo registriranih približno 45.000 nezaposlenih.

Povedal bi še nekaj stvari o nekaterih drugih vidikih razvoja Socialistične republike Makedonije.

Takoj v začetku po osvoboditvi, po revoluciji, smo si zelo prizadevali razviti izobraževanje. Zdi se mi, da smo na tem področju dosegli zelo veliko. Poglejmo najprej nepismenost prebivalstva. Leta 1948 je imela vsa Jugoslavija 25,4 % nepismenih, leta 1961 pa 19,7 %; Bosna in Hercegovina je imela 1948. leta 44,9 %, 1961. leta pa 32,5 %; Črna gora je imela v teh letih 26,4 % proti 21,7 %; Makedonija 40,3 % zdaj pa ima 24,5 %; Slovenija je imela 2,1 %, zdaj pa 1,8 %; Srbija 26,8 %, zdaj 21,9 %. To pomeni, da so v razdobju 1948. do 1961. leta nepismenost najhitreje odpravljali na ozemlju Socialistične republike Makedonije.

Razumljivo je, da se ne bom zdaj mudil ob tem, kakšna je struktura izobrazbe, ker je v tem pogledu v Jugoslaviji obilo nesporazumov. Nekateri menijo, da smo dosegli malo, drugi, da smo dosegli veliko, tretji pa stokajo, zakaj da smo takšni kot nekatere mediteranske dežele, četrti pa spet menijo, da se je iz take kože zelo težko tako hitro izmotati. Vendar menim, da je to drug problem in da ne sodi k današnji temi. To, kar je zanimivo za razvoj izobrazbe, je v tem, da smo glede generacij, ki smo jih zajeli, na isti stopnji, na kateri je Socialistična republika Srbija (njen ožji del). Podoben primer je tudi v pogledu izobrazbe druge stopnje.

Največji dosežek na tem področju je vsekakor ustanovitev univerze v Skopju. Do zdaj je na tej univerzi diplomiralo približno 12.000 študentov. Če upoštevamo, da je del teh študentov bil iz južnih predelov Srbije in s Kosmeta in da so se povečini vrnili nazaj (odstotek tistih, ki so ostali v Makedoniji je majhen) in da se zadnja leta del izobraženih Makedoncev celo s skopske univerze seli v druge predele naše dežele (zadnja tri leta se število zdravnikov nič ne veča, čeprav na medicinski fakulteti skopske univerze diplomira vsako leto približno 120 študentov), je stanje pri nas vseeno takšno, da v gospodarstvu in v družbenih službah dela okoli 8.500 fakultetno izobraženih ljudi. Menim, da je to zelo pomembna sila, ki bo važna spodbuda nadaljnjega razvoja. Sicer pa na skopski univerzi diplomira vsako leto 1.146 študentov. Rad bi vas spomnil, da je zadnjih deset let v stari Jugoslaviji diplomiralo na leto povprečno na vseh univerzah 1.700 študentov. Ali v razdobju 1931—1939 je diplomiralo 17.000 študentov. To je približno toliko, kolikor jih v novi Jugoslaviji diplomira vsako leto na visokih šolah in univerzah, celo nekaj manj.

Glede našega gospodarskega razvoja je, posebno še v zadnjem času, tako pri izdelavi planov kakor v razpravah o tem, kako daleč je kdo, slišati predvsem pripombo, da je koeficient kapitala v družbenem gospodarstvu zelo nezadovoljiv v primerjavi z razvitimi predeli dežele kar tudi drži. Tako je bil ta koeficient kapitala za leto 1963/64 za Jugoslavijo 2,6 %, za Makedonijo pa 3,9 %. Za to gre, kako hitro so usposobljene investicije. Potemtakem je to zelo neugodno za razdobje 1961—1964 in ta neustreznost se še stopnjuje: za Jugoslavijo 2,8 %, za Socialistično republiko Makedonijo 4,4 %. Zdi se mi, da bo ta koeficient v prihodnjem obdobju še neustreznejši.

Toda čeprav gre pri tem tudi za subjektivne pomanjkljivosti in napačne poteze, čeprav je morda pri nas kapital preveč vezan v nekaterih velikih objektih, bi bili vendarle zelo subjektivni, če ne bi upoštevali, da se v sedanjem razdobju osnovna sredstva vlagajo v črno metalurgijo, energetiko, melioracije, učinek teh naložb pa se bo resnično pokazal šele čez šest, sedem let. Če bo plan melioracij izpolnjen do 1971 ali 1972, bodo meliorirana območja takšna, da bo v ravninskih predelih, to pomeni v tistih predelih, kjer je mogoče namakati, več kot 50 % našega kmetijstva melioriranega in bo imelo namakalne naprave. V tem je tudi izvor nastalih težav. Vsakdo je v zgodovini svojega razvoja bil nekaj časa v takem položaju, da je moral reševati svoje osnovne probleme.

VI

Razumljivo je, da je politika razvoja premalo razvitih republik in predelov osrednje vprašanje naše lastne prihodnosti. Naša koncepcija teži za tem, da se popolnoma vgradimo v sedanji sistem, v družbeno reformo, saj smo se že prav od začetka za njo odločno zavzemali. Tudi zdaj jo podpiramo v vseh njenih naprednih vidikih. Upravičeno je mnenje, da je problem odnosa med razvitimi in nerazvitimi svetovni problem, ki se čedalje bolj spreminja v temeljno protislovje sodobne družbe, in da ga moramo v lastni hiši razreševati vsaj v tolikšni meri, v kakršni se zanj zavzamemo v svetovnih forumih. S tem ne želim reči, da se nismo trudili v tej smeri. Oblike, ki smo jih doslej uveljavljali, in oblike, ki so zdaj na vidiku, vsekakor zmanjšujejo nevarnost pred — resnici na ljubo je treba povedati — venomer grozečo boleznijo, ki se lahko pojavi tam, kjer ponavadi menijo, da je dobiti denar zelo lahko. Tudi v interesu manj razvitih predelov naše dežele je, da to razumejo in sprejmejo in da temu popolnoma prilagodijo tudi politiko. Da ne bi bil predolg, bi stvari, ki se tičejo teh vidikov naše politike, omejil na dvoje, troje točk.

Kar zadeva premalo razvite republike in pokrajine, je očitno, da spremenjena struktura družbe, ko ne prevladuje več državna struktura družbe, nujno sili k razmišljanju, katera poti moramo zdaj izbrati. Številne stvari v naši javnosti so se obrnile v napačno smer in dobile prizvok, ki lahko še bolj zaostri odnose. Stvar se, s stališča premalo razvitih, posavlja tako, kot da je skupnost zares dolžna, da jim vse po vrsti zagotovi oziroma da izpolni vse njihove načrte in vse njihove želje. In to naj bi bila socialistična enakopravnost.

Če bi nadaljevali po tej poti, bi nujno prišli do sklepa, da se mora nekdo zaustaviti zato, da bi se drugi razvijal. Na tem temelju se ne bomo mogli sporazumeti v naši skupnosti. Če bi tak sporazum našli, bi bil le-ta politično reakcionaren, družbeno pa v vsakem primeru nazadnjaški, ker ne bi dovoljeval, da tisti, ki lahko napreduje, to tudi stori.

Potemtakem, če je beseda o nekakšnem dohajanju, je to mogoče doseči samo stopajoč naprej, kar pomeni, da se vsakdo razvija, kolikor se more, ne pa da bi kdo obstal. Zato lahko mirno rečem, da smo že zdavnaj, že prav v začetku, bili proti temu, da bi hoteli zdaj, recimo, takšne proračune za premalo razvite republike, ki bi bili glede na prebivalca izenačeni, ker bi morali potem tudi zastaviti vprašanje o produktivnosti dela in ustvarjanju dohodka, o izenačevanju tudi v tem pogledu.

Po drugi strani pa je problem v celoti dobil nekak prizvok, posebno še pri posameznikih (pogosto slišimo to iz razvitih predelov dežele), kakor da je problem premalo razvitih težava za skupnost in kot da je treba problem v celoti razreševati z miloščino, altruizmom ali zaradi nekakšne humanitarnosti. Če bi stvar tako postavili, bi zašli v vrsto težav.

Prvič, to ne bi pripeljalo k pravilnemu gospodarskemu razvoju.

Drugič, za vekomaj bi pokopali vsakršno enakopravnost med narodi v Jugoslaviji. Kajti znano je, da tistemu, ki deli miloščino, nikoli ni uspelo dati enakopraven položaj onemu, ki mu jo podeljuje, še manj pa da bi tisti, ki prejema, hotel enakopravnost od onega, ki mu miloščino daje.

Tretjič, v svetovnem merilu je treba vso stvar postaviti z vidika dolgoročnih interesov enih in drugih. Dolgoročni interes vseh narodov Jugoslavije pa je, da se vsi še premalo razviti, neodkriti, še mirujoči prirodni viri izrabijo, to pa so surovine in delovna sila.

Na delovno silo gledamo zdaj (na odvečno delovno silo) kot na breme. Toda za mnoge razvite dežele Evrope postaja pomanjkanje delovne sile zavora njihovega nadaljnjega razvoja, saj so jo začeli uvažati, in pri tem imajo precej težav.

VII

V zadnjem času so nekatera bistvena vprašanja nadaljnjega razvoja enakopravnosti narodov prišla na dnevni red v političnem in javnem življenju Makedonije. Nastala so kot naravna posledica stopnje, ki jo je dosegla republika v celotnem gospodarskem in družbenem razvoju. Eno izmed njih, ki je pobudilo tudi politične razprave, je vprašanje enakopravnosti jezika. Že nekajkrat sem v javnih nastopih govoril o tem, da so problemi v zvezi z jezikom, začeti v Sloveniji, pogosto v nekem pogledu sprožili tudi naše probleme — enakopravnosti makedonskega jezika. Naš položaj po vojni je bil v marsičem drugačen kakor pri vas v Sloveniji. Mi smo po revoluciji morali obdržati nekatere zveze s srbskim jezikom, kar pri vas verjetno sploh ni bilo potrebno, ker je pač bil pouk v vaših šolah med obema vojnama v slovenskem jeziku. Nam, ki še nismo imeli izpopolnjenega, obogatene in do kraja razvitega knjižnega jezika, je bil srbski jezik takoj po vojni, v prvem desetletju, zveza s svetovno književnostjo in kulturo. Niti za trenutek nismo omahovali glede

tega, da pouk takoj preusmerimo v makedonski jezik, toda ker ni bilo zadosti literature v tem jeziku, smo bili primorani ohraniti zveze s srbskim jezikom. Dogodilo se je približno to, kar se je v zadnjem času dogajalo nekaterim narodom, ki so se osvobodili kolonialnega suženjstva. Naj omenim veliko Indijo, ki je dolgo obdržala angleški jezik, oziroma tiste narode v Afriki, ki so obdržali francoski jezik. Zdaj pa nekateri intelektualci poudarjajo misel, da bi bili lahko nekatere stvari uredili že 1945. leta. Menim, da bi to bilo s stališča družbenega napredka neopravičeno, ker bi tedaj še tisti del naroda, ki je dosegel raven razvite kulture, potisnili na nižjo raven. Toda že prav od začetka smo se zavedali, da bomo z nadaljnjim razvojem prišli do problemov popolne enakopravnosti jezika v vseh institucijah federacije in do tega, da bo naš jezik dokončno prevladal in se v uveljavil v lastni republiki. Danes takšne zveze s srbskim jezikom niso več potrebne, ta potreba je tako rekoč popolnoma izginila. Ker pa se zavedamo tega, da živimo v skupnosti, kjer velika večina ljudi govori srbskohrvatski oziroma hrvatskosrbski, in da bodo mnogi naši ljudje sčasoma prišli v položaj, da bodo živeli v teh okoljih, smo srbski jezik obdržali kot predmet v naših šolah. Resnici na ljubo moram povedati, da se zadnje čase zastavlja vprašanje njegove spremembe iz obveznega predmeta v fakultativni predmet. Razmišljajo pa tudi o tem, da bi bilo treba uvesti osnovne prvine slovenskega jezika v višje razrede osnovnih šol.

Ker smo že pri vprašanjih jezika, je treba natančneje odgovoriti na nekatera vprašanja, ki sem jih v zvezi s tem načel v nekem članku. V članku, ki je bil objavljen v ljubljanskem »Delu«, še zdaleč nisem imel namena (če je to bilo tako razumljeno) načeti vprašanje o potrebi trilingvizma pri izobraževanju naših ljudi. Ne delam si nikakršnih utvar, da bi to bilo treba sprejeti, toliko manj, ker gre pri nas vendarle za »male« jezike — jezike »malih« narodov, ki nimajo svetovnega pomena. Kot sorazmerno majhna ali srednje velika dežela smo prisiljeni učiti se druge svetovne jezike, ker brez tega očitno ne moremo občevati s svetom in se normalno razvijati. Tudi veliko bolj razvit, sorazmerno majhen narod, kot je npr. švedski, čuti to potrebo in uvaja že četrti tuj jezik v svoje šole. Skrajni čas je že, da tudi mi v tej smeri predelamo naše izobraževalne koncepcije. Vendar sem v tem prispevku le želel načeti vprašanje, da se za neko število ljudi, predvsem za uslužbence v zveznih ustanovah, morebiti tudi politikov v federaciji, nujno postavlja in se bo v prihodnje še bolj intenzivno pojavljala potreba, da bodo znali jezike

naših narodov, in to vsaj pasivno. Drugače si ni mogoče zamisliti, da bi se uresničila zamisel o enakopravnosti naših jezikov v občeivanju med republikami in federacijo ali v ustanovah federacije.

To so v glavnem nekatera vprašanja, ki jih načenjajo v politiki in v javnem življenju Socialistične republike Makedonije in za katerih socialistično reševanje se zavzemajo zavestne sile z Zvezo komunistov Makedonije na čelu.

KRSTE CRVENKOVSKI

Slovenski narod in skupnost jugoslovanskih narodov

Moja uvodna beseda bo imela obliko svobodnega razmišljanja, ker bo tako lažje soočiti različna izhodišča in razviti razpravo. Seveda pa je tako razpravljanje ustvarjalno, če se najprej sporazumemo glede enotnega izhodišča, tega namreč, v čem je bistvo vsakega narodnega in tudi slovenskega narodnega vprašanja.

Razmerje slovenskega naroda do drugih narodov, do širše mednacionalne skupnosti, njegov pomen v svetu je možno opredeliti samo, če razumemo njegovo vlogo in položaj v celoti, kako je dozoreval in rasel, kako se je politično, ekonomsko in kulturno emancipiral, kako je dosegel svojo nacionalno suverenost, lastno državnost in v sedanjem času svoje samoupravne pravice do vsestranskega razmaha vseh svojih proizvodnih duhovnih, kulturnih in drugih ustvarjalnih sil. Celostno obravnavanje naroda kot družbenoekonomske kategorije je edino sodobno, znanstveno, marksistično obravnavanje nacionalnega vprašanja. Jugoslovanski komunisti smo na tak način opredelili svoja temeljna programska izhodišča, premagujoč pri uveljavljanju vodilne vloge delavskega razreda — kot nosilca slovenskega narodnega vprašanja — napačna, razredno sektaška quasiinternacionalistična, kozmopolitska gledanja, pa tudi avstromarksistično miselnost, ki ločuje kulturo ali pa politična vprašanja od ekonomike — taka gledanja imamo še zmerom.

I

Imeti moramo pred očmi zgodovinsko dejstvo, da je slovenski narod živel na svojem ozemlju, ki se je ohranilo v današnjem obsegu nekako od 15. stoletja naprej, pod nenehnim močnim pritiskom sosedov, da je živel na strateško, gospodarsko in prometno važnem interesnem stikališču imperialističnih sil. V boju za obstoj je mali slovenski narod moral imeti dober občutek za zaveznike v svetu, za različne prijatelje. Izostril si je čute za prikrite račune in kombinacije tujih sil. Stoletni boj za obstoj je tako rekoč v kri slovenske nacije vcepil zavest ogroženosti in tudi nezaupanja do okolice, kajti vse prevečkrat so njegovo usodo krojili veliki zunaj njega. Zato na Slovenskem spremlja aktivno ustvarjalnost in narodno samozavest tudi nacionalno brambovstvo. Šele revolucija in narodnoosvobodilni boj sta pomenila pravi prerod, pomenila vitalnost in pogum, da Slovenci »kar nismo mogli spoznati samega sebe«. (Kardeljevo pismo Titu.) Vendar so se mnogi elementi take brambovske, »majhne« miselnosti ohranili do današnjih dni.

Druga značilnost slovenskega naroda je njegova neizživeta državnost. Pravica do lastne države pa je ena temeljnih pravic samoodločbe. Bila je vključena v program osvobodilnega boja in zedinjene Slovenije. V boju proti okupatorju se je razvijala in se gradila nova ljudska oblast z vsemi atributi države: z vojsko, zakonodajnimi in izvršilnimi organi, sodstvom, varnostnimi organi itd. Te suverene pravice lastne državnosti nismo nikoli odpravili, vendar smo jih prenašali po osvoboditvi na skupno državo; organizirane so bile v federaciji. Sedaj smo v procesu prilagajanja vseh teh klasičnih državnih institucij samoupravnemu demokratičnemu sistemu in družbeni kontroli voljenih predstavniških organizmov. V tem smislu se neposredno ali posredno ustvarjajo nove demokratične okoliščine za izvrševanje naših državnih funkcij in funkcij samoodločanja.

V vsej zgodovini slovenskega naroda je prisoten problem njegovega razmerja do drugih južnoslovanskih narodov. Prisoten je zaradi tega, ker je bil slovenski narod najbolj severnozahodno izpostavljena skupnost, kar je nujno spodbujalo k iskanju zaveznikov z drugimi južnoslovanskimi narodi. Poleg tega je slovenska zemlja bila naravno odprta, najbolj proti jugovzhodu (s Čehi in Slovaki je bila ta zveza zelo zgodaj pretrgana). Tako je v slovenskem narodnem gibanju v slovenskem ljudskem gibanju bila vedno prisotna jugoslovanska ideja, čeprav ne v čisti obliki in pod raznimi gesli. Zasle-

dimo jo v protestantskem gibanju, kmečkih uporih, 1848 v programu zedinjene Slovenije, pri Prešernu, v taborskem gibanju in deklaracijskem gibanju leta 1917—1918. Seveda v tej jugoslovanski ideji niso bili prisotni samo resnični narodno napredni ljudski interesi. Bili so vmes tudi drugi računi, razne konservativne, nazadnjaške politične silnice in koncepti. Kako ločiti zrno od plevela, kaj je lahko kompas, ki bi ločil v jugoslovanskem gibanju napredne težnje od zavirajočih dejavnikov? Za sebe sem si izdelal nekoliko poenostavljen recept: pri vsakem pojavu ugotavljam skladnost dveh procesov, skladnost dveh interesov. Prvi, primarni interes je interes vsestranske afirmacije slovenskega naroda, njegove samostojnosti, njegovih naporov za zedinjenje, tj. naravne integracije vseh njegovih narodnih delov, interes njegove državne, politične, gospodarske, kulturne samostojnosti, skratka interes, ki smo ga v osvobodilnem boju povedali z besedami, da mora slovenski narod postati gospodar na svoji zemlji. Drugi interes je interes povezovanja slovenskega naroda v širših razsežnostih, njegovo spoznanje, da ne more živeti izolirano, da se mora uveljaviti v sodobnem svetu, da mora imeti zaveznike in se ne sme pustiti obkoliti v položaj nekakega geta. To je interes sožitja in sodelovanja, zlasti s sosednimi narodi. Iz skladnosti teh dveh interesov so zrastle temelji za uresničevanje *napredne* jugoslovanske ideje. Iz te skladnosti je vzkliklo tudi izhodišče za novo Jugoslavijo, za jugoslovansko federacijo, v kateri vidim čisto obliko sodelovanja enakopravnih narodov, v interesu varovanja svojih narodnih skupnosti in v interesu razcveta vsakega naroda posebej in vseh delovnih ljudi skupaj. Na drugi strani pa ločenost obeh interesov lahko poraja možnosti in ustvarja manevrski prostor za strategijo in taktiko različnih nazadnjaških, zlasti zunanjih in imperialističnih sil. V tem smislu govorimo, da razmerje Jugoslavije do Slovenije in obrnjeno ni nekaj zunaj življenjskega interesa slovenskega naroda. V jugoslovanski skupnosti slovenski narod na najširših osnovah lahko uveljavlja svojo politično in gospodarsko emancipacijo, svojo pravico do samoodločbe, integriteto in varnost in perspektivo za razvoj. Pri tem je zanimivo, da so veliki slovenski duhovi, tisti, ki so v slovenski kulturi in znanosti dosegli raven evropske in svetovne kulture in znanosti, kot posamezniki in kot pripadniki ljudskega narodnostnega gibanja, vedno razumeli jugoslovansko idejo v tem smislu. Najbolj demokratično smer ji je dal Ivan Cankar s svojo zamislijo demokratične federacije južnih Slovanov. Cankar je že jasno spoznal zgodovinsko vlogo delavskega razreda in pomen napredne socialistične vsebine

programa zedinjene Slovenije. Cankar je slovenski narod imenoval proletarski narod. Cankarjev koncept je toliko pomembnejši, ker se je oblikoval v krilu socialne demokracije še pred ustanovitvijo Komunistične partije Jugoslavije. Njegov osebni prispevek v nacionalnem vprašanju je bil zgodovinskega pomena. Njegov genij je v tem pogledu izredno jasen, ob njem najlaže konfrontiramo vse mogoče iluzionistične, frazerske in nacionalistične koncepte, pa tudi posamezne zanimive napredne prebliske, ki pa so bili neuresničljivi. To so tudi razne skrajnosti, iliristične ideje o zlitju jezikov in nacij, razne umetne podonavske in drugačne državne tvorbe na verskih in drugih temeljih itd. Vse te zamisli niso imele korenin v naši zemlji in v našem ljudstvu in so se prej ali slej pokazale kot tujek, kot raznarodovalna tendenca ali pa celo kot prirepek raznih imperialističnih sil.

II

Cankarjeva smrt pred petdesetimi leti se je časovno ujemala z rojstvom Komunistične partije Jugoslavije, njegova oporoka je postala programska platforma slovenskih komunistov. Za avantgardo slovenskega delavskega razreda je bila pravilna postavitev nacionalnega vprašanja temeljno vprašanje, ki je dajalo moč resničnemu ljudskemu gibanju za socializem. Na simpoziju ob 25. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte smo opozorili na troje pomembnih aprilskih datumov. To je april 1934. leta s sklepi tretje partijske konference v Medvodah. Nato april leta 1937, ko je bila ustanovljena KP Slovenije v sklopu KP J. In april 1941. leta z ustanovitvijo Osvobodilne fronte slovenskega naroda. V iskanju pravilne nacionalne politike, kar ni šlo brez težav, je zlasti pomembna konferenca leta 1934 in Speransov prispevek k temu vprašanju. KP J je morala obračunati z enostranskim gledanjem na delavsko gibanje kot mezдно sindikalistično gibanje, z orientacijo k boju samo za trenutne ekonomske cilje. Obračunati je bilo treba z geslom »razred proti razredu«, s parolo »na vstajo« in z miselnostjo, da je moč socialne probleme rešiti z močno roko proti razprtijam, katere so krive revščine. Treba je bilo uveljaviti delavski razred kot vodilno politično silo v dolgoročnejših družbenih procesih, kot vodnika v razvoju narodnega vprašanja. Če je partija hotela biti dejavnik v vseh problemih, ki so težili delovne ljudi, če je hotela vse te probleme potiskati naprej in izdelati stališča za rešitev teh problemov, potem je morala kreniti na odprto morje zvez

z množicami. Ne le kritika obstoječih razmer, ne teza »čim slabše, tem bolje«, pač pa prevzemanje odgovornosti za nacionalni razvoj v celoti. Delavski razred je moral zgraditi s pomočjo partije svojo vodilno pozicijo v vseh plasteh prebivalstva. Partija je računala z diferenciacijo množic v sleherni obstoječi stranki, strokovni organizaciji ali društvu. Zasidrati se je morala v obstoječi strukturi slovenske družbe. Zavedala se je pomena napredne inteligence kot tolmača teženj delavskega razreda. Delavec na Slovenskem zaradi višjega standarda in svoje produktivnosti ni bil pripravljen sprejemati revolucionarnega frazerstva, ne bi hotel z »revolucijo« izgubiti doseženih delovnih in življenjskih razmer. Krščanski socializem je bil na Slovenskem zaradi hitrega razslojevanja verne vasi pomemben faktor med delavci. Sokolstvo, narodno zavedna in obrambna telesnokulturna organizacija, je v svojem članstvu zajemalo napredno mladino v mestih in na vasi. Pogledati je treba samo biografske podatke komunistov tega časa, npr. Borisa Kidriča, Ivana Potrča, Toneta Tomšiča, Borisa Kraigherja, Dušana Kvedra, pa bomo našli skupna izhodišča za njihovo delo, ko so se kot maloštevilna idejno-politična sila uveljavili na izredno široki fronti, na vseh področjih socialnih, kulturnih, ekonomskih in drugih problemov.

Komunistična partija se je za svoja stališča o nacionalnem vprašanju morala boriti na levo in desno s težnjami, ki niso videle zgodovinsko objektivne vodilne vloge delavskega razreda v revoluciji. Zanimiva je polemika Kidriča s Prepeľuhom, ki je priznaval meščansko demokratično revolucijo, vendar v njej ni hotel videti delavskega razreda kot vodilne sile. Ta stališča niso računala, da je Oktober ustvaril nova razmerja sil v svetu. To podcenjevanje Oktobra se vleče do današnjih časov. Čutimo ga na primer v našem zgodovino-pisju. Petdesete obletnice oktobrske revolucije ne moremo obravnavati samo kot udeležbo Jugoslovanov v njej ali pa kot odmev Oktobra v naši deželi. Oktober pomeni nova razmerja sil v svetu, na podlagi katerih smo v Jugoslaviji zgradili strategijo in taktiko neposredne vodilne vloge delavskega razreda v boju za nacionalno svobodo in socializem. Kdor tega ne razume, tudi ne more razumeti, da se je v NOB v odporu proti okupatorju lahko tako elementarno uveljavila vodilna vloga delavskega razreda, da so se obenem z narodno-osvobodilnimi smotri uveljavili socialistični revolucionarni cilji.

Pomembna za nacionalno vprašanje je bila odločitev, da mora CK delovati sredi svojih množic. S tem, da je partija

iskala zvezo z delovnim človekom, z njegovim interesom, da je odgovornost do lastnih množic postala temeljna odgovornost, sta se nujno morala uveljaviti tudi nacionalni interes in odpor množic do narodno izkoriščevalskih režimov.

Aprila 1941 še je slovenski narod znašel pred neposredno nevarnostjo za svoj obstoj, grozilo mu je fizično uničenje. Z razkosanjem Jugoslavije pa je bil razbit tudi versajski sistem mednarodnih pogodb ter je bila s tem dana možnost, da se medsebojna razmerja med jugoslovanskimi narodi uredijo na novo. Okupacija je bila huda preizkušnja za vse politične stranke. Izpit je napravila na Slovenskem samo Komunistična partija Slovenije, ne le zaradi svojega programa in besed, pač pa, ker se je uveljavila v neposredni akciji kot edina patriotska narodna stranka, ki je organizirala boj za osvoboditev in zedinjenje slovenskega naroda. Postavila je v tem svojem boju na prvo mesto in kot primarno zahtevo naprednih sil slovenskega naroda načelo njegove samoodločbe. Boris Kidrič je februarja 1942. leta to utemeljil v »Delu«¹ z besedami: »Pravica do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve in pravico do oblikovanja lastne države, je največja nacionalna pravica slehernega naroda. KPS bo to pravico slovenskega naroda z vso doslednostjo zastopala in se zanjo bojevala. Naj se nam zaradi tega nihče ne drzne očitati, da postavljamo kitajske zidove med slovenski narod in bratske jugoslovanske narode.«² Rekel bi, da je bil odnos do samoodločbe, do zedinjenja, do osvoboditve sleherne pedi slovenske zemlje, jasen in kristalno čist odnos od vsega začetka okupacije in ustanovitve Osvobodilne fronte. Bil je temeljna zahteva revolucije. Iz tega jasnega razmerja se je tudi razvijal in oblikoval nov odnos slovenske revolucije in države do Jugoslavije. Proces družbenega zorenja Jugoslavije ni pomenil kontinuitete stare Jugoslavije, pač pa graditev nove socialistične skupnosti jugoslovanskih narodov. Ta proces z vsemi odtenki in finesami, ki so bili odvisni od različnih stopenj osvobodilnega gibanja in vstaje jugoslovanskih narodov, bomo morali še proučevati. Nepriznanje okupacije in razkosanja Jugoslavije je v tem smislu važen element. Organizacijsko enotna KPJ poziva v tistem času vse jugoslovanske narode k vstaji, poudarja njihovo bratstvo in slogo proti okupatorju in nikjer ne govori naravnost o državni zvezi jugoslovanskih narodov. V prvih mesecih čutimo pri slovenskem revolucionarnem vodstvu, da je postavljalo problem Jugoslavije v nekem smislu pogojno: ali bo potekal razvoj v Jugoslaviji v smeri socializma in boja proti okupatorju ali v smeri kontinuitete starih razmer in starih odnosov. Vrhovni plenum OF

16. septembra 1941 pravi, da SNOO uresničuje slogo in enotnost narodov tako, da stopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov. Takrat se slovenski partizani tudi vključijo pod poveljstvo glavnega štaba Jugoslavije kot enega temeljnih atributov nove jugoslovanske državnosti. Vendar tudi slovenski glavni štab ostane med vso okupacijo organizator slovenskega partizanstva. 1. novembra 1941 je sprejeta tretja temeljna točka OF, da OF stoji na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov, da ne priznava razkosa Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov. Kidrič je to označil z ugotovitvijo, da je v tem trenutku jugoslovanska zasnova prvič med Slovenci dobila jasno in docela napredno smer, povezano z bojem za narodno enakopravnost in pravico do samoodločbe. OF je jasno postavila vprašanje Jugoslavije kot socialistične nove skupnosti enakopravnih narodov. Omenil bi zanimivost iz tistih časov: Takrat smo razpravljali z Nagodetovo skupino, ki je kot pogoj, da bi pristopila v OF, postavila Jugoslavijo na prvo mesto in brezpogojno, ne glede na njeno povojno družbeno ureditev. Nagode je napadal CK KPS, Kardelja in Kidriča, češ da so trockisti, ki ne razumejo Moskve, ter je pisaril celo pisma Stalinu v zvezi z »neumnostmi, ki jih počenjajo v Ljubljani z OF«.

Te stvari poudarjam zato, ker danes kar mrgoli različnih člankov, spominskih zapiskov in del, ki pačijo bistvo naše revolucije, jo enostransko prikazujejo, poenostavljajo in poplošujejo, zlasti pa zanikajo vodilno vlogo delavskega razreda in njegove avantgarde ter hočejo rehabilitirati vojaško in politično poražene konservativne sile na Slovenskem.

III

Kakor sta Kardelj in Kidrič v stari Jugoslaviji, izdelujoč strategijo in taktiko KPS v nacionalni politiki, posegala daleč nazaj v leto 1848, v plebiscitno razdobje in oktobrske čase ter nastanek versajske Jugoslavije, tako je potrebno tudi danes, ko utemeljujemo nadaljnji razvoj mednacionalnih odnosov in razmerje slovenskega naroda do Jugoslavije, poseči nazaj, zlasti v korenike nastanka nove Jugoslavije. Tako bomo najbolje preprečili revizijo naših načel o nacionalnem vprašanju. Pri tem ne gre samo za to, da se preprečijo poskusi kakršnekoli rehabilitacije poraženih konservativnih razredov, pač pa gre tudi za varstvo naše revolucije in njenih pridobitev proti najrazličnejšim unitarističnim konceptom in bi-

rokratsko administrativnemu odnosu do nacionalnega vprašanja. Leninovo opozorilo Poljakom, da ne bi smeli reči: »Proč s samoodločbo naroda, samoodločbo bomo dali samo delovnim ljudem,« je tudi danes aktualno.

Resolucija VII. seje CK ZKS je nacionalnemu vprašanju posvetila veliko pozornost, zahtevajoč od komunistov, da morajo imeti do vseh aspektov nacionalnega vprašanja jasna stališča. V današnji zaostreni mednarodni situaciji morajo biti ta stališča še bolj prisotna v našem dnevnem političnem delu. Vsako zanemarjanje teh problemov lahko ustvari vakuum za uveljavljanje konservativnih in zunanjih sil.

Te dni je izšla v Celovcu knjiga enega vodilnih belogardističnih organizatorjev in ameriškega agenta dr. Cirila Žebota, posvečena na smrt obsojenemu Erlichu. V tej knjigi trdi Žebot, da je partija improvizirala OF, ker je hotela izkoristiti svetovno vojno in sovražno okupacijo za povojno stalinizacijo Slovenije, ter da je partijska politika »zadnje etape« kriva, da ni prišlo do zedinjenja Slovenije. Po Žebotu bi se morala OF spomladi leta 1945 povzpeti na raven slovenskih zgodovinskih interesov, premagati stalinistične vplive in predlagati, po njegovem, teoretično sprejemljivo in organizacijsko izvedljivo povezavo vseh takrat obstoječih slovenskih obo-roženih sil, tj. partizanske vojske in belogardistov, pred zasedbo ameriške VIII. in angleške V. armade, ki bi zagotovile zedinjeno Slovenijo. Dosledno zvest svojemu narodnemu izdajstvu v interesu svojih imperialističnih gospodarjev, od katerih sta po njegovem mnenju odvisna varstvo in gospodarski razvoj malega naroda, vidi Žebot perspektivo za jutrišnjo Slovenijo v samoupravljalški (!) slovenski skupnosti, v političnem dualizmu — komunistični stranki (!) in Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije brez komunistov (kot politični organizaciji verskih množic), v razbitju Jugoslavije in naslonitvi Slovenije na najbolj nazadnjaško imperialistično krilo v svetu.

Razumljivo, da lahko za take zamisli glede naše socialistične družbe na Slovenskem dobi zaveznike le pri posameznih narodnih izkoreninjenjih in klerikalcih. Politični zavezniki takih zamisli, ki so vpletene v račune mednarodne imperialistične reakcije in njenih naklepov, da bi se razbila socialistična Jugoslavija, so lahko samo demoraliziranci, ki ne verujejo v sile znotraj svojega ljudstva in naroda.

Omenil bi na tem mestu tudi Kocbekov očitek komunistom, da bolje varujejo interese mednarodnega socializma kakor pa interese našega majhnega naroda. V slovenskem poslanstvu vidi Kocbek posebno misijo, spričo katere ga spre-

leti srh zaradi posebnih računov, ki jih ima bog s slovenskim narodom (predavanje v Trstu). Kocbek ni sposoben spoznati, da obstojijo posebni računi, ki jih mednarodna reakcija namenja slovenskemu narodu, in da je novi klerikalizem tista konservativna pozicija, ki daje edine možnosti za protinarodne in protisocialistične namene tujih sil.

IV

Nedvomno je slovenski narod v porevolucijskem obdobju doživel izredno hiter razvoj svojih produktivnih sil, pravo gospodarsko in kulturno preobrazbo in perspektivo. V jugoslovanski skupnosti se je uveljavil kot nosilec družbenega napredka in demokratizacije.

Obstojijo mišljenja, da v porevolucijskem razdobju ni bilo nacionalnih konfliktov, in teze, da smo si te konflikte izmislili, da smo jih potencirali, ali pa celo še bolj nevzdržna teza, da so nacionalni zapleti nastali zaradi razvoja demokratičnega procesa, da so torej plod samoupravljanja in demokracije. Kot marksisti vemo, da je najboljša oblika države tista, v kateri družbena protislovja niso skrita, kjer so na površju in se razrešujejo neposredno v obliki odprtega političnega boja in sprotnega demokratičnega razreševanja. Teh protislovij ne moremo odpravljati z nikakršno moralno obsodbo niti ne v imenu idealov katerekoli skupine. Ideal neke idealne jugoslovanske enotnosti, ki bi hotela zanikati Jugoslavijo kot večnarodno skupnost in jo zavreči kot preživelo zgodovinsko dediščino, ni le neuresničljiv, pač pa, ne glede na poštene namene nosilcev takih gledanj, politično škoduje in bega ljudi. Če so danes še taka gledanja pri posameznikih in posameznih skupinah, moramo ugotoviti, da smo krivi tudi mi, da obstajajo, ker niso nastala ta stališča sama od sebe.

Prvo porevolucijsko obdobje obravnavamo lahko z dveh vidikov. Prvi vidik je nujnost centralističnega upravljanja, ko je bilo treba revolucijo kot vojaško dejanje in politično izbojevano oblast utrditi in jo zavarovati, ji dati materialno bazo (nacionalizacija in agrarna reforma) in opraviti druge naloge v interesu stabilnosti socialističnega družbenega sistema. To centralizacijo so množice sprejemale kot pozitivno nujnost časa in razmer. Vse to centralistično in vsedrjavno ni torej pomenilo zanikanja revolucionarnih načel revolucije in narodnega interesa v njej. Centralistično administrativno upravljanje države kot temeljnega posrednika življenja med

narodi ni prišlo v konflikt s težnjami množic vse dotlej, dokler je bil tak sistem upravljanja edina možna oblika, da se zavarujejo in razvijajo temelji socialistične revolucije in oblasti delovnih ljudi. Vedeti moramo, da naša revolucija ni bila priznana niti na Zahodu, napadal pa jo je tudi Stalin, meneč, da izvaja jugoslovanska partija nacionalistično politiko, ker razvija svoje gospodarstvo in sistem v skladu z interesi svojih narodov in delovnih ljudi. Šest ali sedem let je bila Jugoslavija pod nepretrganim pritiskom hladne vojne, ki je neprestano grozila, da se bo spremenila v vročo vojno. Vse to je pogojevalo centralizacijo kot nekaj naravnega. Vodilna vloga množic in narodne suverenosti se je odražala v obliki vodilne vloge partije in centralnih organov oblasti. Vsa gesla tedanjega časa so bila revolucionarno obrambnega značaja in akcijskega značaja. (»Bratstvo in enotnost«, »Tujega nočemo, svojega ne damo«, »Delajmo, kot da ne bo jutri vojne in kot da bo sto let mir« itd.) Temeljne gospodarske, prehranjevalne, zdravstvene in druge naloge so bile v vsej državi približno enake. Razdejanje v deželi in težavne socialne razmere so pogojevale centralizacijo. Dejstvo je, da nam je v tem času uspelo utrditi jugoslovansko revolucijo, obvarovati njeno neodvisnost in izvirnost, s tem pa tudi suverenost in neodvisnost slovenske narodne skupnosti.

Drugi vidik te centralizacije je v tem, da se je v takem centralističnem sistemu nujno krepil tudi birokratizem. Partija se je borila proti stalinizmu, bila pa je sama še močno »stalinistična«. V njej so imeli močan vpliv še pragmatistične teorije o državi in revoluciji. Tega dialektičnega protislovja, ki je obstajal v sami partiji, danes mnogi ne morejo razumeti in izvajajo iz tega najrazličnejše sklepe. Ali utemeljujejo centralizem in unitarizem ne kot nekaj prehodnega, pač pa kot načelo, brez katerega ne gre, ali pa enačijo vse takratne izredne napore delovnih ljudi in partije kot birokratizem in stalinizem. Tega zlasti ne more razumeti, kdor sodobna spoznanja in dosežene rezultate uporablja za nazaj, ne vedoč, da si napredno utira pot v težavnih konflikatih s starimi spoznanji.

Seveda je razdobje, v katerem je bila oblast tako koncentrirana, nujno vplivalo na fetišizacijo države. To je miselnost, da je moč iz zaostalosti v napredek samo po poti državnih sredstev, da je možno razvijati gospodarstvo samo s centralnim planiranjem in administrativnim zbiranjem akumulacije, da je moč socialne in druge probleme reševati z administrativno delitvijo. To je krepilo gospodarski monopolizem partije in s tem tudi monopolizem partije v idejnem, kulturnem in

drugem življenju. Take politične tendence so škodovala odnosom med narodi. Koncept gospodarske in kulturne graditve in razvijanje vseh ustvarjalnih sil našega naroda se ni izgrajevalo od spodaj navzgor, ob udeležbi vseh nosilcev napredka, vseh sil dela in znanja, pač pa od zgoraj navzdol. V objektivni družbenopolitični situaciji razmer in političnih sil v tem razdobju so se pod površjem kopičila družbena protislovja, ki pa so začela javno delovati šele kasneje v obliki raznih nacionalnih zapletov in konfliktov. V tem času se je tudi ustvarila ideologija glede nacionalnega vprašanja, ki ni bila identična niti s predvojno niti z revolucionarno, ki ni bila v skladu s programskimi načeli partije, je pa ustrezala administrativnim odnosom. In ker so taki administrativni odnosi bili prevladujoči tudi v drugih socialističnih državah, je bil močan tudi zunanji vpliv takih pogledov in prakse na nas, saj smo del socialističnega sveta in mednarodnega delavskega gibanja. Na sodobnih kongresih delavskih strank bomo lahko opazili trditve, da je nacionalna zavest atribut meščanske družbe, da se je v Evropi preživela, da pa igra pozitivno vlogo v nerazvitem in zaostalem svetu Afrike in Azije. Prisotne so teze, da se je samoodločba naroda izčrpala s proletarsko revolucijo, da je pravica do odcepitve formalna pravica in ne proces stalnega utrjevanja samoodločbe. Ali pa misel, da je po revoluciji delavski razred rešen skrbi za narod, ker gradi brezrazredno družbo, breznacionalno in komunistično družbo; gradi pa to družbo s sredstvi države, posredno, v imenu proletariata, ne pa z neposrednim premagovanjem razrednih protislovij, ki so nastala zaradi delitve dela.

Pod vplivom takih teorij in iz prakse administrativnih odnosov so tudi v našem političnem življenju dobile svoje mesto zamisli o federaciji kot edinem posredovalcu življenja in odnosov med narodi in ljudmi, torej — proč s samoodločbo narodov, pravice dajemo samo delovnemu človeku! Takoj ko smo se odlepili od administrativnih odnosov ter začeli razvijati sistem samoupravljanja, so se morale take ideje razkrojiti ali pa povzročiti, ko so branile svoje pozicije, najrazličnejše konflikte z obstoječo politiko. Razvoj samoupravljanja je pokazal, da so se za takimi koncepti skrivale težnje po administrativnem vplivu na delitev, tj. etatistične težnje. Navadno so ti konflikti dobili obliko spopada z unitarističnimi koncepti vloge države in partije.

Nasproti vsem tem tezam smo postavili funkcijo naroda kot družbene kategorije, ki je nastala na določeni ravni delitve dela in ga ni mogoče izključiti iz procesov delitve, ter funkcijo federacije, ki naj opravlja samo tiste naloge, ki iz-

hajajo iz naravnega procesa integracije družbe na podlagi mednarodne svobodne delitve dela, in tiste funkcije, ki jih narodi socialistične jugoslovanske skupnosti organizirajo skupaj v interesu varnosti, zunanjega predstavnštva in podobno.

V ustavni razpravi so nekateri izražali mnenje, da bi se republike ne smele imenovati socialistične. Ustava je jasno opredelila vlogo republike, ne samo kot nekake regionalne skupnosti, ampak tudi kot nacionalne skupnosti, ki naj znotraj samoupravnega sistema zagotovi celovit gospodarski, politični in kulturni razvoj naroda. Ko smo iskali našim razmeram ustrezno demokratično pot od ustave leta 1946 do ustave leta 1963, ki je pomenila že družbeno listino samoupravljalne skupnosti, smo morali na tej poti premagovati mnoge ovire in lahko rečemo, da je bilo nacionalno vprašanje prisotno v teh bojih, čeprav ne vedno kot nacionalni konflikt. Premagati smo morali dve oviri. Najmočnejša zavora je bila unitaristični koncept, politika močne roke. To je vse tisto, kar je doživelo zlom na Brionih. Če je pomenila naša zmaga proti IB 1948 v mednarodnem pogledu ohranitev neodvisnosti in izvirnosti jugoslovanske revolucije, je pomenila zmaga na Brionih 1966 znotraj naše dežele novo potrditev samoodločbe in razvijanja mednacionalnih odnosov Jugoslavije na socialističnih temeljih. Druga ovira je bila »djilasovščina«, tj. težnja, ki je hotela razorožiti delavski razred in mu vzeti tisto organizirano politično moč, ki naj zagotovi vodilno družbeno vlogo v sistemu delitve. Ta težnja se je razvijala pod vplivom tiste smeri v delavskem gibanju, ki je bila zaradi stalinizma in birokratizma demoralizirana, ki ni razumela novih procesov znotraj socialističnih držav in v svetu zunaj njih. Tu so bili malomeščanski preplašenci in neživljenjski filozofi, ki so pred družbo postavljali neživljenjske vzorce. Metali so palice v kolo družbenega napredka, ki si je utiralo pot skozi zaostalost in blato birokratizma. Znotraj naše dežele niso razumeli samoupravljanja, zunaj naše dežele pa niso razumeli politike koeksistence, vloge in pomena tretjega sveta in neposredne socialistične perspektive, ki je danes pred narodi tudi v nerazvitem svetu. V tem smislu je pri nas značilna nekaka sredinska politika posameznih intelektualcev in skupin, ki bi hoteli najti svoje mesto med pragmatističnim »marksizmom« in klerikalizmom. Ker nimajo vere in zaupanja v delovnega človeka, slikajo stanje v družbi brezupno črno in brezperspektivno. Ravnaajo podobno kot zdravnik, ki bolnikovo bolezen nalašč opisuje čim slabše, da bi dokazal moč svojih zdravil. Pripisujejo si rezultate v naši družbi, kakor da niso bili plod dela in znanja in naporov delavskega razreda, pač pa

zasluga njihovega pritiska. Tako so npr. v Kocbekovih nastopih (Trst, Zagreb, »Spominski zapisi«) težnje po prilagajanju zgodovine sodobnim političnim potrebam, kot da se je demokracija razvijala zunaj temeljnih družbenih razmer zaradi zunanjega pritiska posameznih intelektualističnih skupin nad dogmatsko marksistično smerjo v družbi in partiji.

V

Samoupravljanje je vzdignilo na površje vse družbene procese. Ustvarilo je javna in jasna merila, kaj je v naši družbi napredno, nacionalno in socialistično na eni strani pa nazadnjaško, nacionalistično in šovinistično na drugi strani. Zelo ostro moramo zavreči tezo, da je razvoj demokracije in samoupravljanja povzročil težave in nacionalne konflikte. Zgodovinsko dejstvo je, da so prvi javni in ostri družbeni konflikti ter mednacionalni spori nastali v spopadu z birokratizmom, s hotenjem administrativnega vmešavanja v odnose delitve. Birokratska težnja in praksa, da bi administrativno in politično delili akumulacijo, je povzročala prepire. Zanimivo je, da smo imeli v tem pogledu nastope proti samoupravljanju že v prvi fazi njegovega razvoja, ko so delavski sveti šele začeli prevzemati odgovornost za odnose delitve v gospodarski organizaciji, v nagrajevanju po delu in v enostavni reprodukciji. Že v tem prvem nastopu samoupravljalcev je birokratizem začutil nevarnost, da bi se razširilo na celotno družbeno reprodukcijo. Pravilno je v njem spoznal element »lastniške« pravice ustvarjalcev vrednosti, da razpolagajo z njo. Ogroženi so bili centralistični interesi z nacionalističnimi ključi razdeljevanja, povezanimi s pomirjujočo vlogo federacije, ki naj kot dedek Mraz pravično usmerja razdelitev. Jasno je, da je taka tendenca negirala pravico vsake skupnosti, tudi nacionalne, na celotnem družbenem področju delitve.

Na VIII. kongresu je nacionalno vprašanje že bilo na površju kot eno temeljnih vprašanj naše družbene ureditve. To je pomenilo, da smo že prišli v fazo konflikta z državnim monopolom na celotnem našem družbenem področju v centru in na vseh ravneh. VIII. kongres je bil takrat edini kongres marksistične organizacije, ki je dala na dnevni red občutljivo temo nacionalnih odnosov. Ugotovil je stanje in družbene vzroke za takšno stanje ter odprl perspektivo nadaljnjemu razvoju mednacionalnih odnosov v iskanju teženj novih oblik gospodarskih in kulturnih zvez med jugoslovanskimi narodi in v svetovnem merilu. Pokazal je na vzroke družbenih kon-

fliktov in razbil nepotrebne iluzije, parolarstvo, romantične predstave pa tudi razne lokalizme, ozkosrčnost in zaprtost.

Gospodarsko reformo lahko obravnavamo kot poseben element v odnosih med jugoslovanskimi narodi. Njen cilj je mednarodna delitev dela in odprt družbenoekonomski sistem. To vse je dalo nove impulze vključevanju in povezavi med narodi.

VI

Med temeljna narodna vprašanja sodi zagotovo odgovornost slovenske nacije in države za narodne manjšine v Italiji in na Koroškem ter odgovornost SRS za narodnosti znotraj republike — do madžarske in italijanske narodnosti. O tem je včeraj jasno in precizno govoril Pleterski. Seveda se v ničemer nismo nikoli odrekli ideji zedinjene Slovenije. Koncept take Slovenije, v smislu samoodločitve vseh delov slovenskega naroda, je programsko načelo, ki ga nismo razveljavilil v nobenem našem dokumentu. To je ostalo kot kontinuiteta naše revolucije. Jasno pa je, da način, kako uresničevati to načelo, kako ga obravnavati in realizirati, ni odvisen samo od nas in dobre volje slovenskega naroda in njegovih progresivnih sil, pač pa predvsem od razmerja socialističnih sil v tem delu Evrope — rekli bi od nadaljnjega razvoja socializma v Evropi. Od razvoja *resničnega* socializma, ki bo brez blokovskih spon, raznih zvez z imperialističnimi silnicami in interesi, ki bo brez nacionalističnih aspiracij in šovinizma, ki bo odprl socialistične perspektive delovnim ljudem, ne glede na nacionalno pripadnost, ki ne bo v politiki popuščal predsodkom in tradicijam. V tem je perspektiva za razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja. Perspektiva je ista, kot jo v družbenem razvoju samoupravljanja in gospodarskega sistema postavljamo v jugoslovanski skupnosti narodov in narodnosti. To je dolgoročnejša perspektiva. Priti bi morali v stanje, da razreševanje mejnih sporov in problemov ne bo odvisno vedno od konfliktov in od vojne, pač pa od podpore družbeno ekonomskim procesom in sožitju med narodi in delovnimi ljudmi. Trenutno razrešujemo te probleme, rekel bi, kratkoročno, z odpiranjem meje, s politiko odpiranja naše socialistične skupnosti. V sedanjih razmerah taka politika najbolj ustreza našim narodnim interesom. Smatramo jo za pridobitev mednarodnega delavskega gibanja in si zato prizadevamo, da ne bi splahnela zaradi kakih trenutnih sporov in težav. V zvezi s problemi združene Slovenije bi opozoril na pomembnost Kraigherjeve izjave leta 1953. Tudi danes je le-ta konstanta

naše politike. Razen tega moramo vedeti, da se v sosednjih deželah napredna gledanja na nacionalna vprašanja ne prebijajo tako zlahka. Na tržaškem področju imamo na primer mnogo recidivov nacionalizma in šovinizma pri večinskem narodu pa tudi zaprtosti in iredentizma pri naši manjšini. V Italiji ne priznavajo beneške slovenske pripadnosti, ne priznavajo obstoja Slovencev v Benečiji. Na Koroškem so težave v zvezi s slovenskim šolskim vprašanjem, obstajajo pritiski na opredeljevanje, na štetje koroških Slovencev. Opredeljevanje pa je bilo vedno element pritiska in raznarodovalnih teženj. V tem smislu negativno opredeljujem kakršno koli težnjo po opredeljevanju v Jugoslaviji, za nekakšno megleno jugoslovanstvo. Kako naj naša družba vodi odločen boj proti vsakemu opredeljevanju in preštevanju »manjšincev«¹ v zamejstvu, če bomo znotraj dežele dopuščali težnje po pritisku na opredeljevanje za to ali drugo nacionalnost, vključno jugoslovansko? V Sloveniji moramo te stvari precizirati in ne dopustiti zmedenih stališč.

Odgovornost matice Slovenije za narodnosti je pomembna. Ne moremo dopustiti, da bi na tem področju obstajal prazen prostor, v katerem bi lahko delovali konservativni, nazadnjaški, belogardistični in emigrantski krogi, torej tiste sile, ki smo jih v resoluciji VII. seje CK označili kot glasnike tretje vrste, ker ne morejo skriti svojega klerofašističnega ozadja. Ko smo resolucijo napisali, so nam očitali, da smo si te glasnike izmislili. Po nekaj mesecih lahko ugotovimo, da je teh glasnikov vse več in bolj ko se zaostruje mednarodni položaj, bolj se oglašajo na mejah Jugoslavije propadli politični emigranti.

* * *

Narod predstavlja zgodovinsko doseženo raven družbene integracije. Narod je torej družbenoekonomski subjekt. Socializem si je postavil za nalogo, da z demokratičnimi sredstvi usklajuje individualni interes z družbenim interesom, to je tudi z narodnim interesom. Sredstva tega usklajevanja so pri nas razvejane oblike samoupravljanja na vseh ravneh. V tem smislu lahko postavimo tezo, da je samoupravljanje izvrševanje pravic samoodločbe narodov v jugoslovanski socialistični skupnosti. Samoupravljalci to svojo pravico direktno izvršujejo. Iz njihove temeljne pravice se razvijajo širši družbeni interesi. Težiti je za tem, da bi se tudi v teh širših družbenih interesih čimbolj neposredno čutili samoupravljalci sami in njihove delovne organizacije. Gospodarska reforma in odpiranje naše družbe dajeta tu nove možnosti. Nacionalni interes ne bi smel biti cenzura v odpiranju vseh samoupravljalških

celic naše družbe. Ne moremo ga postaviti tako, da se najprej potrdi v nacionalni skupnosti, potem pa šele lahko organizira v mednarodni delitvi dela. Ali pa da se je treba posebej na nacionalni ravni organizirati za svojo vlogo v federaciji. Samoupraven sistem ne potrebuje nekakšne nacionalne reprezentance, ki bi ga predstavljala in odločala v njegovem imenu. Tako težnjo sem čutil v razpravi med Pirjevcem in Čosićem. Pri drugem zahtevu po funkciji federacije kot edinega posrednika odnosov med narodi, pri prvem pa neko posebno izjemno vlogo nacionalnega predstavništva. Ni bistvo nacionalnega vprašanja v tem, da se nacionalna republika organizira državno unitaristično. To bi bilo preozko grlo za uveljavljanje vseh družbenih potencialov, gospodarskih, kulturnih in duhovnih, kar pa bi najbolj prizadelo nacionalni interes. V sodobnem družbenem življenju postavljamo kot temelj dva aspekta uspešnega razvoja nacionalne skupnosti:

prvič — popolno svobodo v razvoju lastnega naroda, da se razvija nacionalna skupnost v skladu z rezultati svojega dela in da nobena sila zunaj naroda ne more razpolagati z rezultati tega njegovega dela. To pomeni, da načelo »vsakemu po njegovih sposobnostih in vsakemu po njegovem delu« uveljavljamo tudi za nacijo. Torej, načelo popolne suverene svobode v odnosih delitve moramo uveljaviti do zadnjih konsekvenc v našem federalnem sistemu. V tem pogledu smo v našem družbeno ekonomskem sistemu napravili že veliko. Napravili smo pravi revolucionarni prelom in velike spremembe.

Drugi aspekt narodnega vprašanja je njegova čim večja povezanost, zbliževanje, odprtost, vključevanje v sodobne družbene tokove, nenehno upiranje avtarkiji in stalno iskanje novih oblik povezav med narodi.

Oba ta aspekta postavljamo enotno, ne moremo ju ločevati in ne moremo smatrati, da je prvi primaren in drugi sekundaren. Življenjski interes slovenskega naroda je v tem, da razvija svoje ustvarjalne sposobnosti na čim širši osnovi in čim večji odprtosti socialistične družbe.

Nosilci nacionalnega vprašanja v SRS so skupščina, vlada, progresivne sile; le-te obvladujejo vse elemente celovitega razvoja slovenskega naroda in odgovornost za njegovo varnost in perspektivo. Ta perspektiva je v razvijanju ustvarjalnih sposobnosti slovenske družbe, v svobodi slovenskega delovnega človeka, občana, v njegovem občutku, da je soustvarjalec zgodovine in rasti slovenske socialistične skupnosti; njegova varnost je v bratstvu in enotnosti Jugoslavije in v tem, da je povezan z najbolj demokratičnim krilom mednarodnega delavskega gibanja.

MITJA RIBIČIČ

»Teorija in praksa« je v več dosedanjih številkah obravnavala problematiko sodobnega družboslovja. Tako so bili doslej v reviji objavljeni sestavki o problematiki sociologije (glej št. 3, 4, 7—8, letnik I; 1, 4, 7—8, 9, letnik II; 1, 2, 8—9, 12, letnik III; 3, 6—7, letnik IV); filozofije (glej št. 1, 4, 7—8, letnik I; 8—9, 12, letnik III), geografije (glej št. 1, letnik IV), ekonomije (glej št. 4, 12, letnik I; št. 5, letnik II), prava (glej št. 1, letnik I; 11, letnik III; 2, 4, 6—7, letnik IV) itd.

Posebno pozornost smo v naši reviji skušali posvetiti meta-teoretičnim problemom politične znanosti (glej št. 2, 3, 5, 6, letnik I; 2, 4, 11, letnik II; 3, 4, 5, letnik III; 5, letnik IV). Pri tem nas je vsekakor spodbujala okolnost, da je ravno vprašanje konstituiranja politične znanosti v sedanjem trenutku eno izmed najbolj aktualnih teoretičnih in praktičnih razmišljanj v sodobnih družbenih vedah. Nejasne meje nove znanstvene panoge povsod sprožajo prizadevanje po zakoličenju njenega področja. Naravno je, da pri tem ne gre čisto brez prask ob stikih z nekaterimi že uveljavljenimi znanstvenimi disciplinami. Zlasti v nekaterih deželah se pojavljajo tudi velike težave pri institucionalizaciji politoloških raziskav in pedagoškega procesa na področju politične znanosti. Nujna praktično politična angažiranost pri raziskovanju politike kot enega izmed bistvenih področij sodobnih družb zbuja, razumljivo, zelo živo zanimanje političnih sil, zlasti vladajočih, za dogajanje na tem področju.

V eni lanskoletnih številk »Teorije in prakse« (št. 4/1966) smo že poročali o tem, kako se razvijajo razprave o politični znanosti v nekaterih socialističnih deželah (ZSSR, ČSSR, Poljska). Po več kot letu dni lahko z zadovoljstvom ugotovimo, da so takratne napredbe vsaj glede ene dežele postale precej pomanjkljive: gre za ČSSR. V lanskem letu se je namreč razvnela tu zelo živahna razprava, zlasti v teoretičnem glasilu KP Češkoslovaške »Nova Mysl« o politični znanosti kot posebni znanstveni panogi oz. disciplini. Osrednja tematika teh razprav je razvidna iz naslovov, ki jih navedemo: F. Kratochvíl, *Obsah a funkce politické vědy* (Vsebina in funkcija politične znanosti), N. M., 8/1966; M. Kalab, *O politice, zájmech a vědě* (O politiki, interesih in znanosti), N. M., 9/1966; M. Soukup, *Ke koncepci a úkolům politické vědy* (O konceptiji in nalogah politične znanosti), N. M. 19/1966; K. Ondříš, *Čím začít v politické vědě* (S čim začeti v politični znanosti), N. M., 20/1966; J. Obzina — V. Ruml, *Společnost—politika—věda* (Družba—politika—znanost), N. M., 24/1966; V. Soják, *Politická věda v USA* (Politična znanost v ZDA), N. M., 24/1966; J. Loukotka, *Razvoj vědecké teorie politiky* (Razvoj znanstvene teorije politike), N. M., 25/1966; S. Kučera, *Vědecká politika a politická věda*, N. M., 25/1966; K per-

spektivám politické vědy (O perspektivah politične znanosti), N. M., 26/1966.

Da bi seznanili naše bralce s smerjo in problematiko teh razprav, objavljamo sklep redakcije Nove mysli (26/1966) k diskusiji o politični znanosti, ki je potekala v tem glasilu leta 1966.

Naj na koncu pripomnimo, da si bomo tudi v prihodnje prizadevali spremljati razprave o posameznih družbenih vedah po svetu, ker vidimo v tem splošno kulturno potrebo, pa tudi spodbudo za razmišljanje o stanju družbenih ved pri nas. Temu razmišljanju želimo tudi v prihodnje — v rubriki Znanost in družba — odmerjati ustrezno pozornost, čeprav so nekateri problemi — npr. v zvezi s politično znanostjo, o katerih drugod šele začenjajo razpravljati — pri nas že razjasnjeni.

Politika in znanost

Sklepna beseda redakcije k diskusiji, ki je potekala na straneh Nove mysli v letu 1966

Dandanes je često govor o tem, da je nujno poglobiti znanstvenost družbenega upravljanja in torej tudi politične sfere. To je izraz že očitne in dozorele potrebe, da uskladimo ekonomska gibanja z zavestnim in objektivno utemeljenim usmerjanjem odnosov med ljudmi in njihovimi organizacijami, z državnimi in družbenimi institucijami. Prizadevanje, da se uporabijo izsledki znanosti v družbeni praksi, se sicer ni porodilo v tem trenutku in tudi politično odločanje je bilo — vsaj v zadnjem desetletju pri nas — oprto na določeno analizo obstoječih dejstev, utemeljeno torej z neko vsoto spoznanj, ki so vsebovala posplošeno izkušnjo, in na, v celoti vzeto, jasni teoretični hipotezi o nadaljnjem družbenem in političnem razvoju. Če je torej v sodobnosti pojavljajo razmišljanja o samostojnem znanstvenem delu na področju politike, to ne pomeni, da se s tem zanika prejšnje razdobje kot popolnoma »neraziskano« s stališča politične znanosti; to pomeni le željo, da preidemo na višjo stopnjo tega raziskovanja: gre za poskus, da se formulira teoretični, metodološki in praktični instrumentarij, ki bi ustrezal sodobnim odnosom in množičnim pojavom na področju politike. Ne gre torej zgolj za zbiranje izsledkov posameznih družboslovnih disciplin, ki se, razumljivo, ukvarjajo s politično stvarnostjo zgolj obrobno, marveč za to, da postane predmet preučevanja politika kot kompleksen pojav.

Že če površno pogledamo, opazimo celo vrsto problemov, med katerimi je pglavitni ta, da politična stvarnost vsestransko pronica v vsa ostala področja socialistične družbe. Že iz tega sledi nujnost, da se teoretično navežemo na družbeno politično teorijo

marksizma in hkrati na vso marksistično-leninistično teoretično zakladnico družbenih ved.

Po drugi strani pa je očitno, da hkrati s praktičnim oblikovanjem čedalje bolj diferencirane strukture socialistične družbe raste tudi potreba, da se konkretizirajo teoretični temelji, ki jih je marksizem formuliral glede tega razvoja, da se ustvarijo izhodišča, s katerih bi lahko jasno razločevali programske in akcijske naloge, da se odkrijejo posredovanja in hierarhija družbenih smotrov. Sama živahna reakcija na pobudo, da se področje politike samostojno raziskuje, dokazuje, da relativno dolgoročna perspektiva razvoja socializma vsebuje nujno, da raziskujemo njegovo dejansko dialektiko, vključno z mestom političnih odnosov v tej dialektiki.

Socializem je politiko brez dvoma osvobodil temeljnih obeležij in pojavnih oblik, s katerimi se srečujemo v politični realnosti kapitalističnih dežel, zlasti oblastniškega pritiska na socialne in politične sile, ki ogrožajo strukturo družbe zasebne lastnine. Pokazal pa je tudi, da so odnosi in povezave velikih družbenih skupin z družbo kot celoto in njihovi medsebojni odnosi še vedno politične narave. Če gre že v nekem smislu za »politiko-nepolitiko«, gre v drugem za politiko na višji stopnji, za njeno razširitev. Znanstveno preučevanje politike na tej stopnji omogoča, da tudi dojamemo nižje stopnje političnega razvoja in tako odkrivamo globljo in praktične možnosti za preseganje politike kot boja antagonističnih družbenih sil. Pomeni torej tudi možnost, da spoznavamo konkretnjša sredstva in poti, ki naj bi vodile k dokončnemu preseganju politike v komunistični družbi.

Članki o vprašanjih politične znanosti na straneh Nove mysli (št. 8, 9, 15, 18, 20, 24, 25/1966), ki so vsebovali različne poglede na raziskovanje politične problematike, so si bili večinoma edini v temeljnem soglasju, da je treba politično sfero družbe raziskovati samostojno v specialni disciplini.

Skupna značilnost večine nastopajočih je poudarek na raziskovanju aktualnega, sodobnega političnega dogajanja in na potrebi, da se konkretizirajo politični pojmi, katerih vsebina postopoma izgublja svojo enoznačno določenost in ki se uporabljajo v različnih pomenih (pojem politične svobode, demokracije, enakosti, avtoritete ipd). Samostojno področje političnih raziskav predstavljajo raziskovanje mednarodnih odnosov, mednarodnih organizacij in primerjalne raziskave različnih političnih sistemov v sodobnem svetu. Večina udeležencev razprave se je strinjala, da pušča način, po katerem se teoretični problemi politike obravnavajo v obstoječih disciplinah (predvsem v zgodovini in teoriji države in prava), vrsto »belih mest« in torej ne zagotavlja potrebne kompleksnosti dognanj; po drugi strani pa včasih tako razširja problematiko teh ved, da spreminja obseg njihovega predmeta. To stališče pa še ne pomeni popolnoma skladne predstave vseh udeležencev o predmetu in metodah politične znanosti (tim. politologije) kot samostojne znanstvene discipline in o njeni institucionalni zagotovitvi. Znanstveno preučevanje politike bi moralo razrešiti ta vprašanja tudi z lastnimi raziskavami, predvsem z jasno

razčlenitvijo celotnega področja raziskav, s postopnim razčlenjevanjem uporabljenih metod, z razvojem stikov z obstoječimi in na novo se razvijajočimi znanstvenimi disciplinami (zgodovinske in teorija države in prava, sociologija, posebno sociologija politike, socialna psihologija, teorija upravljanja in druge). Treba bi bilo torej omogočiti skupinam delavcev, ki se v obstoječih in nastajajočih delovnih okvirih ukvarjajo s študijem in raziskovanjem specifičnih političnih problemov, iskanje teh poti in vzajemno izmenjavo pogledov; morali bi zagotoviti koordinacijo njihovega dela, da bi se na njenih rezultatih dejansko razrešil problem konstituiranja politologije. Ustvariti je tedaj treba predpostavke za to, da bi politični odnosi, institucije in politično ravnanje postali predmed koordiniranega študija.

V razpravah so opomnili, da politična znanost ne bi smela biti nekakšna disciplina »po ostanku«. Na splošno bi šlo očitno za dve temeljni področji sistematičnega raziskovanja političnih odnosov: a) ukvarjati bi se morali s področjem delovanja političnih institucij, z njihovim nastajanjem, kontrolo in lastno kontrolo, z načinom oblikovanja političnih odločitev na različnih ravneh horizontalne in vertikalne razčlenjenosti političnih organov, z vlogo partije kot splošnodružbene vodilne sile v političnem sistemu socializma; b) s področjem političnega izražanja socialnih interesov, z njihovo formulacijo in koordinacijo s formalnimi in neformalnimi sredstvi, torej z vprašanji socialno političnih gibanj in vlogo komunistične partije pri njih oblikovanju in političnem izražanju.

Teh dveh področij v nobenem primeru ni mogoče strogo ločiti, ker tvorita v družbeni stvarnosti povezano in med seboj pogojeno celoto. Razlikujeta pa se glede pristopa k politični stvarnosti — na prvem področju je to imanenca političnih procesov, ki jih med drugimi raziskujeta tudi teorija upravljanja in teorija organizacije, na drugem področju pa se pristopa s stališča političnih posledic splošnodružbenih (ekonomskih, socialnih, kulturnih) procesov, in to stališče se opira predvsem na prispevek socioloških in socialnopsiholoških raziskav. Z oblikovanjem politične znanosti je nujno povezano vprašanje teorije politike (in zgodovine političnih teorij). Pojavlja se potreba, da čedalje bolj konkretno formuliramo politične pojme in kategorije, ki bi izrazile bistvo množičnih političnih pojavov in objektivne politične tendence sveta v sodobni epohi. Tu gre za neposredno navezanost na marksistično-leninistično teorijo, za enoznačno družbeno determiniran pristop k raziskavi političnih odnosov.

Drugi krog problemov se pojavlja v zvezi s formulacijo smotrov politološkega raziskovanja. Diskusija je opozorila na to, da so rezultati znanstvenih analiz in posplošitev lahko poleg drugih dejavnikov le eno od pomembnih sredstev za dejansko politično odločanje. Samostojno znanstveno raziskovanje se mora pri tem strniti tako na iskanje ustreznějšíh oblik politične prakse kot na dolgoročneje, perspektivnejše raziskovanje političnih odnosov. Odnos med znanstvenim raziskovanjem in konkretno politično prakso

bo pač različen glede na to, če se namenimo — na podlagi »družbenega naročila« — priporočiti določenim političnim organom delno izboljšanje obstoječih oblik ali metod, ali glede na to, če se lotimo izdelave dolgoročne koncepcije prihodnjega družbeno-političnega razvoja. V vsakem primeru pa si lahko realno politično raziskovanje predstavljamo le ob vodilni vlogi partije in v tesnem sodelovanju z njenimi organi.

Ko torej sklepamo dosedanje diskusijo o problemu znanstvenega preučevanja politične stvarnosti socializma, lahko ugotovimo splošno enotnost glede nujnosti te naloge, potrebo, da začnemo specialne raziskave v stiku z obstoječimi in razvijajočimi se znanstvenimi disciplinami na podlagi marksistično-leninistične metodologije, kakor tudi nujnost, da razlikujemo različne ravni tega raziskovanja glede na praktično politično delo. Strani Nove mysli so odprte za objavo novih gledišč in izsledkov znanstvenopolitičnih raziskav.

Prevedel: D. B.

Mala politična enciklopedija

(Dokaz o razvoju političnih ved pri nas)

*Discere non est vitiosum,
sed ignorare*

Razvoj družbenega samoupravljanja je v naši družbi zaostrel tudi vprašanje o pomenu znanja. Biti samoupravljaec v pravem, torej ne zgolj v formalnem pomenu besede pomeni predvsem veliko vedeti in znati. Vojska proti neznanju in primitivizmu mora biti stalni sestavni del družbenopolitične emancipacije delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Primitivistični aktivizem, vulgarno poenostavljanje družbenih procesov, zapletenih že po naravi stvari same, in naivnost pri njihovem vrednotenju bomo odpravljali s poglobljenim in sistematičnim družbenopolitičnim študijem, osvobojenim dogmatizma. *Ob vsem tem se moramo zavedati, da sama industrializacija naše družbe ne poraja avtomatično tudi višje kulture in obsežnejšega znanja.* Bolj kot doslej se bo treba upirati skušnjavi družbenega avtomatizma, ki v naši družbi meji včasih že na pravo samoprevaro. Brez hotenega, zavestnega in organiziranega napora ne bomo dosegli niti višje strokovne niti višje družbenopolitične izobrazbe. Obe pa sta, medsebojno prepleteni, nujni v samoupravljalški družbi, ki odklanja tehnokratizem in si ne želi vrnitve v etatizem. Reakcionarnost neznanja se v sedanjih razmerah kaže tudi v tem, da je neznanje ena izmed nevarnih kali in gnezd birokratizma.

Če gledamo Jugoslavijo kot celoto, potem lahko ugotovimo, da izhaja pri nas dokajšnje število raznih učbenikov, knjig, monografij s področja družboslovja. Veliko manj zadovoljni smo lahko v tem pogledu na Slovenskem, kjer zlasti zaostajamo v izdajanju del s področja sociologije in politologije, čeprav glede izdajanja literature te vrste ne bi smeli biti v zamudi. Na srbskohrvatskem jezikovnem področju so v tem pogledu precej pred nami, in to ne samo iz objektivnih vzrokov — naj omenim samo razsežnejši knjižni trg — ampak tudi iz subjektivnih razlogov. Na Slovenskem pa se nam utegne docela nepotrebna »važnost« in ne tako redko *le apologetska pripravljenost za obsežnejše* in živahnije izdajanje del s področja ekonomskih, socioloških in politoloških del kmalu maščevati. Čeprav sicer bolj razgledani dela te vrste res lahko berejo tudi v drugih (tujih) jezikih, ne smemo pozabiti na tiste, ki te možnosti nimajo, in na to, da je treba razvijati v slovenskem jeziku pojme s področja (sorazmerno) novejših znanstvenih disciplin.

Sodobni jugoslovanski angažirani občan se v razgibani samoupravljaljski jugoslovanski družbi, ki je tudi — in to res ne samo proklamirano, ampak tudi dejansko — izrazito odprta, tako rekoč vsak dan srečuje s številnimi pojmi in dogajanjem s področja ekonomije, sociologije, političnih ved in podobnega. Kdor noče ostati nerazgledan in se želi vključiti v politične procese odločanja, mora nujno nepretrgano spremljati čedalje raznovrstnejše družbene pojave, ki nastajajo zaradi venomer izpopolnjujoče se družbene delitve dela. Če občan zaostaja, se odmika od družbenih procesov in ne razume njihove vsebine, bo kaj hitro potisnjen v stranski rokav družbenega dogajanja. V času, ko se socializem uveljavlja kot svetovni proces in ko se prebija skozi vse pore kapitalizma in ko na drugi strani kapitalizem še vedno ni zlomljen (saj je prilagodljiv), je bolj ko vse drugo pomembno to, da ljudje poznajo svojevrstne družbene procese teh dveh družbenoekonomskih formacij. Sodobna množična občila dan za dnem zasipajo občana s številnimi pojmi in zgodovinskimi dejstvi. Tako se mnogi srečujejo s snovjo, ki jo razumejo le deloma, imajo o njej le približne, oddaljene in nepopolne predstave, ki jih je treba razbistriti in približati dogajanju sedanjega časa.

Na jugoslovanski knjižni trg smo v preteklih letih dobili več priročnikov, leksikonov in enciklopedij, ki se med seboj sicer razlikujejo po kakovosti, obsegu, selektivnosti pojmov in zgodovinskih dejstev, ki pa so vsakteri kompendij znanja, katerega namen je zadovoljiti politični in kulturni interes sodobnega bralca. Siroko zasnovana Enciklopedija Jugoslavije, izdal jo je Leksikografski zavod v Zagrebu 1955. leta (glavni urednik Miroslav Krleža), je odraz kulture in civilizacije jugoslovanskih narodov. V želji, da natančno prikaže kulturno, politično in ekonomsko življenje pri nas, Enciklopedija Jugoslavije »noče biti niti le retorično integralna niti ne konservativno partikularistična, posebej ne na tistih področjih, kjer so ti partikularizmi v nasprotju z interesi celote in znanstveno resnico«. Mednarodni politični leksikon (uredil ing. Marjan Hubeny,

dr. Branko Kojić, Bogdan Krizman, izdalo Novinarsko izdajateljsko podjetje, Zagreb 1960) nas v leksikografski obliki seznanja s pojmi iz mednarodne politike, mednarodnih ekonomskih odnosov in mednarodnega delavskega gibanja ter navaja številne podatke iz diplomatske zgodovine. Leksikon politične ekonomije (sestavil dr. Adolf Dragičević, Informator, Zagreb 1965) je iz bogate zakladnice teoretične ekonomske misli in družbenogospodarske prakse izluščil tisto, kar je najbistvenejše. V njem je zajeto zelo veliko terminoloških pojmov in teorije mednarodnih ekonomskih odnosov in sodobnih gospodarskih sistemov. Filozofski slovar (izdala Matica Hrvatska, Zagreb 1965) je izšel kot dodatek k Filozofski hrestomatiji Matice Hrvatske; tu so zbrani le selektivni filozofski pojmi in torej ni pisan v obsegu enciklopedičnega leksikona. Filozofski slovar razlaga nekatere temeljne filozofske pojme in utrjuje filozofsko terminologijo. Pravni leksikon (izdala Savremena administracija, Beograd 1964) je bil prvi te vrste v naši državi sploh in je kot takšen nedvomno veliko delo. Daje splošen prikaz o vsebini veljavnih pravnih norm. Obdeluje torej večidel pravne pojme, pri čemer pa se seveda ni smel izogniti tudi temu, da je obdelal nekatere mejne pojme, pretežno s področja političnih in ekonomskih ved, vendar jih obravnava predvsem s pravnega vidika.

Lani pa je izšla Mala politična enciklopedija, prvo, pionirsko delo te vrste pri nas, vredno, da se ob njem pomudimo. Malo politično enciklopedijo je izdala Savremena administracija iz Beograda, založba, ki je tudi sicer znana po tem, da izdaja družboslovno literaturo. Izdajo tako vsestransko zahtevnega dela je omogočil zvezni svet za koordinacijo znanstvenih dejavnosti, v pripravi za izdajo Male politične enciklopedije pa je sodeloval inštitut za politične vede pri pravni fakulteti v Beogradu. Tako zapleteno delo, kot je takšna enciklopedija, je seveda zahtevalo poseben redakcijski odbor; predsednik tega odbora je bil akademik Jovan Đorđević, člani odbora pa so bili najbolj pomembni jugoslovanski politologi, med njimi dr. Najdan Pašić, dr. Miroslav Pečujlić, dr. Leon Geršković in dr. Branko Pribičević. Organizatorji so k sodelovanju pritegnili mogočno število sodelavcev — 250 — med njimi tudi akademika Maksa Snuderla in akademika Lada Vavpetića, prof. dr. Jožeta Goričarja, prof. Janeza Stanovnika, prof. dr. Staneta Južniča in dr. Dušana Bibra. Samo po sebi je razumljivo, da je Mala politična enciklopedija, ki obsega zelo veliko pojmov na 1500 straneh velikega formata, lahko le kolektivno delo mnogih sodelavcev, z vsemi dobrimi in tudi manj dobrimi posledicami, ki iz tega izvirajo. Danes, ko je znanost že tako močno diferencirana, ko je neponovljivo za nami polihistorska obsežnost Aristotela, Leibnitza, Wundta, lahko le ekipa številnih sodelavcev, ki je strokovno izredno podkovana, ki dela ubrano in ji je vodilo znanstvena doslednost in kritičnost, uspešno konča enciklopedična dela. Kako nujno je pri enciklopediji kolektivno delo, je opozarjal že Jean Le Rond D'Alembert v svojem Uvodu v Enciklopedijo. Že ta Enciklopedija — urejala sta jo Denis Diderot in Jean Le Rond D'Alembert (celoten naslov je bil Enciklopedija ali metodični besednjak znanosti,

umetnosti in obrti), po besedah D'Alemberta pa naj bi prikazala urejenost in povezanost človeških vednosti — je pritegnila zelo veliko število sodelavcev. V njej so sodelovali vsi veliki pisci XVIII. stoletja. Tako se zdi popolnoma upravičena trditev Louisa Ducrosa, da Enciklopedija ni bila toliko delo Diderota in D'Alemberta, pač pa predvsem kolektivno delo celotnega XVIII. stoletja (glej D'Alembert, Uvod v enciklopedijo, stran 23., Cankarjeva založba, Ljubljana 1960).

Čas, v katerem je izšla naša Mala politična enciklopedija, gotovo ni slučajen. V nekem smislu nedvomno sovпада z obdobjem, ko so se tudi pri nas pričele intenzivneje razvijati politične vede kot samostojna družboslovna disciplina; k temu je prav gotovo bistveno pripomoglo nastajanje ustrezajočih jugoslovanskih visokošolskih institucij v začetku tega desetletja. Politološki študij in politološko raziskovanje sta bila pomembna temelja, na katera se je lahko oprla Mala politična enciklopedija. Kakšen je pomen družbenih in političnih ved, je jasno povedano tudi v programu Zveze komunistov Jugoslavije, kjer piše, da »socialistična družba posveča posebno pozornost napredku družbenih in političnih ved. Razvite družbene in politične vede, ki odkrivajo in postavljajo zakone sodobnega gibanja družbe in njene zavesti, so močan dejavnik progresivnega družbenega razvoja in razvoja človekove družbene biti.« (Program ZKJ, IX. poglavje, program, sprejet na VII. kongresu ZKJ.)

V svetu imajo nekatere prav pomembne enciklopedije, opirajoče se na tradicijo daljšega razvoja družbeno političnih ved, ki obsegajo tudi vrsto imanentno politoloških pojmov. Med njimi bi omenili zlasti znano Encyclopedia of Social Sciences, ki je kljub kolikor tolikšni časovni odmaknjenosti še vedno »politološki bedeker« za številne študente političnih ved v anglosaksonskem svetu in za vse tiste na zahodu, ki jih zanimajo politične vede. Pregledno napisan predgovor k Mali politični enciklopediji, prispevek znanega jugoslovanskega politologa in pravnika dr. Đorđevića, opozarja na številne politične leksikone, politične slovarje, politične preglede, ki jih z raznimi nameni — po kakovosti so zelo različni — izdajajo po svetu. Naša Mala politična enciklopedija se seveda ni mogla opreti na tuje vzorce, iskati je morala svoja pota. Naš samoupravni sistem ustvarja nove družbene odnose in na teh odnosih nove politične institucije, ki se odlikujejo po svoji izvirni vsebini in pogosto tudi izvirni obliki. Številne politične institucije buržoaznega političnega sistema in predburžoaznih sistemov vrednotimo s stališča ustvarjalnega marksizma; seveda se moramo pri tem izogniti vsakršnemu ideološkemu nevtralizmu, pa tudi odioznemu dogmatizmu. Vse to pomeni, da se ustvarjalci Male politične enciklopedije niso mogli opirati na takšne vzorce in kriterije obdelave, ki bi bili v nasprotju z našim samoupravnim političnim sistemom. Dejstvo, da gre pri političnih vedah za (vsaj relativno) novo vedo, kjer ni mnogo izhojenih poti, je od sodelavcev enciklopedije zahtevalo še posebno skrbnost in tehtnost.

Prvi del enciklopedije oziroma enciklopedija v ožjem pomenu (obsega 1333 strani) obrazlaga po abecednem redu politološke pojme; pri tem obravnava posamezne pomembne osebnosti, nosilce raznih teorij in idejnih stališč, le toliko, kolikor so v zvezi z navedenim pojmom. Taka metoda se zdi smotrna, saj Mala politična enciklopedija, tako kot je koncipirana, ne more biti le neke vrste splošni, informativni »who is who«. Poudarek je torej na pojmi in se z njimi določena konkretna zgodovinska osebnost le povezuje. Drugi del enciklopedije, v nekem smislu pravzaprav dodatek k enciklopediji, pa je Sodobni politični zemljevid sveta (obsega 192 strani), ki obravnava po abecednem redu posamezne države. O vsaki državi niso navedeni le najbolj splošni geografski in populacijski podatki, ampak tudi njen zgodovinski razvoj, družbenopolitična ureditev, marsikje tudi struktura političnih strank in mednarodni odnosi. Nekaj podobnega, čeprav vsebinsko dosti ožje zajeto in omejeno na države, s katerimi je Jugoslavija v stikih, je prinesel tudi Pravni leksikon. Sodobni politični zemljevid sveta v Mali politični enciklopediji, ki s svojimi tipalkami sega na vse kontinente, pa omogoča še vedno preveč k Evropi obrnjenemu jugoslovanskemu bralcu, da se seznani tudi s problemi geografsko oddaljenih držav, da spozna nesmiselnost kakršnekoli intelektualne avtarkije in obenem doume nedeljivost sodobnega sveta, ki je usodna že zdaj in bo v prihodnje še čedalje bolj. Sodobni politični zemljevid sveta omenja, ko obravnava posamezne države, tudi njihove najbolj znane politične osebnosti. Na nekatere, ki jih omenja (Nkrumah, Ben Bela, Sukarno itd.), že lega prah zgodovine; tako nam pokaže, kako trdoživ in vedno aktualen je (zlasti) na področju politike pregovor starih Rimljanov: sic transit gloria mundi.* A propos: za to imamo zgleda ne samo iz tujih, ampak tudi iz domačih logov!

Pohvaliti je treba domiselnost Male politične enciklopedije, ki se je pokazala tudi v tem, da so vse srbohrvatske iztočnice ali gesla prevedene tudi v makedonščino in slovenščino, med svetovnimi jeziki pa še v angleščino, francoščino, nemščino, ruščino in španščino. To omogoča, da se lažje razpozna makedonski in slovenski bralec in je tudi zelo uporaben pripomoček za preučevanje eventualno istih pojmov v enciklopedijah narodov, ki govore katerega navedenih svetovnih jezikov. Škoda le, da je več slovenskih prevodov napačnih, na kar je bilo upavičeno opozorjeno že v rubriki »Pisma bralcev« v Naših razgledih, dne 10. 9. 1966. Čeprav je to le malenkost v primerjavi s celotno enciklopedijo in seveda na splošno ugodne ocene o enciklopediji nikakor ne more omajati, je vendar popolnoma odveč nemarnost, ki bi se je ob večji (upravičeno pričakovani) skrbnosti vsekakor bilo mogoče izogniti. Glede na to, da pri nas bolj poznajo italijanski jezik kakor španskega, pa bi verjetno bilo bolj koristno, ko bi bili namesto v španščino prevedli iztočnice v italijanščino. Zelo je škoda, da ni v Mali politični enciklopediji pri vsakem konkretnem pojmu ali morda pri najpomembnejših ob koncu razlage dodana vsaj najvažnejša bi-

* Tako mine slava sveta.

bliografija, ki bi politološko radovednejšega bralca usmerjala k globljemu in nadrobnejšemu študiju in mu bila pomemben študijski kažipot. Mnoge izmed enciklopedij na to niso pozabile (na primer Enciklopedia of Social Sciences, Enciklopedija Jugoslavije), pa tudi zelo dobri Pravni leksikon je ob pojmi, ki obdelujejo celoto posameznih panog, dodal popis najvažnejše naše in tuje literature (na primer ob razlagi pojma ustavno pravo, rodbinsko pravo itd.).

Ko pregledujemo posamezne pojme v Mali politični enciklopediji, opazimo, da vsebinsko niso vsi pojmi enako poglobljeno obravnavani, da torej v tem pogledu vlada neka neizenačenost. Pojmi, ki so politološko najpomembnejši, so širše obdelani in njihova teoretska izhodišča so pretežno trdno utemeljena. Redkejšje so navedbe s prizvokom oportunističnega in konformističnega prijemata pri obravnavanju posameznih kategorij (kot na primer pri obravnavanju pojma obveščevalna služba, zadnji odstavek). Pri razlagi nekaterih pojmov (na primer socializem, družbeno samoupravljanje) pa moti dolgovestnost in nepotrebna epska širina. Gledano na splošno, so v enciklopediji bolj obdelane politične institucije, ki so se razvile v socialističnem svetu, vendar kljub temu niso zanemarili kategorij, ki so se razvile v nesocialističnih sistemih. Takšna orientacija je bila edino smotrna, saj bi vsakršno sektaško omalovaževanje pomembnih zgodovinskih kategorij jemalo znanstveno vrednost enciklopediji. Seveda se nobena politična enciklopedija ne more izživljati v nekih pojmovnih abstrakcijah; opirati se mora na številna dejstva. To je očitno bilo vodilo tudi avtorjem te enciklopedije, ki ni pisana faktografsko, to je ne navaja samo dejstev, ne da bi jih razčlenila. Posebna vrednost enciklopedije je za tistega, ki proučuje naš samoupravni sistem, v tem, da je skoraj dosledno, povsod tam, kjer je bilo možno, izvedena aplikacija od splošnih kategorij na posebne kategorije našega samoupravnega sistema (na primer obravnavanje lastnine na splošno je navezano na obravnavanje pojma družbena lastnina). Posebna pozornost je v enciklopediji posvečena nekaterim temeljnim pojmom iz programa Zveze komunistov Jugoslavije in ustave SFRJ. Kar se izobraževanja tiče, je vrednost enciklopedije toliko večja zaradi tega, ker navaja pri pojmi poleg politološke oznake še njihovo splošno pomensko oznako (na primer alibi, kompromis). Seveda se politična enciklopedija — če ni hotela ostati torzo — ni mogla izogniti temu, da ne bi obravnavala tudi nekaterih ekonomskih, pravnih socioloških pojmov, saj so politične vede, čeprav samostojna znanstvena disciplina, vendar očitno povezane z ekonomskimi, pravnimi in sociološkimi vedami. Vendar so ekonomski, pravni in sociološki pojmi, ki so obdelani v pričujoči enciklopediji, obravnavani predvsem s politološkega vidika.

Vsaka tehtnejša enciklopedija, zlasti še politična, ki zaradi pionirskih poti v marsičem orje ledino, je nedvomno izreden intelektualni napor in pomemben kulturni dogodek. Zdi se, da se je moč strinjati z ugotovitvijo, da je jugoslovanska politična teorija z Malo politično enciklopedijo dobila utemeljitev kot koncept in

kot znanost. Čeprav so nekateri pojmi v enciklopediji teoretsko manj dognano obdelani, pa enciklopedija nedvomno omogoča razumeti politiko (tudi) kot znanost. Znanost — in to še posebno velja za politično znanost — bo ustrezala dejanskim interesom družbenega napredka, če bo odkrivala resnico o družbi. Tu čaka politično znanost še zelo razsežno in neobdelano področje dejavnosti. Ne zdi se tudi odveč še posebej poudariti okolnost, da je Mala politična enciklopedija izšla v obdobju, ko se (čeprav tudi z odpori) trenimo in ugotavljamo, da politike kratko malo ni mogoče izvajati brez znanosti. Beseda »mala« v naslovu enciklopedije hoče povedati, da je enciklopedija nekje v sredi med pravo enciklopedijo in slovarjem. Je oznaka za »svojevrstno sintezo enciklopedičnega gradiva in gradiva slovarja« (dr. Jovan Đorđević). V oznaki »mala« politična enciklopedija pa vidim tudi prikrito izzivanje, naj bi nekoč zasnovali »veliko« politično enciklopedijo. Ob ugodnem družbenem ozračju, v ugodnejšem položaju znanosti in kulture nasploh, ob nadaljnjem uspešnem razvoju političnih ved in ustreznih politoloških kadrov, uresničitev take zamisli — ki bi lahko bila credo politologov — ne more biti jalov up.

Mala politična enciklopedija, ki ni nikakršen elementarni politološki ABC in ki spričo svojega teoretičnega pomena nedvomno ni zgolj informativna, bo lahko s pridom koristila vsem poklicnim politologom pri njihovem strokovnem delu. Enotnejša uporaba politoloških pojmov bi verjetno morala biti eden izmed dolgoročnih rezultatov obstoja Male politične enciklopedije. V tem pogledu vidimo vrednost enciklopedije zlasti še za vse tiste, ki pišejo seminarske naloge, referate, magistrska dela in doktorske razprave s področja političnih ved. Enciklopedija bo koristila družbeno-političnim delavcem in nasplošno tudi vsem zainteresiranim občanom, da bodo lažje razumeli tako številne in ne vedno nezapletene politične procese. Odveč je v tej zvezi opozarjati, da je z depolitizacijo družbe le navidezno protisloven proces, da se vsak občan »politično« izobrazí. Pomen vsakršnega znanja v naši družbi se bo nujno večal. Zato sodimo, da je upravičen (in to ne šele za prihodnost, ampak tudi že za sedanjost) moto k tem razmišljanjem ob Mali politični enciklopediji: ni se zlo učiti, pač pa ne znati!

BOŠTJAN MARKIČ

MARIO QUATTRUCCI

Mednarodni študijski kongres o Antoniju Gramsciju

Res je nemogoče, da bi vsaj okvirno prikazali obnovitev zanimanja za proučevanje Gramscija, kakršno je sprožila 30. obletnica njegove smrti in ki v Italiji in zunaj nje zaposluje vedno več poznavalcev filozofske zgodovine in politične misli.

Dandanes vsaka politična in kulturna smer priznava plemenitost in globoko človečnost Gramscijevega lika, veličino njegovega nauka in prodornost misli. Reči smemo, da med njimi ni več nobene, ki se v zadnjih letih ne bi tako ali drugače ukvarjala z Gramscijem. V njegov spomin in z namenom, da bi preučevali njegovo misel, se množijo pobude različne narave in velikega družbenega pomena po vsej Italiji.

Tu želimo predstaviti eno takšnih pobud, ki je zaradi številnosti udeležencev in zaradi osebnega ugleda italijanskih in tujih znanstvenikov, ki so sodelovali, kakor tudi zaradi avtoritativnosti iniciativnega odbora posebej pomembna. Gre za mednarodni kongres, ki je bil v Cagliariju od 23. do 27. aprila letos pod pokroviteljstvom avtonomne pokrajine Sardinije.

Številnih referatov in obsežnih razprav nam tehnični razlogi ne dopuščajo natančneje obravnavati. Predstavimo lahko le bistvene teze. Zaustavili pa se bomo ob uvodnem referatu profesorja *Eugenija Garina*, ki je prispeval izredno pomemben delež k preučevanju Gramscija, ter pri uvodnih referatih prof. Bobbia in Ragonierija.

Kongres je obravnaval naslednje teme: *Politika in kultura pri Gramsciju* (Eugenio Garin), *Gramsci in koncept civilne družbe* (Norberto Bobbio), *Gramsci in teoretična razprava o mednarodnem delavskem gibanju* (Ernesto Ragonieri), *Vzgoja in izobraževanje pri Gramsciju* (Lamberto Borghi), *Gramsci in vprašanja literature* (Natalino Sapengo), *Gramsci in vprašanja italijanske zgodovine* (Giuseppe Galasso), *Gramsci in vprašanje juga* (Massimo Salvadori), *Gramsci in sardinski svet* (Giuseppe Fiori), *Gramscijeva dediščina in sardinska kultura* (Antonio Pigliaru).

Vsi referenti so bili učitelji različnih italijanskih univerz. V razpravi pa so sodelovali jugoslovanski, sovjetski, angleški, francoski, čehoslovaški in, seveda, italijanski znanstveniki.

Kongres je pokazal, kolikšno je zanimanje za Gramscijevo misel in delo na vseh področjih italijanske kulture; očitno je postalo, da je preučevanje Gramscijeve misli doseglo zelo ugledno stopnjo.

Tako je kongres znova potrdil sedanjo vrednost Gramscijeve misli, ne da bi skušal iz nje narediti nekakšno enciklopedijo znanja, iz katere bi potem črpali dokončne formule za vse probleme, ki se nam zastavljajo.

V nekaterih trenutkih pa razprava vendarle ni znala povsem izrabiti bogastva gramscijanske misli, predvsem ne tako, da bi ji ta misel omogočila, da bi se znašla sredi sedanjih razmer — tu in tam je malce preveč zašla v filološko in formalno kritično razlago tekstov.

Resno pomanjkljivost je pripisati tudi dejstvu, da je bilo premalo slišati nasprotno glasove, ki pa so v zadnjih letih vendarle polemično ali kritično dovolj glasno zadevali ob določene Gramscijeve teze. Mednje sodi npr. koncept marksizma kot »absolutnega historizma«, ki ga je Gramsci močno poudarjal, ali pa Gramscijev odnos do komunistične internacionale in partije, ki je vsebina mnogih polemik. Toda končni, splošni rezultati kongresa so bogato nadomestili te pomanjkljivosti.

Gramscijevo mesto v italijanski historiografiji je skušal določiti prof. Galasso v razpravi o Gramscijevem proučevanju italijanske zgodovine. Prvi, bistveni rezultat je pomembno približanje Galassovih tez (Galasso je zgodovinar idealistične usmeritve) konceptiji, po kateri sta zgodovina in politika istovetni (kar je Gramscijeva teza). Tako so nastala in nastajajo skupna tla za razpravo, čeprav v okviru različnih stališč. Za gramscijansko usmerjene zgodovinarje in zgodovinarje drugih nazorov še nikoli ni bilo tako obetajočih perspektiv.

Tako je bilo mogoče dokazati, da

»Gramscijevo razmišljanje o Risorgimentu je in hoče biti *politično*, torej usmerjeno v proučevanje vladajočih sil v italijanski družbi in tistih, ki so tem nasprotne.«

Dokončno se je utrdilo tudi prepričanje — sicer ne brez retrospektivnih razprav in polemik —, da pri Gramsciju ne gre iskati nekakšnega »procesa« zoper Risorgimento, temveč da gre za uporabo metode, ki daje izredno plodne rezultate, namreč za analizo zgodovinskih nacionalnih razmer, v katerih so dozoreli pogoji, ki omogočajo akcijo; za analizo, ki je Gramscija pripeljala do razumevanja narave fašizma in narave boja, ki se je začel za delavski razred in njegove zaveznike.

Gramscijev prispevek za razumevanje »vprašanja juga« v Italiji, to je vprašanja rastočega neravnovesja med vsem narodnim dohodkom in med življenjskimi in kulturnimi pogoji na jugu in severu države, je določila razprava prof. *Salvadorija* in diskusija o tem vprašanju.

Ob tem so ugotovili, da je kapitalistična obnova po II. svetovni vojni in politična podpora italijanskih vladajočih razredov tej ob-

novi sicer uvedla spremembe in novosti na italijanskem jugu, da pa še vedno obstajajo in včasih celo naraščajo pojavi ekonomske družbene degradacije in globoka nasprotja, ki jim je Gramsci posvetil veliko svojega dela.

Proučevanje tistih Gramscijevih del, ki so posvečena južnemu vprašanju, je odkrilo tudi dvojne osrednjih jeder, ki jih vsebuje Gramscijeva misel: *odnos*, ki ga je Gramsci prav prek proučevanja južnega vprašanja utrdil s prejšnjo in sodobno demokratsko kulturo dežele (in tako tudi v praksi določil mesto, ki gre pravilnemu razmerju med revolucionarno marksistično mislijo in racionalnimi in progresivnimi dosežki drugih miselnih smeri), in *pomen*, ki ga je Gramsci pripisoval proučevanju južnega vprašanja, da bi iz italijanske komunistične partije in proletariata naredil nosilca interesov vsega naroda, ustvarjalca resnične enotnosti dežele, za kar so se kapitalistični razredi izkazali kot zgodovinsko nesposobni. V bistvu južnega vprašanja je kompromis med industrijsko buržoazijo in staro zemljiško aristokracijo, je dejstvo, da ni bilo agrarne revolucije in ne industrializacije juga, je centralistično avtoritarni in prisilni značaj italijanske države, pa tudi delo velikih intelektualcev, kot sta bila Croce in Fortunato s svojo ideologijo in povezujočo dejavnostjo znotraj konservativnega tabora. Sedaj je na ta stališča priklenjena monopolistična ekspanzija, pa tudi sistem oblasti in celo ideološkega vplivanja krščanske demokracije. Če naj proletarijat postane glasnik razrešitve južnega vprašanja, mora dobiti vodilno vlogo v narodu, mora razgibati množice kmetov, osvojiti pomemben del intelektualcev, sprostiti gibalne sile demokratične in socialistične revolucije, zgraditi nov »zgodovinski blok«.

Zelo aktualno razpravljanje o vprašanjih množične kulture je zopet oživilo različna stališča glede Gramscijevega odnosa do literature. Vendar pa je na kongresu prevladovala težnja, da bi — predvsem na podlagi Gramscijeve misli o nujnosti razvoja narodno-ljudske kulture — izluščili tiste Gramscijeve misli, ki so še sedaj pomembne.

Odveč je pripomniti, da sta se ob tem vprašanju, kot navadno, oblikovali dve strani: teze o absolutno in popolnoma negativnem značaju vsakršne oblike moderne množične kulture (če je le-ta nosilka integracije, če pomeni povezujoč element znotraj sistema) in tiste teze, ki se jim je — ne da bi se zaustavljali ob »apokaliptičnem« napovedovanju konca vsake kulture — posrečilo, da so odkrile elemente objektivnega širjenja spoznanj in interesov, ki se oblikujejo, in nove možnosti boja, ki jih črpajo iz teh spoznanj; to je izhodišče za takšno delovanje, ki bo usmerjalo kulturo k resnično narodnim in ljudskim plastem.

Gramscijevi mladosti in njegovemu odmevu v sedanji sardinjski kulturi sta posvetila svoji razpravi Sardinca Fiori in Pigliaru.

Zanimiva je bila tudi razprava o gramscijevskih mislih o vzgoji, ki je sledila referatu profesorja *Lamberta Borghija* in v kateri so sodelovali ugledni italijanski vzgojitelji.

Profesor *Ragionieri* je obširno razpravljal o odnosu med Gramscijem in sodobno teorijo mednarodnega delavskega gibanja.

V središče svoje razprave je *Ragionieri* postavil, kakor je rekel, »izvirni element izredne važnosti« iz Gramscijeve misli. To pa je čisto svojsko Gramscijevo razmišljanje o socialistični revoluciji na evropskem zahodu.

Gramscijev delež pri razreševanju tega teoretičnega vprašanja, je poudaril znanstvenik, je tako pomemben zaradi Gramscijeve bogate povezave z Leninom in leninizmom. Proučevanje izvora in razvoja Gramscijeve misli o razvoju socialistične revolucije v Zahodni Evropi in v Italiji omogoča, da spoznamo ne le posamezne faze v odnosu do leninizma, marveč tudi njegov lastni ustvarjalni delež, ki ga je znal dati revolucionarni misli, zaradi česar je tudi popolnoma antidogmatično (in torej plodno) sprejemal in razumel leninizem.

Ragionieri je ugotovil, da so temeljne Gramscijeve misli o revoluciji na zahodu in v našem času v tistem območju njegovih del, kjer navezuje na Leninove predpostavke in jih izvirno razvija.

»Zdi se mi, da je Iljič spoznal, da je potreben preobrat: od mobilne vojne, od strategije, ki se je posrečila na vzhodu leta 1917, k pozicijski vojni, ki je edina mogoča na zahodu... Na vzhodu je bila država vse; civilna družba je bila primitivna, brezoblična, neurejena. Na zahodu je veljalo med državo in civilno družbo neko pravično razmerje in pod slabotnim videzom države je bilo opaziti krepko telo civilne družbe. Država je bila le predstraža, za katero je stala čvrsta veriga utrd in trdnjav...«

To je bilo Gramscijevo izhodišče, ko je dokazoval nujnost bojne strategije. Ta naj bi se izoblikovala v procesu postopnega dozorevanja razrednega boja in pod vodstvom revolucionarne partije v obsežno in vsestransko dejavnost, katere cilj je jasen: buržoaziji vzeti iz rok hegemonijo nad ostalim delom družbe, streti vladajoči »zgodovinski blok«, zgraditi sistem zaveznitva ob proletariatu in zagotoviti njegovo politično in moralno vplivnost, ki bi mu potem omogočila resnično hegemonijo, prevzem oblasti in izgradnjo novega sistema.

V takšnem boju se poveča vrednost kulturne in ideološke sfere in postanejo nujne povsem določene strukture in čisto določene funkcije revolucionarne partije.

S to objektivno nujno strategijo evropskega zahoda je docela organsko povezan tudi boj proti determinizmu in ekonomizmu, proti marksizmu II. Internacionalne, proti dogmatičnemu sektaštvu in naivnemu ekstremizmu, boj, ki je bil nujen zato, da bi nastala takšna partija, ki bi bila resnično organsko povezana z italijanskimi razmerami, ki bi ustrezala pogojem zahoda, ki bi mogla biti uspešna v tako kompleksni družbeni strukturi.

Zato je Leninova misel resnično globoko prodrla, razumljivi so bili njeni globoki nauki, metoda pa je bila prilagojena italijanskim razmeram. Ob zopetnem potrjevanju velikega pomena oktobrske revolucije in vodilne vloge komunistične internacionale se znova postavlja zahteva po novi in adekvatni proučitvi in po takšnih odnosih

partije z internacionalo, ki bodo zunaj »disciplinskih« in »frakci-onaških« shem. Iskreno spoznanje o tej poti in o naravi, ki naj določa strukturo partije, je podlaga vsake Gramscijeve misli, ki jih je v letih zapora in tudi prej izražal v zvezi s političnimi boji znotraj komunistične Internazionale in v zvezi z njenimi odločitvami.

Tudi profesor *Norberto Bobbio* je svojo razpravo usmeril na eno temeljnih Gramscijevih tem: civilna družba in hegemonija.

Pozornost, ki jo je Gramsci posvečal temu vprašanju, in doseženi teoretični rezultati so neposredno povezani z vsem proučevanjem strukturalnega sistema razvite kapitalistične družbe in z zahtevami, ki jih le-ta postavlja pred revolucijo.

Bobbio je med drugim tudi menil, da se Gramscijeva raba izrazov »civilna družba« in »hegemonija« bistveno razločuje od uporabe teh izrazov pri Marxu in Leninu. To trditev je utemeljeval s tem, da obsega pri Marxu, po njegovem mnenju, koncept »civilne družbe« izključno ekonomsko strukturo, medtem ko pri Gramsciju (ki je prevzel izraz od Hegla) obsega izključno sfero nedržavne nadstavbe in zajema vse »institute« hegemonije. »Hegemonijo« pa da je Gramsci postavil nasproti »diktaturi« in državi (ki je orodje diktature). Koncept hegemonije naj bi se torej pri Gramsciju in Leninu razločeval, kajti po Leninu da gre pri hegemoniji za prevlado elementa sile nad elementom soglasja (konsenza) in le za pomen »političnega vodstva«, medtem ko Gramsci pripisuje hegemoniji pomen »političnega« in »kulturnega« vodstva.

Zdi se nam, da takšno vrednotenje pomenov, kot ga je obrazložil Bobbio, ni sprejemljivo. Povzroča namreč takšno zoženje in ohromelost pojmov, ki lahko navsezadnje pripelje do popolnega nerazumevanja temeljnih misli Gramscijevega konceptualnega sistema in k temu, da bi utegnili spregledati njegovo zasidranost v marksistični in leninistični misli.

Bobbio pripisuje Marxu strukturalni pomen koncepta »civilna družba« — ravno to pa ga zavede, da praktično ves Marx-Engelsov sistem zoži na antitezo: struktura-država. S tem pa zgubi iz vida vlogo ne-državnih institutov nadstavbe in njihov dialektični odnos z ekonomsko bazo in drugimi oblikami nadstavbe (z državo), kar pa je pri Marxu vedno pričujoče. Ravno nasproten pomen koncepta »civilne družbe«, ki ga pripisuje Gramsciju, pa zavede Bobbija, da trdi: »Če je ognjišče, pravi oder zgodovine tako za Gramscija kot za Marxa v »civilni družbi«, potem je za Marxa to »ognjišče« postavljeno v »ves kompleks materialnih odnosov«, pri Gramsciju pa je našlo mesto v »vsem kompleksu duhovnega in intelektualnega življenja.«

Na podlagi takšne obravnave bi bila med Gramscijem in Marxom radikalna kvalitetna razlika. Gramscijev konceptualni sistem se tako enači s trihotomijo: struktura-civilna družba-država, in postavlja proti marksističnemu sistemu, okrnjenemu na dihotomijo: struktura-država. Civilni družbi bi tako pripisali pomen posrednika, ki da ga — tega pomena — pri Marxu nima, rezultat vsega pa naj bi bil dvojni privilegij pri Gramsciju: privilegij, ki ga ima nad-

stavba nad bazo, in privilegij, ki ga ima, znotraj nadstavbe, ideološki moment nad institucionalnim.

Takšni razlagi je mogoče marsikaj oporekati. Prvič, filološko proučevanje Marxovih in Gramscijevih tekstov ne daje nobenih možnosti za to, da bi iskali kakšno zoženje pomenov (glej »K židovskemu vprašanju«, kjer Marx med elemente civilne družbe prišteva tudi religijo, in Gramscijeve beležke o Machiavelliju — »Nekateri teoretični in praktični vidiki ekonomizma«).

Drugič, Marx v koncepciji zgodovine in realnega ni nikoli prezrl ali podcenjeval pomena duhovnih in intelektualnih dejavnosti, Gramsci pa ni nikoli prezrl ali podcenjeval pomena ekonomsko-družbenih korenin za vso nadstavbo. Ravno to je pozneje bilo središče njegovih anticrocejanskih in antiidealističnih polemik.

Tretjič, delitev med »politično družbo« in »civilno družbo« je Gramsci jasno postavil kot metodološko in ne organsko delitev. Koncept o hegemoniji in diktaturi pa je razumeti v njegovi organskosti, namreč tako, da je vsaka oblika oblasti diktatura, pri čemer pa je pomembno dejstvo, da vsaka razredna diktatura vsebuje hkrati dvoje elementov: element sile in element soglasja, ki pa se različno dopolnjujeta. Zdi se nam, da je to spoznal tudi Lenin, predvsem v porevolucionarnih delih, čeprav z drugačnimi poudarki. Čudno je tudi, da se ne priznava Leninu prevrednotenja kulturne sfere, ki je ravno njegovo delo.

Ob koncu naj še dodam, da je proučevanje Gramscija prav na področju civilne družbe in hegemonije izredno bogato in novo, kar se kaže predvsem v navezovanju na posebne pogoje, pod katerimi deluje zahodni proletarijat. Takšno izvirnost in ustvarjalnost lahko do konca izčrpamo, če nadaljujemo v smeri antipozitivistične obnove Marxa in če nam je za podlago globoko dojeta Leninova misel.

Težnje po odkrivanju razlik v terminoloških pomenih ne prispevajo k razumevanju celotnosti Gramscijeve misli, ki je usmerjena ravno k utrditvi enotnosti realnega v kompleksnosti vseh elementov, ki ga sestavljajo. Gramscijeva misel je zato vsa usmerjena k tistim procesom, ki lahko utrdijo organske zveze med različnimi sferami strukture, med njo in nadstavbo, med različnimi sferami nadstavbe.

K določitvi Gramscijevega mesta v italijanski in mednarodni kulturi in k razjasnitvi temeljnih tez njegove misli, tistih, ki ga uvrščajo na to mesto, je bogato prispeval referat profesorja Eugenija Garina z naslovom: Politika in kultura pri Gramsciju.

Bistveni prispevek Garinovega referata je ta, da je do kraja razčistil na eni strani pomen, ki ga je dajal Gramsci kulturi in proučevanju kulture, na drugi strani pa osvetlil smisel in resnično vrednost, učinkovitost (čisto politično učinkovitost), ki je v Gramscijevem proučevanju kulture.

Trditev, ki jo Garin postavlja in utemeljuje z izredno jasnostjo in poznavanjem, je naslednja: v Gramscijevi misli sta kultura in politika istovetni, filozofija in politika sta eno. To trditev moremo docela ovrednotiti, če se spomnimo vseh poskusov, ki so iz Gramscija hoteli narediti človeka kulture, ločenega od praktične dejav-

nosti, sicer intelektualca visoke vrednosti, toda vrednosti, ki da temelji izključno v kulturnem proučevanju, popolnoma ločenem od Gramscijeve politične misli in dejavnosti in od njegove vloge kot voditelja komunistične partije.

Takšni poskusi, tudi kadar niso orodje kake doktrine, ne le da zavajajo k popačeni podobi Gramscija, temveč tudi onemogočajo, da bi dojeli bistvo njegove kulture, ki je ravno ta, da je bil dejaven zgodovinar, dejaven filozof in torej človek, ki je znanstveno proučeval politiko.

Leta 1958 je Togliatti pisal:

»Gramsci je bil teoretik politike, toda predvsem je bil praktični politik, torej borec... delati na področju politike pomeni delati za preobrazbo sveta. V politiko je tedaj vključena vsa realna filozofija vsakogar, v politiki je bistvo zgodovine; in za posameznika, ki si je pridobil kritično zavest o stvarnosti in o nalogi, ki jo ima glede njene preobrazbe, je politika tudi substanca njegovega moralnega življenja. V politiki je iskati enotnost Antonija Gramscija.«

Letos je prišla vrsta na Eugenija Garina (ki je doživel novo razvojno stopnjo svoje že priznane bogate zgodovinsko-filozofske in kulturne misli), da je proučevanje Gramscijeve »realne filozofije« usmeril na to razsežnost in da je ob tej temi dosledno utemeljil, prvič, da sta crocejanska misel in italijanski neoidealizem absolutno in nepreklicno presežena, in, drugič, da je Gramsci to dosegel zunaj okvirov kakega spekulativnega dogajanja; vso svojo praktično naravo je posvetil nalogam boja, ki ga mora izbojevati proletarijat, da bi dosegel hegemonijo, da bi postal gibalna sila intelektualne in moralne reforme, da bi ustvaril in obranil lasten svetovni nazor. Ravno s proučevanjem te razsežnosti Gramscijeve »realne filozofije« je Garin tudi dokazal kako absolutno odločilnega pomena je bil za razvoj Gramscijeve misli stik z leninizmom v primerjavi z ostalim filozofsko-kulturnim študijem.

Garin je opozoril tudi na nekatere obsodbe Gramscijevega historizma in humanizma. Poudaril je, da je treba za razumevanje teh tez vedno znova raziskati zgodovinski trenutek, v katerem je nastala Gramscijeva misel: z drugimi besedami, treba je natanko vedeti, s katero polemiko, s kakšno vsebino je povezana Gramscijeva teza o marksizmu kot »absolutnem historizmu«. Kar pa zadeva vrednotenje crocejanskih vplivov, je Garin povzel Gramscijev odgovor tovarišu v zaporu: »Tovariši bodo spoznali, koliko sem crocejanec, če bodo prebrali delo o Croceju, ki ga bom napisal.« In Togliatti je pisal: »Zgodovinska pogojenost vsega realnega, to, kar je duša hegeljanske in marksistične dialektike, je vtisnila Gramscijevi misli karakterističen, nepozaben pečat. Hoteli bi mu očitati, da je do socializma prišel prek hegeljanskega idealizma. Napačen očitek: to je namreč pot, po kateri sta do socializma in zgodovinskega materializma prišla tudi naša učitelja, Karl Marx in Friedrich Engels.«

Resnični, pravi pomen Gramscijevega dela, dodaja Garin, je, v dejstvu, da »Gramsci ni bil in ni hotel biti sholastični metafizik, pa čeprav marksistične neosholastične variante, da ni bil katedrski

filozof niti zasanjani genij, ki tudi ni objokoval, da ni nikoli utegnil pisati filozofskih razprav velikega slovesa. Še celo v zaporu ni pisal ali razmišljal zase, zato, da bi si olajšal lastno samotnost. Bil je bojujoči se politik, ki pa je vedel, da se ni mogoče boriti, ne da bi vedeli, kako in zakaj. Rad je ponavljal, da je »nemogoče ločiti filozofijo od politike, da pa je mōči dokazati, da je tudi prevzem ali zavrnitev kakega svetovnega nazora politično dejanje«. Bil je filozof, kot je bil filozof Machiavelli, ki v 'Vladarju' zagotovo ni napisal doktrine o bitju; toda kako bomo iz množice mislecev izločili tiste, ki niso ustvarili lepo strukturirane metafizike ali ki niso sprejeli kakega posebnega in dvomljivega načina pri razumevanju odnosa med stvarnostjo in zgodovino?

Garin je torej pri Gramsciju zelo učinkovito določil odnos med politiko in filozofijo. Svojo razpravo o Gramsciju nadaljuje tako, da odkriva, kako je Gramsci po eni strani vsak svoj problem povezal z vprašanji usmeritve delavskega gibanja, po drugi strani pa je svojo pozornost strnil na »intelektualce«, njihovo delovanje in vlogo.

Za Gramscijev teoretičen in praktičen razvoj je bilo odločilnega pomena srečanje z leninizmom. Gramsci je dobil vtis, da je po lastnih poteh dosegel ista spoznanja kot Lenin ravno na teoretičnem področju: proti determinističnim interpretacijam Marxa in ob vprašanju o odločilnem pomenu teorije.

V mladega Gramscija se je globoko in za vedno vtisnil Lenin iz »Kdo so prijatelji ljudstva?«, Lenin iz »Kaj storiti?«, Lenin, ki je utemeljil odločilno vrednost revolucionarne teorije in zavestne akcije, Lenin, ki je pisal o hegomoniji, Lenin, ki je uničil vsakršno po izvoru deterministično, fatalistično mesijanstvo, Lenin, ki je dokazal, kakšna je vloga volje in zavesti v zgodovini. Garin opozarja, da je Togliatti upravičeno povezoval z »velikim tokom leninistične misli« po eni strani »vztrajno Gramscijevo kritiko ekonomizma in ekonomističnih interpretacij marksizma«, po drugi strani pa »kompleksno proučevanje ekonomske strukture in vzajemnih odnosov z ideološko, družbeno in politično nadstavbo, kajti iz takšne analize izstopajo politične in revolucionarne perspektive«.

Temu Togliatti dodaja: »Trditev o absolutni zgodovinski pogojenosti družbene in politične stvarnosti je središče vse Gramscijeve misli«, torej tudi opredelitev marksizma... kot absolutnega historizma kot doktrine, ki je edina sposobna razodeti gibanje zgodovine in pripeljati tudi do človeškega obvladanja tega gibanja«.

Dejstvo, da je Gramscijev način notranje polemike s socializmom svoje dežele izrazilo italijanski, da pa je kljub temu našel tako splošen odmev, ravno dokazuje, da pomen kake kulture ni v neposrednem sorazmerju s površnim videzom, temveč z globino, ki jo doseže spoznavanje kake konkretne stvarnosti.

Tako se je resnično sredi političnega boja in v neposrednem stiku z Leninovim političnim delom vse od mladostnih let oblikoval tisti Gramsci, ki je pozneje prispeval tako pomemben delež k antidogmatičnemu vrednotenju marksizma in leninizma.

Garin poudarja, da si je Gramsci »rekonstruiral Marxov lik, ki je daleč od podobe, kakršno prikazuje uradni socializem, in neprimerno bolj zvest resnični razvojni poti Marxa-zgodovinarja. Bil je povezan z gibanjem vse evropske kulture, odklanjal je pozitivistični determinizem, ekonomizem in vse metafizične prizvoke. Pri tem pa mu je bilo vedno jasno, da je nujno in novo vprašanje, kako ustvariti takšno socialistično kulturo, ki bi bila zmožna prevzeti vodstvo delavskega gibanja, ali kako oblikovati in uveljaviti skupine, ki bi bile zmožne radikalno spremeniti italijansko družbo. Gramscijeva interpretacija marksizma osvobaja Marxa vsakršnega determinizma in mu omogoča, da na prvo mesto postavlja vprašanja kulture in intelektualcev — z drugimi besedami, obeti za neko resnično celostno obnovo so v zavestnosti, odgovornosti in teoretičnem znanju«.

S tem kontekstom je povezan Gramscijev odnos do Croceja in njegov boj z njim. Poudarimo naj, da je treba simetrijo, ki jo je Gramsci sam naznačil, med Heglom-Marxom-Crocejem-Gramscijem, obravnavati z veliko mero previdnosti. Gramsci je sam določil Crocejevo mesto v italijanski kulturi, mesto, ki mu gre kot velikemu »laičnemu papežu«, teoretiku in ideologu reakcije. Boj s Crocejem se bo izoblikoval torej v okviru predvidevanja boja za hegemonijo, ki ga bo proletariat moral izbojevati in ki se bo, po padcu fašizma, začel na demokratičnih (ne še socialističnih) tleh.

Toda naloge teoretičnega vodstva, ki so jo v preteklosti opravljali posamezni intelektualci, se bo zdaj treba lotiti v imenu proletariata — prevzeti jo bo morala partija, »kolektivni intelektualci«.

Tako smo prišli do vrha Gramscijeve misli: do teorije partije, ki jo je razvil in poglobil v »Zvezkih iz ječe«.

V »Zvezkih« — spominja Garin — se vprašanje odnosa med intelektualci in množicami vpleta in razvija hkrati s poglobljanjem marksističnega znanja, vzporedno s spoznavanjem pomena filozofije. Z utemeljevanjem misli o filozofu, ki je politik, in narobe, ter z vztrajnim naporom za ponovno razlago italijanske zgodovine. Tako se je tedaj Gramsci vključil v tako pomembno dvojno polemiko: proti crocejanski mistifikaciji »filozofije prakse« in proti dogmatskim okostenelostim Buharinove vrste. Drugače povedano — proti dvema nasprotnima si metafizikama, idealistični in materialistični. Če se v kritiko »vulgarnega materializma« in novega dogmatizma vračajo teme iz mladostnega antipozitivističnega obdobja, sicer posodobljene in prefinjene, pa se v kritiki Crocejevih stališč razbohoti zelo izvirna osvojitev Marxovega nauka; tu se dediščina Labriole združuje s tematiko, ki ni daleč od nekaterih Leninovih misli iz Filozofskih zvezkov (ki pa jih Gramsci ni poznal).

Prišli smo do vrha Gramscijeve misli: filozofija prakse kot humanizem in historizem in hkrati s tem zgodovinskost filozofije prakse. »Filozofija prakse je absolutni historizem, je posvetovljenje in pozemljenje misli, je absolutni humanizem zgodovine.« Garin dodaja, da je Gramsci vedno z veliko zavzetostjo zagovarjal »zgodovinsko« naravo filozofije prakse, tudi v razdeljenem svetu in v lažni humanosti (tudi če se bo kje uresničila socialistična

družba). To je težko vprašanje, ki zahteva veliko miselno velemenco in previdnost, toda vprašanje, ki se mu ni mogoče izogniti, kajti: »tudi, če je filozofija prakse izraz zgodovinskih protislovij — in to je, celo njihov najpopolnejši izraz, ker je zavesten —, pomeni, da je tudi filozofija prakse povezana z »nujnostjo« in ne s »svo-bodo«, ki je ni in je zgodovinsko še ne more biti. Torej, če dokažemo, da bodo protislovja izginila, s tem dokažemo, da bo izginila, to je, da bo presežena, tudi filozofija prakse; v kraljestvu »svo-bode« se misli, ideje ne bodo mogle več porajati na tleh protislovij in nujnosti boja. Sedaj filozof... lahko to generično zatrjuje, a dalje ne more: ne more ubežati sedanjemu svetu protislovij; o nekem svetu brez protislovij lahko govori le generično, sicer nemudoma ustarja »utopijo«.

Ta bežni zapis naj sklenemo z mnenjem, da je kongres v Cagliariu povsem spodobno proslavil 30-letnico smrti velikega voditelja.

Slišali smo živahno, plodno razpravo, ugotovili prisotnost mnogih glasov, veliko resnost in mnogo optimizma v ocenah. Kongres se je uspešno izognil nevarnostim spominskega slavljenja in je kritično izluščil temeljne vrednote Gramscijevega dela.

V celoti je kongres potrdil prepričanje, ki je sicer običajno za vse znanstvene razprave o Gramsciju, da proučevanje Gramscijeve misli ohranja nedotaknjeno njegovo življenjsko moč in da mu čas daje novo in močnejšo vrednost. Porodil se je tudi velik občutek za to, kar je še treba storiti v teoretičnem proučevanju in v konkretnem zgodovinskem uresničevanju poti, ki jih je Gramsci odprl in jih bo še treba prehoditi.

Prevedla: Neda Pagon-Brglez

Po spopadu na Bližnjem vzhodu

1

Čas nekaj več kot dveh mesecev, ki je minil od kulminacije krize na Bližnjem vzhodu, je bržkone zadostoval za to, da so postale jasnejše stvari, ki se tičejo njenih vzrokov, pa naj gre za širše mednarodne kot tudi lokalne. Manj jasno je seveda vprašanje, kakšne bodo dolgoročne posledice junijskega konflikta. Ne zadostna večina, ki jo je v generalni skupščini OZN dosegla resolucija neuvrščenih držav, zavračanje Izraela, da bi sprejel poziv skorajda vseh članic te organizacije, naj prekliče aneksijo Jeruzalema, podpora ZDA Izraelu — vse to so dejstva, ki nakazujejo, da neposrednih posledic izraelske agresije ne bo tako lahko odpraviti. Toda kot je to vprašanje bistvenega pomena za pot, ki pelje v normalizacijo položaja v tem delu sveta, tako se sedaj za širše mednarodne razsežnosti, zlasti pa za politiko neuvrščenih in tudi socialističnih držav postavlja problem, kako se v prihodnje zoperstaviti ogrožanju miru in pa neodvisnosti držav, ki ga dandanes predstavljajo lokalne intervencije in lokalne vojne, oziroma, kako učinkovito zastaviti boj za uveljavljanje miroljubne koeksistence.

Kakorkoli je bil in je sedaj še bolj oziroma skorajda nerazrešljiv konflikt med arabskimi državami in Izraelom — glede na družbene, ekonomske, zgodovinske, religiozne, geografske in druge komponente —, je vsekakor res, da ne bi mogel predstavljati tolikšne nevarnosti za svetovni mir, če ne bi v njem in ob njem delovali tako močni in vplivni eksogeni dejavniki. Priznanje Izraela (kakorkoli je pač nastal) kot obstoječega in zgodovinskega dejstva, odsotnost normalizacije med njim in arabskimi državami, zahteve Izraela po svobodnem prometu skozi Sueški prekop in Tiransko ožino, zavračanje teh zahtev s strani arabskih držav kot tudi nepripravljenost Izraela, da bi uredil problem palestinskih beguncev — vse to so resda občutljiva in z eksplozivnostjo nabita vprašanja, ki pa vendarle ne bi mogla ustvarjati takšnih situacij, ko so upravičeno ugotavljali, da ne gre za enega

od običajnih, po drugi svetovni vojni tako pogostnih lokalnih konfliktov, marveč za novo in še bolj nevarno pobudo imperialističnih sil, ki so skušale in še skušajo prek Izraela in z njegovo akcijo proti arabskim državam spreminjati razmerje sil v svetu. Menim, da je velika večina naših občanov doumela vzroke junijskega konflikta v takšnem smislu in v tem okviru tudi razlagala energično akcijo naše države proti agresorju in silam, ki so za njim.¹

V zadnjem času je bilo tako pri nas kot tudi drugod veliko napisanega o strategiji ZDA in njenih temeljnih ele-

¹ V anonimni anketi, ki jo je organiziral Center za raziskovanje javnega mnenja pri Visoki šoli za politične vede v Ljubljani, so bila tudi vprašanja, ki so preverjala odnos občanov do izraelsko-arabske vojne in njenih ožjih in širših implikacij. Na vprašanje, ki se je glasilo: »Kdo je predvsem odgovoren, da v preteklosti ni prišlo do sporazumne rešitve spornih vprašanj med Izraelom in arabskimi deželami?« so anketiranci odgovorili (v %) tako-le: 5,2 % — Izraelci niso hoteli priznati upravičenih zahtev arabskih dežel, 4,5 % — arabske dežele niso hoteli upoštevati upravičenih zahtev Izraela, 15,7 % — nihče ni bil dovolj pripravljen za sporazumno urejanje vprašanja, 8,4 % — enkrat je bil kriv eden, drugič pa drugi, 39,8 % — krivi so zlasti imperialisti, ker so podpihovali in izrabljali trenja zato, da bi si lažje zagotovili svoje koristi v tem delu sveta, 9,3 % — kriva je predvsem OZN, ker se ni dovolj zavzela za rešitev spornih vprašanj, in 17,3 % — ne vem, stvari premalo poznam.

Na vprašanje: »Kdo je po vaši sodbi v sedANJI vojni pravi napadalec?« so anketiranci odgovorili: 0,3 % — Sirija, 0,4 % — Jordanija, 45,1 % — Izrael, 4,2 % — ZAR, 15,4 % — vsak je po malem kriv, 16,5 % — krivi so drugi, 10,8 % — še ni jasno, 9,3 % — ne vem, premalo poznam.

Vprašanje: »Kakšne cilje zasleduje Izrael v odnosu do arabskih dežel?« je dobilo naslednje odgovore: 15,9 % — zagotoviti si želi ozemeljsko nedotakljivost in pravico do življenja v okviru sedanjih meja, 21,8 % — želi si razširiti ozemlje, da bi si izboljšal obrambne položaje, 14,7 % — hoče tako močno oslabiti vojaško moč arabskega sveta, da bi on določal pogoje miru v tem delu sveta, 23,1 % — poleg vojaškega udarca hoče doseči tudi politični polom Naserja in drugih naprednih sil, 22,5 % — ne vem, premalo poznam.

Na vprašanje: »Kakšne cilje je po vaši sodbi zasledovala v sedANJI krizi in pred izbruhom vojne v ZAR?« so anketiranci odgovorili: 45,6 % — vsem Arabcem je želela zagotoviti le varnost in mir, da bi se lahko posvetili svojim problemom, 11,3 % — s silo je želela urediti nerešena vprašanja z Izraelom (ozemeljska vprašanja, palestinski begunci), 8,8 % — vojaško je želela oslabiti Izrael, da ne bi več predstavljal grožnje in orodje pritiska na arabske dežele, 4,9 % — hotela je zavzeti vse ozemlje, na katerem so po II. svetovni vojni ustanovili izraelsko državo, in jo uničiti, 27,1 % — ne vem, premalo poznam.

Na vprašanje: »Ali so se vaše simpatije do ene ali druge strani od začetka sovražnosti kaj spremenile?« so anketiranci odgovorili: 39 % — nič, vseskozi so na strani Arabcev, 4,6 % — nič, vseskozi so na strani Izraelcev, 31,5 % — nisem se opredelil, 5,1 % — v začetku so mi bili bolj pri srcu Izraelci, sedaj pa so Arabci, 2,5 % — v začetku so mi bili bolj pri srcu Arabci, sedaj pa Izraelci, 17,3 % — ne vem, nimam mnenja.

Vprašanje: »Ali vidite kakšno povezavo med Vietnamom, dogodki v Grčiji in napadom na ZAR?« je dobilo naslednje odgovore: 11,3 % — ni neposredne zveze, 58,2 % — za vsem tem je vse bolj napadalna politika ZDA, in 30,5 % — ne vem.

mentih, to je o neposrednem in posrednem nastopanju. Med drugim se je poudarjalo, da se ti elementi strategije manifestirajo predvsem na območjih tako imenovanega tretjega sveta z namenom, da se zaustavijo, če že ne razveljavijo tisti procesi in tisti dosežki družbenega in političnega razvoja, ki so nastali v protikolonialni revoluciji in pri uveljavljanju novonastalih držav Azije in Afrike v mednarodni skupnosti in ki bi v končni konsekvenci pomenili zoževanje prostora za delovanje imperialističnih sil in novokolonialističnih sil.² Še posebej je ta strategija naravnana proti neuvrščenim državam. Uveljavljanje politike neuvrščenosti v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki, do katere je prišlo v času kairske konference leta 1964, njeni vplivi na gibanja v Evropi (sredobežne tendence v severnoatlantskem paktu), vse to je na dokaj očiten način nakazovalo možnosti postopnega zmanjševanja vpliva ZDA na svetovno politiko. Ko pa opominjamo na to, da je ta strategija obrnjena zlasti na prostor Azije in Afrike, s tem ne bi hoteli zanemarjati njenih manifestacij drugod, tudi v Evropi, o čemer pričajo nekateri dogodki zadnjih nekaj mesecev (Grčija). Gre za popravljanje strateških in političnih pozicij, gre za to, da bi se v zaostrenih in kritičnih trenutkih konsolidirala razrahljana zavezništva in da bi omahujoči znova prevzeli vloge v tistem orkestru, ki je bil sestavljen v dobi hladne vojne in za katerega se ve, kdo mu je dirigent. V vsakem primeru gre za koherentno, sistematsko in za svetovni mir, ter neodvisnost majhnih in srednjih držav silno nevarno politiko uresničevanja stabilnih in, glede na politične, ekonomske in geografske možnosti, fleksibilnih interesov ZDA.

Ne bi bilo realno, če bi trdili, da ZDA s takšno strategijo niso dosegle nekaterih pomembnih, čeprav tudi kratko-ročnih uspehov. Pri tem se opirajo na vrsto strateških dejavnikov, kot so izrabljanje težav, ki jih v nerazvitih državah povzročajo problemi rasti; konflikt med Sovjetsko zvezo in Kitajsko; orientacija socialističnih držav v ekonomski razvoj. Upoštevati je končno treba še takšne taktične dejavnike, kot so vojaške baze, ki jih imajo na voljo vsepovsod po svetu, močna mornarica in pa tako diverzificirana sestava oboroženih sil, ki jim omogoča intervencijske posege ali pa učinkovito grožnjo s silo tudi, ko gre za obrobna območja, kjer

² Profesor Zbigniew Brzezinski z univerze Columbia v ZDA in član svetovalske skupine predsednika Johnsona je o tem zapisal sledeče: »Treba je uporabljati vojaško silo na tistih območjih, kjer lokalna oblast ni zmožna kontrolirati radikalizacije razrednega značaja, ki se sedaj razvija v deželah tretjega sveta.« Citirano po *Rinascita*, št. 27, str. 4.

sicer zavljo geografske oddaljenosti ne bi imele lokalnih prednosti. Končno ne bi kazalo zanemarjati tega, da so se zmanjšale možnosti za tista trenja evropskega značaja, ki bi utegnili neposredno soočiti Sovjetsko zvezo in ZDA, celo več, da bi bile slednje pripravljene pristati na vodilno vlogo druge sile velikanke v vzhodni Evropi za ceno svobodnega ukrepanja na drugih območjih v svetu.

V takšen širok okvir mednarodnih dogajanj sodi agresija Izraela na arabske države. Če že ne bi bilo moč povezovati tistih pobud Izraela, ki so izhajale iz njegovih interesov, z interesi imperialističnih držav, v prvi vrsti seveda ZDA, pred samo krizo, so postale stvari jasnejše med vojnim spopadom in po njem. Četudi VI. flota, ki je bila koncentrirana v vzhodnih vodah Sredozemlja, ni posegla v vojne operacije, je bila že sama njena navzočnost dejavnik, s katerim sta morali računati tako ZAR kot Sirija. Nadalje: v času, ko se je v OZN postavljalo vprašanje prekinitve ognja, je diplomacija ZDA z različnimi manevri dajala kritje Izraelu in mu ustvarjala možnosti, da bi dosegel ne samo ugodnejše strateške pozicije, marveč tudi cilje — ki niso bili samo njegovi cilji — zrušiti režime v arabskih državah. Končno tudi sam razplet na koncu krize, predvsem pa dejstvo, da so bile samo ZDA, Izrael (in Burundi) proti sklicanju generalne skupščine OZN, ki naj bi se ukvarjala s posledicami izraelske agresije, pričata o usklajenosti interesov ZDA in Izraela. S svojo vojaško akcijo se je Izrael vključil v strategijo ZDA, ki v prostoru Sredozemlja zasledujejo povsem določene cilje. Ti se vežejo na geografski pomen Bližnjega vzhoda kot velikanskega kompleksa vodnih, zračnih in suhozemnih poti, na ekonomsko pomembnost tega prostora (petrolej) in na to, da bi rušenje progresivnejših režimov v arabskih državah lahko spreminjalo razmerje sil ne samo v njem, marveč tudi v vsem svetu. Gre torej po eni strani za nadaljevanje pritiska proti neuvršenim državam, ki traja že vrsto let, vsekakor pa od kairske konference 1964. leta dalje, po drugi strani pa za utrjevanje strateških in političnih pozicij ZDA do Sovjetske zveze in socialističnih držav nasploh oziroma za nabiranje pozitivnih točk, ki bi mogle imeti še kako pomembno težo v bilanci prihodnosti.

Ne dvomimo o tem, da ima ta strategija ZDA svoje izrazito slabe strani. Predvsem je problematična njena dolgoročna uspešnost. Naj gre za njeno najbolj agresivno obliko v Vietnamu, za njeno pričujočnost v izraelski agresiji na arabske države ali pa v skritih in prikritih akcijah na prostoru Afrike in Latinske Amerike, je na njenem udaru nerazviti svet. Ali

si je mogoče predstavljati, da bo formula takšne permanentne intervencije ob vseh zmogljivostih, ki so na voljo ZDA, uporabna za blokiranje družbenih, političnih in ekonomskih procesov, skozi katere gre nerazviti svet, in za obvladovanje kriz, ki jih le-ti ustvarjajo? Že sedaj je očitna ena od posledic takšne strategije: čedalje večja izolacija ZDA v svetu, katero ugotavljajo tudi v zahodnoevropskih kapitalističnih državah.³ Ali se bo splačalo ZDA — kot je to bilo nekje zapisano —, da bodo ostale preveč dolgo na drugi strani barikad, soočene z množico tistih, ki z grozo ugotavljajo, da niso na strani pravice?

2

V analizi posledic, ki jih je povzročil konflikt na Bližnjem vzhodu, se srečujemo s tistimi, ki so lokalnega značaja, in onimi, ki so širšega mednarodnega značaja.

Z vojaško zmago Izraela se je spremenila politično-geografska in vojaško-strateška podoba tega območja. V primerjavi s stanjem pred spopadom, je Izrael z okupacijo egiptovskega, jordanskega in sirskega teritorija za šestkrat povečal svoj obseg, dosegel vzhodno obalo Sueškega kanala, zasedel Šarm el Šejk, Gazo, zahodno obalo reke Jordan, v svojih rokah pa drži strateško pomembne višine na sirijskem ozemlju. Z uničenjem ali pa zajetjem dobršnega dela egiptovskega vojaškega stroja je za daljše obdobje spremenil vojaško razmerje sebi v prid. S političnih vidikov so rezultati manj očitni, dasi niso nepomembni. Vsekakor pa drži, da vojaški poraz arabskih držav ni zrušil njihovih režimov, da je brutalen odnos izraelske soldateske do Arabcev na okupiranih območjih mučno deloval celo na tiste kroge, ki so bili Izraelu ves čas naklonjeni, in da je cinično zasmehovanje razprav in resolucij v OZN močno podobno tistemu, kar so počenjali agresorji pred drugo svetovno vojno.

Z dokajšno gotovostjo bi mogli trditi, da Izraelu ne bo tako lahko prevesti vojaške zmage v politične rezultate. Kaz-

³ Tako Gunnar Myrdahl v govoru na letni konferenci ADA (Americans for Democratic Action) v začetku aprila tega leta: »Nič ni novega, da imajo ZDA dovolj sredstev za to, da uničijo človeštvo. Nedvomno lahko s tem vzbudijo strah vsepovsod. Toda to je pravo nasprotje nekemu mednarodnemu vodilnemu položaju. Dejansko je vlada ZDA uspela doseči najnižjo točko glede na zaupanje sveta in pravo vodilno vlogo v svetu. ZDA so opustile politiko izolacionizma (podčrtal G. M.), šle pa so v nasprotno skrajnost. V prizadevanjih, da bi postavile svet pod policijsko nadzorstvo pod pogoji, kakršne naj bi one postavljale, so ZDA povzročile svojo lastno izolacijo (podčrtal G. M.).« Citirano po Tiden 6/1967, str. 336.

no je namreč, da bo ob vseh prizadevanjih socialističnih držav — zlasti Sovjetske zveze — in pa neuvrščenih, nemogoče najti *politično rešitev* posledic konflikta v juniju mesecu, ki bi odprla pot normalizaciji in stabilizaciji položaja v tem delu sveta, če Izrael ne bo umaknil svoje vojske z zasedenih ozemelj. Vse drugo bi pomenilo valorizacijo preventivne vojne, sprejetje pogajanj pod pritiskom sile in silno nevaren precedens, ki bi mogel vzpodbuditi k podobnim dejanjem vse tiste, ki menijo, da bi bilo treba poravnavati račune na takšen način.⁴ V Izraelu pa mislijo drugače: pogajati se z arabskimi državami s pozicij sile, računati s sedanjimi ali pa bodočimi razpokami v nesolidni zgradbi arabske enotnosti, še naprej zavračati celovito razreševanje problema palestinskih beguncev, zanašati se na velike zaščitnike. To so sedaj elementi politike Izraela, o kateri vsekakor ne bi bilo treba posebej poudarjati, da je nespremenljiva za vse miroljubne sile v svetu. Toda prav takšna politika bo še bolj razkrinkala Izrael kot eksponenta imperializma in v tem je tudi njegova šibka točka.⁵

Po drugi strani ne bi bilo tvegano trditi, da vojaški poraz za arabske države ne pomeni izgubljenega boja. Vsekakor pa se postavlja vprašanje, če se bo ta boj nadaljeval s progresivnejših pozicij, kar seveda ne pomeni samo eliminiranje skrajnih desnih, konservativnih in levih tendenc, ki se ali ki se še bodo pojavljale (na podlagi realističnega spoznavanja, da je tako v interesu samih arabskih držav kot tudi svetovnega miru politično in ne vojaško reševanje posledic izrael-

⁴ Tako so zapisale »24 ore« iz Milana: »Izrael je pokazal, kako je mogoče v pravem trenutku razreševati gordijske vozle, in to takšnih vprašanj, ki so leta in leta bremenila svet.«

⁵ Maxime Rodinson, profesor Sorbonne, je ugotovil v »Le Monde« 5. junija: »Arabcem je treba nuditi možnosti za pogajanja. Toda ne tako kot pred dvajsetimi leti — na temelju čistega in enostavnega sprejetja izvršenih dejstev njim v škodo, marveč s tem, da se jasno pove, da je treba biti do njih pravičen in popraviti krivice, ki so jim bile storjene.«

In dalje: »Izraelske gorečeneže in njihove prijatelje je potrebno spomniti, da so cionisti iskali sporazum z evropskimi silami vse od Herzlovih časov (Herzl, začetnik cionistične ideje in utemeljitelj cionističnega gibanja. op. V. B.). Pritiskali so na carja, sultana, papeža, Veliko Britanijo. Naj zatrjujejo karkoli, do njihove naselitve ne bi prišlo brez Balfourjeve deklaracije, ki je bila britanski politični akt, in brez sklepa OZN o delitvi Palestine iz leta 1947, ki je bil sovjetsko-ameriški politični akt. Sedaj pa smo v letu 1967 in bi že bil čas, da bi se poskušalo najti sporazum s tistimi Arabci, ki jim je bila odvzeta zemlja. Ne z mističnimi Arabci, kakršne si želijo, da bi bili, namreč, da bi bili na čudežen način spreobrnjeni v prid izraelskim tezam, z vzpodbujanji cionistom naklonjenih krogov v vsem svetu, z lekcijami profesorjev morale, s čitanjem starega testamenta ali klasikov marksizma-leninizma. Gre za Arabce, kakršni so, ki zavračajo, da bi brez koncesij drugih sprejeli osvajanja v svojo škodo. Objekovati, da do tega še ni prišlo, je samo način, s katerim se izgublja dragocen čas.«

ske agresije), marveč tudi iskanja novih in boljših poti v družbeni, politični in ekonomski organizaciji teh držav. To posebej velja za ZAR kot najvplivnejšo arabsko državo, na katero je tudi usmerjen največji pritisk Izraela in njegovih imperialističnih zaščitnikov. Gre za takšno ekonomsko reorganizacijo, ki bi pospešila preseganje zaostalosti, gre za ustvarjanje učinkovitejše administracije, uspešnejšega vodenja, ki bi uspelo zagotoviti politično mobilizacijo ljudstva, skratka, za vse tisto, kar bi moralo — z besedami Ahmeda Behaudina — postaviti pogoje za »zdravo sodobno in civilizirano družbo in sodobno in moderno državo«. ⁶ Ti naperi bodo zahtevali veliko žrtev, odrekaj in potrpežljivosti, pa tudi revizije nekaterih, za arabsko stvar bolj škodljivih kot koristnih stališč, kot so psevdorevolucionarne fraze in v bistvu napačno postavljeni cilji o »uničenju Izraela«. V takšnem boju bodo arabske države nedvomno uživale ekonomsko, politično in diplomatsko podporo socialističnih in neuvrščenih držav. Ne bi mogli zatrdno prerokovati, da v tej dolgotrajni »drugi rundi« Arabci ne bodo zgubili potrpežljivosti, kot tudi ne, da Izrael ne bo poskušal znova poseči po orožju. Porušeno vojaško ravnotežje, do katerega je prišlo na tem prostoru, bi ga moglo speljati v taka dejanja. Pomoč v vojaškem materialu in orožju, ki v zadnjih nekaj mesecih v tolikšnih količinah priteka v nekatere arabske države, je namenjena predvsem vzpostavitvi novega ravnotežja in utrjevanju zaupanja in samozavesti arabskih držav.

Tako kot vidimo stvari sedaj, ostaja položaj na Bližnjem vzhodu nestabilen in poln možnosti za novo eksplozijo. Predvsem je na Izraelu, da uvidi nerealnost in nevarnost pozicij, kakršne zavzema. Čeprav se je povečala njegova cena v Washingtonu in kot bi zanj utegnil biti vabljen model prav tako civilizacijsko visoko razvite, vojaškotehnično vrhunsko opremljene in zraven prav tako rasistično orientirane Južnoafriške unije kot policaja za črno Afriko, je veliko vprašanje, če bi Izrael zmozel opravljati podobno vlogo na Bližnjem vzhodu. Graditi politiko v tem območju predvsem na Izraelu, tega najbrž tudi njegovi zaščitniki ne nameravajo.

3

V ospredju razprave o širših mednarodnih implikacijah posledic, ki jih je povzročila izraelska agresija, so številna in kompleksna vprašanja. Mi bi se dotaknili samo dveh, o katerih menimo, da so relevantna, in sicer:

1. Ali je mogoče govoriti — predvsem z vidika poteka krize in ponašanja dejavnikov zunaj bližnjevzhodnega regiona — o porušenem ravnotežju med silama — velikankama?

2. Kako naj bo ob izkušnjah te zadnje krize in ob upoštevanju vse strategije ZDA zastavljen boj za miroljubno sožitje? V sklopu tega vprašanja je še posebej pomemben položaj majhnih in srednjih držav.

Teze, da ni več stabilnega ravnotežja med silama — velikankama, to je Sovjetsko zvezo in ZDA, so sedaj v svetu dokaj razširjene, pa tudi pri nas smo slišali podobna mnenja.⁷ Ne gre seveda za to, ali obstaja ravnotežje na tako imenovani strateški ravni. Če bi namreč bila Sovjetska zveza — in to predvsem v količinskem pogledu — inferiorna Združenim državam Amerike glede na strateška jedrska sredstva, je prav gotovo, da bi vzlic temu mogla v primeru svetovne jedrske vojne zadati ZDA »nesprejemljive udarce«, kar seveda velja tudi narobe. O tem skorajda ni nikakršnega dvoma in to je tudi pglavitni argument, s katerim dandanes dokazujejo, da je takšna jedrska vojna sedaj nemogoča. Drugo vprašanje pa je, kakšne prednosti imajo ZDA na taktični ravni, ko morejo stalno prevzemati pobude agresivnega značaja in voditi lokalne vojne in lokalne intervencije. Odgovor nanj se vsaj v nekaterih zahodnih krogih glasi: prednosti prihajajo z obstojem in razvojem tako diverzificiranega in izredno mobilnega vojaškega stroja, ki je primeren za vojne intervencije in demonstracije.

Menim, da razprava o neobstoječem ali obstoječem ravnotežju med obema silama — velikankama ne more iti mimo ugotovitev o razmerju med družbenimi in političnimi silami v svetu nasploh. To razmerje se vse od konca druge svetovne vojne spreminja v škodo imperializma in akcije ZDA v zadnjih nekaj letih imajo prav namen zaustaviti takšen proces. Ko skušajo ta proces zaustavljati in kadar jim gre na posameznih točkah zemeljske oble to od rok, tedaj *tudi* spreminjajo ravnotežje s Sovjetsko zvezo. Ta seveda ni samo velika sila, marveč socialistična država, in predvsem zavoljo tega

⁶ V »El Musaver« z dne 25. julija 1967.

⁷ Tako npr. v ZDA v nekaterih krogih govorijo o Sovjetski zvezi kot »regionalni sili«. Francoski znanstvenik Maurice Duverger meni, da moremo sedaj govoriti o »neenaki koeksistenci«, oziroma o tem, da je usoda koeksistence v končni konsekvenci odvisna od ZDA. Tezo o tem, da ni stabilnega ravnotežja med velesilami, »ker sicer ne bi bili soočeni z eksplozijami tako neuravnovešenega značaja,« je pri nas razvijal J. Djerdja v razpravi v skupščini ob zunanjepolitičnem ekspozeju državnega sekretarja za zunanje zadeve M. Nikezića 11. julija 1967.

ne more biti neprizadeta ob tem, kaj se dogaja v mednarodni skupnosti, pa četudi je to daleč od njenih meja, v svetu nerazvitih ali neuvrščenih, kateremu je iz povsem določenih razlogov namenjen pritisk ZDA. Nadalje: kot je ravnotežje v svetu sedaj mnogodimenzionalnega značaja, tako je mnogodimenzionalnega značaja tudi ravnotežje med silama — velikankama. Z vojaškega aspekta se vključuje vanj strateško in taktično ravnotežje, s političnega aspekta boj za zaveznike ali pa za nevtralizacijo potencialnih nasprotnikov, z ekonomskega aspekta boj za ekonomski razvoj in oblike ekonomskega tekmovanja in končno boj za ustvarjanje, vzdrževanje in rušenje tistega ravnotežja, ki izhaja iz ideologij vodilnih sil sodobnega sveta. Če pustim ob strani obravnavanje posameznih vidikov ravnotežja in se omejim zgolj na odnos med strateškim in političnim ravnotežjem, potem smem soditi, da politično ravnotežje sedaj v dobi strateškega ravnotežja — ni nujno funkcija le-tega. S sistematskimi lokalnimi pobudami tako neposrednega kot posrednega značaja, ki so pokrite z jedrskim dežnikom, z nabiranjem pozitivnih točk na lokalnih in perifernih območjih⁸ se nedvomno skuša doseči takšne prednosti, ki bi mogle kot take in s svojo vsoto učinkovati na vsaki novi točki bodočih konfliktov in v globalnem razmerju sil v svetu in med ZDA in Sovjetsko zvezo še posebej.

Takšna strategija ZDA, ki jo po eni strani označuje neposredna in posredna intervencija proti deželam »tretjega sveta«, po drugi strani pa izogibanje neposrednemu soočenju s Sovjetsko zvezo (celo naglašanje koincidiranja nekaterih interesov, kot so neproliferacija jedrskega orožja, zadržanje monopolnega položaja sil-velikank, poudarjanje potreb po nadaljevanju »dialoga« in »graditvi mostov«), zastavlja socialističnim in neuvrščenim državam zelo komplicirana vprašanja o tem, kako nanj odgovarjati. Kazno je namreč, da kriza na Bližnjem vzhodu ni bila zadnja in da bo eksplozi-

⁸ Kakršnokoli mnenje imamo mi, svet, pa tudi nekateri krogi v ZDA, o ameriški intervenciji v Južnem Vietnamu, menim, da pentagonski »jastrebi« v razpravah »pro« in »contra« operirajo s takšnimi *političnimi* posledicami te intervencije, ki jih je moč ugotoviti ob naraščajočem vplivu desnice v Indoneziji, ta pa sovпада z eskalacijo ZDA v Vietnamu. Najbrž ne bi kazalo zanemarjati zveze med to eskalacijo in položajem neuvrščenih držav. Drugi primer: ni malo informacij o tem, da bombardiranje DR Vietnama Združenim državam Amerike ne prinaša nobenih pomembnejših vojaških prednosti. Toda kot moremo pritrditi »New Yorkerju«, da je »eskalacija v Vietnamu hujša kot zločin, ker je napaka«, tako menimo, da tudi v tem primeru »jastrebi« v Pentagonu iščejo politične učinke, ko s tem skušajo dokazovati, da je mogoče precej nekažnovano bombardirati *socialistično* državo.

ven položaj v svetu nerazvitih porajal nove nevarnosti, kjer ZDA ne bodo stale ob strani. Kazno pa je tudi, da »zlorabljanje pozitivnih prizadevanj, da bi se izognili splošni vojni, nenehno ogroža svetovni mir. V takšnih razmerah se razvija koncepcija in praksa tako imenovanih lokalnih vojn, ki so naperjene proti neodvisnosti posameznih držav. Hkrati hočejo protagonisti lokalnih vojn pomiriti in zadržati ob strani druge države, tako da jih prepričujejo o tako imenovani omejenosti ciljev, vse dokler ne obračunajo z žrtvijo, nato pa takšno stanje prikazujejo kot izvršeno dejstvo.«⁹ Nadaljevanje takšne prakse bi vsekakor moglo zoževati možnosti politične in diplomatske akcije neuvrščenih in tistih socialističnih držav, ki so na stališčih miroljubnega sožitja, in pelje svet čedalje bliže splošnemu jedrskemu spopadu. Ali pa to tudi pomeni, da bi smele miroljubne sile v svetu fatalistično pristati na takšen razvoj, oziroma, da konflikt na Bližnjem vzhodu, njegovi vidiki, predvsem pa posledice dajajo prav tistim, ki vidijo edini izhod v oboroženem obračunu med »svetovno vasjo« in »svetovnim mestom«?

Menim, da napredne in miroljubne sile na takšno perspektivo kot perspektivo edinega izhoda ne morejo in ne smejo pristati predvsem iz zgodovinske odgovornosti, ki jo imajo do napredka, socializma in vsega človeštva. Še vedno obstaja izhod, in sicer v odločnejšem povezovanju vseh teh sil, v orientaciji na odločnejšo in ofenzivnejšo politično akcijo. Panorama teh sil je zelo široka in obsega socialistične države, države v razvoju, neuvrščene države in napredne sile v kapitalističnih državah. Morda je moskovski sestanek 9. junija prelomnica v odnosu socialističnih držav varšavskega pakta do neuvrščenih držav, ki prav tako, kot zavračajo blokovsko politiko stremijo tudi za cilji, kakšne imajo te države. Ne kaže pozabljati, da so tudi v kapitalističnem svetu sedaj države — Francija, n. pr. —, ki imajo enaka ali pa podobna gledanja na krizo v svetu in njene vzroke, kakršne imamo pri nas ali drugod.

Končno je pomenil konflikt na Bližnjem vzhodu novo resno opozorilo majhnim in srednjim državam. Jugoslavija ga je kot takega tudi sprejela ter tako ob njem¹⁰ delovala. Ne

⁹ Predsednik zveznega izvršnega sveta, Mika Špiljak v generalni debati na izrednem zasedanju generalne skupščine OZN.

¹⁰ »Mislim, da gre tu za skupne interese majhnih, posebno neuvrščenih držav; tisti, ki so zunaj vojaških zvez, in sploh vseh držav, ki so gospodarsko nezadostno razvite in vojaško šibkejšje. Vsaka takšna država bi morala vedeti, da v trenutku nevarnosti lahko računa na pomoč in podporo neodvisnih držav,

samo zavoljo svoje družbene biti, marveč tudi svojih življenjskih interesov ni mogla in ni smela delovati na liniji nekakšnega nevtralizma ali pacifizma, pa objektivističnega, ekvidistančnega in v bistvu oportunističnega izenačevanja delikta agresije z grehi in napakami tistih, ki so bili žrtev agresije.

In končno bi bilo prav vedeti — če doumemo konflikt na Bližnjem vzhodu v vseh njegovih širokih mednarodnih in družbenih dimenzijah —, da nismo niti tako veliki niti tako bogati, da bi se mogli odločati proti majhnim in revnim.

VLADO BENKO

Socialna demokracija zahodne Evrope in kriza na Bližnjem vzhodu

Junijska vojna na Bližnjem vzhodu — ki de facto še ni končana — je povzročila polarizacijo sil v vsem svetu; ta polarizacija se je v spletu okoliščin, nastalih pred vojno in med vojno, izpričevala v opredeljevanju »za« in »proti« arabskim oz. izraelskim odločitvam in stališčem. Vsa socialna demokracija razvitih držav zahodne Evrope se je odločila za Izrael. Čeprav so nekateri ukrepi uradnih izraelskih krogov (npr. izjave o pravicah do razširitve izraelskega državnega teritorija) naleteli pri zahodnoevropskih socialdemokratskih strankah na določeno kritiko, pa vendar politika »končanega dejanja« ni bila enotno in ostreje obsojena. Še več: obstajajo dokumenti o skrajnih stališčih v vrstah socialne demokracije, po katerih se da sklepati, da so Izrael ne samo hrabrile, marveč tudi spodbujale k nadaljnjim osvajanjem. Takole je, na primer, obveščal 9. junija norveško javnost generalni sekretar Norveške delavske (socialnodemokratske) stranke Hakon Lie, ki je bil za časa vojne z večjo skupino skandinavskih socialnodemokratskih liderjev in novinarjev v Izraelu:

kajti napad na suverenost, ozemeljsko nedotakljivost in svobodo katerekoli države ogroža tudi vse druge neodvisne dežele.« M. Nikezić v ekspoziciji pred skupščino 11. julija.

»Kljub vsem političnim razlogom bo po mojem mišljenju neogibno, da izraelske enote vstopijo v Sirijo in tako zavarujejo obmejna območja. Zdi se mi, da druge izbire nimajo.¹

V času torej, ko so izraelski predstavniki v Združenih narodih poročali o zagotovilih vlade iz Tel Aviva, da Izrael spoštuje sklep o ustavitvi ognja, oborožene sile te države pa so prodirale proti Damasku, je imel Haakon Lie za *neogibno, da Izrael zavaruje obmejna območja*.

Biro Socialistične internacionale je na izredni seji 8. junija sprejel resolucijo, v kateri med drugim pravi:

»Socialistična internacionala izraža polno solidarnost z izraelskim ljudstvom, ki brani svoj obstoj in svobodo pred agresijo ... Socialistična internacionala se pridružuje vsem silam na Bližnjem vzhodu v njihovem boju za odstranjevanje vseh oblik fevdalizma in diktature. Socialistična internacionala si bo prizadevala, da bodo deležne prednosti demokratičnega socializma vse dežele Bližnjega vzhoda.«²

Propaganda socialnodemokratskega gibanja zahodne Evrope je postala del močnega propagandnega stroja, ki je začel delovati že precej časa pred izbruhom vojne, da bi javno mnenje kar se da pridobil za izraelsko stran. Razen tega je bilo storjenih veliko političnih ukrepov za podporo in pomoč Izraelu. Taki ukrepi so bili na primer: ustanovitev posebnega komiteja za pomoč Izraelu (predvsem za zbiranje denarnih prispevkov), prirejanje javnih manifestacij, ki naj bi vplivale na uradne kroge v državah ter na mednarodne forume, dejavnost v mednarodnih organizacijah (v Združenih narodih, na primer, prek socialnodemokratskih vlad, kjer so le-te na oblasti), pošiljanje sporočil o moralni podpori ter obeti materialne pomoči Izraelu, zlasti pa socialnodemokratski stranki Mapai itd.

Politični pristop (delno pa tudi ideološki, saj so v argumentaciji uporabljani mnogi postulati socialnodemokratskih ideologij) na stran Izraela je temeljil na naslednjih poglavitnih predpostavkah:

Prvič, arabske države, predvsem pa ZAR in Sirija, ogrožajo obstoj Izraela ter mu prete s popolnim uničenjem. Tako je, npr., socialistična skupina Evropskega parlamenta sprejela v dveh dneh zapored, 5. in 6. junija, dve deklaraciji o Bližnjem vzhodu. V prvi od teh je poudarila:

¹ Haakon Lie: »Israels eneste maal er aa sikre sin eksistens« (Edini cilj Izraela je zavarovati lastno eksistenco), Arbeiderbladet, Nr. 130 1967, s. 1.

² Bureau Resolution on the War in the Middle East, Socialist International Information, Vol. XVII. No. 12-13, June 24, 1967, p. 117.

»Socialisti Evropske skupnosti ostro obsojajo grožnje, da bo izraelska država uničena. Države, članice Evropske skupnosti, morajo izprijati aktivno solidarnost z izraelsko državo, ki je soočena z grožnjami, ki ne upoštevajo najbolj elementarnih načel humanosti.«³

Tudi v dokumentih posameznih socialnodemokratskih strank lahko najdemo identična ali podobna stališča: npr. v resoluciji VI. kongresa Socialistične partije Francije (SFIO), v deklaraciji socialnodemokratske parlamentarne skupine Zvezne republike Nemčije, v pismu Norveške delavske partije sekretarju stranke Mapai Goldu Meir in drugod.

Toda v teh stališčih so docela »prezrli« dejstvo, da je Izrael že v prvem osvajalnem pohodu — po nastanku leta 1947 — razširil svoje ozemlje kar za 40 % v primerjavi z obsegom, ki so ga novoformirani državi prvotno načrtali Združeni narodi, in da je Izrael šele takrat prodril v Akabski zaliv in okupiral pristanišče Eilat; dalje, da je bil leta 1956 Izrael napadalec; da je tudi 5. junija 1967 Izrael prvi spravil v tek vojaški stroj. Socialni demokrati zahodne Evrope so sprejeli izraelsko razlago, da je prvi strel v tej vojni sprožila Združena arabska republika s tem, da je zaprla izraelskim ladjam prehod skozi Akabski zaliv; s tem dejanjem naj bi obsodila na smrt ne samo pristanišče Eilat, marveč tudi vse izraelsko gospodarstvo, češ da je pristanišče Eilat *conditio sine qua non* njenega nadaljnjega obstoja. Razen dejstva, da je Izrael pristanišče Eilat leta 1947 *de facto* okupiral, gredo molče tudi mimo resnice, da je bil Akabski zaliv prvikrat odprt za izraelske ladje šele leta 1956 — po trojni agresiji na Egipt; da je leta 1965, na primer, od skupno 2190 ladij, kolikor jih je priplulo v vse izraelske luke, le 54 pristalo v pristanišču Eilat; to je zadostna ilustracija, kolikšen pomen ima to pristanišče za izraelsko gospodarstvo.⁴

Drugi razlog za pristop socialnih demokratov na stran Izraela je v stališču, da si na Bližnjem vzhodu stojita iz oči v oči demokratično organizirana skupnost z razvitimi oblikami političnega življenja, ki je mimo tega tudi opora »svoobodnega sveta« (Izrael) ter totalitarni in diktatorski režimi, ki uživajo podporo velike in prav tako totalitarne sile (arabske države in ZSSR).

V glasilu italijanskih socialistov je izpod peresa člana direkcije — Paola Vittorellija — ocenjen režim v Izraelu kot

³ Idem, p. 118.

⁴ Brigt Kristensen: »Elementære fakta om Midt-Østen«, *Orientering*, Nr. 23, 17. juni 1967, s. 15.

eden »najbolj stabilnih in najbolj naprednih v demokratičnem svetu«. Pisec nadalje pravi: »Medtem ko je izraelsko državo vseskozi vodila socialistična stranka, ki je vedno dopuščala absolutno svobodo vsem ostalim strankam, vključno s komunistično, je za vse okolne države v vseh 20 letih značilna serija vojaških državnih udarov in preganjanje strank in sindikatov.«⁵

Christian Pineau, eden od voditeljev Socialistične stranke Francije, gre tako daleč, da režim v Združeni arabski republiki označi kot fašističen in imperialističen režim. Kdor je prebral Naserjevo knjigo »Filozofija in revolucija« in kdor je spremljal njegovo politiko od prihoda na oblast, lahko, po njegovem mnenju, o njem napiše najmanj to, »da je fašist in imperialist hkrati.«⁶

Tovrstni nastopi zelo jasno kažejo prizadevanja, da bi režime prikazali kot odtrgane od ljudstva, da bi ves položaj v arabskih deželah predstavili kot hudo teptanje narodov; za rešitev iz teh težav propagirajo prednosti »demokratičnega socializma«. Tako stališče je ponovno vračanje na pozicije »misijonarske vloge svobodnega sveta«, ki je v preteklosti v nekaterih socialnodemokratskih strankah (v skandinavskih, na primer) že odstopila mesto treznejši in realnejši oceni: da deželam v razvoju (potemtakem tudi državam na Bližnjem vzhodu) niso potrebni misijonarji, ki bi jim vsiljevali oblike družbene ureditve.

Tretja značilna komponenta stališč socialnih demokratov do vojne na Bližnjem vzhodu je ta, da so spopad označili kot konfrontacijo interesov velikih sil. Italijanski socialist Paolo Vittorelli v že prej omenjenem članku ugotavlja, da so »intervencije velikih sil v tej coni pripomogle k temu, da se je spremenila v novo področje hladne vojne«. Po njegovi oceni so dejstva, da so dobile arabske države od ZSSR dvakrat več orožja, kot ga je dobil Izrael, da so ZDA odklonile financiranje gradnje Asuanskega jezusa in da se je kot dajalec pomoči pojavila ZSSR, vplivala na formiranje »novega bloka«, ki gravitira k sovjetski orbiti in nastopa enotno samo zaradi tega, da se kar najhitreje oboroži ter uniči neko drugo državo — Izrael.⁷

Vodilni socialnodemokratski dnevnik Švedske v enem izmed uvodnikov ugotavlja, da je »... enostranska obsodba Izraela s strani ZSSR groteskna. Brez ruske pomoči, ki sta jo

⁵ Mondo Operaio, anno XX — No. 6, Giugno 1967, p. 1.

⁶ Le Populaire de Paris, 45e Année No. 12.362, 15—16. juin 1967, p. 1.

⁷ Mondo Operaio, Anno XX — No. 6, Giugno 1967, p. 3.

dobila Egipt in Sirija v orožju, ti dve državi ne bi bili zmožni uveljavljati agresivne politike.«⁸

V tem smislu leti nekaj kritike tudi na račun velikih sil na zahodu, toda največjo odgovornost nakladajo na pleča ZSSR, ki ji pripisujejo malodane vlogo hujskača arabskih držav k agresiji proti Izraelu.

Glede na možnosti, da hladna vojna preraste v širši spopad, so socialni demokrati zahodne Evrope zastopali stališče, da bi kazalo Združene narode do maksimuma angažirati pri preprečevanju najhujšega. Toda tudi v tem pogledu — in to je četrta značilnost socialnodemokratskih opredelitev do krize na Bližnjem vzhodu — so nastopali kot sila, ki podpira predvsem interese Izraela. Najbolj nam to dejstvo ilustrirajo njihova stališča na izrednem zasedanju Generalne skupščine ZN ali pa stališča, s katerimi so nastopali v generalni debati predstavniki socialnodemokratskih vlad. Najbolj nedvoumno je podprla stališče ZDA Laburistična stranka Velike Britanije, ki je bila skupaj z ZDA ena osrednjih zavor, da bi generalna skupščina sprejela konstruktivne sklepe za povrnitev miru na Bližnjem vzhodu ter za umik napadalca za linijo, s katere se je napad začel. Potek izrednega zasedanja generalne skupščine ZN je izpričal, da so socialni demokrati proti obsodbi Izraela kot napadalca ter proti minimalnim zahtevam, ki jih je vsebovala resolucija neuvrščenih držav: da naj se napadalec umakne na izhodiščno črto pred 5. junijem oz. pred začetkom vojne. Socialnodemokratski predstavnik Švedske — to velja posebej poudariti, ker so na Švedskem socialni demokrati že desetletja na oblasti — je v generalni debati 23. junija izjavil sledeče:

»Menimo, da generalna skupščina ne bi smela nastopati kot razsodnik ter deliti krivdo in odgovornost med strani, ki so vmešane v konflikt. Prepričani smo, da bi bil tak poizkus jalov in da ne bi prinesel nobene koristi. Narobe, to bi zmanjšalo možnosti za ustvarjanje ozračja, v katerem bi se rojevala pravična in in trajna rešitev. Zaradi tega ne zaupamo resoluciji, ki obsoja to ali ono državo.«⁹

Iz tega in mnogih drugih stališč socialnih demokratov zahodnoevropskih držav je razvidno, da le-ti mirno izenačujejo napadalca in napadanega; one, ki so zasedli tuja ozemlja, in one, ki so jih zgubili. Z vztrajanjem pri »neposrednih

⁸ Stormakterma har ansvaret, Aftonbladet, 6. juni 1967, s. 2.

⁹ Anförande rörande Mellersta Östern-krisen av ambassadör Sverker Aaström i Förenta Nationernas generalforsamling den 23 juni 1967 — stensilirano gradivo švedske ambasade v Beogradu.

pogajanjih« med Izraelom in vsako arabsko državo posebej — s tem pristajajo na zahteve Izraela — se zdi, da so socialni demokrati hote prezrli neenakopravnost zmagovalca in premaganca v vojnem spopadu, ko bi se znašla za konferenčno mizo. Tako stališče daje poseben ton nekaterim sicer konstruktivnim pobudam, da bi morali ZN poskrbeti za uresničevanje trajnega miru v tem delu sveta.

Vsa navedena dejstva, ki so značilna za ponašanje zahodnoevropske socialne demokracije v zadnji krizi na Bližnjem vzhodu, le-to dokaj jasno označujejo kot politično gibanje s svojo specifično naravo. Tudi tokrat je namreč zahodnoevropska socialna demokracija — kot ob drugih priložnostih, ko je oblikovala notranjo politiko ali svoja ideološka stališča — izpričala lastnosti, ki bi jih pogojno lahko imenovali »dvojno nrav«. Kot stranka se odloča za socializem, se pravi za napredno razreševanje svetovnih problemov v mednarodni politiki. Načelno vzeto se te stranke v preteklih dogodkih niso mogle izogniti opredelitvam, kot so na primer: prizadevanje za mir in miroljubno razreševanje izraelsko-arabskega spopada; podpora OZN kot organizaciji, ki je poklicana za ohranitev svetovnega miru ter varovanje pravic svojih članic; opozarjanje na nevarnost, da se Bližnji vzhod spremeni v prizorišče spopadov velikih sil; deklariranje za neodvisnost, državno samostojnost in varovanje mirne bodočnosti tako Izraela kot vseh arabskih držav; deklariranje za ekonomsko pomoč svetovne skupnosti temu delu sveta, da bi kar najbolj pospešili njegov razvoj ter ublažili nekatere dejavnike, ki povzročajo nestabilnost; opozarjanje na nujnost skupnih izraelsko-arabskih prizadevanj za urejanje težavnega problema beguncev, ki ni zapleten in dramatičen samo s političnega, marveč tudi s socialnega in humanitarnega gledišča. Vse to deklariranje, ki predstavlja le eno plat socialnodemokratske politike v zdajšnji krizi na Bližnjem vzhodu, pa je bilo nekako v ozadju, odrinjeno zaradi poudarjanja zahtev, ki so izražale njeno pravo naravo — namreč globoko zakoreninjenost zahodnoevropske socialne demokracije v sistemu, ki mu pripada, v okvirih, v katerih živi in deluje in ki jih zelo težko preseže. To, da se socialna demokracija poteguje za Izrael kod demokratično državo, je zasnovano na aspektih, v katerih vidi socialna demokracija samo sebe, svoje ideale, kot so: večstrankarstvo, udeležba socialistične stranke na oblasti, pripadnost te stranke Socialistični internacionali; drugače povedano — gre skoraj za apriorno podpiranje »ene ga od naših«, ene od sil »demokratičnega socializma«. Pri tem socialna demokracija ni pokazala količkaj dobre volje, da bi

našla tudi na drugi strani prav glede socialistične prihodnosti tega dela sveta karkoli, kar bi bilo vredno njene pozornosti. Tudi tokrat se je v ostri luči pokazal socialnodemokratski dogmatizem v pojmovanju demokracije in njenih ciljev, ves okovan v forme zahodnoevropske demokracije.

Drugič, ta odločitev za Izrael kot del »demokratskega sveta« je pri zahodnoevropski socialni demokraciji dejansko pogojen z globokim nerazumevanjem velikega kompleksa sodobnega sveta, ki ga predstavljajo dežele v razvoju; v odnosih do teh držav je mnogo kolonialističnih primesi, predvsem pri strankah tistih dežel, ki so kot močni ali manj močni kolonialni imperiji svojstveno oblikovale mnoge plati svojega političnega in družbenega življenja. In celo pri strankah onih narodov, ki nimajo kolonialne preteklosti, se pri obravnavanju nerazvitega sveta čuti prizvok kolonialnih odnosov; najbolj je občuten v stališču, da se mora slabši odreči kateremu od svojih interesov.

Tretjič, mednarodni, svetovni aspekt vsega problema je potisnil na površje — zlasti v nekaterih socialnodemokratskih strankah — nepreseženost njihovih blokovskih opredelitev, ki so kdaj pa kdaj dobivale značaj antisovjetizma. Če v teh strankah pretresajo strategijo velikih sil, dobi razprava takoj alarmanten ton — zaradi prodora in večanja vpliva ZSSR v tem delu sveta — zaradi ogroženosti interesov ZDA, Velike Britanije ter »drugih« držav, zlasti kadar gre za vprašanje nafte ali svobodne plovbe po morskih poteh. Pozabiti tudi ne smemo, da je bila zahodnoevropska socialna demokracija svojčas eden najbolj reprezentativnih nosilcev zahodnega blokovstva ter da mu je v svojih programih dala poln politični, strateški in ideološki smisel. Oživljanje blokovske intonacije v zadnji krizi na Bližnjem vzhodu se je v teh strankah pojavljalo kot posledica opazovanja vsega problema prek ozkih okvirov »lastnega sveta«, v njem veljavnih principov ter svojstveno dojetih interesov.

Socialistična internacionala se je kot celota in kot skuppek članic, ki jo sestavljajo, ponovno izkazala za ujetnika lastnih tal — in to v zdajšnjem svetu, ki čedalje teže prenaša izključnost, enostranske rešitve ter diktat v imenu demokracije. Brez te omejenosti, brez razглаšanja socialistične internacionala za portal »svobodnega sveta«, le-ta ne bi mogla eni sami svojevoljno izruvani in uporabljeni izjavi o morebitnem metanju Izraelcev v morje dajati večjo težo, kot pa jo ima dvajsetletna realnost že izgnanih palestinskih beguncev, katerim se zdaj pridružujejo novi in novi izgnanci; ne bi mogla »agresije«, t. j. blokade Akabskega zaliva, postav-

ljati pred dejansko vojno agresijo na tuja ozemlja in njihovo anektiranje; ne bi mogla dvigniti prahu zaradi pomoči ZSSR arabskim deželam, ne da bi vsaj nekoliko resneje ocenila tudi vlogo ZDA v izraelsko-arabskem spopadu itd. V »dvojni čudí« zahodnoevropske socialne demokracije je med obravnavanimi dogodki prevladala pripadnost teh strank zahodnemu svetu na škodo pripadnosti silam socializma, ki jo je treba zaradi interesov svetovnega napredka mnogo širše pojmovati.

ZORICA PRIKLMAJER

MILUTIN TOMANOVIĆ

Načela in dejanja

Ni bila le enkrat izrečena kritika, da se katoliška cerkev kljub načelom nikdar ne odreče metod in sredstev, ki jih je načelno zavrgla in jih odklanja — če jih v določenih okoliščinah (še vedno) lahko uspešno uporablja. Primerov za to ne bi bilo težko naštet, če bi le nekoliko posegli v zgodovino, toda preveliko obujanje historije rojeva histerijo...

Enemu izmed svežih primerov smo priče v zadnjem času v ZRN. Gre za vprašanje posebnih katoliških šol oziroma ločenih šol za otroke protestantskih in katoliških staršev. Pustimo ob strani, da je po mnenju mnogih uglednih katoliških mislecev posebna »katoliška šola« kljub temu, da je še našla svoje mesto v koncilskih dokumentih, nekaj, kar je dejansko nezdružljivo z duhom II. vatikanskega koncila, ostanek miselnosti, naj se katoličani zapirajo v svoje posebne posvetne ustanove, naj si maše ušesa in tako čuvajo »zaklad vere«. Katoliška cerkev navadno utemeljuje zahtevo po posebnih katoliških splošno izobraževalnih šolah s pravico in željami staršev, da se njihovi otroci tudi v šoli vzgajajo v »katoliškem duhu«. Kjer se na te želje lahko sklicuje! V zahodnonemški zvezni pokrajini Nordrhein-Westfalen je socialnodemokratska deželna vlada, potem ko je z anketiranjem ugotovila, da velika večina staršev želi skupno šolo, sklenila odpraviti vir večnih težav in komplikacij z ločenimi konfesionalnimi šolami in vpeljati skupne šole za vse otroke.

Kot poroča ugledni hamburški Der Spiegel, je katoliška cerkvena hierarhija s papeškim nuncijem na čelu začela biti plat zvona — tokrat ne toliko zaradi neupoštevanja želja in pravic staršev, temveč zaradi kršitve s Hitlerjem sklenjenega konkordata, ki zagotavlja obstoj katoliških šol!! Pri tem je menda prišlo celo do namigovanj z grožnjami, da bo Vatikan uveljavil mejo na Odri in Nisi tudi na cerkvenem področju in tako priznal mejo za dokončno (poljski škofje na nekdanjem nemškem ozemlju imajo menda sedaj uradno nazive škofov nekih afriških področij).

Ne zanima nas tokrat, kako se bo spor razrešil. Bolj zanimivo je, kako naj se ta absurdni spor uskladi z razglašenimi načeli in miselnostjo, da se cerkev odpoveduje »konstantinizmu«, naslanjanju na sredstva državne politike? Čemu ima v očeh cerkvene hierarhije tokrat večjo težo sporazum s Hitlerjem kot želje samih vernikov in zahteve sodobne demokratične vzgoje? Če temu dodamo še ugotovitve mnogih raziskav in sodbe mnogih, tudi ka-

toliških prosvetnih delavcev, da posebne katoliške šole tam, kjer obstajajo, praktično v ničemer ne prispevajo k večji religioznosti otrok — potem se o vzrokih in posledicah takega cerkvenega ravnanja lahko le sprašujemo. Če drugega ne, nas tako ravnanje navaja k nezaupljivosti in dvomu o iskrenosti in načelnosti cerkvene hierarhije; znova nas spominja na že klasično opredelitev njene politike, o kateri večkrat mislimo, da je že presežena, pa se vedno znova pokaže, da še ni: »kjer smo slabi, zahtevamo od vas svobodo v imenu vaših načel; kjer pa smo močni, vam jo odrekamo v imenu naših.«

E. K.

Beseda o žrtvi

Ne bi bilo prav, da bi ob vsakodnevnih vesteh o grozotah, nasilju, genocidu in naravnost barbarskih ravnanjih ameriških vojaških sil v Vietnamu, pa tudi zaradi lastnih izkušenj, ki jih imamo iz druge svetovne vojne, zamolčali dogodek, ki je v zasebnih pogovorih, zlasti na Gorenjskem, dvignil precej prahu in povzročil mnoga ogorčenja in vprašanja.

7. maja 1967 je Petrič Ivan, kaplan v Cerkljah na Gorenjskem, v Št. Janžu v Rožni dolini (na Koroškem) pokopal Zupana Janeza iz Praprotnice police pri Cerkljah, ki je 22. 3. 1967 padel kot ameriški vojak — pilot v Vietnamu. Zupanovi posmrtni ostanki so bili v Št. Janž prepeljali, kakor povzemam po avstrijskem tisku, na ameriške stroške. Vsega tega ne navajam zato, ker bi hotel znova vznemirjati razdvojena čustva in človeško prizadetost pokojnikov najožjih sorodnikov, zlasti njegove matere. Tudi ne zato, ker bi hotel vreči kamen na pokojnikov grob. Sem med tistimi, ki razumejo tragiko njegove življenjske poti in okolnosti, v katerih je bila prekinjena njegova življenjska nit. Zablude svojega pobega v tujino in upov, ki jih je polagal v mit in nestvarnost ameriške demokracije, je plačal sam. Prav tako tega ne delam zato, ker bi hotel razsojati med različnimi mnenji o tem, ali je bilo prav ali ne, da pokojnik ni bil pokopan v domačem kraju.

Že kmalu po pokopu so me ogorčile vesti, ki so vztrajno krožile o tem, da je kaplan Petrič Ivan dal pogrebnim svečanostim poudarek posebne vrste. Prizadeval sem si dognati, kaj je na stvari. Prav te dni pa sem ob listanju avstrijskega tiska naletel na članek v »Wahrheit und Volkswille«, ki zadeva ta primer.¹ V njem beremo tudi tole presenetljivo informacijo: »Kaj je nagnilo Američane, da so toegali takšne izdatke, da je bil ravno ta mrtvi vojak prepeljan z letalom v Avstrijo. Ali se je to zgodilo samo zato, da bi duhovnik iz Slovenije pri odprtem grobu lahko spregovoril besedo o žrtvi«

¹ »Wahrheit und Volkswille«, št. 106 z dne 12. maja 1967.

in da bi lahko druge pozval, da naj gredo po poti mrtvega'...« Avtor članka nato še ugotavlja, da ravnanje slovenskega duhovnika ni le v nasprotju z avstrijsko vladno politiko, marveč prav tako v opreki s stališči uradne cerkve v Avstriji: »Kardinal König ni samo ponovno z besedami nastopal za mir v Vietnamu, marveč je organiziral tudi nabiralno akcijo za zidanje bolnišnice v Južnem in Severnem Vietnamu, da bi se tako omilile grozote vojne. Iz Cerkelj poklicani duhovnik ni pokazal takega mišljenja.«²

Kolikor lahko sprejmemo te informacije kot natančne, je duhovnik Petrič zlorabil pogreb za to, da bi popolnoma nedvoumno označil pokojnika kot »žrtev«, toda ne ameriške militaristične politike, marveč kot »žrtev«, ki naj bi bila zaželena tudi od drugih. Kako naj sicer razumemo, da naj tudi drugi »... gredo po poti mrtvega«? Pridružiti bi se morali amerškemu ekspedicijskemu korpusu v Vietnamu, da bi se lahko žrtvovali v boju... v boju zoper komunizem — nič drugače stvari ni moč obrniti.

Tako mnenje gospoda Petriča, kolikor lahko sprejmemo kot natančno informacijo J. Nischelwitzerja v avstrijskem časniku, pa ni le v nasprotju z ravnanjem dunajskega kardinala Königa, čigar stališče do vietnamske vojne cenimo, marveč tudi v nasprotju z ravnanjem ljubljanskega nadškofa dr. Pogačnika. Njegova javna izjava je nedvoumna. »Ko se je kardinal Spellman pri polnočnici blizu Saigona neprevidno zarekel, da je potrebna popolna zmaga orožja — te besede je na sveti dan že omilil in popravil..., so mnogi vrhovi Cerkve javno protestirali, ker je to v nasprotju s stališčem cerkvenega vodstva in s stališčem koncila. Vsako obliko današnje vojne Cerkev obsoja kot moralno zlo in jo ima za neprimerno orodje za dosego pravičnega in trajnega miru...«³

»Slučaj duhovnika Petriča« osvetljujejo tudi informacije, ki nam jih je posredovalo nedavno »Delo«.⁴ Tu lahko beremo še o Petričevem pogrebnem govoru, da se »Američani bojujejo v Vietnamu za svetost, pravičnost in človeštvo«, o govoru, ki naj bi ga imel 11. julija na Trati pri Velesovem. Menimo, da ta dodatna informacija kaže na skrajno predrznost.

Zato odločno pričakujemo, da bodo pristojne civilne oblasti ukrepale, raziskale in javnosti pojasnile primer, ki je osnova našega zapisa. Cerkvene oblasti pa so to dolžne še posebej v skladu s protokolom o razgovorih med apostolsko stolico in vlado SFRJ, ki določa: »Sveti sedež potrjuje načelno stališče, da se mora dejavnost katoliških duhovnikov pri opravljanju njihovih duhovniških dolžnosti odvijati v verskih in cerkvenih okvirih in da v skladu s tem ne morejo zlorabiti svoje verske in cerkvene funkcije v namene, ki bi dejansko imeli političen značaj.«⁵

Z. R.

² Prav tam.

³ »Družina«, št. 2, 15. januarja 1967.

⁴ Pisma bralcev, Karel Makuc »Svetost in zločinstvo«, »Delo«, 29. julij 1967.

⁵ Tekst protokola.

Hipoteke

V programskih (skupnih ali posamičnih) izjavah novih funkcionarjev skupščine in izvršnega sveta SR Slovenije je, bolj kot smo bili navajeni doslej, prišlo do izraza spoznanje, da socialistične družbe ni mogoče graditi v ozračju in stanju nekakšne abstraktne, obče ali samo kolektivne odgovornosti. Iz njih lahko razberemo nedvoumno poudarjeno skupno odgovornost forumov za splošne in posamične odločitve, pa tudi posamično odgovornost članov teh forumov. Upamo torej lahko, da bo prestiž odgovornih skupščinskih in političnoizvršilnih organov pa tudi javne uprave v prihodnje bolj kot doslej odvisen od tega, koliko bodo zmožni javnega programiranja nalog in akcij, pa tudi opravljanja le-teh, da bo po preteku mandatne dobe ali kadarkoli mogoče izdelati povsem jasno bilanco: pasive in aktive. Tako bomo ustvarili stanje, v katerem ne bomo imeli občutkov nelagodnosti in zadrege ob raznih poslanskih vprašanjih ali zahtevah in željah drugih občanov ali ustanov, da se pojasni to in ono.¹

Novi programski dokumenti, izjave in pojasnila, na katera smo opomnili, pa vsebujejo tudi izrecno ali samo posredno izrečeno opozorilo, da mora slovenska socialistična skupnost tudi v tem trenutku, pri programiranju svojega prihodnjega razvoja, računati z objektivnimi možnostmi, ki so nam dane in ki obstoje, če to hočemo ali nočemo. V okviru teh možnosti pa je po našem mnenju ne tako nepomemben element, ki nanj moramo računati in ki ga imenujemo »hipoteke«. Pod »hipotekami« v tem primeru razumemo vsa tista bremena materialne, ideološke in socialne narave, ki v danem trenutku ovirajo optimalno oblikovanje programov (ter njih izvajanje) prihodnjega celokupnega razvoja naše nacionalne skupnosti. Ko to ugotavljamo, moramo seveda takoj pojasniti, da odklanjamo vse tiste poglede, ki hočejo ta bremena naprti temu ali onemu, ki je bil v preteklosti bistveno odgovoren za naš razvoj. Popolnoma se zavedamo mnogih objektivnih virov teh

¹ Tak občutek smo imeli ob vprašanjih poslancev na zadnji skupni seji republiškega, gospodarskega in organizacijsko političnega zbora skupščine SRS. Npr. vprašanje ing. Ferda Papiča: »Vendar... materiali ne dajejo zadovoljivega odgovora na vprašanja, ker so v njih navedeni samo vzroki in številke, ne pa ljudje, ki so pri tem sodelovali. Izguba 12 milijard pomeni veliko obremenitev v slovenskem gospodarstvu in to v najtežjem času, ko naše gospodarstvo potrebuje vsak dinar... Ali bo sploh kdo odgovarjal za to, da je do tega prišlo...« Zatim diskusija poslanca Avgusta Majeriča, ki je predlagal, »naj bi na eni izmed prihodnjih sej obravnavali, v kakšnih okoliščinah in po kakšnih razpravah je takratni izvršni svet sprejel supergarancijo za EKK Velenje«. Pa še mnenje Ivana Lampiča o tem, da je SGB po preklicu pogodbe o gradnji EKK le-to ponovno podpisala: »Najblaže, kar bi človek lahko rekel, je to, da je bila pogodba drugič podpisana pod izredno sumljivimi okoliščinami.« — Vse navajam po »Delu«, 19. julija 1967.

bremen, okolnosti, ki so narekovale rešitve, ki so bile skoraj istočasno spoznane kot, perspektivno gledano, neustrezne. Hkrati pa smo prepričani, da bi se temu ali onemu koraku v preteklosti vendarle lahko izognili, če bi sprejemanje odločitev slonelo bolj na objektivnih znanstvenih analizah in manj na deklariranju subjektivne politične volje, če bi bili procesi odločanja oz. sprejemanja rešitev bolj demokratični in manj odvisni zgolj od osebnih pogledov posameznikov.

Če bi hoteli natančno ugotoviti vse pomembne »hipoteke«, bi bile za to potrebne študije, analize in tudi raziskave. To pa seveda ni naš namen. Želeli pa bi vendarle opomniti na nekatere med njimi, na tiste, ki so vsaj po našem mnenju upoštevanja vredne.

Najprej je tu sedanje stanje v organiziranosti slovenske družbene skupnosti. Povsem upravičeni napor za deetatizacijo, decentralizacijo in uresničevanje komunalnega sistema so povzročili tudi nekatere dezintegracijske procese. Pred nami je dilema: »Ali naj v naših konceptih in v naši prihodnji politični perspektivi prevladujejo značilnosti moderno organizirane nacionalne skupnosti z vsemi svojimi atributi ali pa naj prevladujejo elementi družbene skupnosti, ki vsebujejo zlasti prvine nekakšne federacije komun.«² Gre za vsa odprta vprašanja razmerja med republiko in federacijo na eni strani ter republiko in komunami na drugi strani. Naša zavest je prav glede tega še vedno obremenjena s predsodki, miti in dogmami. Odprt pogovor o njih in praktični sklepi so nujno potrebni. Avnojski principi o odnosih med republikami in federacijo bi morali polno zaživeti tudi v sedanjih razmerah.

Absolutizacija in fetišizacija samoupravnega modela nam povzroča mnoge težave, stihijo, neučinkovitost in nepotrebne konflikte. Samoupravljanja ne smemo pojmovati kot nered in popolno zapiranje v okviru delovne organizacije, komune ali republike. Zaradi strahu pred »kršitvijo« samoupravnih odnosov smo preveč bežali in oklevali pri sprejemanju nujnih skupnih regulativov v republiki. Obstoječe oblike samoupravljanja smo dostikrat ocenjevali kot popolnoma sklenjen proces. Samoupravne rešitve v gospodarstvu smo mehanično prenašali na druga delovna področja. »Naš sistem (samoupravni, o. p.) je izredno pavšalen, tako da imamo za elektrogospodarstvo popolnoma iste normative, kot jih imamo za čepeljsko delavnico. Posledice, ki iz tega izhajajo, so čudne.«³ Odkrit dialog o vsem tem je nujno potreben.

To, da nimamo koncepta gospodarskega in družbenega razvoja slovenske nacionalne skupnosti, je rezultat krize naše metodologije programiranja na eni strani in zadrege, strahu pred očitki republiškega nacionalizma na drugi strani. Zato mislimo, da je spodbudno sedanje stališče, da moramo »ob razpravah o gospodarski usmeritvi, ob konkretnih znanstvenih analizah in ob praktičnih gospodarskih rešitvah... graditi našo ekonomsko enotnost,

² S. Kavčič, govor na sestanku s predsedniki občinskih skupščin, »Delo«, 14. julij 1967.

³ Prav tam.

neko slovensko nacionalno gospodarsko ideologijo, ... ki bi imela svoje mesto v Jugoslaviji in v Evropi, ki bi bila trdno povezana s celotnim jugoslovanskim prostorom in jugoslovanskim gospodarskim sistemom.⁴ Izkušnje preteklosti bi nas morale vzpodbuditi k veliki in strokovno utemeljeni zagnanosti v tej smeri. Sicer bomo morali čez leta ugotavljati še za marsikaj drugega to, kar je poslanec Ivan Kreft ugotovil za stanje slovenske kemične industrije, katere delež se je v jugoslovanskem okviru stalno zmanjševal: »Spričo položaja ... je vsekakor utemeljena zaskrbljenost glede perspektiv in prihodnosti Slovenije posebno še zato, ker postaja obseg kemične proizvodnje v svetu čedalje bolj značilen kazalnik za stopnjo industrijske razvitosti neke dežele.«⁵ »Slučaj EKK«, ki je dvignil toliko prahu, razumem predvsem kot posledico pomanjkanja slovenskega nacionalnega koncepta. In prav zato se različni apeli in zahteve po odgovornosti ob tem pokažejo v drugi luči. Te zahteve večinoma ne upoštevajo povezanosti tega »slučaja« s širšimi vzroki, ki izvirajo iz našega preteklega političnega in gospodarskega sistema, v okviru katerega so bili ideje in praktični koraki za uresničevanje koncepta slovenskega gospodarskega in družbenega razvoja težko izvedljivi (čeprav ne neizvedljivi!) in na svoj način zelo tovegani. Takšne narave je, po mojem mnenju, tudi stanje v elektrogospodarstvu, ki je v precejšnji krizi. »Elektrogospodarstvo je danes v bistvu teritorialna monopolna dejavnost, ki zaradi svojih neurejenih odnosov na znotraj in navzven predstavlja žarišče problemov, ki vplivajo na ostala področja,« lahko čitamo v enem izmed »službenih« gradiv. Elektrogospodarstvo se dandanes dejansko ravna deloma po gospodarskih deloma po proračunskih načelih. Stanje, v katerem je za vse novogradnje v elektrogospodarstvu naložena skrb družbeni skupnosti, je nevzdržno. S tem so namreč povezana naravnost neverjetna preseganja stroškov pri gradnji novih energetskega objektov. Slovenski nacionalni ekonomiji pa tudi rapoloženju v javnosti bi bila zelo v prid odkrita in javna beseda o tem, koliko je vse to posledica objektivnih in koliko subjektivnih vzrokov.

Stare obveznosti republike, stari dolgovi, krediti za kritje teh obveznosti, ki jih bo treba v naslednjih letih vračati, prav gotovo zožujejo akcijski prostor in možnosti za uresničevanje naših želja in potreb. Zdi pa se, da vse te obveznosti in dolgovi še vedno niso do kraja razčiščeni. Javen dialog, zlasti o tem, katere razrešitve bi bile v teh stvareh bolj racionalne, bi prav gotovo povečal zavest o naših skupnih bremenih ter okrepil voljo, da jih premagamo. Vzdrževanje ozračja meglenosti, skrivnostnosti in zaprtosti lahko samo pripomore k širjenju mišljenja, ki vidi ves smisel sedanjega trenutka v tem, da brska po smetiščih in išče senzacionalna odkritja.

⁴ S. Kavčič, uvodne besede na seji izvršnega sveta, »Delo«, 8. junij 1967.

⁵ »Delo«, 19. julij 1967, »Podlaga za integracijo v kemijo«.

Stanje na negospodarskih področjih, zlasti v kulturi in prosveti, že dolgo vzbuja pozornost. Poenostavljeno povedano se tu srečujemo z dvema popolno nasprotnima si pogledoma. Po prvem plada v kulturi in prosveti sama neracionalnost in ekstenzionost. Ljudje in institucije se nočejo vključevati v reformna prizadevanja, zato lahko le radikalno ukrepanje kogarkoli »umiri«⁶ ti dve področji. Sicer naj bi logika blagovne proizvodnje tudi tu v celoti prevladala in vzpostavila realna razmerja med gospodarstvom in negospodarstvom. Drugi skrajni pogled pa je kritičen z drugega izhodišča. Po njem sta sedanja socialistična družba ter njeno vodstvo usmerjena asocialno, akulturno in nimata kratko malo nobenega posluha in razumevanja za kulturo ter prosveto. — Če kje, bomo morali prav tu pogledati resnici v obraz. Mislim, da je najbolj realno mišljenje, »da bo brez dvoma potrebna določena preazdelitev nacionalnega dohodka v korist superstrukture. V negospodarski sferi se je akumuliralo toliko težkih nasprotij (vsa pa so zvečine materialne narave), da postaja to eden poglavitnih političnih in ideoloških problemov.«⁶ Vsa ta »težka nasprotja«⁶ prav gotovo niso rezultat zgolj »objektivne nujnosti«, marveč so po sredi tudi določene zablode in fetiši. Čimprejšnje prepoznanje le-teh lahko psihološko razbremeni razpoloženje dela voljnih ljudi v kulturi in prosveti ter uredi odprta materialna vprašanja.

Odprti problemi v šolstvu, v osnovnem, srednjem, visokem in še posebno strokovnem, so tesno povezani z ugotovitvami, ki sem nanje opomnil v prejšnjem odstavku. »Hipoteka«⁶ je tu dvojna. Pomanjkanje (delno ali popolno) koncepta slovenskega gospodarskega in družbenega razvoja je povzročilo nesistematičen ter ekstenziven razvoj šolske mreže. Zato tudi relativna revščina vseh šolskih institucij. Nazori o nujnosti mehanične (delne ali popolne) odvisnosti šolskih ustanov od gospodarstva pa so vse to še bolj zapletli. Če kaj, nas o tem nazorno pouči stanje v strokovnem šolstvu. Najbrž ni posledica le »objektivne nujnosti«⁶ to, če smo doslej strokovno šolstvo obravnavali zunaj obstoječega šolskega sistema in če so srednje strokovne šole postajale »hiralnice«⁷. Odločno je treba pomesti s pogledi, ki vidijo v »beračenju okoli podjetij«⁶ višjo obliko samoupravljanja in »prostovoljnega dogovarjanja samoupravljalcev«. In če to zdaj ugotavljamo za srednje strokovne šole, potem so stvari še jasnejše glede ostalega šolstva.

Javna uprava, posebno republiška, je neučinkovita, strokovno problematična in neprilagojena. O tem je bilo zadnje čase prelitega precej črnila, Grešili bi, če bi valili vso odgovornost za to na delavce v upravi. Vzroki so tudi zunaj njih. Status, zlasti republiške uprave, je bistveno odvisen od koncepta politične samoupravnice organizacije slovenske nacionalne skupnosti. Enačenje uprave in

⁶ S. Kavčič, govor na sestanku s predsedniki občinskih skupščin, »Delo«, 14. julij 1967.

⁷ Glej o tem: dr. France Hočevar, »Merilo našega odnosa do bodočih rodov«, »Delo«, 20. julij 1967.

upravnega poslovanja z birokratizmom in birokracijo prav gotovo ni vzpodbujalo strokovnih kadrov, da bi se zaposlovali v upravi. Pojmovanje vodilnih upravnih funkcij kot nekakšnih sinekur za zaslužne ljudi je stanje še poslabševalo. In kako stojimo z občinsko upravo?

S spiskom naših »hipotek« bi lahko še nadaljevali. Morda bo kdo ta pokus inventarizacije ocenil kot jalovo in zaradi fragmen-
tarnosti zapisa kot nekoristno početje. Kdo drug mi bo očital, da nisem omenil vsega. Samo en namen sem imel: prispevati k ustvarjanju ozračja, da bi v slovenskem družbenem prostoru na vseh ravneh stekel odkrit dialog ne le o prihodnjih dolžnostih in nalogah, marveč tudi o naših »hipotekah«.

R. Z.

»Aktualni problemi reorganizacije in razvoja ZKJ«

*Izdala: Visoka šola za politične vede,
Splošni seminar za politološke študije — Beograd*

Težko se je lotiti tako obsežnega gradiva zbranega v knjigi, ki ima isti naslov kot diskusijski seminar, ki je potekal v Beogradu od 5. do 10. junija 1967. V knjigi so objavljena popolna besedila popravljenih in avtoriziranih izpeljav na seminarju kot tudi teze o razvoju in reorganizaciji Zveze komunistov Jugoslavije in sklepi o spremembah načina in oblik organiziranja komunistov. Prikaz knjige se mora nujno zožiti le na opozorilo o tako pomembnem delu, ki prihaja kot teoretično napotilo k vsakemu komunistu in sploh občanu v njegovi samoupravno-politični praksi... v času izrazitega presnavljanja našega političnega življenja.

Družbena reforma je edino ustrezen skupni imenovalec za vse te premike, ki jih v zadnjih dveh letih občutimo pod pritiskom gospodarske reforme, v zadnjem letu pa še stopnjujemo s prizadevanjem, da bi se nam posrečilo prestrukturirati politične dejavnike glede na doseženo stopnjo razvoja samoupravljanja. Pojma »prestrukturiranje političnih činiteljev« nisem uporabil po naključju — obeležuje namreč vsebino dosedanje faze

procesa reorganizacije zveze komunistov. Vsekakor pa reorganizacija zveze komunistov ni zgolj organizacijsko-tehnični problem, kot bi morda kdo pomislil ob pojmi: prestrukturiranje političnih sil, reorganizacija zveze komunistov, ali ob sklepih iz dosedanjih razprav po občinah. Kolikor je sedaj proces reorganizacije zveze komunistov intenziven v organizacijsko tehničnem smislu, bo že jutri na prvem ustanovnem sestanku zakonito ustvarjal pritisk na iskanje dejanskega življenjskega prostora posameznika in organizacije zveze komunistov... v boju za popolno okrepitev samoupravljanja. Zato je prav v tem času vsak teoretični napor pri razčlenjevanju izhodišč in vsebine reorganizacije zveze komunistov kot tudi pri analizi konkretnih samoupravno-političnih odnosov življenjsko dopolnilo sedanje faze. Pričujoča knjiga predstavlja v sedanjem trenutku najuspešnejši teoretični dosežek te vrste. Prinaša odgovore na številna aktualna vprašanja, gotovo pa na vsa tista temeljna vprašanja, ki naj že oktobra meseca pripeljejo do idejno-politično jasnih »Sklepov o organiziranju Zveze ko-

munistov Jugoslavije po občinah.

Ves avditorij — 600 družbenopolitičnih delavcev in novinarjev iz vse države —, ki je skoraj teden dni spremljal izpeljave naših najpomembnejših političnih in znanstvenih delavcev, je živel v duhu celovitega pristopa k naši socialistični samoupravni družbi in gradil njej ustrezen koncept moderne partije. Da bi videli dlje in spoznali skupen interes vseh, se je bilo treba lotiti problematike, v kateri so se prepletale kategorije in odnosi nekaj zgodovinskih obdobj. Tak miselni razpon, spojen s političnim občutkom časa, pa je hkrati zagotavljal realen pristop k sedaj aktualnim problemom revolucioniranja in demokratizacije Zveze komunistov Jugoslavije.

Knjiga je tematsko razdeljena na sedem problemskih področij. Začenja z analizo najsplošnejših načel: »Izhodiščne osnove in bistvo reorganizacije Zveze komunistov Jugoslavije«, v kateri skušata avtorja Mijalko Todorović in Miroslav Pečujlić oceniti preobrazbo Zveze komunistov Jugoslavije z vidika ocene razvijajoče se etape naše revolucije in, specifično, z vidika ocene razreda in vsebine politične avantgarde sploh. Tako zastavljen problemski kompleks je dopolnil Veljko Vlahović z oceno sodobnih pogojev boja za socializem v svetu in položaja v mednarodnem delavskem gibanju, da bi lahko že naslednji avtorji prešli k podrobnemu razčlenjevanju sedanje etape. Mika Tripalo in Ljubisav Marković ocenjujeta reorganizacijo Zveze komunistov Jugoslavije z vidika družbeno-ekonomske reforme; Krste Cr-

venkovski, Latinka Perović in Dobrivoje Radosavljević z vidika demokratizacije družbe, skupina avtorjev: Milentije Popović, Vida Tomšić in Najdan Bašić pa z vidika odnosov neposredne socialistične demokracije, samoupravljanja in Zveze komunistov Jugoslavije. Zabeležena skupina tem je tako logično kompletirana. Naslednji temi posežeta na področje idejne fiziognomije Zveze komunistov Jugoslavije v povezavi z uresničevanjem vodilne idejno-politične vloge sodobne partije: Stane Kavčič, Radoslav Ratković, Kiro Hadži-Vasiljev, kot tudi na področje organizacijskih principov, oblik in metod delovanja Zveze komunistov Jugoslavije v sodobnih pogojih: Cvijetin Mijatović, Budislav Šoškić in Slavko Milosavljević. Diskusija Edvarda Kardelja z odgovori na vprašanja slušateljev dejansko pomeni uvod v vso problematiko.

Če se na kratko ustavimo pri tekstih, se moramo nujno zadržati le pri nekaterih, vendar tako, da bomo hkrati zaobsegli logično zaokrožen kompleks tem.

Temeljno vprašanje, ki si ga zastavlja Mijalko Todorović, ima naslednjo vsebino: kakšna mora biti in kaj pomeni avantgardna revolucionarna organizacija delavskega razreda v okoliščinah, ko stopa naša družba v obdobje razvitejšega samoupravljanja. Zveza komunistov izvaja svojo vlogo, značaj in idejno fiziognomijo in dosežene preobrazbe v družbi in v delavskem razredu. Avtor ugotavlja, da smo pri razvoju naše družbe kot samoupravne prekoračili Rubikon s tem, da neposredni proizvajalec sam obvladuje presežek dela. Delo in upravljanje kot sestavni del pro-

izvodnega dela in ostalih ustvarjalnih dejavnosti ni še do kraja uresničeno, je pa na tem, da ga uresničimo. Brez reorganizacije zveze komunistov bi nujno konservirali nadaljnji razvoj samoupravljanja, kar lahko pomeni vnovično razlaščenje neposrednega proizvajalca, delovnega človeka in ustvarjalca, zveza komunistov pa bi se zakonito spremenila v dejavnik birokratskega odločanja.

Reorganizacija zveze komunistov je sedaj povezana z intenziviranjem procesa samoosvoboditve razreda. Prav zato ni organizacijsko tehnično, ampak globoko idejno in politično vprašanje. Zasluga tez je ta, da so z izmenjavo misli in stališč članstva pripeljale do diferenciacije komunistov, ki ni le izraz besednega dialoga, marveč praktične akcije. To mora nujno voditi do ideološke moči zveze komunistov kot razredne revolucionarne politične organizacije, ne pa samo kot izraza samoupravljanja. Če logično interpretiramo ves tekst s sklepom, potem pomeni, da je boj za samoupravljanje tudi v sedanjih razmerah — po svojem bistvu razredni boj.

Miroslav Pečujlić se predvsem zadržuje pri podrobni razčlenitvi teze, da vsebina reorganizacije zveze komunistov vnovič oživlja nekatere Marxove ideje, zlasti osrednjo Marxovo idejo, po kateri partija ni sama sebi namen, marveč sredstvo, orodje, ki ga uporablja delavski razred pri svojem ekonomskem osvobajanju. Avantgarda organizira energijo razreda, daje smisel praksi njegovega boja, povzroča, da se zaveda svojih zgodovinskih nalog, mesta v družbi, svoje zgodovinske funkcije. Partija pa ne

more zamenjati celotne dejavnosti razreda v posameznih obdobjih. Velik zgodovinski sistem ustvarja samo družbeni razred s svojo celotno dejavnostjo in s svojo strnjenostjo z vsem sistemom. Manjšina, če ne usposablja razreda, mora nujno zasnovati nekatere nove oblike družbene delitve.

Po avtorjevem mnenju razvije avantgarda v razmerah samoupravljanja razreda svojo politično vsebino tako z vidika sprememb v položaju delavskega razreda in vseh družbenih plasti kot tudi z vidika njihove sestave. Kakšne spremembe nastajajo v položaju delavskega razreda? Po eni strani je le-ta še v ostankih najemnih odnosov, po drugi strani pa prehaja na pozicije upravljavcev. Obe plati sta organska dela celote. Elementi najemnih odnosov so določeni predvsem z mestom, ki ga pri delitvi dela zavzema delavski razred, z nižjo strokovno izobrazbo, z delom, ki je še vedno pretežno izvršno, z udeležbo pri družbenem proizvodu, ki je manjša kot pri drugih družbenih plasteh, z ostanki najemne psihologije. Pri tem moramo proizvajalca pojmovati ne samo kot bitje, ki je spojeno s proizvajalnimi sredstvi: ali ločeno od proizvajalnih sredstev, marveč tudi kot socialni značaj, ki se je oblikoval v generacijah.

Druga vzporedna tendenca je premagovanje najemnega položaja delavskega razreda ter njegovo prehajanje na pozicije upravljavcev — družbene skupine, ki sodeluje pri upravljanju in odločanju v poglavitnih ekonomskih tokovih, dosežkih dela in delovnih razmerij. Toda ne spreminja se samo položaj delavske

ga razreda, marveč tudi njegova sestava, podobno kot se hkrati menja tudi sestava drugih družbenih plasti, zlasti inteligence. Samoupravljanje vodi k večji integraciji družbenih del in njihovih nosilcev. Imamo torej večstranski razpad tistih plasti, ki so podedovane, deli teh plasti pa se približujejo osnovni matici, delavskemu razredu, zavzemajo podobne pozicije, stopajo v relativno podoben objektivni odnos, ustvarjajo podobne interese, vrednote in smotre.

V teh okoliščinah se zveza komunistov tesneje povezuje z nosilci delitve po učinkih osebnega, ustvarjalnega dela, z nosilci samoupravne smeri, to pa je način in pogoj, da se krepijo vsa družba in samoupravni odnosi. Zveza komunistov je nujna za našo družbo prav zaradi njene zelo protislovne biti, ki kaže več možnih in močnih tendenc razvoja. Po pomembnosti je bila doslej na prvem mestu tendenca birokratizma, ki pa se hoče sedaj razvijati v novih spremenjenih odnosih. Druga tendenca je izraz neenakosti in protislovij, ki nastajajo iz blagovne proizvodnje; in tretja, delovanje ostankov razrednih sil, ki se povezujejo z zunanjimi razrednimi strukturami. Zveza komunistov se mora bojevati za okrepitev samoupravne družbe in samoupravnega odločanja prav tako odločno in brezkompromisno, kot se je bojevala in kot se bojuje za konsolidacijo politične oblasti, državne oblasti v prejšnjem obdobju in sedaj.

Povezovanje zveze komunistov z nosilci samoupravne smeri prehaja sedaj v obdobje celovitega dograjevanja samoupravne ekonomsko-družbene in poli-

tične strukture. Zveza komunistov se oblikuje kot jedro samoupravljanja s sočasno jasno orientacijo v odnosu do oblasti. Po mnenju Krste Crvenkovskega (»Demokratizacija družbe in demokratizacija ZKJ«) pomeni vse to novo pozicijo zveze komunistov v družbi, ki mora najti ustrezen izraz tudi v graditvi notranje-partijskih odnosov. S tega vidika pomeni demokratizacija ZKJ sinonim za dokončno opustitev hierarhičnih odnosov, za krepitev vloge člana in novih bazičnih organizacij pri graditvi političnega procesa. Avtor meni, da smo šli v praksi dlje od svojih teoretičnih pogledov na problem demokratičnega centralizma. Podrobno razčlenjuje vprašanje individualnega in kolektivnega odstopa, preide na odnos med manjšino in večino in oceni izstopanje iz zveze komunistov. Zavzema se za dosledno opuščanje privida enotnosti, ne zato, da bi se odrekli potrebi po boju za enotnost, marveč, narobe, da bi jo demokratično dosegli. Avtor je mnenja, da moramo, da bi to dosegli, posvetiti posebno pozornost javni razpravi kot kulturnemu dialogu in enemu od najvažnejših elementov pri graditvi demokratičnega političnega procesa.

Ali ne pomeni preobrazba zveze komunistov hkrati tudi borbeno politično orientacijo glede na sedanjo idejno fiziognomijo zveze komunistov? Stane Kavčič (»Idejna fiziognomija ZKJ in problemi uresničevanja njene vodilne idejno politične vloge«) opozarja, da si zavest o novih gibanjih pri preobrazbi družbe utira pot naprej v boju s socialnimi iluzijami, ki obstoje pri komunistih. To so predvsem

iluzije o popolni enakosti in harmoničnem poteku graditve socializma, o vsemogočni socialistični državi, to so poizkusi šablonskega prenašanja družbenih in moralnih norm iz časa revolucije v sedanjo mirno graditev kot tudi iluzije, ki izhajajo iz nastajajočih blagovno tržnih odnosov in priznavanja zakona vrednosti. Vse to nas opozarja, da smo potrebovali in bomo še potrebovali tako čas kot napore in inteligenco za ideološko preobrazbo zveze komunistov. Če smo sprejeli boj mnenj, idej in pobud in javnost delovanja ZK, je sedaj predvsem pomembno, da sprejmemo njune posledice. To je nujno, če hočemo, da bo sodobna poteza ideološke fiziognomije zveze komunistov prišla do veljave.

Na zunaj tradicionalna vsebinska struktura knjige daje politično tenkočutnemu bralcu naslednje napotilo. Diskusije v različnih organizacijah in na občinski ravni bodo morale ovrednotiti vsebino knjige prav z vidika odgovorov na konkretna življenjska vprašanja občanov — v njihovih različnih družbenih vlogah, v katerih bo jasno stopila v ospredje samoupravna koncepcija člana partije z njegovo socialistično idejno in moralno vsebino. Že bližnja prihodnost bo morala potrditi, da se v sodobnih samoupravnih političnih odnosih vgrajujejo v koncepcijo člana prav te prvine. Ali ne bomo morda šele s tem presegli tradicionalne vsebine partije z njeno celično organizacijsko strukturo?

IVAN HVALA

Tendence v razvoju evropskega kapitalizma

Od 25. do 27. junija 1965 je bilo v Rimu, v inštitutu »Gramsci« (ustanova KP Italije) posvetovanje o najnovejših razvojnih težnjah evropskega kapitalizma.¹ Na posvet so bili

¹ »Tendenze del capitalismo europeo«, Atti del Convegno di Roma, organizzato dall'Istituto Gramsci, 25–27 giugno 1965. Gre za nadaljevanje razprave in nadaljnjo analizo problemov, ki so jih pretresali na posvetovanju o značilnostih razvoja italijanskega kapitalizma: posvetovanje je bilo prav tako v inštitutu Gramsci v Rimu od 23. do 25. maja 1962. leta. Prikaz navedenega posveta je bil objavljen v »Teoriji in praksi« številka 4/1965. Ta prikaz temelji na gradivu posvetovanja, ki ga je objavila založba Editori riuniti, Roma, 1966.

vabljeni razen predstavnikov komunističnega gibanja tudi ekonomisti, sociologi in politologi drugih smeri: socialisti, socialdemokrati in radikali — iz domala vseh držav Zahodne Evrope ter iz večine držav Vzhodne Evrope; skupaj približno 200 oseb.

Izhodišče za opredeljevanje vsebine dela na posvetovanju je bila ocena, da leve sile v Zahodni Evropi ne nastopajo vedno v skladu z objektivnimi možnostmi, ki jih imajo na tem področju, marveč da te možnosti le delno izrabijo. Sklicatelj je prav s

tem posvetom želel utrditi spoznanje o tem, kako koristna so takšna razpravljanja.

Na posvetovanju so obravnavali zelo obširno snov, ki je zajemala tale področja: značilnosti razvojnih preobrazb evropskega kapitalizma po drugi svetovni vojni in njihovi vplivi na druga območja sveta; politika evropskih monopolov in nove oblike državnega kapitalizma; spremenjeni položaj delavskega razreda Zahodne Evrope v produkcijskih odnosih in družbi nasploh ter naloge, ki jih tak položaj narekuje. Za to, da se natančneje določi položaj levih sil v teh procesih, je bilo treba ponovno proučiti spremembe v strukturi dohodkov, potrošnje, investicij, kapitala, spremenjenih metod državne intervencije v družbenoekonomskem gibanju, vloge države pri pospeševanju gospodarskega razvoja, zlasti planiranja — ter stališč levih sil do vseh teh vprašanj.

Proučevanje stanja v Zahodni Evropi je terjalo tudi, da se ugotove mednarodni okviri, v katerih se gibajo ti tokovi. Razpravljanje o teh vprašanjih je zajemalo pretres teoretičnih stališč, na katerih naj temelji analiza teh gibanj. Med njimi je stališče do možnih preobrazb v strukturi sodobnega kapitalizma ter vprašanje vsebine in oblik boja za usmerjanje teh procesov na pota razvoja socializma; v nasprotju s tem stališčem je koncepcija zaostrovanja nasprotij v delovanju sodobnega kapitalizma in v svetu nasploh. Za posvetovanje je bilo značilno iskanje stališč, ki bi ustrezneje izrazila razvoj sodobnega kapitalizma ter podprla družbeni napredek, z njim pa tudi uveljav-

ljanje levih sil; prišlo pa je tudi do nastopov, ki ne sodijo v to kategorijo.

V referatih in razpravah so bila zajeta številna vprašanja iz mednarodnih odnosov, kot na primer ravnanje ZDA v mednarodnih okvirih — tako v odnosu do držav Zahodne Evrope kot do držav v razvoju; vpliv gibanj v socialističnih državah na dogajanje v Zahodni Evropi i. pd. Na izredno ostro reakcijo so na posvetovanju naletela stališča, ki so jih glede odnosov med razvitiimi državami Zahodne Evrope in državami v razvoju zagovarjali nekateri udeleženci — predstavniki levih struj v socialističnem gibanju Zahoda. Po teh koncepcijah naj bi delavski razred Zahodne Evrope ne podprl prizadevanj nerazvitih dežel za njihov gospodarski in splošni družbeni razvoj, češ da so praviloma na čelu teh gibanj nacionalne buržoazije, le-te pa so po mnenju zagovornikov teh stališč povezane z imperialističnimi krogi razvitih držav — pač pa naj bi delavski razred Zahoda podpiral razredni boj v deželah v razvoju. Ta boj bi razen drugega prispeval tudi k političnim preobrazbam v samih razvitih državah Zahoda, čeprav so menili, da krepitev razrednega boja v deželah v razvoju še ni zadosten razlog za krizo evropskega kapitalizma. Iz tega izhaja tudi stališče, da ni najvažnejši problem dežel v razvoju dobičanje izdatnejše pomoči, marveč osvoboditev izpod imperialističnega gospostva. V kritiki teh stališč je bila poudarjena njihova nerealnost in nevzdržnost glede na to, da bi zmaga takih stališč pomenila podrejanje gibanja v deželah v razvoju inte-

resom levih sil v Zahodni Evropi; zatorej so terjali podporo delavskega gibanja Zahodne Evrope osvobodilnim gibanjem v svetu ter njihovim prizadevanjem za gospodarski razvoj ter izboljšanje njihovih življenjskih razmer.

V tistem delu razprav, ki je bil posvečen pretresanju najnovejših gibanj v Zahodni Evropi ter v zvezi s tem spremenjenemu položaju levih sil, so to obširno snov osvetlili z več plati: angleški ekonomist Maurice Dobb je v uvodni razpravi razgrnil osnovne probleme, pred katerimi je ta čas delavski razred Zahodne Evrope, in sicer: v katero smer se bodo razvijale mednarodne monopolistične organizacije in kolikšne probleme lahko pričakujejo od procesa nadaljnje penetracije ameriškega kapitala v evropsko gospodarstvo — glede na to, da bi imela lahko ta penetracija tudi politične reperkusije; kakšne so perspektive nadaljnjega procesa preobrazbe države² in kakšne spremembe so nastale v strukturi delavskega razreda ter drugih slojev v Zahodni Evropi. Problemu monopolistične strukture gospodarstva so posvetili posebno pozornost zato, ker povzroča utrjevanje monopolov tako v mednarodnih merilih kot tudi v posameznih državah deformacije v delovanju posameznih gospodarskih sistemov in v mednarodnem gospodarstvu kot celoti — še posebej pa deformacije v položaju

delovne sile, ki v proizvodnih procesih sodeluje. Problemu programiranja sta bila na posvetovanju posvečena dva referata, ki sta skušala definirati stališče levih sil do tega pojava sodobnega kapitalizma ter izoblikovati cilje, za katere naj bi se na tem področju borile leve sile.

Z veliko pozornostjo so na posvetovanju spremljali referate, posvečene strategiji in taktiki levih sil v Zahodni Evropi. Zlasti je bila zanimiva razprava o prizadevanju za integracijo delavskega razreda Zahodne Evrope v kapitalistični sistem oziroma prizadevanju dela levih sil Zahodne Evrope, da bi se vključil v institucionalne okvire, katere jim omogočajo vladajoče sile. Odgovor na to pereče vprašanje bi bilo v bistvu lahko stališče komunističnega gibanja do sodelovanja z drugimi levimi strankami v Zahodni Evropi. Glede te dileme sta se izoblikovali dve stališči: prvo vidi v tej težnji le prehodni pojav, ki so ga povzročile napake v vodstvih delavskega gibanja in ki ga bo moč premostiti; drugo stališče pa zanika možnost povezovanja med socialdemokrati in marksisti, ker prvi pristajajo na integracijo s kapitalistično družbo, medtem ko drugi v tej družbi iščejo možnosti boja za socializem. Nekaj referatov na posvetovanju je bilo posvečenih tudi organizacijskim vprašanjem delavskega gibanja in problemom povezovanja akcij sindikalnih in partijskih organizacij.

Različni koncepti, ki so jih na posvetovanju zagovarjali udeleženci, so odsev naporne poti, po kateri se prebija delavsko gibanje Zahodne Evrope, ko išče novih oblik in vsebino boja za

² Problemom monopolistične strukture gospodarstva ter vlogi države prisojajo v vrstah levih sil v Zahodni Evropi poseben pomen. Tem problemom je bilo na pobudo KP Francije posvečeno tudi posvetovanje od 26. do 29. maja 1966. Gradivo s tega posvetovanja je objavila revija »Economie et politique«, št. 145—146, avgust-september 1966.

demokratske in socialistične spremembe v okvirih obstoječega družbenopolitičnega sistema. Tehtnost razloženih stališč je bila zelo različna — od takih, ki so temeljila na enostranskem opazovanju problemov ter na že preživelih shemah in merilih pa do znanstvenih analiz družbeno-ekonomskih gibanj, zajetih in razčlenjenih v njihovi dinamiki. Poudarimo naj, da so ekstremne ocene obstoječega stanja v Zahodni Evropi in v svetu le redko prihajale do izraza v svoji čisti obliki; večina udeležencev posvetovanja je skušala preseči že preživela stališča in iz njih izvedene formalno-logistične sklepe. To se jim ni vedno posrečilo, ne predstavnikom posameznih partij kot tudi ne delegatom po-

sameznih držav — kar samo potrjuje dejstvo, da niti partije niti posamezne dežele nimajo proučenih in za vse sprejemljivih koncepcij o dogajanjih v Zahodni Evropi, marveč da je razvoj v tem delu sveta šele v fazi proučevanja. Nekaterim nepopolnim in posplošenim ugotovitvam je botrovala raznovrstnost in obsežnost na posvetu obravnavanega gradiva. Zato posveta ne moremo ocenjevati kot podlago za izdelavo strategije in taktike levih sil Zahodne Evrope v sedanjem obdobju, marveč le kot uvod v analizo te snovi.

Na posvetovanju so prebrali 28 referatov, v razpravi pa je sodelovalo še 18 delegatov.

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR

Knjiga o diktatorju

Knjiga Laure Fermi* je na svetovnem knjižnem trgu ena izmed mnogih knjig, ki zadevajo novejšo italijansko zgodovino. Avtorica, kakor sama pravi, ni napisala življenjepisa, ker je pustila odprto marsikatero vprašanje. Njeno pozornost je pritegnila le Mussolinijeva osebnost, Mussolini kot človek, od otroških let do vešal na milanskem trgu, kjer je bil tudi začel svojo fašistično kariero. Tako smo v slovenskem jeziku poleg knjige o Hitlerjevem nacionalsocializmu (Allan Bullock, Hitler, CZ, 1963, 705 strani) dobili knjigo o voditelju italijanskega

fašizma. Po strokovni in vsebinski strani knjig ni mogoče primerjati. Priznati pa moramo Fermijevi, da je ob prikazovanju Mussolinijeve osebnosti pokazala na zgodovinske in sociološke silnice, v katerih je odraščal, deloval in prišel na oblast Mussolini, »nemonolitna« osebnost novejšje italijanske zgodovine. To se ji je bolje posrečilo v prvem delu knjige.

Mussolinijevo osebnost in politično usmeritev so oblikovale mnoge komponente, od družinskih, socialnopsiholoških in političnih v Romagni do razmer v prvi svetovni vojni in po njej. Mussolinijeva aktivnost med socialisti je razumljiva, saj so, kakor sledi iz avtoričinega opisa,

* Laura Fermi, Mussolini. CZ, 1966, 442 strani.

razmere v Romagni in megleni očetovi socialistični nazori oblikovali miselnost mladega Mussolinija, ki se ni nikoli poglobil v študij socialističnih idej in je tudi kot urednik socialističnega glasila ohranil značaj malomeščanskega časnika brez trdnih konceptov in jasne politične linije. Zato je »pozabljal« tisto, kar je trdil včeraj, in jutrišnjo misel podredil politični usmeritvi, ki je kazala ugodno. Zato je ob začetku prve svetovne vojne nasprotoval stališčem socialistične stranke in se pridružil intervencionistom. Izključili so ga iz socialistične stranke. Namesto urednika socialističnega glasila je postal urednik novega časopisa, ki ga je ustanovil s pomočjo domačega in tujega kapitala. Zastopal je nacionalistične in imperialistične težnje italijanske buržoazije. Podpiral je D'Annunzijevo okupacijo Reke in pozival na boj proti boljševizmu. Ustanovil je fašistične skvadre, ki so s terorističnimi akcijami preganjale socialiste in zatirale revolucionarno gibanje množic. Pri tem sta jih vojska in policija vsestransko podpirali. Fašizem se je rodil v boju z revolucionarnim gibanjem in bil upanje, da prepreči socialno revolucijo, kar je ob vsestranski pomoči desničarske buržoazije dosegel.

V prvih letih oblasti kljub pooblastilom, ki jih je dobil, Mussolini ni uvedel diktature. To je bila premišljena poteza. Pripravljal pa je okoliščine za njo. Pri tem se je posluževal

tudi terorizma. Po uboju socialističnega poslanca Matteottija so politične svoboščine vedno bolj izginjale. Mussolini je postal diktator. Odslej so bile njegove misli obrnjene čedalje bolj k ustvaritvi imperija, kar je začel uresničevati z abesinsko vojno. Pred tem je uredil še odnose z Vatikanom (lateranska pogodba), kar je okrepilo njegov ugled in utrdilo položaj. Po zbližanju s Hitlerjem, ki mu ni nikoli do kraja zaupal, je bila ustvarjena »os«, ki je želela urediti Evropo po lastnih principih. Mussolini pri tem ni hotel zaostajati za Hitlerjem.

Vojaški uspehi zaveznikov in nadaljevanje vojne na italijanskih tleh je omajalo pozicije italijanskega fašizma. Družbene sile, ki so nekoč podpirale duceja, so ga žrtvovale, da bi rešile pozicije dežele in se distancirale od politike fašizma. Te problematike se avtorica ni podrobneje lotila. Omejila se je predvsem na vojaško dejavnost in odnose s Hitlerjem, ki je verjetno dan po Mussolinijevi smrti storil samomor.

Knjiga je zanimivo in tekoče napisana. Prav bi bilo, ko bi naše založbe pospešile izdajanje tovrstnih del in s tem omogočile našemu bralcu, da bi si obogatil spoznanja posebno iz novejših preteklosti.

Znanstvena disciplina, ki jo je študiral Matteotti, se verjetno pravilneje imenuje sociologija kriminala in ne kriminalna sociologija (str. 218).

L. ČARNI

Beleške o tujih revijah

NOVA MYSL

št. 12, 13, 14, junij—julij 1967

Teoretična in politična revija centralnega komiteja Komunistične partije Češkoslovaške se v uvodniku 12. letošnje številke dotika *družbene vloge umetnosti*, opozarjajoč na »nezdrave pojave«, ki da se kažejo med drugim v nerazumljivosti literarnih del in prevladovanju tem o odtujenosti sodobnih ljudi in njihovi nemožnosti za samouresničevanje. Drugi redakcijski članek govori o *tendencah razvoja nacionalnih odnosov in reševanja nacionalnih vprašanj v ČSSR*. Po mnenju predsedstva CK KPC je treba težiti za iznačevanjem gospodarske razvitosti in življenjskega standarda čeških in slovaških pokrajin, upoštevajoč ekonomsko učinkovitost; ustvarjati enake materialne in druge možnosti za razcvet vsake nacionalne kulture, hkrati pa podpirati njuno medsebojno zблиževanje ter si prizadevati za ustvarjanje skupnega češkoslovaškega kulturnega konteksta. V vseh skupnih gospodarskih in političnih organih morajo biti ustrezno zastopani pripadniki obeh narodov. Nujno je tudi teoretično in praktično razvijati državnopravne okvire sožitja obeh narodov.

Zanimiv je prispevek J. Štipeka v polemiki o *»politični pasivizaciji«* mladine. Vzroke temu vidi avtor v premajhnem stvarnem vplivu mladine na stil življenja v družbi, v tem, da se ne čuti kot subjekt zgodovine, v odporu proti manipulaciji, patetičnosti, frazam in vsem drugim zastarelim oblikam političnega dela.

V članku o vodilni vlogi partije (13 št.) J. Špaček med drugim opozarja na dvoje stališč, ki se po mnenju tistih, ki ju zagovarjajo med seboj izključujeta na: *stališče o vodilni vlogi delavskega razreda in na stališče o vodilni vlogi inteligence kot nosilke napredka v obdobju znanstveno-tehnične revolucije*. Obe izključujoči se pojmovanji pozabljata, pravi avtor, na to, da je eno

vodilna vloga delavskega razreda in njegovega interesa v boju proti kapitalizmu za nove družbene odnose, drugo pa konkretno upravno-organizacijska vodilna vloga v upravljanju vseh sfer, ki je nujno v rokah inteligence. M. Mika v članku o socialističnem internacionalizmu poudarja, da *konceptija »specializiranih industrij«* v okviru delitve dela med socialističnimi državami ne upošteva teže, ki jo ima pri takih odločitvah nacionalni prestiž manj razvitih držav, ki vidijo v tem omejevanje svoje težnje po vsestranskem industrijskem razvoju.

J. Toman, J. Goldmann, J. Flek se lotevajo teme o *»socialističnem gospodarstvu in proučevanju konjunktуре«*. Vsi trije izhajajo iz izhodišča, da ni treba zapirati oči pred (quasi) cikličnim razvojem češkoslovaškega gospodarstva, treba je iskati sredstva, ki bi učinkovito vplivala na gospodarsko dinamiko.

V 14. številki obravnava M. Hulačková *»Demokratizacijo izobraževanja in družbeno enotnost«*. Kljub veliki demokratizaciji izobraževanja, deloma celo prav zaradi nje (v ČSSR pred vojno 7% otrok v srednjih šolah delavskega porekla, leta 1963 na univerzi 38% delavskih otrok) nastopa težaven problem: v obdobju znanstveno-tehnične revolucije je vse javno mnenje, vsa propaganda usmerjena na tisto petino mladine, ki je zaradi prirodnih darov potencialno sposobna za študij na višjih in srednjih šolah, govori se le o njeni prihodnosti in njenih perspektivah. Kaj pa ob tem s tistimi, ravno tako in še bolj številnimi, ki ne zmorejo doseči kaj dosti več kot osnovno izobrazbo. Pri njih se razvija občutek družbene apatičnosti in odtujenosti, hkrati pa se oprijemljejo ideologije, ki zanika prirojene razlike med ljudmi, ki zagovarja nivelizacijo in poprečnost kot družbeni ideal.

Med drugimi prispevki je treba posebej omeniti teoretični razpravi M. Čer-

nyja in M. Gottlieba o »družbenih vedah in oblikovanju življenjskega okolja« in S. Sladkove o »dialektiki potreb in interesov«, teze CK KP SZ ob 50. obletnici oktohrske revolucije in članek L. Kavina »Antonio Gramsci kot filozof politike«.

— mk —

PROBLEMI DEL SOCIALISMO

št. 18., 1967

Socialistično usmerjena italijanska revija pod vodstvom Lelia Bassa (PSIUP) prinaša več zanimivih komentarjev pomembnih političnih dogajanj. Uvodnik že pred izraelskim napadom na Egipt opozarja, da je položaj na Srednjem vzhodu test za evropsko levico. Spomini na antisemitizem in koncentracijska taborišča vzbujajo spontane simpatije do Izraelcev v njihovem sporu z arabskim svetom. Vendar pa so ta antisemitizem in taborišča evropski problem, ki ne sme postati politični kriterij za opredeljevanje v arabsko-izraelskem napotku. Izrael kot država je proizvod časov, ko so kolonialne velesile lahko po mili volji krojile meje in usode kolonialnih narodov. Danes ne sme nihče odrekati Izraelu pravice do obstoja — ravno to pa zahteva od Izraelcev, da nehajo nastopati kot eksponenti imperialističnih sil nasproti arabskemu svetu, sredi katerega žive, in da se nehajo obnašati kot vzvišeni in na pravico premoči opirajoči se civiliziranci sredi »barbarov«.

Pogovor za okroglo mizo z (anonimnimi) grškimi demokratičnimi političnimi delavci se lotiva grškega državnega udara. V razgovoru skušajo med drugim odgovoriti na vprašanje, koliko je državni udar grška specifičnost, koliko pa lahko pomeni nevaren vzorec za druge evropske države, članice NATO; v vseh teh državah obstoje posebni načerti za udarec po levici v primeru »skrajne nevarnosti«. Grški državni udar je del globalne strategije imperialističnih sil na čelu z ZDA.

Več avtorjev sodeluje v razpravi o papeški encikliki *Populorum progressio*.

Član KPI L. Lombardo Radice poudarja predvsem *pozitive strani enciklike*: enciklika po njegovem ne govori več o posebni katoliški socialni doktrini, temveč le o globalni krščanski viziji sveta in družbe, poudarja avtonomnost vernikov v posvetnih zadevah, omogoča socialistično angažiranje katoličanov, ne da bi prišli v navzkrižje s svojo katoliško zavestjo. Po L. Pestalozziju enciklika kaže, da se je v nasprotju z nadčasno spiritualistično usmeritvijo Janeza XXIII. Pavel VI. podobno kot Pij XII. izrazilo politično angažiral — čeprav tokrat ne več za fanatični antikomunizem, temveč bolj za neokapitalistični reformizem socialdemokratskega kova (za »dinamični konservativizem«). Drugi udeleženci poudarjajo naprednejše stališče enciklike glede odnosa do lastnine in do revolucionarnih sprememb. (»Nič ni bolj različnega kot sta encikliki *Rerum novarum* Leona XIII. in *Populorum progressio* Pavla VI.«)

V. Ancarani in B. Ferrero v članku »Ali obstaja novi delavski razred« kritično presojata znano delo S. Malleta. V njem po mnenju avtorjev prevladuje tehnologijsko pojmovanje. Kaže se v vzpostavljanju pretesne zveze med spremembami v načinu dela in spremembami v družbenih proizvodnih odnosih, v reduciranju družbenega razvoja na samo dinamiko načina proizvodnje. Slednje je po avtorjih značilnost mehanicističnega marksizma, pa tudi vsake »filozofije prakse«, na katero nekateri zreducirajo zgodovinski materializem.

Revija objavlja še članke o laburistični ekonomski politiki, »Marksizmu, sociologiji in empiričnih raziskavah« ter prikaz dela in stališč skupine francoskih katoličanov-frančiškanov, zbrane okrog revije »Frères du monde«, ki je zaradi odločnih socialističnih, protikapitalističnih in protiimperialističnih stališč v stalnem sporu s cerkveno hierarhijo. Revija prinaša tudi gradivo z zasedanja Rusellovega sodišča za vojne zločine v Vietnamu (referat Lelia Bassa in razsodbo sodišča o ameriški krivdi).

— mk —

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- KANGRGA Milan: Smisao Marxove filozofije. Praxis, Zagreb, 1967/IV, št. 3 str. 289—304
- PARSONS Howard L.: Utjecaj Marxove misli u Sjedinjenim državama. Praxis, Zagreb, 1967/IV, št. 3 str. 337—349
- PESIC-GOLUBOVIĆ Zaga: Mesto antropologije u Marxovoj koncepciji. Praxis, Zagreb, 1967/IV, št. 3 str. 305—327
- VRANICKI Predrag: Aktualnost Marxove misli. Praxis, Zagreb, 1967/I, št. 3 str. 283—288

II. FILOZOFIJA

- DAMJANOVIĆ Milan: Fenomenološki pristup umetničkom delu. Savremeni, Beograd, 1967/XIII, št. 5 str. 428—438
- KUCINAR Zdravko: Markuze i »negativna« filozofija. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 5 str. 785—794
- POPOVIĆ Bruno: Književnost i filozofija. Savremeni, Beograd, 1967/XIII, št. 5 str. 439—444
- STOJKOVIĆ dr. Andrija: Počeci konstituisanja marksističke aksiologije u SSSR. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 5 str. 795—808
- WOLFF Kurt H.: Predaja i pobina. Jedna interpretacija Camusova »Pobunjena čovjek«. (prev.) Praxis, Zagreb, 1967/IV, št. 3 str. 350—372

III. SOCIOLOGIJA

- JANIČIJEVIĆ Milosav: Otvaranje novih perspektiva ili ponavljanje starih gledišta. (Osvrt na rad dveju sekcija Šestog svetskog kongresa sociologa.) Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 1 str. 85—89

BAUMAN Zygmunt: »Kulturologija« i dihotomičnost ljudskog sveta (prevod). Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 1 str. 61—73

LUKIĆ R. (admiral): Formalna sociologija. Sociologija, Beograd 1967/IX, št. 1 str. 39—59

PERIĆ Ivan: Samoupravljanje kao društveni odnos ili kao sistem institucija. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 4 str. 513—522

RODIN Davorin: Privatno vlasništvo i klase. Praxis, Zagreb 1967/IV, št. 3 str. 328—336

SUPEK Rudi: Intelektualci i problem integracije Evrope. Praxis, Zagreb 1967/IV, št. 3 str. 373—384

TOMANOVIĆ Velimir: Socijalne nejednakosti uslova za obrazovanje. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 5 str. 675—690

IV. PSIHOLOGIJA

PATAKI Ferenc: Orijentacioni pravci marksističke socijalpsihologije. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 4 str. 542—548

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

KAMINSKI Aleksander: Kultura, masa i odmor. Kulturni život, Beograd 1967/IX, št. 4 str. 349—360 (prev. iz polj. D. Grdanički.)

KOSTIĆ Đorđe: Jezičke norme i društvena podloga (I). Delo, Beograd 1967/XIII, št. 5 str. 576—588

LUKACS Georg: Socijalni karakter literarne forme. Savremeni, Beograd 1967/XIII, št. 5 str. 450—452

—: SLOVENSKA književnost 1945—1965. (Napisali Boris Paternu, Matjaž Kmeclj, Helga Glušič), 1967-III/2514

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- HORNJAK Emilija: Diskusije o perspektivama političke nauke u Čehoslovačkoj. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 4 str. 537—541
- KANDIĆ Ljubica, VAJS Albert: Opšta istorija države in prava. Beograd 1967. 268 str. »Savremena administracija« — II/10. 452
- POPOVIĆ Mihajlo: Uticaj, moč i vlast u socijalizmu. Gledišta, Beograd 1967/VIII št. 5. str. 735—748
- SADIKOVIĆ Čazim: Stvaralački karakter vlasti u socijalizmu. Gledišta, Beograd 1967/VIII, št. 5 str. 749—758
- VRACAR Stevan: Dileme oko državne vlasti (deo studije »Suština političke vlasti u socializmu«). Gledišta, Beograd 1967/VIII, št. 5 str. 771—784

2. Družbenopolitični sistem SFRJ

- BARAN Jakov: Položaj predstavnika društva u upravljanju zdravstvenim ustanovama. Socijalna politika, Beograd 1967/XXII, št. 2 str. 179—182
- ČANADANOVIĆ Mirko: Protiv zloupotrebe jezika u nacionalnom pitanju. Gledišta, Beograd 1967/VIII, št. 5 str. 691—698
- DZUVEROVIĆ Borislav: Studenti i samoupravljanje. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 5 str. 707—710
- DORĐEVIĆ Života: Politička uloga Saveza komunista bez posredovanja monopola. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 5 str. 759—770
- GUSTIN Božidar: Družbena sredstva za financiranje in organizacijo zdravstvenega dela. Nova proizvodnja, Ljubljana 1967/XVII, št. 3—4
- KILIBARDA Krsto: Homo duplex u samoupravljanju. Gledišta, Beograd 1967/VIII, št. 5 str. 699—706
- KLINAR Peter: Izbor kandidatov za skupščinska telesa. Iz ankete: oblike neposredne demokracije in politično vodstvo. Naši razgledi, Lj. št. 10 od 27. V. 1967.
- KRAIGHER Sergej: Aktuelni problemi razvoja samoupravnih odnosa. Gledišta, Beograd 1967/VIII, št. 5 str. 661—674.

KOBAL Miloš: Nasilje med ljudmi in nad njimi. V službi javne varnosti odpravljamo tradicijo maščanske policije. Naši razgledi, Lj. 13. V. 1967 št. 9.

KRISTAN IVAN: Odgovornost v delovnih organizacijah. Naši razgledi, 13. V. 1967. št. 9.

—: PETNAJST godina samoupravljanja. Beograd 1967 48 str. (Statistički bilten 454.).

PULJIZ Vlado: (Ne)postojeće dileme agrarne politike. Sociologija sela, Zagreb 1967/V, št. 15 januar—marec, str. 5—12.

RAICEVIĆ Jovan: Sprega birokratizma i nacionalizma. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 4 str. 431—438

ROSTOHAR Pavel: Selekcija študentov. Čimprej moramo razjasniti njeno vsebino, smisel in cilj. Naši razgledi, 13. V. 1967, št. 9.

SUVAR Stipe: Politika na vasi in udeležba kmetov v ZK. Komunist, Lj. 19. maja 1967 št. 20.

ZUN Anton: Družbena ureditev SFRJ. Druge pregledana in delno spopolnjena izdaja. Ljubljana, Cankarjeva založba 1967. — 11.715.

3. Politični sistemi in organizacije:

- JUŽNIĆ Stane: Latinska Amerika: nužnost jedinstva i stvarnost pojedinosti. Socijalizam, Beograd 1967/X, št. 523—536.
- PLETERSKI Janko: Opozorilo s Koroškega. Naši razgledi, Ljubljana 27. V. 1967. št. 10.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- PRIBICEVIĆ Branko: Za otvoreni dijalog u komunističkom pokretu. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 4 str. 490—512.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA
IN GOSPODARSTVO

- PERTOT Vladimir: Ekonomika međunarodne razmene u uslovima intervencionizma. Zagreb 1967. 560 str. (Ekonomika biblioteka kolo 2., br. 8—9) — II/10.000-2/8—9.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- : MNENJA delavcev v družbenih službah o splošno družbenih problemih. Ljubljana 1967. 64 str. (Javno mnenje 2.) — III/2517-2.
- : MNENJA zaposlenih v šolstvu, zdravstvu, bankah, upravi in kulturi o aktualnih problemih njihovih delovnih organizacij. Ljubljana 1967. 86 str. (Javno mnenje 3.) — III/2517-3.
- SVAB Mitja — Pavel VINDIŠAR: Mnenja delavcev industrije in rudarstva SR Slovenije o družbeni in ekonomski reformi. Ljubljana 1967. 75 str. (cikl.) (Javno mnenje 1.) — III/2517-1.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- KORAN — Iz kur'ana časnog: Svetu celom opomene. Beograd 1967. 120 str. (ZODIJAK 12.) — 11.320-12.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

- SCHAFF Adam: Marxismus und das menschliche Individuum. Wien, Frankfurt a. M., Europa Verlag 1965, 349 str.
- ZITTA Victor: Georg Lucács' Marxism. Alienation, Dialectics, Revolution. A Study in Utopia and Ideology. The Hague, Martinus Nijhoff 1964. 305 str. — III/2509.

II. FILOZOFIJA

- AVETIS'JAN A. A.: Antikomunizm i ego filosofija duhovnyh cennostej. Kiev, Naukova dumka 1967. 120 str.
- BORGOSZ József: Foma Akvinskij. Moskva, »Mysl'« 1966. 216 str. — I/2456.
- KOPNIN Pavel Vasil'evič: Sovremennaja buržuaznaja filosofija SSA. Kritičeskij očerk. Kiev, Politizdat Ukrainy 1966. 150 str. — 11.704.
- : LENINSKAJA teorija otažrenija i sovremennaja nauka. Materialy soveščanija po sovremennym problemam materialističeskoj dialektiki 7—9 julija 1965 g. Moskva, Nauka 1966 302 str.

- ROGOVIN Mihail Semenovič: Filosofskie problemy teorii pamjati. Moskva, »Vysšaja škola« 1966. 168 str. — 11.699.

III. SOCIOLOGIJA

- BASTIDE Roger: Sociologie des maladies mentales. Paris, Flammarion 1965. 283 str. —
- BERGONZINI Luciano: La stratificazione demografico-sociale in Italia. Milano, Feltrinelli 1965. 121 str. — II/10.478.
- BOSC Robert: Sociologie de la paix. Paris, Spes 1964. 256 str. —
- CLAUSEN Lars: Elemente einer Soziologie der Wirtschaftswerbung. Köln U. Opladen 1964. 144 str. — II/9611-25.
- DESROCHE Henri: Socialismes et Sociologie Religieuse. Paris, Editions Cujas 1965. 455 str.
- CHOMBART de Lauwe P. H.: Des hommes et des villes. Paris, Payot 1965. 256 str.
- : Les CONFLICTS de génération. Paris, PUF 1965, 190 str.
- : HANDBOOK of Modern Sociology. Chicago 1966. 1088 str. — III/2511.

VI. POLITIČNE VEDE

- 1. Splošna dela:
- LEMBERG E.: Nationalismus. Hamburg 1964. 333 str.
- RENNER Karl: Die Nation. Mythos und Wirklichkeit. Wien, Europa Verlag 1964. 144 str. — 11.711.
- 3. Politični sistemi in organizacije
- BETTELHEIM Ch.: La construction du socialisme en Chine. Paris, Maspero 1965. 184 str.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- : CATTOLICI inquieti. Una nuova dialettica nella chiesa. Firenze, La nuova Italia 1965. 156 str.
- MCEDLOV M. P.: Evolucija sovremenogo katolicizma. Moskva, Mysl' 1967. 224 str.
- ALFARIC Prosper: Die sozialen Ursprünge des Christentums. Berlin, VEB Deutsche Verlag der Wissenschaften 1965. 406 str.

OBVESTILO SODELAVCEM IN BRAVCEM

Uredniški odbor v novi sestavi je na seji 7. julija 1967 izvolil za novega glavnega urednika STANETA KRANJCA, za novega odgovornega urednika pa ZDENKA ROTERJA.

Iz vsebine naslednjih številk :

France Bučar:

Kje so hibe naše javne uprave?

Zvonimir Tanko:

Vprašanja teorije dohodka

Lojze Sočan:

Ekonomska znanstvena misel v slovenskem gospodarstvu

Vlado Vodopivec:

Racionalizacija strokovnega dela v družbeno političnih organizacijah

Lojze Skok:

Aktualna gesla tuje propagande pri nas

Djordje Radenković:

Vojna in arabska enotnost

TUJI AVTORJI

MARIO QUATTRUCCI, rojen 1936 v Vallettriju v Italiji. Končal je študij na fakulteti za politične vede univerze v Rimu. V KPI je od leta 1953. Od 1961. leta predava na »Istituto di studi Comunisti« (osrednja šola KPI) moderno zgodovino Italije in zgodovino delavskega gibanja.